

Cumhuriyet Nesli Bir Bilge

MEHMET GENÇ

Cumhuriyet Nesli Bir Bilge

MEHMET GENÇ

Editörler

Prof. Dr. Ahmet CİHAN
Hıdır YILDIRIM

Mehmet Akif İnan Vakfı

İSTANBUL 3 NOLU ŞUBE

DESTEKLEME VAKFI

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

Mehmet Akif İnan Vakfı

MAİV YAYINLARI : 4

Mehmet Akif İnan Vakfı Adına Sahibi

Hıdır YILDIRIM

Yönetim Kurulu Başkanı

Yayın Kurulu

Talat YAVUZ

Muammer KARAMAN

Abdülaziz AYDIN

Ali DENİZ

Grafik Tasarım

Ertan GÜLDİBİ

Baskı Yeri & Tarihi

Semih Ofset / Nisan 2024

ISBN: 978-605-72996-2-8

Adres : Hacettepe Mahallesi Hamamönü Sokak No: 28 Altındağ/ANKARA

Tel : 0312 324 25 45 **Faks :** 0312 324 25 46

Web: www.maiv.org.tr - **E-Posta:** maiv@maiv.org.tr

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
GİRİŞ	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
CUMHURİYET NESLİ BİR BİLGE MEHMET GENÇ SEMPOZYUMU	
AÇILIŞ KONUŞMALARI	15
AÇILIŞ KONFERANSI	
MEHMET GENÇ: BİLİM VE ANILAR	33
<i>Murat Çizakça</i>	
SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ	47
“İMPARATORLUĞUN İKTİSAT TARİHÇİSİ”:	
MEHMET GENÇ (1934-2021) HAYATI, KİŞİLİĞİ, ESERLERİ	49
<i>Coşkun Çakır</i>	
MEHMET GENÇ BENCE KİMDİR?	81
<i>Şafak Ural</i>	
MEHMET GENÇ’İN EFSANELEŞMESİ	84
<i>Ekmeleddin İhsanoğlu</i>	
MEHMET GENÇ’İN RAHLE-İ TEDRİSİNDEN	89
<i>Ahmet Cihan</i>	
MEHMET GENÇ’İ ANLAMAYAN OSMANLI DEVLETİ’Nİ ANLAYAMAZ	96
<i>E. Nazif Gürdoğan</i>	
MEHMET GENÇ’İ NASIL TANIDIM?	99
<i>Beşir Ayvazoğlu</i>	
MEHMET GENÇ YA DA İKTİSAT, TARİH VE SOSYOLOJİ	
ARASINDA YAŞANAN SEYRİSÜLÜK	104
<i>Bedri Mermutlu</i>	
MEHMET GENÇ’İN İSLÂM EKONOMİSİ ÇALIŞMALARINA KATKILARI	112
<i>Ahmet Tabakoğlu</i>	

MEHMET GENÇ'TE KALKINMA MESELESİ <i>Ahmet Tak</i>	123
MEHMET GENÇ'TE OSMANLI ESNAFI VE ZİHNİYETİ <i>Aznavur Demirpolat</i>	145
BİR SOSYAL BİLİMCİNİN PORTRESİ: MEHMET GENÇ <i>Erkan Çav</i>	159
NASYONAL SOSYALİZMİ TARİHSELLEŞTİRME SORUNU VE MEHMET GENÇ <i>Ahmet Okumuş</i>	174
İKİNCİ BÖLÜM	
GEÇ GELEN BİR OSMANLI MÜNEVVERİ MEHMET GENÇ	
KIYMETLİ BİR İKTİSAT TARİHÇİMİZ <i>Mübahat S. Kütükoğlu</i>	195
MEHMET GENÇ <i>Mehmet Maksudoğlu</i>	197
MEHMET GENÇ BEY'E RAHMET NİYAZI İLE <i>Sadettin Ökten</i>	199
EVVEL GİDEN AHBABA SELAM OLSUN ERENLER <i>Hüseyin Hatemi</i>	204
MEHMET GENÇ <i>Mim Kemal Öke</i>	208
ENGİN DENİZ AKARLI MEHMET GENÇ'İ ANLATIYOR <i>Engin Deniz Akarlı</i>	210
TANIDIĞIM MEHMET GENÇ <i>İdris Bostan</i>	215
MEHMET GENÇ AĞABEYİMİZİN ARDINDAN <i>Mehmet İpşirli</i>	223
MEHMET GENÇ, BAYKAN SEZER VE "TEMEL İKTİSADİ FAALİYET" <i>Hayati Tüfekçioğlu</i>	225
MEHMET GENÇ'İ JAPONYA'DA AĞIRLAMAK <i>Ahmet Cihan</i>	231
ZİHNİMDEKİ MEHMET GENÇ <i>Cem Behar</i> <i>Mülakatı yapan: Tuğba Pusa</i>	239

OSMANLI ARŞİVİNDE BİR OSMANLI BEYEFENDİSİ <i>Azmi Özcan</i>	243
MEHMET GENÇ HOCA'YI ANMAK/ANLAMAK <i>Bilgin Aydın</i>	246
İLMİ DİMAĞINDA MEKNÛN BİR ÂLİM MEHMET GENÇ HOCA <i>İsmail Güleç</i>	250
BİR ÂLİM, BİR ÂLEM: MEHMET GENÇ <i>Ekrem Ayyıldız</i>	254
OSMANLI “ZİHNİ” VE “NİZAM” FİKRİ <i>Mustafa Kutlu</i>	258
İLME ADANMIŞ BİR ÖMÜR <i>Müjdat Uluçam</i>	265
BİR MÜNEVVERLE YOLCULUKLAR <i>Hasan Taşçı</i>	269
MEKÂNIN CENNET OLSUN! <i>M. Metin Hülagü</i>	274
MEHMET GENÇ'İN TARİHÇİLİĞİ VE İKTİSAT TARİHİ METODU <i>Mahmut Babacan</i>	278
MUHTEŞEM MÜNZEVİ <i>Mehmet Ali Talayhan</i>	287
KARTAL BAKIŞLI BEYAZ MELEK <i>Günnaz Çaşkurlu</i>	294
SEZÂİ KARAKOÇ'UN HATIRALARINDA MEHMET GENÇ <i>Mehmet Baş</i>	301
DOSTLARIN SON BULUŞMASI: MEHMET GENÇ, SEZÂİ KARAKOÇ VE ABDULLAH IŞIKLAR <i>Ahmet Cihan</i>	305
MÂRİFET-İLTİFAT <i>Mustafa Çiçekler</i>	311
MEHMET GENÇ HOCA'NIN HASTALIK VE HEKİMİNE YAKLAŞIMI <i>Dr. Hacı Mehmet Bozkurt</i>	317
EN BİLGE HASTAMA <i>Asiye Kanbay</i>	319
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM FOTOĞRAFLAR	323

Hıdır Yıldırım

Mehmet Akif İnan Vakfı Başkanı

SUNUŞ

Bizim eğitim sistemimizde öğrencilerin tarihle ilişkisini belirleyen çerçeve hemen hemen şöyledir: Padişah sefere çıkmaya karar verir. Ordusunu toplar, sefer nereye gerçekleştirilecekse oraya ulaşır, ya iki ordu karşılaşır açık alan savaşı yapılır, savaş kazanılır; yahut kale kuşatılır, bir müddet sonra fetih gerçekleşir, yeni topraklar kazanılır, padişah başkente geri döner. Savaşın sebepleri, sonuçları dile getirilir, savaşta üstünlük sağlamaya vesile olan savaş hilesi, taktiği, araç gereçleri ayrıca belirtilir. Bunlar ezberlenir. Neredeyse şematik bir şekilde tarih, kronolojik biçimde bir savaş tarihi olarak yengiler ve yenilgiler üzerinden ele alınır.

Aslında savaş büyük bir organizasyondur. Padişah yakın ekibiyle birlikte sefere çıkmadan önce detaylı bir hazırlık yapar. İstihbarat örgütü çalışır. Bilgiler toplanır, analiz edilir. Buna göre strateji kurulur. Yüz, yüz elli bin kişilik ordunun geçeceği yollar, konaklayacağı yerler planlanır. Köprüler, yollar yapılır. Orduya yol üzerinde katılacak kuvvetler planlanır. Bu ordu, yola çıktıktan dört-beş saat sonra acıkir. Bu kadar büyük bir insan nüfusunun günde en az iki öğün beslenmesi gerekir. Bunlar planlanır. Yol üzerinde çeşitli yerlerde ihtiyaç duyulan zahire ve diğer gıdalar hazır tutulur. Sefer ne kadar kısa sürerse, hedeflere ne kadar kısa sürede ulaşırsa o kadar kârlıdır, uzayan sefer büyük masraf demektir. Buna göre hareket edilir. Fethedilen topraklardaki insanların durumu psikolojinin, sosyolojinin konusudur. Buna göre bir düzenleme yapılır. Bürokratik yapı kurulur, görevlendirmeler gerçekleştirilir. İskan düşünülür, buralara göç teşvik edilir.

Aslında devlet savaştan çok daha büyük bir organizasyondur. Bir devletin tarihi yalnızca savaşlar tarihi değildir. Saray vardır, halk vardır, ekonomi vardır. Sarayda nasıl bir yaşam sürülür ve hangi protokoller vardır? Halk ne yer, ne içer, geçimini ne ile sağlar? Ekonomi nasıldır? Geçim zor mudur, kolay mıdır? Halkın günlük hayatı nasıldır? Devlet halk münasebetleri nasıldır? Devletin halka yö-

nelik yükümlülükleri ile halkın devlete yönelik yükümlülükleri ne şekilde dengelenmiştir? Daha yüzlerce, binlerce konu. Bütün bu konular, kendi tarihimiz açısından bugün tozlu raflara terk ettiğimiz binlerce kitap, milyonlarca arşiv varakası ve belgenin incelenmesi, yorumlanması, sistematize edilmesi ve bugünün meselelerine bir açılım getirip getiremeyeceği bakımından değerlendirilmesi gerekir. Bu, ince bir işçiliktir, sabır ve sebat gerektiren bir süreçtir.

Mehmet Genç Hoca ve onun yolundan gidenler, tarihi bir bütün olarak ele alıp kronolojinin ötesinde diğer bilim dallarıyla ilişkili yönlerini de sahiplenerek iğne ile kuyu kazmaya talip olmuşlar ve bu emekleriyle millete hizmet yolunda ömür tüketmişlerdir. Mehmet Genç Hoca'yı sembolleştiren, zora talip olması ve bereketli ömrünü ardında hayırla andıracak zor elde edilmiş kıymetli eserler bırakarak tamamlamış olmasıdır. 'Osmanlı İktisadı' denildiğine ilk akla gelen isimlerden birisi olmak, bu yolda çaba gösterirken akademik titr peşinde olmadan yalnızca neticeye odaklanmakla, azim, sebat ve çalışmayla mümkün olmuştur.

Mehmet Akif İnan Vakfı'mız, bizim medeniyetimize hizmet etmek ve bizim medeniyetimize hizmet etme sevdasına ömür sarf edenlere vefa göstermek amacıyla kurulmuş bir vakıftır. Mehmet Akif İnan'ın yaşamı ve ideali de budur. Ahmet Cihan Hoca'mız, Mehmet Genç Hoca'yı anma sadedinde mütevazı bir toplantı düzenlemeyi teklif ettiğinde bu toplantının geniş katımlı ve muhtevalı bir toplantı, bir sempozyum şeklinde gerçekleştirilmesini teklif ettik. "Cumhuriyet Nesli Bir Bilge: Mehmet Genç" Sempozyumu 21 Ekim 2023 tarihinde Üsküdar'da, Üsküdar Belediyesi, Medeniyet Üniversitesi Destekleme Vakfı, Eğitim-Bir-Sen İstanbul 3 Nolu Şube ve Mehmet Akif İnan Vakfı'mız işbirliğiyle bu şekilde gerçekleştirildi. Toplantının ardından bildirimler toplandı, sempozyuma katılamayan ancak Mehmet Genç Hoca hakkında yazı yazması murad edilen hocalardan yazı istendi. Neticede elinizdeki bu kitap husule gelmiş oldu.

Başta sempozyumun gerçekleşmesinde ve yazıların derlenmesindeki emekleri için Prof. Dr. Ahmet Cihan Hoca'ma, sempozyumun icrasındaki katkıları için Üsküdar Belediyesi, Medeniyet Üniversitesi Destekleme Vakfı ve Eğitim-Bir-Sen İstanbul 3 Nolu Şube'ye hassaten teşekkür ediyor, kitabın Mehmet Genç Hoca'ya vefa sadedinde anılmasına anlaşılmasına vesile olmasını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet Cihan

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Mehmet Genç, imparatorluğun iktisat tarihçisi olarak üzerinde bir ömür çalıştığı Osmanlıların Batı'ya doğru ilerleyişi kadar Batı karşısındaki nispi gücünün zayıflamasıyla geriye doğru çekilişini de mucizevi olarak nitelendirir. O, dünya tarihinde eşine az rastlanır bir durum olan Osmanlı Devleti'nin tek bir hanedan tarafından 600 yıl süren toplum yapısını, kurumlarını ve sistemini ele alış biçimini “hac yolunda bir karınca” gayreti olarak ifade eder.

Diğer yandan, Mehmet Genç'in, Osmanlıların kurmuş olduğu devletin bir okyanusu andıran devasa büyüklükteki yapısı ve derinliğiyle mütenasip bir problemle ilgilenmesi, bir medeniyet şairi olan Mehmet Akif İnan'ın Tenha Sözler isimli şiir kitabında ifade edilen şu sözde karşılık bulur: “Büyük rüyalarla geçmişse ömür / Hiç yanmam ölümün her çeşidine”.

Mehmet Genç'in, uğraştığı problem gibi nispi olarak uzun olan ömrü hep rüyalarla geçmiştir denebilir. Bizler, 18 Mart 2021 tarihinde ebedi âleme yolcu etmiş olduğumuz Mehmet Genç Hoca'mızı anmak, onun çalışmalarını daha geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla bir etkinlik düzenlemeyi planladık. Cumhuriyet neslinin seçkin simalarından biri olan Mehmet Genç'e yönelik bu çabamızı, Mehmet Akif İnan, en güzel şekilde bir yazısında şöyle ifade eder: “Halk yığınlarını millet yapan ve onun medeniyet ve kültürünü kuran, geliştiren, yetiştirdiği insanlardır. Bir milletin hayatından yetiştirdiği fikir, sanat, büyük devlet adamları, kahramanlar ve onların arkalarında bıraktıkları eserler çıkarılacak olursa o milletin, büyük millet olma niteliği bütünüyle yok olur.” (Edebiyat ve Medeniyet, s. 106).

Bu kitap çalışması iki ana bölümden teşekkül etmektedir. Birinci bölüm, Mehmet Genç adına 21 Ekim 2023 tarihinde tertip etmiş olduğumuz sempozyumda sunulmuş bulunan bildiri metinlerinden oluşmaktadır. Sempozyumun

açılışında, Marmara Üniversitesi Öğretim üyelerinden Prof. Dr. Fatma Evren Daşdağ sunum yapma nezaketinde bulundu, kendilerine teşekkür ederiz.

Sempozyumun açılışında, sempozyumu düzenleyen kurumları temsilen Eğitim-Bir-Sen İstanbul 3 Nolu Şube Başkanı Erol Ermiş, Eğitim-Bir-Sen Genel Sekreteri ve Mehmet Akif İnan Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Talat Yavuz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Destekleme Vakfı Adına Prof. Dr. M. İhsan Karaman, Üsküdar Belediyesi adına ise Başkan Yardımcısı Zekeriya Şanlıer birer konuşma yaptılar. Açılış bölümünde son konuşmayı ise YÖK Başkanı Erol Özvar yaptı.

Açılış konuşmalarının ardından Mehmet Genç'in yakın arkadaşı Prof. Dr. Murat Çizakça, "Mehmet Genç: Bilim Anılar" başlığı altında açılış konferansını verdi.

Konferansı müteakiben sempozyum üç ayrı oturum şeklinde gerçekleşti. Başkanlığını Prof. Dr. M. Akif Aydın'ın yaptığı "Dostlarının Gözüyle Mehmet Genç" adını taşıyan ilk oturumda, sırasıyla Şafak Ural "Mehmet Genç'le Anılar ve Yorumlar"; Ekmeleddin İhsanoğlu "Bilim ve Kültür Adamı Olarak Tanıdığım Mehmet Genç"; Beşir Ayvazoğlu "Mehmet Genç'i Nasıl Tanıdım?"; E. Nazif Gürdoğan "Mehmet Genç'i Anlamayan Osmanlı Devleti'ni Anlayamaz", Ahmet Cihan "Mehmet Genç'in Rahle-i Tedrisinden" başlıklı konuşmalarını yaptılar.

"Sosyoekonomik Veçheden Mehmet Genç" başlığını taşıyan ikinci oturumda başkanlığı Prof. Ümit Meriç üstlendi. Bu oturumda, sırasıyla, Bedri Mermutlu "Mehmet Genç ya da İktisat, Tarih ve Sosyoloji Arasında Yaşanan Seyrisülük"; Aznavur Demirpolat "Mehmet Genç'te Osmanlı Esnafı ve Zihniyeti"; Ahmet Tak "Mehmet Genç'in Türkiye'nin Kalkınma Meselesine Bakışı", Erkan Çav "Bir Sosyal Bilimcinin Portesi: Mehmet Genç" isimli bildirimlerini sundular.

Sempozyumun son oturumunda toplantıya Prof. Dr. İdris Bostan başkanlık etti. "İktisat Tarihi Açısından Mehmet Genç" üst başlığını taşıyan bu oturumda, Ahmet Kala "Mehmet Genç'in Osmanlı Esnaf ve Sanayi Üzerine Yaptığı Çalışmalar", Tahsin Özcan "Vakıflar, Para Vakıfları ve Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları" adıyla bildirimler sundular. Son konuşmacı olan Ahmet Tabakoğlu ise, "Mehmet Genç'in İslam Ekonomisi Çalışmalarına Katkıları" adıyla bildiri sundular.

Mehmet Genç hakkında yazı yazması için onlarca kişiyle yazışma yapmaya, bu konuda ısrarcı olmaya çalıştım. 6 Şubat depreminin toplumdaki sarsıntıları henüz taze iken teşebbüslere başlamıştık, yılın son ayı Aralık başında Mehmet

Genç hakkında bir yazı kaleme almaya çaba gösterenlerin sayısı yaklaşık 20'yi bulmuştu. Bu yazılardan her biri, Mehmet Genç'in sıkça ifade ettiği "körlerin fil tanımlamasıyla" irtibatlı bir şekilde, onun bir veya birkaç yönünü veya evsafını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Kitabın ikinci bölümü, Mehmet Genç'in çalışmaları, onun belirgin vasıfları, onunla ilişkisi bulunanların serbest yazılarından teşekkül etmektedir. Kitabın ikinci bölümünün teşekkülünde rol alan, emeğe geçen herkese sonsuz teşekkürler ederiz. Kitabın bu ikinci bölümünü meydana getiren sosyal muhtevalı yazıların temininde büyük katkıda bulunan, bize rehberlik eden Prof. E. Nazif Gürdoğan Hoca'ma hassaten teşekkür ederim.

Sempozyumun düzenlenmesinde ve icrasındaki öncülükleri ve değerli katkıları için Mehmet Akif İnan Vakfı Başkanı Hıdır Yıldırım'a, Eğitim-Bir-Sen İstanbul 3 Nolu Şube Başkanı Erol Ermiş'e ve Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen'e hassaten şükranlarımı sunuyorum. Sempozyumun hasılası olan bu kitabın Mehmet Genç Hoca'mızın anlaşılmasına ve rahmetle anılmasına vesile olmasını diliyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

Cumhuriyet Nesli Bir Bilge

MEHMET GENÇ

SEMPOZYUMU

21 EKİM 2022 / İSTANBUL

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Erol Ermiş

Eğitim-Bir-Sen İstanbul 3 Nolu Şube Başkanı

Talat Yavuz

Eğitim-Bir-Sen Genel Sekreteri
Mehmet Akif İnan Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi

Zekeriya Şanlıer

Üsküdar Belediye Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. M. İhsan Karaman

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Destekleme Vakfı

Prof. Dr. Erol Özvar

Yükseköğretim Kurulu Başkanı

Erol Ermiş

Eğitim-Bir-Sen İstanbul 3 Nolu Şube Başkanı

Saygıdeğer YÖK Başkanım,

Değerli Genel Sekreterim,

Kıymetli katılımcılar,

Büyük Türk Şairi Yahya Kemal, Üsküdar'ı kişileştirdiği ve bu meyanda teşhis sanatına başvurduğu 'İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar' başlıklı meşhur şiirinde, "Üsküdar bir ulu rüyâyı görenler şehri, / Seni gıptaıyla hatırlar vatanın her şehri" der. Üsküdar'ın gördüğü 'ulu rüya' İstanbul'un fethidir. Üsküdar, elli üç gün boyunca Fatih'in sabırsızlığıyla sabırsızlanarak o kutlu fethi beklemiş, Fatih'in atını denize sürmesini, gemilerin karadan yürütülmesini ve Ulubatlı Hasan'ın surlara bayrağı dikişini temaşa etmiştir. Üsküdar'ın Anadolu'nun ve Rumeli'nin diğer şehirlerine böyle bir faikiyyeti vardır. Zaten diğer şehirler de Üsküdar'ın bu faikiyyetini gıptaıyla hatırlar ve Yahya Kemal'in o şaheser şiirinde dile getirdiği üzere, "Hangi şehir görmüş onun gördüğünü? Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü." derler.

Ecdadımız Üsküdar'ı aynı zamanda 'Kabe toprağı' görmüştür. İstanbul'dan karşıya Üsküdar'a ayak basınca Kabe toprağına ayak basmış gibi kabul etmiş, ona göre bir hissiyata bürünmüştür. Ayak bastığı yere de 'Harem' adını vermiştir.

Üsküdar yalnızca tarihte taşıdığı bu güzel, mehabetli ve ayrıcalıklı hüviyeti ile değil, yetiştirdiği mühim simalarıyla da Türk kültürüne ve kendi öz medeniyetimize önemli katkılar sunmuş bir beldedir. Karacaahmet'ten, Aziz Mahmut Hüdaye, Hoca Ali Rıza Bey'den Ahmet Yüksel Özemre'ye ve Mehmet Genç'e kadar Üsküdarlılığı bir madalya gibi göğsünde taşıyan ve şehirle özdeşleşen isimlerdir bunlar. Bugün burada Üsküdar'ın mekanlarıyla özdeşleşmiş, 'Şerefü'l-mekân bi'l-mekîn' fehvasınca bu şehrin caddelerinde, sokaklarında dolaşmış olmakla, bu şehrin mekanlarında kültüre, sanata, tarihe, edebiyata,

medeniyete katkı sunan çalışmalar içerisinde bulunmakla bu şehri şerefyâb kılan bir büyüğümüzü, Mehmet Genç'i anmak ve onun Türk tarihine, Osmanlı iktisat tarihine yaptığı katkıları ele almak üzere toplanmış bulunuyoruz.

Biz Eğitimciler Birliği Sendikası İstanbul 3 Nolu Şubesi olarak, Üsküdar'ı faaliyet alanı içerisinde barındıran şube olarak, eğitime, eğitimcilere sendikal çerçevede katkıda bulunmak ödevimizi yerine getirirken aynı zamanda içerisinden neşet ettiğimiz topluma, yetiştiğimiz tarih ve kültür vasatına katkıda bulunma görevimizin de bulunduğu düşüncesiyle Üsküdar'da yapılan bu toplantıya ev sahipliği yapmaktan büyük bir mutluluk duyuyoruz. Mehmet Akif İnan Vakfı'mız, bize, Üsküdar'da birlikte "Cumhuriyet Nesli Bir Bilge: Mehmet Genç Sempozyumu" düzenleme teklifi getirdiğinde bu düşünceyle, adı Üsküdar'la özdeşleşmiş Mehmet Genç Hoca'mıza ilişkin bir çalışmanın bir paydaşı olmayı büyük bir memnuniyetle kabul ettik.

Eğitim-Bir-Sen, kurulduğu günden bu yana 30 yılı aşkın bir süredir bizzat organize ettiği ya da katkıda bulunduğu bilimsel kongreler, sempozyumlar, araştırmalar, raporlarla akademi ile en fazla iç içe olan ve akademinin faaliyet itibariyle kendisini çok yakın hissettiği bir sendika olma hüviyetini edinmiş bir sendikadır. Bu çerçevede, alanında farklı bir üslupla, farklı bir çalışma tarz ve disipliniyle, araştırma konuları itibariyle iğne ile kuyu kazmak kabilinden zora talip olarak ve akademik titr peşinde olmaksızın, dünyevi titr ve makamlara kıymet vermeksizin ilim aşkı ve cehdiyle ömrünü tüketen Mehmet Genç Hoca'mızı genç nesillerin tanınmasını, genç akademisyenlerin örnek almasını, ilme kıymet veren halkımızın onun fikirlerinden ve eserlerinden haberdar olarak istifade etmesini hedefleyen bu toplantıyı önemsiyoruz. Bugün burada gerçekleştirilecek olan bilgi şöleninin akademik bir seviyede muhallem bir çalışma olacağına inanıyoruz.

Mehmet Genç Hoca'mız geçmişte bu mekanda, "Mehmet Genç ile Tarih Sohbetleri" gerçekleştirmiştir. Onun girip çıktığı bu mekanda onu anmak da insana ayrı bir his yaşatmaktadır.

Sözlerime nihayet verirken bu güzel ve faydalı programın organizasyonunda ve icrasında katkısı bulunan Üsküdar Belediyesine, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Destekleme Vakfına, Mehmet Akif İnan Vakfına ve Eğitim-Bir-Sen 3 Nolu Şube Yönetimimize ayrı ayrı şükranlarımı sunuyor, konuşmacı hocalarımıza başarılar diliyor, siz dinleyicilere katılımlarınızdan ötürü teşekkür ediyorum.

Talat Yavuz

Eğitim-Bir-Sen Genel Sekreteri
Mehmet Akif İnan Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi

Sayın Yüksek Öğretim Kurulu Başkanım,

Saygıdeğer Belediye Başkan Yardımcım,

Değerli Hocalarım,

Kıymetli Katılımcılar,

Sözlerimin başında hepimizi Eğitimciler Birliği Sendikası ve Mehmet Akif İnan Vakfı adına saygılarımla selamlıyorum. Yine, bugün burada toplanmamıza vesile olan Mehmet Genç Hoca'mızı rahmetle anıyorum.

Mehmet Genç Hoca'mızı en iyi ifade eden tanımlamanın "Hac Yolunda Bir Karınca" olduğunu düşünüyorum. Bu tanımlama, aynı zamanda Beşir Ayvazoğlu üstadımızın Mehmet Genç Hoca'mızı anlattığı, geçen yıl yayımlanan biyografi kitabına da ad olmuş bulunuyor. Ben de bu ibareyi oradan alıntılararak dile getirdim.

Hac yolundaki karıncanın remzi gayret ve samimiyettir. Hac yolundaki karıncanın ulvi bir gayesi vardır, bu ulvi gaye uğrunda çabası, bu ulvi gayenin yolunda ölmesi vardır. Mehmet Genç Hoca'mızın ardında bıraktığı; hepimize örnek olan ve hayat çizgisi olarak takip etmemiz gereken şey de, zaferle değil, seferle yükümlü olduğumuzun bilinciyle çalışmaktır. Yola düşmek, yolunda ölmektir. Çünkü gayret bizden Tefvik Allah'tandır.

Akademide bütün bir hedefin apoletleri çoğaltmak olmadığının da en önemli remzi Mehmet Genç Hoca'mızdır. Gayelerin sun'i değil, hakiki olması gerektiğinin, aracın amaçlaştırılmadan, aracı araç, amacı amaç bilerek yürümenin en önemi örneği olmuştur Mehmet Genç Hoca'mız. Bu yönüyle genç akademis-

yenlerin ve araştırmacıların Hoca'mızın hayatına yakından bakmaları ve onun ilmi yaklaşımlarından istifade etmeleri gerektiğini düşünüyorum.

“Dr. Mehmet Genç” bir tevazu ifadesi aynı zamanda. Hoca'mızın sahip olduğu tek akademik titr bu. O da bir vefa, bir minnet nişanesi. Derinleşmenin, derinliklerle hemhal olmanın ifadesi. Mehmet Genç bir söyleşisinde, “İnsan okyanusta yüzmeye kalkınca, tabii ki derinliklerin üzerinde görünür. Aslında derinlik kendisinde değil, içinde yüzdüğü okyanustadır.” “Benim esas şansım, devasa bir obje ile uğraşmaktan ibarettir. Osmanlı Devleti, tarihin tanıdığı sayılı büyük yapılardan biridir. Kendi tarihimizde de dünya ölçüsünde rol oynama imkânı bulduğumuz müstesna bir dönemdir. 600 yıl süren bu büyük mirasın üzerine eğilmek, okyanusta yüzmeye başlamak gibi bir şey.” diyerek bunu dile getirir.

Öğrencileri aramızda. Onun ışığından چراغını tutuşturmuş her biri birer ekol olan hocalarımız da bir öğretmen olarak Mehmet Genç'in ortaya koyduğu derin tesirin birer göstergesi. İz bırakan öğretmen olmak, takip edilmek, ardında hayrul halef bırakmak. Mehmet Genç Hoca'mızın bu hususta da nasıpdar olduğunu görüyoruz.

Biz başka iz bırakan öğretmen Mehmet Akif İnan'ın kurduğu sendika olan Eğitimcileri Birliği Sendikası ve onun adını taşıyan Mehmet Akif İnan Vakfı olarak, Üsküdar Belediyesi ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi Destekleme Vakfı işbirliğiyle “Mehmet Genç Sempozyumu” düzenlemiş olmaktan ötürü ziyadesiyle mutluyuz. İz bırakan öğretmenlerin, ilim, irfan ve medeniyet tarihimize mâl olmuş simaların yakından tanınması, tanıtılması, nev'i şahsına münhasır özelliklerinin irdelenmesinin önemine inanıyoruz.

Sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen arkadaşlarımıza, hocalarımıza, Mehmet Genç Hoca'mızın kıymetli öğrencilerine, bildiri sunacak akademisyenlerimize bu kıymetli toplantıya katkılarından dolayı, siz Mehmet Genç Hoca'mızın sevenleri değerli katılımcılara da katılımlarından dolayı teşekkür ediyor, toplantının hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Zekeriya Şanlıer

Üsküdar Belediye Başkan Yardımcısı

Saygıdeğer YÖK başkanım, değerli hocalarım, değerli misafirler; hepiniz hoş geldiniz, sefalar getirdiniz diyorum. Bundan iki yıl önce kaybettiğimiz değerli Hoca'mızı hem anmak hem anlamak için bir aradayız. Bu oldukça zor bir eylem, çünkü Mehmet Genç Hoca'mız çok yönlü bir âlim. Bir iktisat tarihçisi, toplum bilimine dair geniş bir bakış açısı ile yaklaşarak özel düşünce ve çalışmalara imza atan ve son dönem Osmanlı âlimlerinden gördüğü terbiye ve ilim ahlakını Cumhuriyet'in günümüz kuşaklarına taşıyarak adeta bir köprü vazifesi gören bir isim Mehmet Genç.

Bizler için Mehmet Genç denildiğinde en önce akla gelen sıfatlarından biri Hoca'mızın Üsküdarlı olması. Hoca'mızın evi Altunizade Kültür ve Sanat Merkezi'ne oldukça yakındı ve ne mutlu ki bizler ve tüm Üsküdarlılar on yılı aşkın bir süre düzenli bir şekilde devam eden, tarih, toplum ve Osmanlı düşünce sistemi üzerine ufuk açıcı bilgiler paylaştığı konferanslarından istifade etme şansını yakaladık. Bu bir anlamda Hoca'mızın bir Üsküdarlı olarak Üsküdar'a dair vefasını da gösterir mahiyettedir. O on yıllar boyunca süren ilim yolculuğunda bir araya getirdiği eşsiz bilgileri önce şehrine, öğrencilerine ve meraklılara sunmayı bir borç olarak göürdü. Bunun yanı sıra Mehmet Genç Hoca'mız Uluslararası Üsküdar Sempozyumu için de oldukça önemli bir isimdir. 2003'te başlayarak bu yıl 20. yılını dolduran ve 12 sempozyum ile emsaline az rastlanı bir bilimsel külliyyat oluşturan Üsküdar Sempozyumlarının ilk günlerinden itibaren hem oluşmasında hem de zenginleşmesinde Mehmet Genç Hoca'mızın büyük bir emeği vardır. Kendisine her zaman medyun-u şükranız.

Bu denli karşılıklı olarak gönül bağımızın bulunduğu, kültürümüze eşsiz hizmetlerde bulunmuş, eserleri ile her daim akıllarda ve gönüllerde olan Hoca'mızın ismini ilelebet yaşatmak üzere kalıcı bir eser oluşturma sürecimiz, hemen Hoca'mızın vefatından sonra başladı. Bu sempozyuma iştirak edenlerin büyük

çoğunluğunun bilgi sahibi olduğunu düşündüğüm; uzun yıllar boyunca farklı branşlarda barındırdığı dersler ile Üsküdar gençliğinin yetişmesinde önemli bir mekân olan Üsküdar Gençlik Merkezi'nin içerisinde gerek muhteviyatı gerekse estetik yaklaşımı ile özel bir kütüphane oluşturduk. Mehmet Genç isminin en güzel ve en anlamlı yaşayacağı yer neresi diye bir düşünecek olursak çok kısa sürede bu yerin kitap ile, öğrenciler ile, eğitim ve hayat ile iç içe olması gereken bir yer olduğu fikrine ulaşılır. Bizler de bu düşünceden hareketle, Üsküdar Gençlik Merkezi çatısı altında oluşturduğumuz; binlerce kitaba ve yüzlerce öğrenci için ders çalışma alanlarına sahip kütüphanemize merhum Hoca'mızın adını verdik. "Mehmet Genç Kütüphanesi" tabelası altından geçen binlerce genç bugün 24 saat kesintisiz bir şekilde ilim ve kültür ile buluşuyor.

Hoca'mızın Üsküdar'a dair olan yaklaşımını ve bizlerin de Hoca'mıza dair olan hürmet ve sevgimizi ifade etmeye çalıştım. Hoca'mızın çok yönlü ilmi yaklaşımı ve bakış açısını ise birazdan çok değerli hocalarımız çeşitli başlıklar altındaki tebliğlerde ifade edecekler. Ben bugün buraya teşrif ederek Mehmet Genç Hoca'mızı yâd etmemize ve anlamamıza vesile olan tüm hocalarıma şükranlarımı iletiyor, uzaktan ve yakından gelerek bugün burada bulunan tüm dinleyicilere teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. M. İhsan Karaman

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Destekleme Vakfı

Sayın Başkanım, Saygıdeğer Hocalarım, Çok Değerli Hazirun;

Hepinizi hürmetle selamlıyorum. Hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Bundan çok kısa bir süre önce Bursa'da Yıldırım Belediyesinin babam (Prof. Dr. Hayrettin Karaman) adına düzenlediği bir vefa gecesinde açılış konuşmalarından birini yapan Yasin Aktay Hoca'mız bir hususa işaret etmişti. Ben de bunu eskiden beri hep hissedeni biri olarak çok önem verdim bu ifadeye: "Bizler kıymetlerimizi, değerlerimizi kaybettikten sonra, onlar dar-ı bekâya intikal ettikten sonra anmakta oldukça mahiriz."

Gerçekten biz de Mehmet Genç Hoca'mız gibi birçok değeri bu şekilde toplantılarla anıyoruz. Ancak hayattayken kendilerine şükranlarımızı, teşekkürlerimizi, takdirlerimizi sunmak da ayrı bir güzellik yaşattı orada. Yasin Hoca bunu takdir ederek Yıldırım Belediyesine teşekkür etmişti. Biz, evet bugün burada Hoca'mızı kaybettikten sonra bir araya geldik, anmak için. Ancak Cenab-ı Hak fakire ve çalışma arkadaşlarına, Hoca'mız hayattayken şükranlarımızı, teşekkürlerimizi arz etme imkanını da bahşetmişti. Bundan büyük bir onur ve mutluluk duyuyoruz.

Bunun kısa hikâyesi şöyleydi: İstanbul Medeniyet Üniversitesine hizmet etme görevini yürüttüğümüz yıllarda, göreve ilk başladığım yıllarda, sadece ismini bildiğim, Mehmet Genç Hoca'yı daha fazla tanımaz iken, yakın çalışma arkadaşlarım, başta Destekleme Vakfımızın Başkanı Ahmet Cihan Hoca'mız, İhsan Fazlıoğlu Hoca'mız, Fehmi Yılmaz Hoca'mız, Mustafa Çiçekler Hoca'mız sohbetler esnasında sürekli bir şeylerden bahsediyorlar ve "Hoca şöyle yaptı, Hoca böyle dedi" diyorlardı. Bir gün sordum, yani "Hoca da hangi hoca, kimdir" diye. "Haa..." dediler. "Bizim çevremizde hoca denildiğinde sadece bir

hoca akla gelir, O da Mehmet Genç'tir". Ben de bunun üzerine meraklandım ve merhum Hoca'mızı tanıma bahtıyarlığına eriştim. Sizler, birçoğunuz onu tanıyorsunuz. Ben de o günden itibaren Hoca'nın bir hayranı olarak yanında bulunmaya çalıştım. Görevde bulunduğumuz süre içerisinde tek bir fahri doktora tevdi yapmıştık. Elbette bunu Mehmet Genç Hoca'mıza yapmak düşüncesi hasil oldu arkadaşlarla aramızdaki müzakerelerde... 5 Ekim 2015 günü, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin eğitim yılının açılışında, hem açılış hem de fahri doktora törenimizde bizi şereflendirmesi için Hoca'mızı davet ettik.

Zaten bugün hep anıldı, daha da söylenecektir. Hoca'mızın bir tevazu abidesi olduğunu biliyoruz. O gün yaptığı konuşma çok değerliydi. Bunun içerisinde, -kelimeler, unuttuğum için değişebilir ama- mana olarak şöyle bir ifadede bulundu: "Şahsıma ibzal buyurulan iltifatın, şahsi liyakatin dışındaki kaynaklarını düşündüğümde şunu anlıyorum: Benim uğraştığım işin büyüklüğü, devasa bir obje ile meşgul olmamdır bana gösterilen bu iltifatın ana sebebi." Şu ifadedeki tevazu, herhalde hepimize ve özellikle genç nesillerimize örnek olacak bir şey. Bütün müktesebatına ve vukufiyetine rağmen kendisini "Hac yolunda bir karınca" olarak ifade edecek kadar mütevazı, fakat arkasında onlarca, belki yüzlerce ilim erbabı, ilim yolcusu bırakacak kadar da velûd ve mürebbî bir şahsiyetti. Hoca'mıza rahmet olsun.

Beşir Ayvazoğlu Hoca'mızın kendisi hakkında yazdığı kitap anıldı. Biliyoruz, ama daha kısa sürede bir şeyler öğrenmek, onun ağzından, onun kaleminden öğrenmek isteyenlere de -özellikle genç arkadaşlarımıza- İslam Araştırmaları Dergisinde Ayvazoğlu'nun 2021 yılında yazdığı biyografiyi tavsiye ederim. Buraya gelmeden onu ben bir kez daha okudum. Orada bir ifadeyi yanlış söylemeyeyim diye not aldım. Şöyle diyordu Ayvazoğlu, Hoca'mızı anarken: "Çünkü hayatını yönlendiren temel değer, üzerine aldığı işi hakkıyla yapmaktır." Bunu zaten hayatıyla göstermişti hepimize Hoca'mız. İşte unvanlar, makamlar, kadrolar bir yanda dursun, aslolan ilimdir. Ben üniversitede öğrencilerime, özellikle ilk sınıflardaki yeni öğrencilere bir ufuk çizmek, bir yol göstermek için sohbet ederken, fen bilimlerinde ve sosyal bilimlerde iki şahsı, iki müstesna şahsiyeti örnek veriyorum. Çalışmak, çabalamak, bir noktaya odaklanmak ve ömrünü bir gayeye adanmak anlamında. İki örnek... Bunlardan biri, Nobel Kimya ödülünü alan Aziz Sancar Hoca'mız. Bilir misiniz ki Aziz Sancar Hoca, İstanbul Tıp Fakültesinden mezun olduktan sonra, Nobel Kimya ödülünü kazandığı buluşunu yapmak için kendisini Amerika Birleşik Devlet-

lerinde bir laboratuvara tam kırk yıl kapatmıştı. Bir insan ve bir gaye uğrunda harcanan kırk yıl. Sonuç böyle olabiliyor işte.

Mehmet Genç Hoca'mız da, benden çok daha iyi biliyorsunuz, Osmanlı arşivlerinde belki kırk belki daha fazla yılını, oranın tozunu yutarak, peşinden koştuğu soruyu, o büyük soruyu, o mühim problemi çözmek, anlamak ve anlatmak için harcadı. Yine Beşir Ayvazoğlu'nun makalesinde, Ankara'da bulunduğu yıllarda derslerine de devam ettiği rahmetli Muhammed Hamidullah Hoca'yı "Gerçek alim işte bu olmalı" diye andığını söylüyor Mehmet Genç'in. Ben bu vesileyle genç arkadaşlarımıza, başta Mehmet Genç olmak üzere onun ilham aldığı, örnek aldığı Ömer Lütfi Barkan, Muhammed Hamidullah ve çok yakın arkadaşı, kaybettiğimiz büyük değerlerden Erol Güngör Hoca'nın da hayatına bir göz atmalarını tavsiye ederim. Açıkçası çok istifade ederler.

Uzun bir gün geçireceğiz. Çok vakit almak istemiyorum, ancak şunu söylemek isterim: Hoca'mız çok büyük eserler bıraktı arkasında. Bizi terk edip dâr-ı bekâya intikal etmesine rağmen, bizler bugün de, gelecekte de hep onu anacak ve onun bıraktıklarıyla, ondan istifade ederek yeni eserler vermeye çalışacağız takipçileri olarak...

Şairin bir kıtası burada aklıma geliyor.

"Gideriz, nur yolu izde gideriz,
Taş bağırda, sular dizde gideriz.
Bir gün akşam olur, biz de gideriz.
Kalır dudaklarda şarkımız bizim".

Hoca'mız dâr-ı bekâya intikal etti. Asıl yurda avdet etti. Fakat şarkısı dillerimizde, aziz hatırası gönüllerimizde. Efendimiz Aleyhissalatü Vesselam'ın o hepimizin bildiği hadisinde, amel defterinin kapanmamasına sebep olan üç şeyden bahsedildiği malumunuzdur. Ben bunun en güzel örneklerinden birini Mehmet Genç Hoca'da görüyorum. Bıraktığı o devasa eserlerle, cevapladığı sorularla, tuttuğu ışıkla tükenmeyecek olan sadaka-i cariyesi; arkasından hayır dua edecek -biyolojik evlatları dışında- binlerce, belki on binlerce manevi evladı ve kendisinden ebediyen faydalanılacak olan devasa bir ilim mirası... Bu şekilde, bu hadisin ruhuna en uygun bir örneği Mehmet Genç Hoca'mızda görmekle hakikaten bahtiyarız.

Bugün burada onu anıyor olmak, onu Fatihalarla anıyor olmak da bizim için bir mazhariyet. Ben, teşrifleriniz için sizlere ve bu güzel programın düzenlenmesindeki katkıları için İstanbul Üniversitesi Destekleme Vakfı adına diğer kurumlara teşekkür ediyorum. Hoca'mızın ruhu şâd, mekânı cennet olsun diyorum. Hepinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum.

Prof. Dr. Erol Özvar

Yükseköğretim Kurulu Başkanı

Çok kıymetli bir Hoca'mızı anmak üzere bir araya gelmiş bulunuyoruz. Büyük şahsiyetlerin anılması rahmete vesile olur temennisiyle bu güzel toplantının hayırlı olmasını diliyoruz. Şimdi Hoca'mız eğer kendisi hakkında böyle bir sempozyum, toplantı düzenlendiğini bilseydi muhtemelen o muazzam nüktedanlığıyla, muazzam espri anlayışıyla mutlaka bize bir şeyler söylerdi.

Ben kendisiyle alakalı bir toplantı tertip etmişim yıllar önce. Belki yirmi seneyi aştı, belki evet daha fazla oldu. Murat Hoca'm hatırlayacak, o toplantıda bulunuyordu. Orada dört kişi vardı. Bir de oturum başkanı.

Hoca, toplantıda, kendisini anmak üzere bir araya gelen konuşacak hocalarımızla alakalı şöyle dedi: "İslami usullerle bir cenazeyi kaldırmak üzere bu dört arkadaşı buraya topladınız ben daha yaşıyorum, daha çalışacaklarım var, daha okuyorum, yazacaklarım var." Böyle güzel bir esprisi var.

Hakikaten Mehmet Genç Hoca'nın espri ve nüktedanlığı çok üst düzeyde idi. Hatta fıkraları, Karadeniz fıkralarını, öyle zamanlarda öyle anlarda bizimle paylaşırdı ki, yani başka bir söze hacet kalmıyordu. Böylesine bir parlak zeka ürünüdür. Yani zeka yükseldikçe nüktedanlık ve espri kabiliyeti de o ölçüde yükseliyor. Bu bakımdan Hoca'mızın çok sıkıcı sayılabilecek konulara girerken bir espri yahut bir fıkra anlatması bütün dikkatleri üzerine topluyordu. Gerçekten ortam ne kadar gergin, ortam ne kadar ciddi, ne kadar efendim formel olursa olsun mutlaka söze bu şekilde girerek bütün dikkatleri üzerine toplamayı başarabilen bir insan idi. Allah rahmet eylesin. Kendisinden çok istifade ettik, çok şeyler öğrendik.

Bu bakımdan hakkında mutlaka bir şey söylemek icap eder. Benim öğrendiğim bir şey var. O da yaptığı işi ciddiye alması. Hoca'mız yaptığı işi yani çalışmayı, araştırmayı ve ilmi ciddi bir insandı. Asla hafife almazdı. Okuma yazma işini, ilmi, ilmi faaliyetleri fevkalade ciddiye alan bir insan. Bütün ömrü boyunca zannediyorum buna hepimizi şahitlik ettik. İلمي öylesine ciddiye almış idi ki, ilmin dışında kalan her şey hayatta onun için tali idi desem çok yanıltıcı olmaz.

Maddiyat, Hoca'nın gözünde hiç mesabesindeydi. Hayatında para konusunu açıp konuştuğuna şahit olmadım. Yani bütün her şeyi ilme adanmış bir ömür. Tabii ilmin dışındaki her şey, onun için bir tali konu. Böylesine önemli bir insan, hakikaten ortaya çok şey koydu. Bunu ifade etmek isterim. Eserleriyle alakalı olarak zaten hocalarımız burada konuşacak. Hocalarımız, benden çok daha uzun geçmiş yıllara dayanan münasebetleri olan, hukuku olan insanlar. O yüzden ben burada bir şey söylemek istemem.

Ama yine de eserleriyle alakalı bir şey söyleyeyim. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* isimli eserin ikinci cildi yayımlandı. Onu bilhassa sizlerle paylaşmak isterim. Onun dışında Mehmet Hoca ile birlikte yapmış olduğumuz bizim mükâleme zabıtları var, onları da yayına hazırlıyoruz. Birinci cilt yayımlandı. Tabii herhalde bizim açımızdan afet sayılabilir; biz göreve atanınca, bu birinci ciltten sonra kalan kısmı maalesef henüz tamamlayamadım. Okumalarını bitirdim ama onların bir araya gelip mutlaka basılması lazım. Mehmet Akif Hoca'yı şimdi yeni gördüm. Buradan selam ediyorum. Bu bakımdan inşallah fırsat vaki olursa bunları da tamamlamayı planlıyoruz. Hoca'nın izin verdiği çalışmalar, basılmasına izin verdiği çalışmalar bunlar. Bu söylediğim mükâleme zabıtlarından ibarettir. Bunun dışında Hoca ile alakalı basılanlar Hoca'nın izni olmayan eserlerdir. Onu ifade etmek isterim.

Sizlere bir güzel haber daha vereyim. Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi Hoca'mızın Osmanlı tarihine ilişkin yaptığı bütün arşiv çalışmalarının sisteme yerleştirilmesini tamamlamak üzere. Dolayısıyla hem İstanbul'da hem Ankara'da Hoca'nın klasörlerine erişim sağlanacak. Zannediyorum yüz yirmi yüz otuz civarında klasör var. Tabii klasörler büyük klasörler, onların tamamı dijital hale getirildi. Hem Ankara'da hem de İstanbul'da, Marmara Üniversitesinde adına kurduğumuz Uygulama Araştırma Merkezine gelecek araştırmacılar, o klasörlerdeki o evrakı çalışabilecekler. İcap ederse İSAM'a da, belki kütüphaneye de bir şey yapılabilir.

Hoca çok düzenli çalıştığı için dosyaları ayrı ayrı. Ben de bir taraftan fırsat buldukça bakıyorum böyle konularına göre tasnif ettik. Zaten Hoca her klasöre bir isim verdiği için çok tematik bir yapısı var evrakın. Dolayısıyla her araştırmacı buradan istifade edecek ancak doktorasını yapmış olma şartını getirdik şimdilik. Şundan dolayı, biraz önce Ekmeleddin İhsanoğlu Hoca'mızla içeride sohbet ederken intihal konuları gündeme gelmişti. Yani Hoca'nın ham malzemeleri bunlar. Netice itibariyle onu ikmal edebilecek araştırmacıların üzerinde çalışmasının ilk planda iyi olacağını düşünüyoruz. Ama ileride diğer araştırmacılar da, yani yüksek lisans ve doktora yapan arkadaşlar da istifade edebilirler. Ankara'da kütüphanede müstakil olarak bulunuyor. Oradan da Hoca'nın okuduğu kitapları hepsini bir arada görmek mümkün. Hoca'nın okuduğu kitaplara düştüğü notlar çok hoş, çünkü gerçekten kitapların çok hususi yerlerine işaretler düşmüş. Okuduğunuz zaman diyorsunuz ki evet yani kitaptan alınması gereken buymuş diyebileceğimiz çok hoş anekdotlar var. Bir arkadaşımız sırf bu maksatla Hoca'nın bir kısım esprilerini toplamak adına okuduğu kitapları tarasa zannediyorum güzel şeyler çıkabilir.

Tekrardan, bu toplantının tertip edilmesinde emeği geçenlere teşekkür ediyorum. Ben de dinlemek üzere sözümü tamamlamak istiyorum. Hayırlı olsun diyorum. Bütün hocalarımıza sağlık, afiyet diliyorum, uzun ömürler diliyorum. Allah başımızdan eksik etmesin. Hocalarımız sağ olun. Var olun.

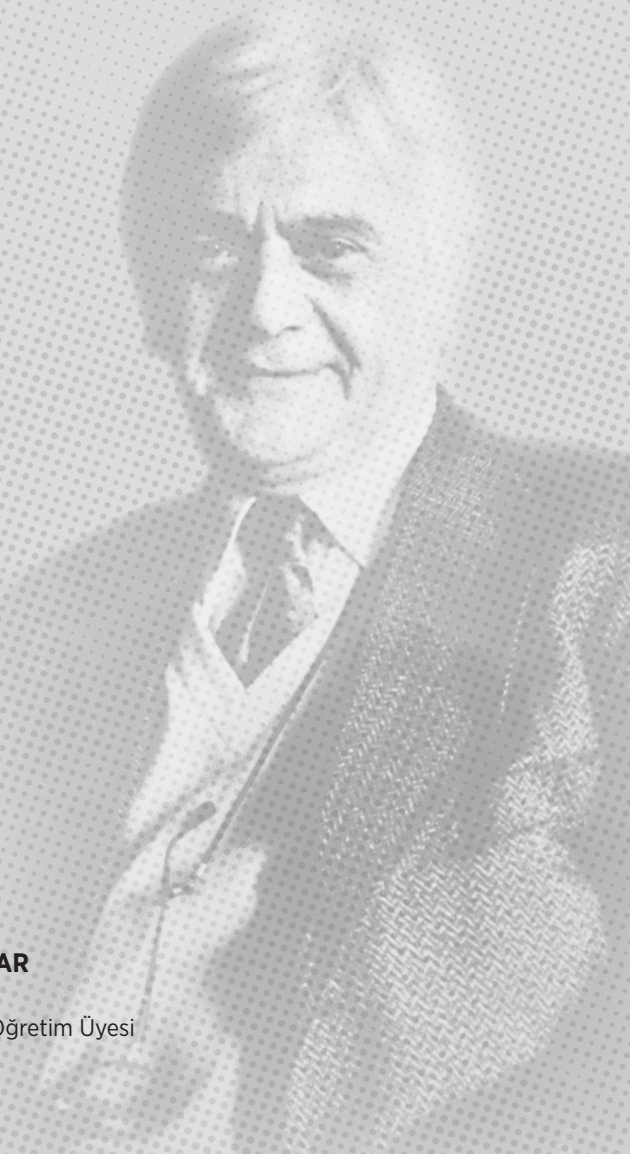

AÇILIŞ KONFERANSI

MEHMET GENÇ: BİLİM VE ANILAR

Murat Çizakça

Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi Öğretim Üyesi

MEHMET GENÇ: BİLİM VE ANILAR

Murat Çizakça¹

Efendim, sayın protokol ve misafirler, az önce gördüğümüz filminden çok duygulandım. Herhalde duygulanmamak mümkün değildi çünkü Mehmet ağabeyimi tekrar gördüm, ağabeyimdi benim. Yani ağabeyimdi, hocamdı, arkadaşımı, dostumdu her şeyimdi, diyebilirim. Onu çok iyi tanımak bahtiyarlığına ve şerefine nail oldum. Bana onu tanıma imkânını veren rahmetli ve sevgili hocam Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'dır.

Az önce Pennsylvania Üniversitesinde doktora yaptığım belirtildi. Hasbelkader şöyle oldu olay: Bütün sınavları geçtim, canıma okundu, onu da söyleyeyim. Çünkü ben Amerika'ya iktisat tarihi doktorası yapmaya gitmiştim karşıma Amerikalıların cliometrics dedikleri gayet matematiksel, bol bol istatistik ve ekonometri içeren acayip bir ekol çıktı. Yepyeni ve hiç de sevmediğim bir ekol. Ama mecburi sınavlara girip çıkıyoruz. Toplam otuz iki sınav, ardından üç tane sekizer saat süren piknik sınavı dediğimiz büyük sınavdan, pardon işkenceden, geçtikten sonra tez yazma aşamasına ulaştık. O aşamada doktora jürisi toplanıyor, hipotez ve araştırma konunu anlatıyorsun. Beni dinledikten sonra jüri dedi ki

“Bizler senin tezini yönetemeyiz.”

Haydaa, o kadar çileyi çektikten sonra gelinen noktaya bakın! İsyân ettim tabii.

“Niye yönetemezmişsiniz?” dedim,

“University of Pennsylvania'da bir Osmanlı iktisat tarihi tezini yönetebilecek kimse yok” dediler. Dehşet içersinde,

---

1 Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi Öğretim Üyesi

“O zaman ne olacak benim halim?” diye sordum.

“Bu mesele ancak şöyle çözülür. Bizim tanıdığımız bir Osmanlı iktisat tarihçisi senin tezini okuyacak, kabul edecek. Ancak ondan sonra biz senin tezini okumaya başlarız” dediler.

İki isim biliyorlardı. Biri rahmetli Barkan, biri de İnalçık. Hemen İnalçık’a yazdım.

“Aman hocam imdat! Tezimi yönetir misiniz?” diye, üstelik yakında, Chicago’da, olmasına rağmen cevap vermedi. Tek ümidim Barkan kalmıştı. Atladım Türkiye’ye geldim. Doğru İstanbul Üniversitesi’ne hocayı arıyorum. Emekli olmuş.

“Peki nerede bulabilirim ben hocayı?”

“Her yaz Uludağ’a gider, zirveye tırmanır” dediler.

Ben Bursalıyım, yani gökte ararken yerde bulmak diye buna denir herhalde. Fırladım, Uludağ’a, kravatım ve takım elbisemle. Mevsim yaz olduğu için zaten sadece bir iki otel açıktı. İlk otele gittiğimde, bingo!

“Evet burada kalıyor” dediler.

“Pekiyi ama nerede?”

“İki saat önce zirveye çıkacağını söyleyip çıktı” dediler.

Derhal başladım zirveye yürümeye. Allah’tan biliyorum yolu, patikaları falan. Uzakta, epey uzakta, beyaz saçlı bir adamı gördüm. Yavaş yavaş tırmanıyordu. Ben de biraz bas baritonluk vardır, bir “Hocaaam” çektim ki dağlar inledi. Şaşırdı, rahmetli, oturdu bir kayanın üstüne beni bekliyor. Yarı koşup, yarı yuvarlanarak tırmanmaya çalışan genç bir adam. Sonunda ulaştım kendisine nefes nefese durumumu anlatmaya çalışıyorum. Acımişti her halde halime:

“Dur önce otur, bir nefes al” dedi.

Nefesi aldık ondan sonra durumu bir kere daha anlattım. O benim hikâyemdir, ayrıntısına girmek istemiyorum.

“Tamam” dedi. “Ben senin tezini yönetirim.”

Üstümden bin ton yük kalktı, ondan sonra:

“Peki hocam teze nasıl başlayayım, ne emredersiniz?” dedim

“Önce git 16 ve 17. yüzyıllarda Avrupa tekstil sanayiinde ne oluyor, ne bitiyordu, öğren ve bana bir rapor yaz” dedi.

“Ne zaman size geleyim?” dedim.

Şöyle bir baktı bana, ne saçma bir soru der gibi.

“Bir seneden önce gelme” dedi.

O bir sene boyunca Milli Kütüphane bana çalıştı. Bir sene boyunca bol bol okudum, konuyu iyice öğrendim ve raporumu yazdım. Beni İstanbul Üniversitesi’ndeki ofisinde kabul etti. Raporumu dikkatle okudu ve bir şey demeden, telefonu açtı. Çaycıya:

“Mehmet gelsin” dedi.

Birazdan 30-35 yaşlarında gülümseyerek birisi geldi, gelen Mehmet Genç’ti. İlk tanışmam kendisiyle öyle oldu. Hocam Mehmet Genç’e:

“Bizim mesleğe akıllı insanlar pek gelmez. Öyle ya dışarda dünya kadar para kazanmak varken niye gelsinler. Bu genç adam, akıllı bir şeye benziyor. Buna sahip çıkalım ama ben artık çok yaşlıyım. Bu tezin sonunu göremeyebilirim. Sen buna yol göster ve sahip çık” dedi.

Sonra bana döndü ve:

“Ben Mehmet Genç’e yerden göğe kadar itimat ederim. O ne derse sanki ben demişim gibi kabul edeceksin” dedi. Ben de:

“Hay hay hocam” dedim.

Ve o anda Mehmet Genç, Ordinaryus Profesör Ömer Lütfi Barkan tarafından resmen hocam tayin edilmiş oldu. O yüzden az önce “Mehmet Genç benim hocamdı” derken hiç abartmamıştım. Gerçekten de hocam oldu.

Mehmet Genç o yıllarda İngiltere’de başlayan ve dünyayı alt üst eden Sanayi Devrimi karşısında Osmanlı sanayiinin ne durumda olduğunu çıkartmaya çalışıyordu. Önce seyahatnamelerle bu bilgileri elde etmeye çalıştı, tatmin olma-

dı. Ondan sonra mecburen arşive girdi. Arşive girdi ve bir daha da çıkamadı. İşin o tarafını hepimiz biliyorsunuz. Bu arşiv çalışmaları sırasında malikâne sistemini keşfetti. Fakat malikâne sistemini keşfederken onun bütün çilesini ve ıstırabını da çekti. Çektiği çile ve ıstırabı anlayabilmek için malikâne sistemini biraz bilmek gerekir. Yapmaya çalıştığı şey şuydu önce onu söyleyeyim. Amacı, Osmanlı sanayii mukataalarının, yani vergi kaynaklarının, devlete ödemiş oldukları vergileri takip edip bu vergilerden sanayiinin üretim trendini çıkartmaktı. Tabii ki hipotezi şuydu: Karşıda, Avrupa’da, koskoca bir Sanayi Devrimi oluşuyor. Bunun Osmanlı sanayiini perişan etmesi lazım diye düşünüyordu. Üstelik bir de Osmanlı ticaret sisteminin gümrüklerle korunmayan serbest ticaret sistemi olduğunu biliyoruz. Ancak bulduğu veriler hiç de öyle çıkmadı. Dümdüz bir trend buldu ve depresyona girdi. Ben de olsam depresyona girerdim her halde. Yıllarca yaptığı çalışmadan elde ettiği veriler sanki Osmanlı sanayi Dünya’da değil de Mars’ta bir yerdeymiş ve Sanayi Devrimi’nden hiç etkilenmemiş sonucunu çıkartıyordu. Nasıl çıktı o depresyondan bilmiyorum. Herhalde iradesiyle çıktı. Yeniden arşive girdi ve bu sefer muaccele ödemelerini keşfetti. Ayrıntıya girmeyeyim. Şimdi bilenler zaten bilir, bilmeyenler de okusun Mehmet Genç’i, muhakkak okunması gerekir.

Böylelikle malikâne sisteminin nasıl çalıştığını, *modus operandis*ini ortaya çıkarttı. Keşiftir bu, büyük bir keşiftir ve o keşiften sanayi üretiminin gerçek durumunu saptamaya başladı.

Bu arada bu bilgilerini sunmak üzere 1973 yılında Hacettepe Üniversitesi’nde toplanan, eğer yanılmıyorsam Türkiye’deki ilk iktisat tarihi kongresidir, o kongreye davet edildi.

Ben de o sırada daha gencim. Hiçbir yazılı eserim yok. Ben sadece kongreyi dinlemeye gittim ve harika bir tesadüf, üniversitenin parası sınırlı olduğundan bizi aynı odaya koymuşlar. Oda, Stat Oteli’nin en üst katındaydı. Mehmet Genç’in meşhur evhamıyla o gün tanıştım. Şimdi başladı. Yarı şaka, yarı ciddi, anlamazsın hangisi olduğunu.

“Murat burada çok güzel yangın çıkar. Üstelik biz en üst kattayız kurtulamazsınız” dedi.

“Ağbi yapma şimdi neden yangın çıksın” dedim.

Sonra ekledim,

“Ben bir yerde okumuştum yangın çıkıyorsa önce şeye bakacağız”. Vallahi hepinizin işine yarar bu arada onu da söyleyeyim. Allah kimseyi o duruma düşürmesin.

“Önce kapının tokmağına bakacağız, tokmak sıcaksa. Demek ki yangın hemen burada o zaman dışarı çıkmayacağız.

“Yani o zaman burada yanacağız!” dedi.

“Hayır, yanmayacağız. Banyodaki bütün havluları alacağız, sırlıklam ıslatacağız. Ondan sonra kapının üstüne asacağız. Kapının dışı yanabilir ama içi hiç yanmaz. Çünkü içi ıslak olacak. Devamlı biz bu havluları değiştiririz” dedim.

“İyi, pekala” dedi. Cevabım hoşuna gitmişti. Ama hemen devam etti. “Ya yangın hemen burada değilse yani tokmak sıcak değilse ne olacak peki?” dedi.

“Odadan çıkarız o zaman, yangın merdivenine gideriz” dedim.

“Hadi derhal gidelim merdiveni bulalım” dedi.

Derhal gittik baktık yangın merdivenine. Baktık kapı açılmış. “Buradan ineceğiz” dedim.

“İyi“ dedi. Çok takdir etti beni!

Ondan sonra döndük geldik odaya tekrar. Bu sefer,

“Ama deprem de olabilir!” dedi.

“Ağbi Ankara’da deprem olmaz Allah aşkına” dedim.

“Hayır efendim, Türkiye’nin her yerinde deprem olur” dedi.

“O zaman ondan da korkma. Biz en üst kattayız, tak tak tak aşağı ineriz” dedim.

“Öyle insek mesele yok ama ya bina yana devrilirse!” dedi.

“O zaman Eşhedü... diye başlar beraberce öbür tarafa gideriz. Ne yapalım yani. Kader buymuş deriz” dedim. Neyse öyle idare ettik.

Şimdi akşam oldu yemekler yendi yatacağız. Birbirimize, “Haydi iyi geceler” dedik. Yattık.

Af buyurun. Gece benim tuvalete gitmem gerekti. Etraf karanlık, uyandırmak istemediğim için el yordamıyla tuvaleti buldum, kapıyı açtım, manzarayı umumiye: Mehmet Genç pijamalarıyla küvetin içine girmiş her taraf kâğıt dolu. Sabahın üçü mü, dördü mü nedir? Şaşkınlıkla,

“Ne yapıyorsun Ağbi sen?” dedim.

“Beğenmedim makaleyi, yeniden yazıyorum” dedi.

Yani mükemmeliyetçiliğin ve zarafetin daniskası. Beni sabahın üçünde uyandırmamak için küvete girmiş, makalesini yeniden yazıyor.

“Senin bu makaleni beğenmeyecek adamın alnını karışlarım” dedim. Makalesini yolda okumuştum. Harikaydı.

“Haydi git yat” dedim.

“Hayır. Ben şimdi kalkıyorum, sen işini yaparken bomboş duvarlara bakacak değilsin ya, al şunları oku ve beni eleştir” dedi. O gün bugün ben tuvaleti okumak için de kullanırım, alışkanlık kesbetti bende. İyi bir alışkanlıktır o sayede kültürüm çok arttı! Hepinize tavsiye ederim!

Konferans sonrası Ankara’dan döndükten sonra bir ara telefon etti bana,

“Hamburg’a beni davet ettiler. Bu malikâne makalesini Hamburg’da sunmam lazım. Şunu İngilizce’ye tercüme eder misin?” dedi.

“Hayhay, ne kadar zamanımız var?” diye sordum.

Ben zannediyorum ki bir ay falan diyecek,

“Yarın” dedi.

Allah Ya Rabbim, oturduk sabaha kadar o gece malikâne makalesini tercüme ettim. Tercüme ederken de iflâhımı kesti. Çünkü onu okuyan herkes bilir. Edebiyat yapar, muhteşemdir Türkçesi. İngilizce tercümesinin de öyle olmasını istiyordu. Ben şimdi onun bir Türkçe cümlesinden üç İngilizce cümle çıkartıyordum ki doğru dürüst anlaşılsın. Hayır kabul etmez! Hayır, İngilizce’mi de

düzeltiliyordu. Yani hem benden tercüme istiyor, hem İngilizce’mi düzeltiyor, iflahımı kesti.

Ertesi gün Hamburg’a gitmiş. Pasif İngilizcesi mükemmeldi, gayet hızlı okur ve anlardı ama İngilizce’yi kendi kendine öğrenmiş olduğu için telaffuz etmekte zorlanırdı. Konferansta meşhur Profesör Todorova’nın kızı Maria Todorova’dan İngilizce metni okumasını rica etmiş. Maria ‘hayhay’ demiş. Ertesi gün okuyacak. Fakat o gece diş ağrısı tutmuş ve “Nasıl olsa uyuyamıyorum bâri oturayım şunu bir Fransızca’ya tercüme edeyim” demiş.

Fransızca’sı İngilizcesi’nden daha iyiydi. Ertesi gün konferansa gittiğinde bir bakmış ki Maria yok ortada, söz verdiği halde gelmemiş hatun. Onu hiç affetmedi. Sonra o gece Fransızca hazırladığı metni o şekilde sunmuş.

Az önce Malikâne sisteminin *modus operandisini* saptayıp oradan Osmanlı sanayii trendini bulmanın ilk büyük keşfi olduğunu söylemiştim. Mehmet Genç’in ikinci büyük keşfi, Osmanlı Devleti’nin halktan faizsiz borç alabilmesini sağlayan esham sistemidir. Bu da muhteşem bir keşiftir. Şimdi bu iki büyük keşif, malikâne ve esham aslında Osmanlı Devleti’nin en önemli problemlerinden birini çözmüştür. Bizim gerileme dönemi olarak bildiğimiz 1699 Karlofça’dan sonrası ta 1918’e kadar gelen dönemi düşünün. 219 sene sürmüştür. 219 sene Osmanlı nasıl direndi bu Avrupa’ya? O Avrupa ki güneyi ile kuzeyi ile bütün Amerika kıtasını fethetmiş, öyle bir sömürmüş ki Amerika’daki yerli ırkların neredeyse tamamını yok etmiş, madenlerde plantasyonlarda çalıştıracak yerli halk kalmayıp telef olunca bu sefer milyonlarca zavallı Afrikalıyı esir edip kelepçeleyip, Atlantik’in öbür kıyasına götürüp, oradaki plantasyonlarda karın tokluğuna ölesiye çalıştırmış. Potosi’de, Meksika’da bulduğu yüzbinlerce ton gümüş ve altına el koyup Avrupa’ya taşımış, Hindistan’a, Malezya’ya, Endonezya’ya el koymuş. Neredeyse tüm dünyayı sömüren felaket güçlü bir Avrupa’ya karşı biz onun burnunun dibinde 219 sene direnmişiz. O yüzden gerileme devrini de bir mucize olarak adlandırır Mehmet Genç. Haklıdır da. Gerçekten, nasıl oldu da 219 sene dayanabildik? İşte bu şekilde, kamu finansmanını geliştire geliştire, reform yapa yapa dayandık. Eğer bu reformları yapmasaydı, malikâne ve esham sistemlerini keşfedememiş olsaydı, Osmanlı’nın sonu da işte İran’daki Safevi Devleti veya Babür İmparatorluğu gibi olurdu. Daha 18. yüzyılda yıkılmış olurduk. Onun için bu direncin unsurlarını çok iyi anlamak lazım. Bunu ortaya koyan da Mehmet Genç’in yaptığı keşiflerdir.

Sonra bir de, çok iyi hatırladığım ve sık sık söylediği bir sözü vardı. “Bizim gerileme dönemimiz bu Sovyetler Birliğinin tüm hayatından daha fazla sürmüştür” derdi.

1970’li yıllarda olmayacak bir şey oldu. Sovyetler Birliği Bilim Akademisi kendisini davet etti. O zaman Demir Perde ülkelerine hiç kimse gidemez, mümkün değildi. Ama Mehmet Genç’e davetiye geldi Sovyet Bilimler Akademisi’nden, tabii gitti. Giderken de her zamanki evhamıyla,

“Ömrümün geri kalanını Sibirya’da geçirebilirim, hakkını helal et” dedi,

“Ya ağbi yok, olur mu öyle şey, Bilimler Akademisi davet etmiş” dedim. Neyse gitti. Dönüşte aradım kendisini,

“Geldin mi sağ salım?” diye sordum,

“Geldim. Çok şükür, çok şükür” dedi.

“Ağbi Allah aşkına buluşalım sen bana şu Sovyetler Birliği neymiş bir anlat bakalım” dedim.

“Tamam anlatırım gel” dedi.

Kız Kulesi’nin karşısındaki Üsküdar sahilinde oturduk. Karşıda muhteşem tarihi yarım ada ve İstanbul manzarası. Başladı anlatmaya. Anlatıyor, anlatıyor. Benim kafamdan biraz saygısızca bir fikir geçti:

“O kadar Osmanlı ile meşbû’ ki nereye gitse Osmanlı sanıyor galiba” diye düşündüm. Sonunda dayanamadım,

“Ağbi, anlattığın şey sanki Osmanlı” dedim.

“Evet, çok benziyorlar” dedi.

“O zaman Osmanlı’nın sonunun ne olduğunu biliyoruz” dedim.

“Bunun da sonu öyle olacak, ama ne sen görürsün, ne de ben” dedi. Elhamdulillah ikimiz de gördük. İkimiz de gördük nasıl çöktüğünü. Böylelikle daha 1970’li yıllarda, ancak tüm insanlığı yok edecek bir nükleer savaş sonunda yıkılacağı düşünülen Sovyetler Birliği’nin çökeceğini bilmişti. O sistemi mükemmel bir başarısızlık olarak adlandırmıştı. Sovyetler Birliği’ndeki durumu böyle görmüştü.

Esham'ın bir de modern boyutu vardır. O modern boyut az önce söyledim: Devletin Müslüman bir ülkede halktan faizsiz borç alabilmesidir. O yüzden günümüzün Müslüman ülkeleri için de herhalde son derece önemli olması lazım, öyle değil mi? Nitekim benim bir kitabım vardır, 'İş Ortaklıkları Tarihi' diye. O İş Ortaklıkları Tarihi'nin beşinci bölümü Mehmet Genç ile beraber yazılmıştır. 16-17'nci yüzyılı ben yazdım, 18-19'uncu yüzyılı o yazdı. Bu kitabın İngilizce orijinali Hollanda'da Brill tarafından 1996 yılında yayınlandı. Böylelikle yabancı iktisat tarihçileri de Osmanlı kamu finansmanını öğrendiler. Kitabın yayınlanmasının ardından iki çok ilginç tepki aldım. Yabancılardan biri, İtalya'da bir konferansta geldi yanıma. Otuz kırk yaşlarında Hollandalı bir hanım ismi Wantje Fritshy. Çok önemli bir iktisat tarihçisidir kendisi ve teşekkür etti bana.

"Avrupa'da mukayeseli kamu finansmanı tarihi yazıyorum sizin o kitabınızı okudum ve çok faydalandım. Kitabınızın beşinci bölümü olmadan ben kendi kitabımı yazamazdım. Ama, siz de Mehmet Genç'le bunu yazmışsınız. Anlaşılan 18-19'uncu yüzyıllar Mehmet Genç'in çalışmasına dayanıyor" dedi.

"Evet o dönem tamamen onun bulgularına dayanır" dedim.

"Benim onun kendi yazılarını da okumam lazım" dedi.

"Türkçe yazıyor" dedim.

"O zaman. Benim Türkçe öğrenmem lazım Türkçe öğreneceğim" dedi. Kendisine bunu söylediğimde çok mutlu olmuştu. Yani Wantje Fritshy Mehmet Genç'i okuyabilmek için Türkçe öğrenen bir Hollandalı tarihçidir. Hepimiz gurur duyabiliriz.

Esham'la ilgili bir başka çok önemli tepki şöyle gerçekleşti: Günün birinde bana İngiltere'den bir telefon geldi. Birinci Körfez Savaşı, yani Kuveyt-Irak savaşından hemen sonra. Londra'dan. Beni Osmanlı Devleti'nin halktan borç para alabilmesi konusunda bir konferans vermek üzere davet ettiler.

"Tamam, ben bunu yapabilirim, ne kadar zaman var?" dedim. Zannediyorum ki bana altı ay falan verecek,

"On beş gün sonra" dedi.

"Siz ne diyorsunuz? Böyle bir konuyu on beş günde kim toparlayıp anlatabilir? Allah'tan bu konu üzerinde epey çalıştım da biraz bilgim var" dedim.

“Biz zaten takip ettik sizin çalışmanızı ve bu konuyu bildiğinizi de biliyoruz.” Yani hiç nazlanma gel, demek istedi.

“Bir başka problem daha var. Benim sırtımda bir sorun var” dedim. Her baharda böyle sırtıma ağrılar girerdi, yataklık olurdu yani. O sırada da sırtımın hali pek parlak değildi. İzah ettim durumumu ve “Gelemeyebilirim” dedim.

“Vallahi o zaman sizi evinizden alırız, ambulansla hava limanına, uçağın yanına kadar götürürüz. Zaten first class geleceksiniz; yani geliyorsunuz. Sırt ağrısı falan dinlemeyiz” dedi.

“Ne biçim bir konferans bu?” dedim.

Öyle ya, biz alıştık böyle balık istifi ekonomi class gitmeye konferanslara, şaşırdım kaldım.

“Kim organize ediyor bunu?” dedim.

“Efendim bu konferans değil, bu bir *Royal Tutorial* olacak” dedi. Aynen bu tabiri kullandı.

“Peki, kime anlatacağım bu konuyu” dedim.

“Suudi Arabistan Prensi Muhammed bin Faysal hazretlerine” dedi. “Şaşırp kalmıştım. Allah Allah” dedim ve tabii ki kabul ettim.

Neyse ki ambulansa falan gerek kalmadan on beş gün sonra Lahor’a gittim. Suudi Arabistan’a değil Lahor, Pakistan’a gittim ve orada Hilton Otel’de manzara-i umumiye: Özel bir salon, koskocaman bir masa. Şuraya bir tane iskemle koymuşlar, orası bana aitti. Üç tane yanda, üç tane karşıda iskemleler. En öteki köşede de iki tane iskemle. Altı iskemlede oturanların hepsi Pakistanlı ulema, sakallar buraya kadar. El sıkıştık onlarla, buyurun dediler. Beni yerime oturtular. Aradan üç beş dakika geçti. Prens Hazretleri yanında erkek sekreteriyle geldi, herkesle el sıkıştı, karşıya geçti oturdu. Ondan sonra eliyle başlayabilirsin manasında bir jest yaptı.

“Vay canına demek prensler böyle yaparlarmış” diye düşündüm. Öyle ya, Cumhuriyet çocuğuyuz. Hayatta ilk defa prens görüyoruz tabii.

İltizamdan başladım, malikâne, esham devam edip Osmanlı kamu finansman sisteminin 15-19’uncu yüzyıllar arasındaki evrimini anlattım. Bu, iki saat civa-

rında sürdü. Bu arada hem ulema hem de erkek sekreter harıl harıl yazıyorlar, hiç kimse sözümü kesmiyordu. Anlatmış olduğum evrimin 15-17'nci yüzyılları benim, 18-19'uncu yüzyılları ise Mehmet Genç'in çalışmalarına dayanıyordu. Konuşmam bitince Prens aynı jesti bu sefer ulemaya yaptı ve onlar devreye girdi. Ve tabii derhal 'bu faizdir' diye tutturdular. Hadi canım sen de... Osmanlı'nın orada avukatı olduk, faizdir-faiz değildir diye iki buçuk üç saat mi artık onu bilemiyorum birbirimize girdik. Esas Esham üzerinde yoğunlaşıyor ve *modus operandisini* Al-Bakara Suresi'nin 282'nci ayetine atıfta bulunmama rağmen kabullenemiyorlardı. Sonunda bitti olay, Prens Hazretleri bizi odasına çay ikram etmek üzere davet etti. Ben de yolda dayanamadım,

"Prens Hazretleri, sizin Osmanlı iktisat tarihi konusundaki derin ilginize çok şaşırdım" dedim.

"Bilmiyor musun sebebini?" dedi.

"Vallahül azim, bilmiyorum" dedim. Bana şöyle bir bakış baktı ki bir sürü şey biliyorsun ama en aşikâr şeyi bilmiyorsun. Ne saf adamsın gibi bir bakış. Yani bir bakışla haddimi bildirdi!

"Peki, Irak ordusunu Kuveyt'ten çıkartmak için Amerikalıların getirdiği bütün o top tüfek, tank, uçak bilmem ne varsa onlara ne oldu zannediyorsun?" dedi.

"Hiçbir fikrim yok" dedim.

"Saddam kovulduktan sonra ne zaman ülkemizi terk edeceksiniz diye gayet kibar bir şekilde Amerikalılara sorduk. Amerikalılar da, biz buraya dünya kadar malzeme getirdik. O malzemeleri sıfır kilometre getirdik. Sizin için onları kullandık, şimdi onları satın alacaksınız. Ancak onları satın aldığınız zaman biz ülkenizden çıkarız dediler. Bütçemiz tabii ki buna yetmiyordu. Yani Amerikalıları ülkemizden çıkartmak için borç almamız lazımdı. Oysa biz Suudi Arabistan'ız. Her devlet borç alabilir ama biz kredi alamayız. Biz borç alamayız. Bizim bunu faizsiz halletmemiz lazım ve ben 'bu sorunu olsa olsa Osmanlı çözmüştür. Çünkü Osmanlı Devleti de hem borç alıyordu hem de Padişah aynı zamanda halifeydi yani faizle iştigal edemezdi' diye düşündüm. O yüzden sizi davet ettim" dedi.

"Peki, anlattıklarım sizi tatmin etti mi?" diye sordum.

Verdiği cevap aynen şöyleydi, İngilizcesini söyleyeyim:

“I disagree with those who disagree with you”

Yani, gayet Şekspiryen bir İngilizce ile “Sizinle aynı fikirde olmayanlarla ben aynı fikirde değilim” dedi.

Pekiyi, sonra ne oldu? Ben zannettim ki şimdi artık Suudi Arabistan’da herhalde Maliye Bakanlığı danışmanı falan olacağım. Göz kapaklarımda, dolarlar falan uçuşmaya başladı! Heyhaat, hiçbiri olmadı! Çünkü Suudi Arabistan hükümeti Prens Muhammed’i dinlemedi ve gittiler on yedi buçuk milyar dolar, Amerikan bankalarından faizle borç aldılar. Artık her fırsatta müstahfazan-ı Haremeyn-i Şerifeyn olduğunu ilân eden bir devlete bu ne kadar yakışır ben onu sizin takdirinize bırakayım. Ortada kim bilir ne menfaatler döndü bilmiyorum. Fakat sonuçta Prens Muhammed reddedildi.

Mehmet Genç’in üçüncü ve son katkısı meşhur sacayağı modelidir. İşte fiskalizm, provizyonizm ve tradisyonalizm’den oluşan modeldir. Şimdi az önce de belirtildi. Mehmet Genç, Osmanlı gibi muazzam bir problemle uğraşmayı okyanusta derinliklerin üzerinde yüzmeye benzetir. Bence Mehmet Genç bunlar kendi lafları olmasına rağmen kendisini iyi anlatmaz orada. Mehmet Genç’in modelini okuduğum zaman şöyle bir his geldi bana. Sanki uzaydan gelmiş, Dünya üzerinde sabit bir yörüngeye oturmuş, Osmanlı coğrafyasına böyle tepeden bakıyor ve onun üzerine o modeli geliştirmiş. Gerçekten de Osmanlı’ya bu kadar tepeden bu kadar kuş bakışı ve objektif bakabilen, başka bir kimse ben görmedim. Batı’da da çok az vardır. Yani Batı’da da tarihe bu şekilde bakabilen, böylesine kuş bakışı bakabilen çok az tarihçi vardır, belki Fernand Braudel, belki Eric Jones. İşte sadece birkaç isim aklıma geliyor. Bu seviyededir, Mehmet Genç. Bu yüzden kendim de Osmanlı’yı öğrencilerime anlatmaya çalıştığım zaman daima onun modelini kullanıyorum. Çünkü en iyi, en kolay anlaşılın, en tutarlı model o sacayağı modelidir.

Modele sadece bir eleştirim ve önerim vardı. “Modeline vakıfları da katmalısın” diye önerdiğimi hatırlıyorum. Önerimi ciddiye aldı ve çok düşündü vakıflar konusunda. Bu konuşmamız üzerine harika bir vakıf makalesi de yazmıştır. O da muhteşemdir, dördüncü ayak üzerinde düşünmüştür. Eminim ki ömrü vefa etseydi vakıfları modeline eklerdi.

Bir diğer eleştiri Ethem Eldem tarafından yapıldı. Eldem, sacayağının unsurlarının Bizans’ta da olduğunu söyledi ve haklıydı. Temelde doğrudur. Provizyonizmi, fiskalizmi tradisyonalizmi, bunların üçünü de Bizans’ta hattâ Roma’da

bile görmek mümkündür. Fakat Mehmet Genç bu eleştiriden hiç hoşlanmadı. Hoşlanmamasının nedeni, kanımca, milliyetçiliğiydi. Çünkü Eldem, Osmanlı'nın Bizans'tan ilham almış olduğunu ima etmekteydi. Genç bundan hiç hoşlanmadı. Milliyetçiliği bu fikri kabul etmesine mani oluyordu. Ama doğrudur. Eldem orada haklıdır. Sacayağının unsurlarını Bizans'ta da görmek mümkündür. Öte yandan, Eldem haklıdır haklı olmasına ama sathidir. Bundan Mehmet Genç'in kendini anlatırken yapmış olduğu okyanusta yüzen tarihçi benzetmesini kastediyorum. Eldem okyanusun dibinden gelen bir takım emareler görmüş, o işaretlere atıfta bulunmuş sonra da sathiye yüzmeyle devam etmiştir. O kadar.

Pekâlâ, ben daha derine inebilir miyim? Şimdi onu deneyeceğim. Ama ben de sadece birkaç soru sorarak ve Bizans iktisat tarihçilerine bazı önerilerde bulunarak birkaç metrecik derine inmeye çalışacağım.

- 1) Madem sacayağının üç ayağının da Bizans'ta bulunduğunu iddia ediyoruz, o zaman her bir ayağın Bizans hattâ belki de Roma İmparatorluğu'ndaki, doğuşu ve yüzyıllar içerisindeki evrimini düşünmek mecburiyetindeyiz. Örneğin, burada, yanılmıyorsam, Octavianus/Augustus döneminde başlatılan *Annona* sistemi akla gelmektedir. Bu sistem önce Roma sonra da Bizans provizyonizmi'nin kalbini oluşturur ve Osmanlı'ya yansıyana kadar nasıl bir evrimden geçmiştir?
- 2) Eğer üç ayağın da Bizans'ta bulunduğu iddiamız doğru ise, o zaman bu üç unsurun birbirleri arasındaki ilişki de önemlidir. Bir başka deyişle, bu üç unsur Mehmet Genç'in Osmanlı ekonomisinde saptamış olduğu gibi, Bizans Devleti'nin almış olduğu her önemli kararın arkasında "bir koordinat sistemi" gibi bulunmakta mıydı?
- 3) Bu üç unsur önce ayrı ayrı mevcutken sonraları mı "koordinat sisteme" dönüşmüşlerdir?

Buradan hareketle ben Bizans tarihçilerine şunu öneriyorum: Eğer siz Bizans iktisat tarihini ve kurumlarını öğrenmek istiyorsanız önce Mehmet Genç'i okuyun. Çünkü Osmanlı eğer gerçekten Bizans'tan ilham almışsa, Mehmet Genç bu kurumların 18-19'uncu yüzyıllarda nasıl işlediğini en iyi bilen insandır. Kendisinden bu kurumların 18-19'uncu yüzyıllardaki durumlarını öğrenirseniz, ondan sonra bundan hipotezler üretirsiniz. Bu hipotezlerle Bizans tarihine geçip gerçekten Bizans kurumlarının da Osmanlı'dakine benzer veya farklı

şekilde çalışıp çalışmadığını inceleyebilirsiniz. Bir başka deyişle Eldem de ben de Osmanlı iktisat tarihçileri olarak sadece satıhta veya birkaç metre derinde yüzebiliriz. Asıl derinlere inecek olan Bizans iktisat tarihçileridir.

Efendim, çok vaktinizi aldım. Hepinize teşekkür ederim.

SEMPOZYUM
BİLDİRİLERİ

“İMPARATORLUĞUN İKTİSAT TARİHÇİSİ”: MEHMET GENÇ (1934-2021) HAYATI, KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

Coşkun Çakır¹

Giriş

Mehmet Genç Hoca'mızın aramızdan ayrılışının üzerinden yaklaşık üç yıla yakın bir zaman geçti ve onu artık merhum hocamız olarak anmaya başladık. Zaman nasıl da çabuk geçiyor. On yedinci yüzyılın mutasavvif mütefekkeri Aziz Mahmud Hüdayi'nin duru Türkçesiyle söylediği gibi, “*Günler gelip geçmekte, kuşlar gibi uçmaktalar*”. Merhum hocamızı rahmet, minnet ve şükranla yad ediyoruz.

Bu yazıda Mehmet Genç'in hayatı, kişiliği ve eserlerinin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Hayatındaki önemli kırılma noktaları, kendisini etkileyen kişiler, mekânlar ve tarihler gözden geçirilecek, daha sonra yaşadıkları hadiselerin ve karşılaşmaların kişiliğine nasıl tesir ettiği, nasıl bir karaktere sahip olduğu değerlendirilecek ve nihayet akademik serüveninin izi sürülecek ve bu izlekte ürettiği çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Yazının başlığını koyarken birkaç alternatif ortaya çıktı. Bunlardan biri, hiç kuşkusuz Hoca'nın ilmi serüvenini anlattığı ve kitabının önsözünü oluşturan “*Hac Yolunda Bir Karınca*” başlığı oldu. Hoca, “*Yapılması gereken bütün bu çalışmalarını yapmış olanlarla karşılaştırdığım zaman, ‘Hac Yolunda Bir Karınca’dan daha iyi bir durumda olmadığımı düşünmekten kendimi alamıyorum*” diyerek kendi konumunu kendisi tanımlıyor.² Bir diğeri “*Okyanusta Yüzen*

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

2 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, s.34).

Adam” şeklinde belirdi. Bu da yine Hoca'nın İstanbul Üniversitesi tarafından kendisine verilen Fahri Doktora Töreninde yaptığı konuşmasında *“İnsan okyanusta yüzmeye kalkınca, tabii ki derinliklerin üzerinde görünür. Aslında derinlik kendisinde değil, içinde yüzdüğü okyanustadır. Benim esas şansım, devasa bir obje ile uğraşmaktan ibarettir. Osmanlı Devleti, tarihin tanıdığı büyük yapılardan biridir... 600 yıl süren bu büyük mirasın üzerine eğilmek okyanusta yüzmeye başlamak gibi bir şey”*, diyerek aslında hac yolundaki karıncanın durumunu başka bir ifadeyle tasvir etmiş oluyor.³ Bir diğeri, Hoca'nın vefatının arkasından İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinin hazırladığı ve bendenizin de moderatörlük yaptığım toplantı için belirlediğimiz *“Arhavi'den Arşiv'e”* başlığı idi. Bu başlıkta ortaya konmak istenen şey Hoca'nın hayata gözlerini açtığı memleketinden hayatının neredeyse kalan kısmını geçireceği Osmanlı Arşivine uzanan yolculuğuna bir referans yapmaktı.⁴ Fakat bunları değil de, yukarıda bahsettiğimiz toplantıda Prof. Dr. Şevket Pamuk'un yaptığı konuşmasını sonlandırırken kullandığı, *“Mehmet Genç İmparatorluğun İktisat Tarihcisidir”* ifadesini başlık için daha anlamlı bulduk ve değerli Hoca'mızın da 'memnuniyetle' onayını alarak başlığa son halini vermiş olduk.

Hoca'nın vefatından sonra çok sayıda yazı, mesaj açıklama yapılmış ve bunlar gazete köşelerinde, dergi sayfalarında ve zamanın ruhuna uygun olarak sosyal medyada yerini almıştır. Aslında rahmetli hoca daha hayattayken biyografisi, eserleri ve şahsiyeti ile ilgili yazılar yazılmış, değerlendirmeler yapılmış, ilmi toplantılar düzenlenmiş ve saygı programları yapılmıştır.⁵ Bu yazının amacını aşan bu faaliyetlerin bir envanterini çıkarmak ve yayınlamak elbette anlamlı olacaktır. Bu bağlamda, burada hatırlatmakta fayda mülâhaza ettiğim

3 Genç, age., s. 358-359.

4 Bu toplantı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi tarafından organize edilmiş, açılış konuşmalarını rektör Prof. Dr. Mahmut Ak, Dekan Prof. Dr. Sayım Yorgun ve İktisat Tarihi ABD Başkanı Prof. Dr. Ahmet Kala yapmış ve bizim moderatörlüğümüzde Prof. Dr. Mete Tunçay, Prof. Dr. Murat Çizakça, Prof. Dr. Cornell Fleischer ve Prof. Dr. Şevket Pamuk sunuşlarını gerçekleştirmiştir. <https://www.youtube.com/watch?v=wtsHHiReNTg>

5 Bu çerçevede Beşir Ayvazoğlu'nun bundan çeyrek asır önce, 1996 yılında kaleme aldığı biyografi yazısı hem ilk örnek olmuş hem de sonra yazılanlara referans oluşturmuştur. Bu bağlamda kaleme alınmış yazıların belli başlıları şunlardır: Beşir Ayvazoğlu, “Mehmet Genç”, *Siretler ve Suretler*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2000, s. ; Beşinci Baskı, Kapı Yayınları, 2017, s. 146-159); Abdullah Mesut Küçükcalay, “Kaotik Bilgiden Senkronik Bilgiye Bir İktisat Tarihi Teorisyonu: Mehmet Genç”, *Divan*, 2007/1, s. 107-164; Erol Özvar, “Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:12, 2000, s. 143-155; Abdüllatif Çeviker, “Bir Arşiv Emekçisi: Mehmet Genç”, *Yaşayan Türk Tarihçileri* (Editör: Ahmet Şimşek), (Pegem Akademi Yayınları, İstanbul, 2017), s. 251-261; Atilla Lök, “Tarihçinin Mutfağı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: XIII/75, Mart 2000, s. 46-48.

bir derleme Hoca'nın vefatından hemen sonra hazırlanmış ve bir pdf dosyası açık kaynak olarak paylaşılmış, ilgililerin kullanımına sunulmuştur.⁶

Hayatı:

Üç Şehir: Artvin-İstanbul-Ankara

Mehmet Genç, 4 Mayıs 1934'de Artvin'in Arhavi ilçesine bağlı Kemerköprü köyünde doğdu. Orta halli bir ailenin yedi çocuğunun en küçüğüdür. Babasının adı Ali Rıza, annesinin adı Hatice hanımdır. Daha küçük yaşlarında babasının adı bir kan davasına karışmış, işin aslı ortaya çıkıp adalet tecelli edinceye kadar Ali Rıza Bey, dört sene Rize cezaevinde yatmıştır. Bu yıllar çocuk Mehmet'in belleğinden hiç çıkmayan zamanlar olmuştur. Öyle ki babasını ancak 1938 yılında hapisten çıktıktan sonra, yani dört yaşında tanıyabilmiştir. Fakat babası hapse girmeden önceki babası değildir. Ali Rıza Bey hapse girmeden önce sınırlı bir tahsile sahip, eski yazı okuyabilen biriyken koğuşta tanıdığı hatırı sayılır din aliminden hem Arapça, hem de tefsir, fıkıh, hadis gibi alanlarda temel bilgiler edinmiştir. Babası artık kendi çapında bir din hocası olmuş, evde dini sohbetler yapılmaya başlamış, bir süre sonra da fahri hocalık yapmaya başlamıştır. Babasının bu durumu, Hoca'nın üzerinde çok etkili olmuş, Özellikle Osmanlıca okuma yazması dikkatinden kaçmamıştır.⁷

İlkokulu köyünde, 1940 yılında, tam da küçük Mehmet'in okul çağına geldiği sene açılan üç sınıflı bir okulda tamamladı. Ortaokul için Hopa'ya gitti ve oradan 1949 yılında mezun oldu. Bu arada maddi sıkıntılar nedeniyle eğitimine bir yıl ara vermek zorunda kaldı. Bilahare devlet parasız yatılı sınavlarına girdi ve Haydarpaşa Lisesini kazandı. Böylece İstanbul serüveninin birinci ayağı başlamış oldu.

Haydarpaşa Lisesi, Genç'in hayatında önemli bir yere sahiptir. İstanbul'u, bir anlamda dünyayı tanınması burada başlamış, ilk ideolojik şekillenmesi de yine buradaki hocaları üzerinden olmuştur. Nihal Atsız dersine girmemesine rağmen kendisi onun kimi ders ve konferanslarını takip etmiş ve kendisinden çok etkilenmiştir. Mesela tarih, edebiyat ve felsefeye ilgisiz Atsız üzerinden başla-

6 Muhammet Negiz (Derleyen). Bir İmparatorluğun İktisat Tarihçisi Mehmet Genç. (2021). <http://works.bepress.com/muhammet-negiz/90/>

7 Ayvazoğlu, age., s. 146-147.

miştir. Yıllar sonra ve bu sefer daha ileri düzeyde bir felsefeci-tarihçi hocanın asistanı olacak olmasında da bu etkileşimin bir payı var mıdır sorusunu akla getirmektedir. Yine Atsız üzerinden Türkçü ve hatta bir ölçüde ırkçı sayılabilecek bir evrilme yaşamıştır. Bu konuda memleketi Artvin'de Ruslara, daha doğrusu Moskofa karşı var olan olumsuz algının bir ölçüde nefretin payının da olduğu açıktır.⁸

Lisede sosyal bilimlerden çok sayısal bilimlere ve özellikle de matematiğe ilgi duydu. Bu ilgiye grameri de eklemek gerekir. Yıllar sonra üniversiteyi bitirip iktisat tarihinde asistan olup arşive girdiğinde de sayılarla, rakamlarla, tablolarla özel olarak ilgilenmesinin tesadüf eseri olmadığını göstermektedir. Yine gramere olan ilgisi de başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere dil öğrenme noktasındaki ısrarlı arzusunu beslemiş olmalıdır. Yıllar içinde çok iyi derecede Fransızca, yine iyi seviyede İngilizce öğrenecektir. Yabana atılamayacak bir Almanca öğrenme çabasını da buraya eklemek gerekir.

Mehmet Genç liseyi bitirdikten sonra üniversite seçiminde tereddüt eder. Bir yanda matematik tutkusu, diğer yanda ailesinin prestijli bir iş beklentisi arasında kalır. Nihayet ailesinin beklentileri daha öne çıkar ve 1953 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinin Maliye-İktisat bölümüne kaydolur. Artık o bir Mülkiyelidir ve kendisi için Ankara ve Mülkiye yılları başlamıştır.

Mülkiye'de okurken derslerin dışında lisede daha çok da Atsız'ın etkisiyle yöneldiği ırkçı düşüncüyü daha da derinleştirmeyi ve dahası bu düşünce sistemini kendi kaynaklarından takip etmeyi ister. Bu anlamda Gobinau'nun ırkçılığın temel referansı olarak gösterilen *Irkların Eşitsizliği Üzerine* isimli kitabını Fransızca aslından okumak için zamanının önemli bir kısmını Fransızca öğrenmeye ayırır. Bir taraftan da ırkçı felsefenin Alman dünyasındaki kaynakların takibi, özellikle de Friedrich Nietzsche ve Schopenhauer'i aslından okumak için Almancaya başlar, fakat Almandada Fransızcada gösterdiği performansı gösteremez. Mezun olduğunda ırkçı literatürü okumayı büyük ölçüde tamamlamış ve zaman içinde radikal ırkçılıktan ılımlı milliyetçiliğe yönelmiştir.⁹

Ankara'daki öğrencilik yıllarında okulda beraber olduğu arkadaş grubu ideolojik olarak farklılık gösterir. Ancak bu onun farklı dünya görüşlerinden kişi-

8 Ayvazoğlu, age., s. 148-149.

9 Ayvazoğlu, age., s. 149-150.

lerle iletişimini ve dostluğunu tahkim eder. Kendi devresi ya da bir alt bir üst devresi olmak üzere yakın arkadaşları arasında Mete Tunçay, Sezai Karakoç, Cemal Süreyya, Mehmet Şevket Eysi, Taner Timur, Yalçın Küçük, Ergin Günçe, Orhan Duru gibi isimleri görürüz.

Mehmet Genç'in hem konferanslarında hem de sohbetlerinde çok sıkça anlattığı bir konu da Mülkiye'de okurken yakalandığı verem hastalığıdır. Halk arasında ince hastalık olarak bilinen tüberküloz ölümcül bir hastalıktır ve Genç de bu hastalığa yakalanınca ölüm duygusunu yakından yaşar. Aslında hastalık tesadüfen bir rapor alımı esnasında ortaya çıkar ve dispenserde tedavisine başlanır. Doktorun öğrencilerine Genç'in filmini gösterirken "gelin gelin işte tipik bir vaka" deyişine çok şaşırır. Bu heyecan onu ilmi tecessüsün nasıl bir şey olduğu konusunda etkiler: *"Doğrusu dehşet içindeyim, tedavi edilebiliyormuş ama ben popüler verem imajına bakarak, tamam artık yolun sonuna geldim diye düşünüyorum. Bu arada doktorun şaşırtıcı heyecanı inanır mısınız, o anda, belli belirsiz bir şekilde ilim heyecanının niteliğini kavramıştım sanki"*.¹⁰

Hoca hastanede yaklaşık altı ay kalır. Bu sürede en yakın dostluğu Osman Yüksel Serdengeçti'den görür. Onun da etkisiyle edebiyata, daha çok da romana ilgisi artar. Bu dönemde başta klasikler olmak üzere çok sayıda roman okur. Doğal olarak bir yıl kaybeder ama kaybettiği bu bir yılın kendisine birkaç yıllık katkı yaptığını bilir. 1958 yılında Mülkiye'den mezun olur. Mezuniyet sonrasında artık akademik çalışma yapmaya karar verir ve fakültede asistan olmak ister. Lakin bu gerçekleşmez. Hoca bunu kendisinin sağcı olduğuna bağlar. O da yurtdışı eğitimi için Fransız Kültür Ataşeliğinin burs programına başvurur ve Fransa'dan kabul alır. Ama burs, yönetim sosyolojisi içindir. O ise bilgi sosyolojisi çalışmak istemektedir. Sonuçta Fransa meselesi de kapanır ve 1959 yılında memuriyete girerek Ankara'da maiyet memuru olarak çalışmaya başlar. Bir süre sonra da Şereflikoçhisar'a kaymakam vekili tayin edilir. Ama o hayatından memnun değildir, zira ilmi çalışma arzusu hala içinde bir ukde olarak yerini korumaktadır.¹¹

Lise okumak için geldiği ve çok sevdiği İstanbul'a dönme vaktidir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Tarihi Kürsüsünün 1959 yılında verdiği ilana başvurur. İyi okuduğu ve etkilendiği Max Weber'in bir sosyolog ve tarihçi olarak yaptıklarını kendisinin de yapabileceğini düşünmesi bu tercihte etkili

10 Ayvazoğlu, age., s.150.

11 Ayvazoğlu, age., s. 150-151.

olur. Sınava girer, başarılı olur ve *“Türkiye’de ilk defa, dilerim son olmaz, bir bilim adamının nasıl bir insan tipi olduğunu onun şahsında müşahede fırsatı buldum”* dediği Prof. Ömer Lütfi Barkan’ın asistanı olarak akademik hayata adımını atar.¹²

İlk zamanlar iktisat tarihine ısınamaz Genç. Daha çok sosyolojiye dönük olan yüzünü gören Barkan onun için sosyoloji kürsüsünde bir kadro açabileceğini de söyler. Ama o devam etmek ve başarmak ister. Bu arada sıkıntılı dönemleri de olur ve Prof. Dr. Ayhan Songar’ın kliniğinde bir süre tedavi görür. Tez olarak Sanayi Devriminin Osmanlı Sanayisine Etkisi konusunu belirler. Okumalarını yine başta Fransızca olmak üzere yabancı kaynaklar üzerinden yapar. Kitaplar, seyahatnameler, raporlar vs. Fakat meselenin bu şekilde aşamayacağını, Osmanlı’nın orijinal kaynak ve kayıtları olmaksızın bunun tamamlanamayacağını düşünerek Osmanlı Arşivi’nde araştırmalarına başlar ve hayatının sonuna kadar bu arşiv onun için neredeyse kutsal bir mekân haline gelir.

Mehmet Genç 1960 yılında başladığı İktisat Tarihi Kürsüsündeki doktorasını zamanında tamamlayamadığı için akademik pozisyonu 1965 yılında uzman olarak değişir. O bu unvanlardan bağımsız olarak hararetle çalışmalarına devam eder. 1972 yılında askere gider ve tarihin bir cilvesi olarak askerliğini Artvin’de yapar. Bu onun için hafta sonlarında ailesini ve özellikle de sevgili annesini ziyaret etmek demektir. Bu durumu ‘Allah’ın bir lütfu’ olarak zikreder. Hocası Barkan 1973’te emekli olur, 1979 yılında da vefat eder. Genç’in Barkan’dan sonra iktisat tarihi kürsüsündeki görevi devam etse de eski tadı yoktur. Yine de 1982 yılına kadar çalışmaya devam eder.

Mehmet Hoca, İstanbul Üniversitesinden ayrıldıktan sonra, 1983 yılında Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. Bu görevi 1999 yılına kadar devam etti ve aynı yıl emekli oldu. Bir taraftan da 1985-2002 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde yarı zamanlı olarak yüksek lisans ve doktora dersleri verdi. Aynı şekilde yarı zamanlı olarak 1999-2006 arasında İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Programında, 1999-2009 arasında da Bilgi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde dersler verdi.

Yurtdışı seyahatleri dışında ilk defa uzun süreli olarak ABD’ye gitti. 1990 yılında Prof. Cornell Fleischer’in davet ve tavassutuyla misafir öğretim üyesi olarak bahar dönemini St. Louis’de bulunan Washington Üniversitesi’nde geçirdi.

¹² Genç, age., s. 9.

Çalışmalarını The Center for the Study of Islamic Societies and Civilisation isimli araştırma merkezinde sürdürdü.

2010'da İstanbul Şehir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı ve ölümüne kadar bu görevi sürdürdü. Ahir ömründe en rahat çalıştığı, huzurlu olduğu üniversitesinin kapanması onu derinden sarstı.

Kişiliği: Zariflerin Piri

Mehmet Genç kesinlikle sıra dışı bir kişiliktir. Onu bir kalıba sokmak ya da bir kategori içinde ele almak neredeyse imkansızdır. Öyle sanıyorum ki böyle bir tablonun oluşmasında onun üst düzey zekâsı en temel belirleyicidir. Daha lise yıllarından itibaren hep bir arayış içinde olmuş, her şeyi sorgulamıştır. Gençliğinde sınırları zorlamış, olgun yaşlarında her ne kadar bu dışarıya daha az yansısı da benzer zorlamaların olduğu onu yakından tanıyanlar tarafından bilinir. Bu durum bir çeşit yalnızlık duygusudur. Kendisini anlayacak bir düzeyin eksikliği, onu hep çevresini idare eden bir pozisyona sokmuştur.

Hoca ile ilgili en önemli tanımlayıcı sıfat ne diye sorulsa kahir ekseriyetin vereceği cevap zarafet olacaktır. Hoca hakikaten zarif bir adamdı. O zariflerin piriydi. Muhatabıyla arasındaki mesafeyi korur, mütebessim bir yüzle onları ve mutlaka yaşlı genç, hoca öğrenci fark etmeksizin 'siz' diye hitap ederdi. Aslında zarafetini tevazusuyla tamamlardı. Onun tevazusu yapay değil sahici, kibrin uğramadığı vakur bir tevazuydu. Bir öğrencisi için yaptıkları bazen insanı şaşırtırdı. Onunla saatlerce ilgilenir, elindeki kaynakları hiçbir yüksünme olmadan paylaşırdı. Yani tevazusu cömertlikle taçlanırdı. Vermekten, paylaşmaktan büyük bir haz alırdı.

Hoca'nın vefatından sonra düşülen tarihlerden biri Dr. Ebubekir Şahin'e ait olup, Hoca'nın zarafetine işaret etmekteydi:

*"Yitdi bir ahter bugün, Kân-ı faziletli O
Genç idi Mehmed Hoca, Genc-i zarafetti O"*¹³

O hiçbir zaman popüler olmayı sevmemi. Öne çıkmak için özel çaba sarf etmedi, aksine arkalarda kalmayı bilerek ve isteyerek tercih etti. 'Bilmeye gayret

¹³ Buradaki 'genc' kelimesi 'hazine' anlamında olup hocayı 'zarafetin hazinesi' olarak tanımlar.

etti, bilinmeye değil'.¹⁴ 2001 yılında Aydın Doğan Vakfı Ödülü için kendisinden habersiz olarak birisi Hoca'nın henüz yayınlanmış kitabını önermiş ve esere mansiyon ödülü verilmişti. Hoca bunu öğrenince son derece üzülmüş ve vakfa tarihe geçecek ders niteliğinde bir mektup yazmıştı. Orada yazdıkları da aslında yukarıda ifade etmeye çalıştığımız karakterinin yansıması şeklindeydi:

“Ödüller kazanmak ve popüler olmak benim hayat tercihlerim arasında yer almaz. İtibarı pek yüksek olan vakfınızın vereceği tarih ödülü için herhangi bir başvuruda bulunmamış olmakla da bu tutumumu imâ etmiş olduğumu düşünüyordum. Seçiciler kurulunuzun saygı değer üyelerinin kitabım hakkında verdikleri kararla, bu konuda benim de yanılmış olduğumu ortaya koyan bir yanlışığa düştüklerini görüyorum...”

Hoca kendini anlatmayı, kendi kişisel dünyasından bahsetmeyi sevmezdi. Bir konferansında şöyle diyordu: *“Kendimden bahsetmeyi pek sevemedim. Nedeni, başkalarının hakkına zarar verebilmektir. Hatıra anlatırken başkalarından bahsetmek gerekir. O vakit hakkında konuştuklarımın hakkına girmekten bir Müslüman olarak korkarım. O nedenle hem kendimden hem de başkalarından bahsetmeyi sevmedim”*.¹⁵

Mehmet Hoca tarihçiydi, iktisat tarihçisiydi, sosyal bilimciydi, ama daha önemlisi o bir entelektüeldi. İlgi alanı da düşünce dünyası da çok genişti. Bu engin birikim dostlarının her daim istifade ettikleri bir kaynaktı. Ayhan Aktar'ın deyişiyle o, *“Sağlam bir kayanın üzerine inşa edilmiş deniz feneri gibi bir insandı. Hem belirli aralıklarla ışık verir, size nerede durduğunuzu hatırlatır hem de hayatta doğru bir rota çizmeniz için size yön gösterirdi”*.¹⁶

Rahmetliyi en iyi tanıyan kişilerden bir olan Engin Deniz Akarlı'nın sözleri söylemeye çalıştığımız şeyin bir özeti gibidir: *“Mehmet Genç Hoca, genç-yaşlı, kadın-erkek, doğulu-batılı veya doğucu-batıcı... böyle farklı özelliklere sahip her çevreden gelen herkesin yürekte sevdiği ve saydığı bir insandı. Mehmet Genç Hoca'mızı bu mertebeye taşıyan hasletleri, onu anmak için yaptığımız bu toplantıya katılanlar yakından bilirler. Başta güler yüzü, sakın tabiatı, tevazuu, ilim ve irfanı, hoş sohbeti, alicenaplığı ile hepimizin yüreğinde taht kurmuş bir insandı, Mehmet Genç”*.¹⁷

14 Abdülhamit Kırmızı, <https://serbestiyet.com/featured/kalanlardan-mehmet-genc-54577/>

15 https://www.youtube.com/watch?v=8_zxDAH2mqM

16 Ayhan Aktar, <https://www.diken.com.tr/hac-yolunda-bir-karinca-mehmet-gencin-ardindan/>

17 Engin Deniz Akarlı, “Mehmet Genç İhtifali İçin”, *Mehmet Genç İhtifali*, Bilim ve Sanat Vakfı, 17 Nisan 2021.

Hoca kıvrak zekâsıyla mütenasip bir şekilde çok nüktedan biriydi. Çok fıkrâ bilir, anlatmayı sever, gerekli gereksiz değil, bir bilimsel sunuş ya da sohbet esnasında konunun özüne işaret edecek bir şekilde taşı gediğine oturarak anlatırdı fıkralarını.

Merhum Hoca'mızın hayatında klasik batı müziğinin ayrı bir yeri vardı. Kendisi kelimenin tam anlamıyla bir Richard Wagner hayranıydı. 19. yüzyılın meşhur bestecilerinden olan Wagner aynı zamanda yazdıkları ve polemikleriyle de meşhurdu. Hoca, Wagner'in tarzının Osmanlı'ya benzetirdi. Yavaş yavaş başlar ve derinleşir, ne zaman bittiğini tam anlamadan bitiverir.

Mehmet Genç gerçek bir ilim adamıydı. Onun için tek hakikat vardı, o da ilmi hakikatti. Halil Berktaş onun için *"Genç sadece ilim için ilim yaptı"* diyerek bu gerçeği vurgulamaktaydı. İdris Bostan, hocayla ilgili değerlendirmesine *"Öncelikle o, 'fenâfi'l-ilm' sıfatına layık günümüzün mütebahhir bir âlimi idi"* diye başlıyordu.¹⁸ Şükrü Hanioğlu ise günümüzdeki hocaların hali pürmelalini de hesaba katarak Hoca'yı literal anlamda değil, kelimenin tam anlamıyla 'alim' olarak niteliyordu: *"Pek çoğu gerçek üniversitelerde memur olamayacak 'akademisyenler'in sabahtan yatsıya televizyonlarda ahkâm kestiği bir ülkede kelimenin literal değil aslî anlamında "âlim" bir insan olan merhum Genç, temel değerlendirme ölçütleri "televizyon" görünürlüğü ve "sosyal medya" tık sayısı olan piyasadan "kovulmuş," buna karşılık, Osmanlı ekonomik, malî ve iktisadî düşünce tarihimizi anlamamıza yaptığı büyük katkılarla, yaşamı süresince "hoca," vefatı sonrasında geride bıraktığı eserleriyle "emvât-ı lâyemut" mertebesine ulaşabilen nadir bilim insanlarımızdan birisi olmuştur".¹⁹*

Eserleri: "Yaptıklarım Yapacaklarımın Yan Ürünüdür"

Mehmet Genç, müktesebatıyla mukayese edilirse, az yazmış ve fakat yazdıklarını adeta imbikten damırtırcasına bir titizlik içinde kaleme almıştır. O bakımdan çalışmaları nicelik olarak fazla değilse de nitelik olarak paradigma değiştirici araştırmalardır. Bu anlamda Hoca'nın kimi makaleleri genel olarak Osmanlı tarihi, özel olarak da Osmanlı iktisat tarihi sahasında ufuk açıcı ve kurucu çalışmalardır. Bu çalışmalar zaman içinde tarihçilerin içinde bulunduğu statükoyu sarsmış, birer açıklama modeli halini almıştır.

18 İdris Bostan, "Mehmet Genç İçin", *Dergâh*, Sayı: 375, Mayıs 2021, s. 22-23.

19 Şükrü Hanioğlu, "Fariza-i Haccı Eda Eden Bir Karınca", *Karar Gazetesi*, 23 Mart 2021.

O müstakil olarak bir kitap çalışması yapmış değildir. Uzun yıllara varan araştırmalarını 2000 yılında yayınladığı ve bir anlamda onun *magnus opumu* sayılan *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* isimli kitapta bir araya getirmiştir.²⁰ Bu kitabın hikayesi bir anlamda Genç'in bir otobiyografisi gibidir. Kitabın Teşekkürname başlıklı kısmında Hoca, arkadaş ve ailesine teşekkür ederken Ötüken Yayınları'na ettiği teşekkür aslında söylemek istediğimizi daha açık ifade ediyor: “Ötüken Yayınevi ile onun değerli yöneticisi Nurhan Alpaya'ın yardımları ise kelimelerle ifade edilmesi imkânsız düzeydedir. Benden *Osmanlı İktisat Tarihi* hakkında bir kitap hazırlamamı, üstelik peşin bir ödeme yaparak talep ettikleri tarihten bugüne kadar geçmiş olan süre tam 20 yıldır. Hazreti Eyüp sabrı ile bekledikleri bu uzun zaman boyunca en ufak bir imalalarına dahi maruz kalmadım. Dünyada böyle erdem örneklerinin bulunduğunu kanıtlama mutluluğunu yaşamak için bile insan eserini tamamlamayı ancak bu kadar geciktirebilirdi. Ama benim gecikmemin başka sebepleri de vardır, ön-sözde onları yeterince anlattım, sanırım.”²¹

Hoca'nın hazırlayıcısı olarak adını taşıyan bir diğer eser, bir araştırma projesi olarak hazırlanan ve 2006 yılında Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1-2*, başlıklı kitaptır. Kitap iki cilt olarak hazırlanmış, birinci cildinde Osmanlı Maliyesi ve kurumlarıyla ilgili 12 araştırmacının yazılarına yer verilmiştir. İkinci ciltte ise örnek bütçe metinlerine yer verilmiş olup bu çerçevede 11 adet bütçe örneği yer almıştır.²²

Hoca'nın ulusal ve uluslararası sempozyum ve toplantılarda yaptığı sunuşlar, üniversite, vakıf, dernek vb. kuruluşlarda verdiği konferanslar, kendisiyle yapılan çok sayıda söyleşiler, yaptığı televizyon ve radyo konuşmaları gibi pek çok sayıda metne dökülmüş veya kayıt halinde bulunan malzemesi ayrıca değerlendirilip kisve-i tab'a bürünmesi zor ve uzun bir zaman alacak olsa da elbette çok yararlı olacaktır. Bu çerçevede kendisiyle yapılan konuşmalardan ilkinin kitaba dönüşmüş olması ve vefatından önce görmüş olması sevindiricidir. *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar-I* başlığıyla 2021 yılında yayımlanan çalışmanın devamının gelmesi çok anlamlı olacaktır.²³

20 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, 367 sayfa). Kitabın 2019 yılında 17. baskısı yayınlanmıştır.

21 Mehmet Genç, age.,s, 11-12.

22 Mehmet Genç-Erol Özvar (Hazırlayanlar), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1-2*, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006).

23 Mehmet Genç-Erol Özvar, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar-I*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021, 227 sayfa).

Mehmet Genç'in yukarıda bahsettiğimiz paradigma değiştirici araştırmaları arasında öne çıkan çalışmalarını Osmanlı iktisadi dünya görüşünü açıklayan Üçlü Sacayak Modeli, Malikane Sistemi, Bir Kriz Yüzyılı Olarak 18. Yüzyıl, Es-ham Sistemi, Dönemlendirme meselesi olarak sıralayabiliriz. Onun ürettikleri var olan ezberleri bozan çalışmalardır. Bu özellikleri dolayısıyla yazdıkları sadece yurtiçinde değil, uluslararası düzeyde de önemli bir aksülamel bulmuştur.

Merhum Genç'in önemli çalışmalarının ortaya çıkışı önce ya bir sempozyum ya da bir akademik toplantıda yapılan sunuşlar olarak yani sözlü bir formda ortaya çıkmıştır. Bu yöntemle dinleyenlerin muhtemel soruları, itirazları ya da geri beslemelerinin neler olduğunu belki de görmek istemiştir. Hatta aynı konuyu birden çok defa sunarak pekişmesini de sağlamıştır. Belli bir zaman geçtikten sonra da kâğıda dökülmüştür.²⁴

Onun Osmanlı maliyesinin işleyişi ve iltizam usulündeki değişiklikleri ele aldığı "*Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi*"²⁵ ve bu çalışmanın devamı sayılabilecek "*18. Yüzyıla Ait Osmanlı Verilerinin İktisadi Faaliyetin Kullanılabilirliği Üzerine Bir Çalışma*"²⁶ isimli çalışmaları yukarıda da ifade edildiği gibi ezberleri bozmuştur. Devletin ekonomik hayatla olan ilişkisini esas alan "*18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş*"²⁷ çalışması Osmanlı'nın dünyada ortaya çıkan meydan okumalara karşı nasıl bir pozisyon aldığını göstermektedir. "*Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri*"²⁸ başlıklı çalışmasıyla Osmanlı ekonomisinin nasıl işlediği, hangi temellere dayandığı ve hangi saiklerle hareket ettiğini ortaya koymuştur. Bunu yaparken bir modelleme geliştirmiş ve üç ilkenin bir arada ve etkileşim içerisinde çalıştığını vurgulamıştır. Bunlar provizyonizm/iaşecilik, tradisyonalizm/gelenekçilik ve fiskalizm/vergililik ilkelerinden oluşan bir tripottur. Bu sisteme göre devletin en temel görevi halkının ihtiyaçlarını gidermek, bu anlamda her türlü malı bol, ucuz ve kaliteli bir şekilde sunmaktır. Kuşku yok ki bütün bunlar kadimden gelen, yani uzun dönemlere sâri uygulamaların çerçevesinde, yani kristalleşmiş bir gelenek ekseninde gerçekleşecektir. Elbette zikredilen sürecin iyi işleyebilmesi güçlü bir mali yapıya bağlıdır.

24 Erol Özvar, "Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:12, 2000, s. 144.

25 Genç, age., s. 99-152

26 Genç, age., 153-185.

27 Genç, age., s. 211-225.

28 Genç, age., s. 42-52.

Bu bakımdan devlet düzenli bir şekilde vergileri toplayacak, sadece toplamakla kalmayıp bunu artıracak, yani hazine dolu olacaktır. Bu ilkelerin zaman içinde değişimine işaret eden çalışma ise “*Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişme*”²⁹ başlığını taşır. Burada klasikten moderne doğru geçişte ortaya çıkan iktisadi zihniyetin değişimi betimlenmektedir. Yine Genç’e göre Osmanlı için kullanılan klasik beşli dönemlendirme modelinin (kuruluş-yükseliş-duraklama-gerileme-yıkılış) de esas itibarıyla bir geçerliliği yoktur. Zira Hoca’ya göre Osmanlı’nın Avrupa karşısındaki yaklaşık üç yüz yıllık ilerleyişi nasıl mucizevi ise yine yaklaşık iki yüz yıllık sanayileşmiş Batı karşısındaki direnişi de aynı şekilde mucizevi olmuştur.

Mehmet Genç’in çalışmalarının etraflıca değerlendirildiği ilk ciddi toplantı İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan bir toplantıyla gerçekleşmiştir. “*Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık-Halil Sahillioğlu-Mehmet Genç-İlber Ortaylı*” başlığıyla yapılan toplantı iki gün sürmüş ve sonrasında yapılan sunumlar kitaba dönüştürülerek yine Büyükşehir Belediyesi tarafından yayınlanmıştır.³⁰

Bu toplantının üçüncü oturumu “*Uygulamadan Kurama Uzanan Bir Tarihçi: Mehmet Genç*” başlığını taşımaktadır. Dört konuşmacının olduğu oturumda, Murat Çizakça “*Mehmet Genç ile Beraber İktisat Tarihi Araştırmalarında Geçen Bir Otuz Beş Yıl*” başlıklı bir sunum yapmış ve Genç’in Osmanlı ekonomisini anlamak için geliştirdiği sacayağı modelini tartışmış, bu modelin bir taraftan Osmanlı iktisadi sistemini açıklayan yegâne model olduğunu ifade ederken diğer taraftan aynı modelin Roma-Bizans imparatorlukları için de geçerli olup olamayacağı üzerinde durmuştur.³¹

İkinci tebliğ Ethem Eldem’e aittir ve “*Mehmet Genç’in Osmanlı Klasik Sistemini Algılayışı*” başlığını taşır. Eldem, Genç’in çalışmalarının önemini kendisi açısından ‘klasik dönem 16. yüzyıl’ veya ‘modern dönem 19. yüzyıl’ araştırmalarından farklı olarak bir kriz dönemi olarak görülebilecek 18. yüzyıla yoğunlaştırmasını anlamlı bulur. Bu dönemi çalışanların ve dolayısıyla bilimsel çıktıkların sayıca az olması nedeniyle mevcut belirsizlikler Genç’in yaptığı araş-

29 Genç, age., s. 87-96.

30 Alper Çeker, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık-Halil Sahillioğlu-Mehmet Genç-İlber Ortaylı*, (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür AŞ. Yayınları, 2006).

31 Murat Çizakça, “Mehmet Genç ile Beraber İktisat Tarihi Araştırmalarında Geçen Bir Otuz beş Yıl”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık-Halil Sahillioğlu-Mehmet Genç-İlber Ortaylı*, (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür AŞ. Yayınları, 2006), s. 99-107.

tırmalarla günışığına kavuşmuştur. Eldem özellikle de ekonomi, savaş ve kriz ilişkileri üzerinde durmuştur.³²

Toplantının üçüncü konuşmacısı Antony Greenwood'dur ve sunuşu "*Osmanlı'da Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul'un Et İaşesi*", başlığını taşır. Greenwood sunuşunda Genç'in geliştirdiği üçlü sacayak modelinin ayaklarından biri olan Provizyonizm/İaşecilik ilkesini tartışmıştır. Aslında bu prensibin işleyip işlemediğini imparatorluğun payitahtı ve halkın en temel ihtiyacı olan et temini üzerinden test etmiş ve sistemin işlediğini, hatta kabaca üç yüz yıl boyunca çok da değişmediğini gözlediğini ifade etmiştir.³³

Dördüncü ve sonuncu konuşmacı Ariel Salzman "*Mehmet Genç; İktisat Tarihçisi*" başlıklı bir sunuş yapmıştır. Salzman Genç'in tezlerini kimi dünyaca meşhur iktisatçı ve iktisat tarihçilerinin yaklaşımlarıyla karşılaştırmıştır. Hoca'nın yaptıklarının kendi deyimiyle 'uzun 18. yüzyıl'ın ötesinde anlamı olduğunu vurgulamıştır. Hoca'yı sorduğu sorular ve kullandığı yöntemler itibarıyla 'kurumsal iktisat' okuluna yakın bulmuştur. Salzman'a göre hem 'Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri', hem de 'Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi' başlıklı makaleleriyle Mehmet Genç bir kuramcı olduğunu ortaya koymuştur. Ve bunu hem iktisat hem de tarih konusundaki yetkinliği sayesinde gerçekleştirebilmiştir.³⁴

Mehmet Hoca sunuşları takip etmiş ve sonrasında "*Yaptıklarım Yapacaklarının Yan Ürünüdür*" başlıklı bir konuşma yapmıştır. Konuşmacılara ve dinleyenlere teşekkür ettikten sonra, şimdiye kadar yazdıklarının önemli bir kısmını asıl yazmayı planladığı araştırmaların yan ürünü olarak tanımlamıştır. Nihai gayesinin modern iktisadi büyüme karşısında Osmanlı'nın konumunu açıklamak olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede kıvrak zekâsı ve ince hiciv yeteneğiyle oturumun esprili bir değerlendirmesini yapmayı da ihmal etmemiştir:

32 Edhem Eldem, ve "Mehmet Genç'in Osmanlı Klasik Sistemini Algılayışı", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sıma: Halil İnalçık-Halil Sahillioğlu-Mehmet Genç-İlber Ortaylı*, (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür AŞ. Yayınları, 2006), s. 108-114.

33 Antony Greenwood, "Osmanlı'da Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul'un Et İaşesi", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sıma: Halil İnalçık-Halil Sahillioğlu-Mehmet Genç-İlber Ortaylı*, (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür AŞ. Yayınları, 2006), s. 115-121.

34 Ariel Salzman, "Mehmet Genç; İktisat Tarihçisi", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sıma: Halil İnalçık-Halil Sahillioğlu-Mehmet Genç-İlber Ortaylı*, (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür AŞ. Yayınları, 2006), s. 132-141.

*“Buraya gelirken dört kişi olacak diye biliyordum. Malum dört kişi İslam anlayışına göre cenaze gömmenin asgari ekibidir. Son anda beşe çıkarılmış olması ekibin gömme liyakatini güçleştirmiyor, aksine güçlendiriyor. Henüz ölmediğime göre, korktuğum diri diri gömülmekti. Entelektüel alimlerden, doğrusu, bu da beklenirdi. Hakkımda iyiliklerden oluşan konuşmalarla yetinselerdi, bu herhalde gömme törenidir diye düşünecektim. Ama böyle yapmadılar. Şüphesiz büyük iltifatları da ihtiva eden tahlil ve yorumlarına tenkitlerini de eklemeyi ihmal etmediler. Bunlardan ufuk açıcı birçok yeni fikirler edindiğimi itiraf etmeliyim”.*³⁵

Çalışmalarını belge transkripsiyonunun ötesine taşıyan ve belgeyi konuşuran derin analizlerle ufuk açıcı tezler ortaya çıkarmıştır. Haniöğlü'nun tespitiyle onun tarzı, *‘belgeselciliğe indirgenemeyen belge kullanımı’*dır: *“Osmanlı geçmişini Barkan’ın açtığı yolda değerlendirme ve “büyük sorular”ı içi boş mega söylemler ve hamasî yorumlar yerine somut verilere dayanarak cevaplandırma alanında sivriyen akademisyenler arasında önde gelen isimlerden birisi de Mehmet Genç olmuştur... Osmanlı sınaî yapıları ve manifaktür işletmelerine ait verileri dönemselsel biçimde inceleyerek Sanayi Devrimi’nin Osmanlı toplumu üzerindeki etkilerini araştıran Genç, uzun yıllar süren araştırma ve derinlikli tahlilleri sonrasında sadece bu konuyu değil, sınırlı süreli iltizamların yaşam süresince tasarruf olunan malikânelere dönüşümünün malî ve toplumsal neticelerini ortaya koyarak tarihî bir kırılmayı da aydınlatmıştır. Genç’in katkılarını, ‘belge transliterasyonu ve yayımı’ni nihaî hedef olarak gören, son tahlilde, paleografi uzmanlarının daha iyi yapabileceği çalışmalardan -ki tarihçiliğin buna indirgenmesi Türkiye’de hâlâ yaygın bir yaklaşımdır- ayıran, derinlikli analiz ve değişik dillerdeki literatürün değerlendirilmesiydi”.*³⁶

Genç’in çalışmaları incelendiğinde, yazdıklarını herhangi bir ideoloji ya da bilimsel ekolün yaklaşımları çerçevesinde yazmadığı görülecektir. Marksist, liberal ya da Osmanlıcı bir perspektif onun için belirleyici olmamıştır. O bakımdan özgün bir yaklaşım sahibidir. Bununla birlikte, Tarihçi Okul, Annales ve Kurumcu İktisat ekollerinin yaklaşımları çalışmalarına bir sentez olarak yansımıştır.³⁷

35 Mehmet Genç, “Yaptıklarım Yapacakları Yan Ürünüdür”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık-Halil Sahillioğlu-Mehmet Genç-İlber Ortaylı*, (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür AŞ. Yayınları, 2006), s. 1142.

36 Şükrü Haniöğlü, “Fariza-i Haccı Eda Eden Bir Karınca”, *Karar Gazetesi*, 23 Mart 2021.

37 Küçükkalay, agm., s. 122.

Mehmet Hoca'nın çok bilinmeyen çevirileri de vardır. Bunlardan biri Ahmed Djevad'ın '*Les Turcs d'après les auteurs celebres-Divers temoignages et opinions*' isimli kitabıdır. Kitap Türkçeye '*Yabancılara Göre Eski Türkler*' başlığıyla çevrilmiş olup bugün Milli Eğitim Bakanlığının tebliği çerçevesinde orta öğretim kurumlarında tavsiye edilen eserler listesine dahil edilmiştir.³⁸

Yine ünlü İtalyan iktisat tarihçisi Carlo Cipolla'nın '*Economic History of World Population*' başlığıyla 1960'da yayınlanan kitabını Mehmet Sırrı Gezgin müstear ismiyle tercüme etmiş ve kitap '*Dünya Nüfusunun İktisadi Tarihi*' adıyla yayınlanmıştır.³⁹

Mehmet Genç'in akademik çalışmaları değerlendirilirken mutlaka üzerinde durulması gereken bir husus da Osmanlı Arşivi'dir. Arşiv, Hoca'nın hayatının merkezidir. Neredeyse ömrünü geçirdiği yerdir. Arşive sıra dışı bir tutkuyla bağlıdır, çünkü sorularının cevabını bulacağı yerdir. Her gidişinde farklı kaynaklara ulaşması onun için bir hazine niteliğindedir. Tabiatıyla çalışmalarında neredeyse arşiv vesikalari dışında referans vermemiştir. Hoca'nın arşivle olan bu fevkalade içiçeliği onun 'arşivin piri' olarak görülmesine vesile olmuştur. Prof. Mustafa Kara, Hoca'nın vefatının ardından düştüğü tarihte aynı ifadeyi kullanmıştır:

*"Arşivin piri Hoca, Kemal nihriri Hoca
Sekiz cennete gitti, Artvinli Mehmed Hoca".*

---

38 Ahmed Djevad, *Yabancılara Göre Eski Türkler*, (İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2013). (Kitabın Bedir, Yağmur ve Türk Dünyası gibi farklı yayınevlerinden yapılmış baskılarının olduğunu da hatırlamak gerekir).

39 Carlo Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisadi Tarihi*, (İstanbul, Ötügen Yayınları, 6. Baskı, 2021).

MEHMET GENÇ'İN AKADEMİK FAALİYET VE YAYINLARI

Kitaplar

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, sekizinci baskı, İstanbul 2012.

Osmanlı Maliyesinde Kurumlar ve Bütçeler, (ed.) (Erol Özvar ile birlikte), cilt 1-2, İstanbul 2006.

Osmanlı Ekonomisine dair Konuşmalar-I, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

Uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

"l'Economie Ottomane et la Guerre au XVIIIe siècle", *Turcica*, tome XXVII, 1995, p. 177-196.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (Proceedings) basılan bildiriler

"Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi" *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Mehtinler/Tartışmalar (8-10 Temmuz 1973)*, (ed.) Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üni. Yay., Ankara 1975, s. 231-296.

"Entreprises d'Etat et Attitude Politique dans l'Industrie Ottomane du XVIIIe siècle", *l'Accession de la Turquie à la Civilisation Industrielle, Facteurs Internes. Actes du Colloque d'Istanbul, (2-4 December 1985)*, Editions ISIS, İstanbul-Paris 1987, p. 5-12.

"Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler (İstanbul, 21-25 Ağustos 1989)*, TTK Yay, Ankara 1990, s. 13-25.

"Neden Fetih?", "Genel Değerlendirme", *I. Uluslararası İstanbulun Fethi Konferansı 24-25 Mayıs 1996*. İstanbul. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları. İstanbul 1997, s. 96-98; 219-222.

"Fethin İktisadî Sonuçları" ve "Genel Değerlendirme", *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı 30-31 Mayıs 1997*, İstanbul, s. 199-203; 310-303.

Yazılan uluslararası kitaplar veya kitaplarda bölümler

“A Study of the Feasibility of Using Eighteenth Century Ottoman Fiscal Records as an Indicator of Economic Activity“ in *The Ottoman Empire and the World-Economy*, (ed.) Huri İslamoğlu-Inan, Cambridge University Press, 1987, p. 345-373.

“Ottoman Industry in the Eighteenth Century: General Framework, Characteristics and Main Trends”, *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey (1500-1950)*, (ed.) Donald Quataert, State University of New York Press, 1994, p. 59-86.

“Aya Mavra in the Beginning of the Eighteenth Century”, *From the Local to Global History. The Xemple of Lefkada, 15-19th centuries, Proceedings of IV Conference of Ionian Islands Civilization (Aya Mavra 8-12 Sept. 1993), Conference dedicated to Panos G. Rontoyannis*, Athens 1996. p. 65-74. (Published in Greek).

“State and The Economy in the Age of Reforms: Continuity and Change” in *Ottoman Past and Today’s Turkey*, (ed.)Kemal H. Karpat, Brill, Leiden, Boston, Köln 2000, p. 180-187.

“Controle et Taxation du Commerce du Café dans l’Empire ottoman fin XVIIe – Première moitié du XVIIIe Siecle”, *Le Commerce du Cafe avant l’ere des Plantation Coloniales*, Edite par Michel Tuchscherer. Institut français d’Archeologie Orientale, le Caire, 2001. pp. 161-179.

“Economy and Economic Policy” *Encyclopedia of the Otoman Empire*, (ed.) Gabor Agoston and Bruce Masters, Facts on File, Inc, New York 2008, pp. 192-195.

Ulusal hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

“18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerinde Bir Çalışma”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, cilt. II, No: 10, Şubat 1981, s. 33-77.

“18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, No: 49 Nisan-Mayıs 1984, s. 52-61; No: 50, Haziran-Temmuz 1984, s. 86-93.

“17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, *Türklük Araştırma Dergisi*, cilt. III (1987), İstanbul 1988, s. 35-56.

“18. Yüzyılda Türkiye’den Fransa’ya Yapılan Pamuklu İhracatı ile İlgili Bir Araştırma Hakkında Düşünceler”, *Türk Dünyasını Araştırmaları Dergisi*, No: 57, İstanbul, Aralık 1988, s. 152-156.

“Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri”, *Sosyoloji Dergisi*, cilt. III. No: 1 (1988-1989), İ.Ü.E.F. Yay, İstanbul 1989, s. 175-185.

“18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii”, *Toplum ve Ekonomi*, No: 2, Eylül, 1991, s. 99-124.

“19. Yüzyıldada Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klâsik Prensiplerinde Değişmeler”, *Divan İlmî Araştırmalar*, 1999/1 Sayı 6. İstanbul.

“Osmanlı’da Devlet ve Ekonomi Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları: Literatür Dergisi*, cilt. 1, Sayı 1, 2003, s. 369-384.

Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

“Osmanlı Arşivlerinden Yararlanma Yöntemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu (Mayıs 1985)*, İstanbul 1985, s. 155-162.

“Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri”, *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul 1986, s. 113-124.

“Kalkınma Meselemize Tarihî Yaklaşım”, *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İslami Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1987, s. 211-221.

“XV. ve XVI Yüzyıllarda Osmanlı Devletinin İç ve Dış Ticareti”, *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s. 395-408.

“Türkiye’de İktisadî Modernleşme Sürecine” Yorum, *Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye*, İstanbul 2001, s. 321-327.

“Osmanlı Dünyasında Dilencilik”, *Bir Kent Sorunu: Dilencilik Tebliğler Kitabı*, (haz.) Suvat Parin, İBB Zabıta Daire Başkanlığı, İstanbul 2008, s. 13-15.

“Örnek Bir Aydın Olarak Erol Güngör”, *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör*, Koçav Yay., İstanbul 2009, s. 231-234.

“Devlet ve Girişimciler”, *Anadolu’da Girişimcilik Kültürü Sempozyumu Tebliğ Kitabı*, (ed.) Abdullah Ecevit Öksüz, Konya 2009.

“Osmanlı’da 17. Yüzyılın Sosyal ve Siyasal Yapısında Değişmeler”, *İtri ve Dönemine Disiplinlerarası Bakışlar*, İstanbul, 2013, s. 13-18.

Diğer yayınlar

“Osmanlı Devletinde İç Gümrük Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt. 3, İstanbul 1985, s. 786-790.

“Tarih Araştırmaları Üzerine Yorum” (ed.) Sevil Atauz, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, (ed.) Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara 1986, s. 439-446.

“Osmanlı’da Zanaat, Ahlâk ve İktisat İlişkisi”, *Anatomi Dersleri: Osmanlı Kültürü*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1994, s. 106-145.

“Esham”, *DİA*, cilt 11, Ankara 1995, s. 376-380.

“İki İmparatorluğun Başkenti”, *İstanbul*, İstanbul Ekim 1998, s. 12-14.

“18 Yüzyılda Osmanlı Sanayiinde Değişmeler ve Devletin Rolü”, *Osmanlı*, cilt 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 263-268

“İltizam”, *DİA*, cilt. 22, Ankara 2000, s. 154-158.

“Malikâne”, *DİA*, cilt. 27, Ankara 2003, s. 516-518.

“Malikâne-Divani”, *DİA*, cilt. 27, Ankara 2003, s. 518-519.

“İktisat tarihi bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, *Sosyoloji Yıllığı, Kitap 11, Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*, (ed.) Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul 2004, s. 287-294.

“Nâzır”, *DİA*, cilt 32, Ankara 2006, s. 449-450.

“Yaptıklarım Yapacaklarımin Yan Ürünüdür”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, İBB Yay., İstanbul 2006, s. 142-144.

“Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı”, *DİA*, cilt 33, Ankara 2007, s. 525-532.

“Tarihsel Sosyoloji Üzerine Söyleşi”, *Tarihsel Sosyoloji*, (ed.) Elizabeth Özdamga, Ankara 2008, s. 63-96.

“Klasik Osmanlı İktisadî Sisteminde İstanbul’un Yeri”, *Kültür Başkenti İstanbul*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 224-231.

“İktisat ve Deniz Ticaret Tarihinde Doğu Akdeniz ve Mersin’e Nasıl Yaklaşılmalı?” Açılış Konuşması, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu III Mersin ve Doğu Akdeniz 7-8 Nisan 2011, Bildiriler Kitabı*, (ed.) Fevzi Demir, Mersin 2011, s. 8-12.

“Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Me-selesi”, (Haz.) Mustafa Armağan, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, İstanbul 2011, s. 319-326.

“Tarihimizde Ticaret Ahlakının Kurumsal Gelişimi: Osmanlı’da Esnaf Teşkilatları”, *Kırmızı Beyaz Hayat Kültür Dergisi*, sayı 10, 2011, s. 7-13.

“19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Ekonomisi” *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, 10 (2012), s. 11-21.

“Yed-i Vahid”, *DİA*, c. 43, Ankara 2013, s. 378-383.

Çeviriler

Ahmed Djevad, *Yabancılar Göre Eski Türkler*, (çev.) Mehmet Genç, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2013.

Carlo Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisadi Tarihi*, (Çev: Mehmet Sırrı Gezgin Müstearıyla), Ötüken Neşriyat, 2021.

Projeler

15-19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Ölçüler

18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı İç Borçlanması: Esham Sistemi

16-19. Yüzyıllarda Osmanlı Gümrük Rejimi

Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlara Üyelikler

American Research Institute in Turkey Yönetim Kurulu Üyesi

Ödüller

1. Şeref Doktorası, İÜ. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, 1996.
2. Türkiye Yazarlar Birliği Fikir Adamı Ödülü, 2000:
3. Gebze Genç Sanayici ve İşadamları Derneği 2002.
4. Türk Tarihçiliğinde Dört Sima, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006.
5. Üsküdar Belediyesi, 2007.
6. Edebiyat Sanat ve Kültür Araştırmaları Derneği Üstün Hizmet Ödülü, 2013.
7. Ustalara Saygı, Sakarya Belediyesi ve Sakarya Üniversitesi, 2013.
8. Uluslararası Halil İnalcık Tarih Ödülü, Erol Özvar ile birlikte, 2013.

Uluslararası Konferanslar

1. “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi” Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar (8-10 Temmuz 1973), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
2. “A Comparative Study of The Life-Term Tax Farming Data and The Volume of Commercial and Industrial Activities in the Ottoman Empire in the Second Half of the 18th Century”, South Eastern European and Balkan Cities Confronting the Industrial Revolution in the Western Europe, AIESEE, Hamburg, 22-27 Mart 1976.
3. “19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı İktisat Politikasında Himayeci Gümrük Telakkisinin Doğuşu”, Uluslar arası Türkiye İktisadi ve Sosyal Tarih Semineri, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1977.
4. “Osmanlı İmparatorluğunda 1700-1850 Arasında Sanayileşme Politikası ve Dış Ticaret”, Sanayileşme ve Dış Ticaret Semineri, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1981.
5. “War and Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire”, Third International Congress on the Economic and Social History of Turkey, Princeton Üniversitesi, ABD, 24-26 Ağustos 1983.
6. “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisinde Değişmeler”, Academy of sciences of Soviet Union, Oriental Institute, Tiflis, 15-31 Aralık 1983.

7. "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Prensipleri ve Sonuçları", IV. Internationaler Kongress für Türkische Wirtschafts und Sozialgeschichte (1071-1920), München, 4 bis 8 August 1986.
8. "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989.
9. "Ottoman Industry in the Eighteenth Century", International Conference on Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey 1500-1900, State University of New York, Binghamton, Kasım 1990.
10. "Main Trends in the Ottoman Economy in the eighteenth Century", Harvard University, Kasım 1990.
11. "Main Trends in the Ottoman Economy in the eighteenth Century", Columbia University, Kasım 1990.
12. "18. Yüzyılda Karadeniz Bölgesinde Ticari İlişkilerin Yapısı", The Ottoman-Ukrainian Relation, Kiev, Ekim 1990.
13. "Sources ottomanes sur le commerce intérieur et extérieur des ports de la Méditerranée orientale", Echanges Maritimes et contacts socio-economiques en Méditerranée et mers proches, CNRS, Université d'Aix-en-provence, 29-30 Kasım 1991.
14. "Relation Between Ottoman Economic Structure and State Policy", National Scientific Foundation, Atina, 3 Aralık 1991.
15. "Some Thoughts on the İltizam System", VII. International Kongress Für Türkische Wirtschafts und Sozialgeschichte (1071-1921), Heidelberg Üniversitesi, Heidelberg, Temmuz 1995.
16. "Osmanlı İmparatorluğunda Siyasi ve İktisadi İktidar İlişkileri", Institut Français d'Etudes Anatoliennes İstanbul, 4 Ocak 1996.
17. "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi Arasındaki İlişkiler", Centre Cultural Français, Ankara, 11 Ocak 1996.
18. "İstanbul'un Fethi: Sebepleri ve Sonuçları", 1. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi. İstanbul, 24-25 Mayıs 1996

19. "15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda İç ve Dış Ticaret", 15 ve 16. Asırları Türk Asrı yapan Değerler Sempozyumu, İstanbul, 9-11 Kasın 1996.
20. "Ottoman State and Economy in the Age of Reforms: continuity and Change", A Conference on the Ottomen State, Modernism and the Euro-Islamic Synthesis: Revisionist Approach, University of Wisconsin, Madison, 29-30 Haziran 1996.
21. "İstanbul'un Fethi: İktisadi Sonuçları", II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 30-31 Ma 1997.
22. "Three lectures" given at the Yamagata University and Tokyo University in Japan, a special invitation by Yamagata University and Center for Islamic Studies in Tokio, 29 June-9 July 1997.
- "Silk Road and the Middle East Economy in History".
- "The Black Sea Economic Cooperation in its Historical Perspective".
- "State and Economy in the Ottoman Empire".
23. "Le Commerce du café, son contrôle et sa taxation dans l'Empire otoman entre la fin du 17ème siècle début du 18ème siècle", Le Café avant l'ère des Plantations Coloniales espaces et réseaux (XVe-XVIIIe siècles), Montpellier, France, 9-10 Ekim 1997.
24. "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Değerli Maden Üretimi", International Symposium on the Money and Mints in the Ottoman Empire 1680-1850, Institut Français d'Etudes Anatoliennes, İstanbul, 28-29 Kasım 1997.
25. "18. Yüzyılda Osmanlı Limanlarında Gümrük Merkezleri", International Symposium on the Ottoman Port Towns: Material Culture and Organization, 1600-1900, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Nisan 20-21 1998.
26. "18. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Temel Eğilimleri", The Ottoman Eighteenth Century, Orient-Institut Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, İstanbul, 5 Mayıs-6 Temmuz 1998.
27. "İki İmparatorluğun Başkenti", III. Uluslararası Fetih Konferansı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 23-24 Mayıs 1998.

28. "Olive Oil Production Trends in Eighteenth and nineteenth Centuries in Mitilini", Mytilini kai Kydonies: Mia Amphidromi schesi sto Voreioanatoliko Aigaio", Mitilini, Greece, 3-10 Ekim 2003.
29. "Osmanlı Bürokrasisi ve İmparatorluk Ölçüsünde İletişim Ağı", I. Uluslararası İpek Yolu Tarih ve İletişim Sempozyumu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, 17-18 Mayıs 2004.
30. "Osmanlı Bütçelerinin Yapısal Özellikleri", Ludwig Maximilian Üniversitesi, Münih, 15 Kasım 2006
31. "Değerlendirme Konuşması", I. Türkiye İktisat Tarihi Kongresi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 7 Eylül 2007.
32. "Balkanlarda Osmanlı Varlığı", Üsküp'te İstanbul Günleri, Üsküp, 17-19 Aralık 2007.
33. "III. Selim'e Sunulan Layihalar Üzerine Düşünceler", Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e: Ölümünün 200. Yılında III. Selim ve Dönemi Uluslararası Sempozyumu, İSAM, İstanbul, 22-23 Aralık 2008.
34. "19. Yüzyıl Öncesi Osmanlı Ekonomisinde Özel Sermaye Birikimi Üzerinde Devletin Etkileri", Comparing Notes: Current Research on Ottoman History and Literature in the Netherlands and Turkey, Metherlands Instiitute in Turkey, İstanbul, 16-17 Ekim 2008.
35. "The Impact of the State on Capital Accumulation in the Ottoman Empire Before the 19th Century", Finance, Capital and State in the Ottoman Empire, Turkish Studies, Faculty of Arts, Leiden University, Leiden, 3 Aralık 2008.
36. "İktisat Tarihinin İktisat ve Tarih Disiplinleri Arasındaki Konumu Açılış Tebliği; Sempozyumu Değerlendirme Konuşması", II. Türk İktisat Tarihi Kongresi", 24-26 Haziran 2010, Elazığ.
37. "İktisat ve Deniz Ticaret Tarihinde Doğu Akdeniz ve Mersin'e Nasıl Yaklaşılmalı" Açılış Konuşması, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu III Mersin ve Doğu Akdeniz 7-8 Nisan 2011*.
38. "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Hocabey'in (Odessa) Kuruluşu, Ukrayna, 18-20 Nisan 2013.

Ulusal Konferanslar

1. “1860’larda Osmanlı Sanayisinin Problemleri ve Islah-ı Sanayi Komisyonu”, Mithat Paşa Semineri, İÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Ziraat Bankası, İstanbul 1980.
2. “Türkiye İktisat Tarihinde Tanzimatın Yeri”, Tanzimat Semineri, İÜ., Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul 1984.
3. “17-19. Yüzyıllarda Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat, 2-6 Temmuz 1986.
4. “Kültür ve Kalkınma”, Kalkınma Kültür ve Demokrasi Sempozyumu, Türkiye Mimar ve Mühendis Odalar Birliği, İstanbul, 13 Ocak 1990.
5. “Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Durumu”, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 11 Mayıs 1992.
6. “Coğrafi Keşiflerin İstanbul’dan Görünüşü”, Amerika’nın Keşfinin 500. Yılı Toplantıları, İÜ. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, 12-14 Ekim 1992.
7. “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik İlkeleri ve Temel Değerleri”, Birlik Vakfı İstanbul Şubesi, İstanbul, 12 Aralık 1992.
8. “ Osmanlı’da Zanaat, Ahlak, İktisat İlişkisi”, Yapı Kredi Kültür Merkezi Salı Toplantıları, “Kültür Mirası”, İstanbul 1994.
9. “Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Düşünceler”, IRCICA, İstanbul, 21 Ocak 1995.
10. “İktisat Tarihi ve Osmanlı Dünyası”, Tarih Vakfı, İzmir, 18 Mayıs 1995.
11. “İktisat Tarihi Araştırmaları için Osmanlı Arşivi’nin Değeri”, Tarih Vakfı Arşiv Semineri, İstanbul, 13 Kasım 1996.
12. “Şeref Doktorası tevcihinde yapılan konuşma”, İÜ. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 8 Şubat 1996
13. “Erol Güngör’ün Şahsiyeti”, Türk Kültür Vakfı, İstanbul, 24 Nisan 1996.
14. “Osmanlı Dünyasında Bayramların Fonksiyonu”, Röportaj, TV 7 Kanal, İstanbul, 2 Mayıs 1996.

15. “Osmanlı İktisadi ve Sosyal Tarihinin Kaynağı Olarak Özel Muhasebe Defterleri”, Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, İÜ, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 6-7 Haziran 1996.
16. “Tarihçiliği Nasıl Anlamalı”,Belgesel Sinemacılar Birliği, İstanbul, 22 Şubat 1998.
17. “Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılından Osmanlı Tarihine Bakış, Erzurum, 30 Kasım 1998.
18. “Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, İÜ. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, 10 Şubat 1999.
19. “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünde Değişmeler”, Tarih Vakfı, İzmir, Nisan 1999.
20. “Osmanlı Tarihinin Dönemlendirilmesi”, İslam Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 22 Mayıs 1999.
21. “18. Ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme Teşebbüsleri”, Türk Kültür Ocağı, İstanbul, 29 Mayıs 1999.
22. “The Education of the Ottman Bureaucrats in the Pre-Tanzimat Era”, Education in the Ottoman Empire, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 22 Ekim 1999.
23. “İktisat Tarihi Araştırmasındaki Serüvenim”, Tarihçinin Mutfağı Serisi, Tarih Vakfı, İstanbul, 20 Ocak 2000.
24. “Osmanlı İltizam Rejimi ve Değişmeleri”, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi, İstanbul, 13 Aralık 2000.
25. “Osmanlı İktisadi ve Sosyal Tarih çalışmalarının Değerlendirilmesi”, İSAM, İstanbul, 24 Şubat 2001
26. “1800’de Osmanlı İmparatorluğunun Genel Durumu”, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 16 Mart 2001.
27. “Osmanlı Devleti ve Modern İktisadi Büyüme”, İSAM, İstanbul, 28 Aralık 2001
28. 17. Ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Mukataa Sistemindeki Değişmeler”, Fatih Üniversitesi, İstanbul, 23 Ocak 2002.

29. “Osmanlı İktisadi Sisteminde Esnaf Loncalarının Fonksiyonu”, Seminer, İÜ. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 9 Mayıs 2002.
30. “Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine 6 seminer”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Adatepe/Çanakkale, 22-27 Temmuz 2002.
31. “Aydın Erol Güngör”, Örnek Bir Şahsiyet Olarak Erol Güngör, Kültür Ocağı Vakfı, İstanbul, 19 Nisan 2003.
32. “Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Tutumu”, Fatih Üniversitesi, İstanbul, 8 Ocak 2003.
33. “Malikâne-Divani Sistemi”, Boğaziçi Üniversitesi, 16 Mayıs 2003.
34. “İstanbul’un Demografik Yapısı 1454-2003”, İstanbul Şehir ve Medeniyet Sempozyumu, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 6-8 Haziran 2003.
35. “Osmanlı Devleti ve Ekonomi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 26 Nisan 2004.
36. “Osmanlı Tarihçiliğinin Bugünkü Meseleleri”, İSAM, İstanbul, 26 Mayıs 2004.
37. “Osmanlıda Kayıt ve Yazışmanın Önemi”, Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü, Ankara, 1 Temmuz 2004.
38. “Osmanlı Ekonomisinde Esnafın Yeri”, 17. Ahilik Kültürü Haftası Kutlamaları, İstanbul, 13 Ekim 2004.
39. “Osmanlı Ekonomisinde Müteşebbis”, İttifak Holding, Konya, 18 Mayıs 2007.
40. “Kapitalizm Karşısında Osmanlı İktisadı” İlmî Etüdler Derneği 2007-2008 Açılış Konferansı, İstanbul, 26 Ekim 2007.
41. “Osmanlı Sisteminin Ayırıcı Vasıfları Üzerine”, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 23 Mayıs 2007.
42. “Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Devlet”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 6 Kasım 2007.
43. “18. Yüzyıl Osmanlısında İktisat ve Siyaset”, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 10 Mayıs 2008.

44. "İstanbul'un Fethi", Bayrampaşa Belediyesi, İstanbul, 28 Mayıs 2008.
45. "Osmanlı Ticaret merkezi Olarak İzmir", İzmir Ticaret Odası, İzmir, Haziran 2008.
46. "Osmanlı Dünyasında Dilencilik" Bir Kent Sorunu: Dilencilik Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 18-19 Ekim 2008.
47. "Osmanlı'da Devlet, Ekonomi ve Toplum", İzmir, 19 Ocak 2009.
48. "İpek Yolu, Baharat Yolu, Ortadoğu ve Osmanlı Devleti", İSMEK Konferansı, İstanbul, 6 Şubat 2009.
49. "Osmanlıda İktisadi Düşüncenin Gelişimi", Yapı Kredi Bankası Salı Toplantıları, İstanbul, 14 Nisan 2009.
50. "Osmanlı Devleti'nin 18. 19. Yüzyıllarda Özel Sermaye Birikim Karşısındaki Tutumu ve Etkileri", TÜBA Forumu, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 8 Haziran 2009.
51. "Ömer Lütfi Barkan", Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, 18 Mart 2010, Ankara.
52. "Osmanlı Ekonomisinde Özel Sermaye Birikimi Karşısında Devletin Tutumu", Erciyes Üniversitesi, 20 Nisan 2010, Kayseri.
53. "Erol Güngör hakkında" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 26 Nisan 2010, Eskişehir.
54. "Osmanlı Ekonomik Sistemi, Sakarya Üniversitesi, Mayıs 2010, Adapazarı.
55. "Osmanlı Sanayii", Altunizade Kültür Merkezi, 14.01.2011, İstanbul.
56. "Osmanlı Devletini Uzun Ömürlü Kılan Faktörler I: Giriş", Altunizade Kültür Merkezi, 11.02.2011, İstanbul.
57. "Osmanlı Devletini Uzun Ömürlü Kılan Faktörler II: Siyasi Yapısının Özellikleri", Altunizade Kültür Merkezi, 11.03.2011, İstanbul.
58. "Osmanlı Devleti'ni Uzun Ömürlü Kılan Faktörler III: Bürokrasisinin Organizasyonel Yapısı", Altunizade Kültür Merkezi, 14.04.2011, İstanbul.
59. "İktisat ve Deniz Ticaret Tarihinde Doğu Akdeniz ve Mersin'e Nasıl Yaklaşılmalı?" Açılış Konuşması, Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu III. Mersin ve Doğu Akdeniz 7-8 Nisan 2011, Mersin Üniversitesi.

60. “Dostum Mehmet Çavuşoğlu”, Merhum Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu Hakkında Anma Toplantısı, Gazi Üniversitesi, 31 Mart 2011, Ankara.
61. “Osmanlı’da Toplum ve Ekonomi Semineri”, 7-8 Mayıs, Armutlu.
62. “Osmanlı Devletini Uzun Ömürlü Kılan Sebepler IV: Mali Yapısının Özellikleri”, Altunizade Kültür Merkezi, 13.05.2011, İstanbul.
63. “Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Ekonomisi”, İnönü Üniversitesi, 13-15 Mayıs 2011, Malatya.
64. “Osmanlı Sosyal Nizamı ve İstinad Ettiği İktisadi Yapı”, Bilecik Üniversitesi, 02.06. 2011, Bilecik.
65. “Osmanlı Devletini Uzun Ömürlü Kılan Faktörler V: İktisadi Yapı Özellikleri”, Altunizade Kültür Merkezi, 20.10.2011, İstanbul.
66. “Osmanlı Devletini Uzun Ömürlü Kılan Faktörler VI: İletişimin Örgütlenmesi”, Altunizade Kültür Merkezi, 17.11.2011, İstanbul.
67. “Osmanlı Tarihi Seminerleri”, 30 Ekim, 5, 12, 19, 26 Kasım, 3 Aralık 2012, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul.
68. “Osmanlıda 17. Yüzyılın Sosyal ve Siyasal Yapısı”, İttri ve Dönemine Disiplinlerarası Bakışlar, İstanbul Kültür Sanat Vakfı Osmanlı Dönemi Müzik Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 3 Aralık 2012.
69. “Kanuni Devrinde Osmanlı Performansı”, Başakşehir Belediyesi Kültür Merkezi, İstanbul 28 Ocak 2013.
70. “17. Yüzyıl Dönüşümüne Genel Bakış”, Açılış Konuşması, 17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kriz ve Dönüşüm III. Çalıştay: Kriz ve Değişmeler, ODTÜ, Ankara, 7-9 Şubat 2013.
71. “Osmanlı Tarihi Seminerleri” 3, 10, 17, 24, 31 Mart, 6 Nisan 2013. Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul.
72. “Osmanlı Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Servet Dağılımı”, 37. İktisatçılar Haftası, Cumhuriyetin 90. Yılında Hak, Adalet, İktisat Başlıklı Oturum, İÜ. Kongre Kültür Merkezi, İstanbul, 26 Mart 2013.
73. “Osmanlı’da Sosyal Adalet” İzmit Belediyesi, Kocaeli, 6 Nisan 2013.

74. Klasik Osmanlı Sisteminde Kâr, Faiz ve Kredi İlişkilerinin Özel Sermaye Birikimine Etkileri”, Antalya Üniversitesi, Antalya, 27 Şubat 2013.
75. “Osmanlı Mali Sisteminde Tuz ve Tuzlaların Mahiyeti”, Kayseri, 1 Mayıs 2013.
76. “İktisat Tarihimizde Bursa'nın Yeri”, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 7-8 Mayıs 2013.
77. “İslam Ekonomisi ve Osmanlı Uygulaması”, Murat Çizakça ile birlikte, Bab-ı Tarih Sohbetleri, İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı, 11 Mayıs 2013.
78. “Osmanlı İktisadi Kurumları: Vakıflar ve Para Vakıfları, Vergi Sistemi ve Dış Ticaret, Murat Çizakça ile birlikte, Bab-ı Tarih Sohbetleri, İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı, 25 Mayıs 2013.
79. Röportaj, Yenişafak Gazetesi, 27 Mayıs 2012.
80. “Osmanlı Yönetiminin Özellikleri”, Osmanlı Sisteminden Günümüz İdarecilerinin Alabileceği Dersler, TC. İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi, Ankara, 15 Haziran 2013.
81. İslami Finans Kurumlarının Osmanlı Kökenleri”, Murat Çizakça ile birlikte, Bab-ı Tarih Sohbetleri, İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı, 22 Haziran 2013.
82. “Osmanlı Devletinin Uzun Ömürlü Olmasını Sağlayan Temelleri”, TTK Yüksek Lisans ve Doktora Öğrencileri için Konferans, Ankara, 28 Haziran 2013.
83. Röportaj, Derin Tarih, Temmuz Sayısı, 2013.
84. Röportaj, Star Gazetesi, 21 Temmuz 2013.
85. “18. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticaretinde Değişme Eğilimleri”, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi I, Yalova, 27 Temmuz 2013
86. “Osmanlı'da 17. Yüzyılın Sosyal ve Siyasal Yapısında Değişmeler”, *Itri ve Dönemine Disiplinlerarası Bakışlar*, İstanbul, 2013, s. 13-18.

Son iki yılda verdiği lisans ve lisansüstü düzeydeki dersler

Ottoman Financial History I (YL)
İstanbul: Capital City of Empires
Ottoman Financial History (YL)
Osmanlı İktisat Tarihi (doktora)
Osmanlı Paleografyası (YL)

EĞİTİMİ VE GÖREVLERİ

- 2014-2010** Öğretim Üyesi, İstanbul Şehir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
- 2013-2006** Öğretim Üyesi (Yarı Zamanlı) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde Yüksek Lisans ve Doktora Dersleri vermektedir.
- 2009-1999** Öğretim Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- 2006-1999** Öğretim Üyesi,(yarı Zamanlı), İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.
- 1999** Emekli.
- 1996** Doktora Şeref Diploması, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Sosyoloji ve Metodoloji Dalı.
- 1990** Misafir Öğretim Üyesi, (Nisan-Haziran), The Center for the Study of Islamic Societies and Civilization, Washington University, St. Louis/Missouri
- 2002-1985** Öğretim Üyesi (Yarı Zamanlı) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde Yüksek Lisans ve Doktora Dersleri.
- 1988-1985** TRT danışmanlığı.
- 1999-1983** Öğretim Görevlisi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

- 1982-1965** İktisat Tarihi Uzmanı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Enstitüsü.
- 1965-1960** Asistan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Enstitüsü.
- 1959** Maiyyet memurluğu, Ankara; kaymakam vekilliği, Şereflikoçhisar kazası.
- 1958** Lisans Mezuniyeti, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü.
- 1953** Lise mezuniyeti, İstanbul Haydarpaşa Lisesi.
- 4 Mayıs 1934** Arhavi'de doğdu.

MEHMET GENÇ BENCE KİMDİR?

Şafak Ural¹

Merhum dostum Mehmet Genç ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi koridorlarında başlayan tanışıklığımız nereden baksanız 50 yıla yaklaşmış, belki de geçmiş. Bu sürede çeşitli vesilelerle ve farklı ortamlarda bir araya geldik. Bu süreç hep olumlu gerçekleştiği için de dostluğumuz devam etti. Bu süre zarfında elbette birçok anı da birikti. Bu anılara dayanarak sevgili dostumun öne çıkan özelliklerini sizlerle paylaşmak için onları geri çağıracağım.

Mehmet Genç'in hemen göze çarpan özelliklerinin başına, bence, onun nüktedan kişiliğini koymak gerekir. Çünkü nüktedanlığı onun zekâsının bir göstergesidir aynı zamanda! Bu nüktedanlık onun olaylara kendine özgü bakışı ve yorumlayışını, eleştiri ve yorumlarını da içerir. Her olaya uygun fıkraların eşlik ettiği yorumlar ise onun bakışına renk katmakla kalmaz, bir derinlik de kazandırır. Dinleyenin fıkralara gösterdiği tepki, çeşitli ipuçlarını da beraberinde getirir; gülümsemelerin eşlik ettiği süreçte yeni fıkralara maruz kalınması, bu yolla bir sınav verilmesi de mümkündür; çünkü fıkralar olayların bir tür sorgusudur aynı zamanda.

Kişiliğinin eşlik ettiği, hatta bir parçası konumunda olan diğer bir özellik, bence, onun hep (G)enç kalan müzik sevgisidir. Elbette Wagner'e hayrandı, ama ne hikmetse (!) P. İ. Çaykovski de bu hayranlıktan nasibini almıştı. İtiraf etmeliyim ki, Wagner'i anlarım, hatta Hoca'nın kişiliği ile bağdaştırmak isteyene hak bile verebilirim; fakat Çaykovski için aynı şeyleri söyleyemeyeceğim, üzgünüm!

Elbette Hoca'nın bir kitap kurdu olma özelliğini bir kenara bırakamayız. Evine ilk gittiğimde nereye basacağımı bilemedim; neyse ki çocukluğumdan kalma

---

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Emekli Öğretim Üyesi

sek sek oyunu imdadıma yetiştii. Fakat iş bununla da bitmiyordu ki! Çünkü oturduğunuzda duvarın tavana doğru kısmından bir yerlerden kafanıza kitap düşme riskine karşı da çözüm bulmak gerekiyordu. Doğrusu II. Dünya Savaşı'ndan kalma bir miğfer takmaktan başka bir çözüm aklıma gelmiyor. Gerçi kapının arkasına sığınmayı düşünebilirsiniz; fakat bu da ancak orada da bir yer bulabilirsiniz mümkün olabilirdi. Ama evet, hakkını da yememek lazım! Sadece tavanlar boştu; fakat bu boşluk da yanlardan gelebilecek bir 'kitap saldırısı'na değil tepenizden gelebilecek bir saldırıya karşı sizi koruyabilirdi! Birisi çıkıp da "evinde kitap dışında ne vardı?" diye sorsa, hatırlayamadığımı söylerim. Elbette buzdolabının, çamaşır makinesinin, fırının kitaplardan yapılmadığını biliyorum; ama doğrusu bunlar da kitapların arkasına saklanmış olmalı ki, bu konuda gözlemsel bir bilgim olmadı! Eğer birisi çıkıp yatağı da kitaplardan oluşmuştu derse şaşırımam.

Mehmet Genç Hoca'nın özellikle vurgulanması gereken diğer bir özelliği bence karşısındakini sabırla dinlemesidir. Cevap eğer "efendim!" ile başlayan bir açıklama ise, bilin ki içinde çözümü de barındıran bir sorgulama ve yorumla karşılaşma olasılığınız çok yüksektir ve görüşlerinizi gözden geçirmeniz ihtimal dâhilindedir, hazırlıklı olmak gerekir!

Eğer ilk kez karşılaşıyorsanız ve bir tartışma içindeyseniz, Hoca'nın üslubu sizi hemen dikkatli olmaya yöneltecektir. Fakat Hoca'nın iktisat tarihinden felsefeye, bilimsel ve teknolojik gelişmelerden müzik tarihine uzanan bilgi birikimi ve bu birikimin zekice kullanımı dikkatinizi çekememiş ve ona ayak uyduramıyorsanız konuşmanın keyifli kısmı da sona ermiş demektir.

Bu özellikleri daha da çoğaltmak mümkündür ve onları ilk tanışmada fark etmek hiç de zor değildir. Fakat ben onun dikkati çekmeyen birkaç özelliğinden söz etmek istiyorum. Bu özellik bence onun yumuşak görünümü ile bağdaşmayan bir tarafını ifade etmektedir. Çünkü Hoca'nın bence hiç pes etmeyen bir kişiliği de vardı: O bir savaşçıydı, çünkü çağının nimetlerine kapılmayan, ortalıklarda dolaşan ve insanları kendine, karşı konulmaz bir şekilde çeken "meşhur olma tutkusu"na yenilmedi. Kitaplarının ve dostlarının arasında kalıp işini yapmayı seçti. Bu yönüyle de örnek bir öğretim üyesi oldu.

Tarihçi olarak geçmişi şimdi üzerinden yorumlayıp geleceğe taşımayı hakkıyla gerçekleştirdi. Geçmişe ilgisini salt bir övünme vesilesi olarak kullandığını söyleyemem; zor olanı yaptığını, onu şimdi üzerinden yorumlamaya yöneldiğini düşünüyorum; bu tutum zahmete iki kere katlanmak değil midir?! Geçmi-

şe elbette hayranlık beslenebilir; ama onu günün koşullarına uygun bir şekilde hem de eleştirel olarak görmek daha başka bir çaba gerektirir ve hiç de kolay değildir. Çünkü geçmiş bakış açısına göre her zaman hayranlık uyandıracak özelliklerle sahip olabilir. Fakat özellikle şahsi sohbetlerimizde, günümüz üzerinden yaptığı yorumlarda ben hep bu eleştirel tutumu gördüm. Çok yönlü ilgisi -müzik, felsefe, bilim ve teknolojik gelişmelere olan ilgisi- onun tarihin derinliklerinde eleştirel bir bakışla dolaşabilmesinin ve sorunları çok yönlü olarak ele alabilmesinin çıkış noktasını oluşturmuştur. Bunu başarabilmek için elbette işine odaklı sakin bir savaşçı olarak kalabilmek kaçınılmazdır.

Merhum dostumun mütevazı, sakin, egosunun rüzgârına kapılmayan, şöhret peşinde koşmayan savaşçı kişiliğini bence onun gelecek nesillere bıraktığı örnek bir özellik olarak vurgulamak gerekir. Ortaya koyduğu eserlerin yanı sıra miras bıraktığı bu sakin savaşçılığı, onun amel defterinin hep açık kalacak sayfalarını oluşturacaktır. Çünkü onu tanıyıp bu özelliklerini örnek alarak gelecek kuşaklara taşıyan gençler hep olacaktır.

“Benim bundan sonraki rütbem omuzlarınızın üstüdür” dediğimde öğrencilerim genellikle “Estağfirullah hocam” derler! Ben de onlara “Bizleri musalla taşından başka nasıl alabilirsiniz?” derim. Galiba hoca olmanın kaçınılmaz beklentisi böyle bir şeydir. Bence asıl önemli olan nokta da merhumların/merhumelerin yetiştirdikleri ve bıraktıkları manevî mirastır. Çünkü yaptıkları ve yetiştirdikleridir ki merhumların/merhumelerin amel defterini açık kılabilir.

Bu toplantıyı düzenleyen başta Prof. Dr. Ahmet Cihan'a ve emeği geçenlere, destek olanlara şükranlarımı sunuyorum.

MEHMET GENÇ'İN EFSANELEŞMESİ¹

Ekmeleddin İhsanoğlu²

Rahmetli Mehmet Genç, neslimizin efsaneleşmiş isimlerindedir. Hayatının sonunda Mehmet Genç'in iktisat tarihi ile ilgili tespit ve keşifleri bilen-bilmeyen herkesin dilinde idi ve akademik konular ile ilgisi veya bilgisi olmayan geniş halk kitleleri tarafından tanınırdı ve takdir edilen bir “public figure” hâline gelmişti. “Hacca gitmek için yola revan olan karınca” metaforu ile hayatını Osmanlı arşivi dokümanlarının şifrelerini çözmeye hasretmiş ve dostları tarafından bu hâline “fena fi'l-arşiv” adı verilen bir uzman hâline gelmiştir. Binlerce arşiv vesikası incelediği hâlde doktora tezini tamamlayamamıştır. Tezin bitirilmesini mesleki bir zaruriyet gören sistemin gözünde bu başarısızlıktır. Ancak hayatının bu erken safhasında mükemmeliyet peşinde olduğu için doktora tezini tamamlayamaz ve akademik hayatı inkıtaya uğrayan bir akademisyen adayı olarak bu “başarısızlık” yerine efsaneleşen ismi sanki tılsımlardan birisiymiş gibi bir hüviyet kazanır. Samimi arkadaşları tarafından muziplik olsun diye “ordinaryüs asistan” hâline dünyanın ileri üniversiteleri tarafından konferans ve ders vermeye, semineler düzenlemeye davet edilir hâle gelmiştir. Biz bu yazımızda son yıllarda kendisine ölümüyle gösterilen coşku ile resmî ve gayri resmi alakanın arka planında neler olduğunu ve efsanenin nasıl oluştuğunu irdelemeye çalışacağız.

1960'ta akademik kariyerinin başladığı İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Kürsüsünde asistanlık durumunun devam etmesi hukuken mümkün değildi. Mehmet Genç, mükemmeliyet peşinde olduğu için ayrıntılara daldıkça dalıp araştırmalarını uzattıkça uzattı. Hocası Ömer Lütfi Barkan sevgisi ve takdiri ile “uzmanlık” gibi önu kapalı bir kadroya sıkışan Mehmet Genç sonradan bu

1 Bu yazımızda Mehmet Genç'in biyografisinden ve dostlarının sözlerinden yaptığımız iktibaslar, Beşir Ayvazoğlu'nun mükemmel kitabından alınmıştır: Beşir Ayvazoğlu, *Hac Yolunda Bir Karınca Mehmet Genç* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022).

2 Prof. Dr., Türk Bilim Tarihi Profesörü, Akademisyen, Diplomat ve Yazar.

görevden 1982’de emekli oldu. Bu dar zamanda İnşirah Suresi’nin “Şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık vardır” sırrına mazhar olabildi. O günlerde düşük emekli maaşı ile nasıl geçinecek, akademik dünyanın dışında işe mecbur kalırsa şimdiye kadar Osmanlı ekonomisi ile ilgili vesika ve notlarına veda mı edecekti? İşte bu anda İnşirah Suresi’nin “şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık” sırrı açığa çıktı.

YÖK Kanunu’nun çıkmasıyla üniversitelerin dışında kalan yüksek eğitim kurumları üniversite yapısı içinde yeniden düzenleme yapılır. Kurulmakta olan Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi kurucu dekanı Artvinli hemşehrisi Hakkı Dursun Yıldız, Mehmet Genç’in akademik kadroya yerleşebilmesi için bir hayli mücadele verir. Allah’tan yapıcı tavırla ile kurucu Rektör Orhan Oğuz’un dostane ve yardımcı tavrı ile Mehmet Genç, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesine “öğretim görevlisi” olarak tayin edilir ve 1985 yılının ilk günü tarih bölümünün mensubu olarak “hocalık” görevine başlar.

Hakkı Dursun Yıldız’ın bu imkânı sağlaması her şeyden önce Mehmet Genç’in maişet sıkıntısından kurtulması ve daha iyi şartlar içinde yaşamasını sağladığı gibi hocalık ufkunu da açmıştır. Kanaatime göre Mehmet Genç’in hayat hikâyesinde en önemli dönüm noktası bu olmuştur. 1985’ten 1999’a kadar 15 yıla yakın süre içinde etrafını, geniş bilgisi ve nazikane davranışları ve hoş sohbeti ile etkiler. İşte efsanenin doğuşuna yol açan ilk unsurlar oluşmaya başlar ve etrafında öğrenci halkaları artar, şöhreti oluşur ve Marmara Üniversitesi dışına taşar.

Marmara Üniversitesi öğretim kadrosuna tayin edildikten sonra Mehmet Genç’in önünde ikinci bir akademik kapı İstanbul Üniversitesinde açıldı. Fakat bu kapı iktisat tarihi kürsüsünde değil sosyoloji bölümündeydi çünkü Mehmet Genç, sosyoloji konusunda büyük vukuf sahibiydi. Sosyoloji bölümü başkanlığında Kemal Tahir’in ekolüne mensup olarak bilinen Doç. Dr. Baykan Sezer bulunmaktaydı. Baykan Bey çok kibar, nazik ve eskilerin dediği gibi âlicenap sessiz bir insandı. Mehmet Genç, 1986-1987 ders yılında “Osmanlı Dönemi Sosyal Sorunlar” başlıklı dersini yüksek lisans ve doktora öğrencilerine vermeye başlar. Bu dönemde edebiyat fakültesinde Mehmet Genç açısından iki önemli gelişme olur. Birincisi yüksek lisans ve doktora dersleri yürütmesi ve öğrencilerin ufuklarını Osmanlı dünyasına açmasıdır. İkincisi ise doktora öğrencisi olan Ahmet Cihan’ın “Reform Çağında Osmanlı İlimiye Zümresi” tezini yönetmesidir. Mükemmeliyet peşinde olan Hoca, öğrencisinin gayreti ve araştırmacı ruhunu takdir ederek tezi makul ölçüde bitirmiştir.

Baykan Sezer Bey, Mehmet Genç'in sosyolojideki vukufunun ve on yıla yakın süre için bölümüne yaptığı kıymetlerin takdiri olarak ona fahri doktora payesinin verilmesini 1998'de bölüm adına teklif etmiş ve fakülte kurulunda bu teklifi savunmuştur. Rektör Bülent Berkarda'nın bulunduğu bir törenle Baykan Sezer, Mehmet Genç'e Edebiyat Fakültesi cübbesini giydirdir ve böylece doktor unvanına sahip olur.

1982'de uzman kadrosundan emekli olan Mehmet Genç, Marmara Üniversitesinin sağladığı öğretim görevlisi kadrosunun ve gerek buradan ve gerekse emekli olduğu İstanbul Üniversitesi akademik çevrelerinde öğrenci kitlelerinde hayranlık hisleri uyandırıyor. Köklü üniversitelerde olduğu gibi İstanbul Üniversitesinde de fahri doktora unvanı daha çok yabancı âlimlere verilir. Üniversitede bilfiil ders veren birisine verilmesi ise hemen hemen nadir görülen olaylardandır. İstanbul'un en önde gelen iki üniversitesinin yüksek seviyelerinde oluşan itibar, iki üniversite öğrencilerinin sıcaklığı ve alakası da buna eklenir ve Mehmet Genç efsanesinin doğmasına yol açar. Böylece mükemmeliyet peşinde olduğundan tamamlayamadığı doktora tezinin olmaması "nakise" yerine bir "mükemmeliyet" ifadesi olarak dilden dile dolaşmaya başlamıştır.

Marmara Üniversitesine intisap ettikten sonra Mehmet Genç iktisat tarihçisi olarak yurtdışında akademik toplantılara katılır ve Osmanlı iktisat tarihi ile ilgili Osmanlı Arşivinde yürüttüğü uzun nefesli araştırmalar sonucunda ecnebi âlimlerin dikkatlerini çekmeye başlar ve özellikle Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde dersler vermek veya seminerlere katılmak için davetler almaya başlar. Ayrıca makalelerinin bazıları İngilizce neşredildiği için revaç bulur.

Bizim Mehmet Genç ile olan münasebetlerimiz gayet samimi ve dostane olmuştur. TRT Genel Müdürünün danışmanlığını yürüttüğü bir dönemde ikili bir sohbet programına davet etmişlerdi. IRCICA'da düzenlediğimiz Cumartesi sabahları halka açık konuşmalara bazen konuşmacı bazen dinleyici olarak katılmıştı. Bu arada IRCICA adına Mehmet Genç'in meslektaş ve kendisi gibi Ömer Lütfi Barkan'ın doktora öğrencisi değerli tarihçi Halil Sahillioğlu Hoca'nın İngilizce, Fransızca ve Arapça makale ve tebliğlerini iki cilt hâlinde hazırladığımızı ve ayrıca Sinan Paşa Telhisleri olarak bilinen büyük belgenin yayın hazırlığı içinde olduğumuzu söyledim. Kendisi arzu ederse onun araştırmalarını da neşretmek istediğimizi söyledim. Fakat heyhat!

Rahmetli Mehmet Genç ile “alış-veriş” denilecek tek tecrübem başarısız olmuştur. 1999’da Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun 700. yıl dönümü münasebetiyle IRCICA’da beynelmil kongre tertip ediyorduk ve o kongreyi Osmanlı tarihinin az bilinen eğitim ve bilim konularına tahsis etmiştik. Mehmet Genç’ten teknoloji ve iktisat tarihinin kesiştiği noktalardan birisi olan buhar makinesinin Osmanlı’ya ilk girişi hakkında bir tebliğ sunmasını istemiştik.

Kongre, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in himayesinde ve açılış konuşmasıyla başlamıştı. İlim adamlarının katılmasının yanı sıra Osmanlı dünyasının geniş coğrafyasını temsilen bazı şahsiyetleri davet etmiştik. Bunlar arasında Ürdün Kraliyetlerinin kültürlü veliahtı Prens Hasan, Bosna’nın ilk başbakanı Dr. Haris Silajđić ve bize Dolmabahçe Sarayı’nı açılış merasimi yapmak üzere açan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Hikmet Çetin bulunmaktaydı. Fakat esas benim sessizce ve kimseye fazla açmadan gelmesini beklediğim bir grup misafir vardı, onlar da Osmanlı hanedanından hayatta kalan şehzade ve sultanlardı. Çünkü Osmanlı’nın kuruluşunun 700. yıldönümünde hanedan mensupları ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanının aynı çatı altında bulunmasının çok önemli olduğuna ve yersiz endişelerin ve menfi hislerin giderilmesine yol açacağına inanıyordum. Hele 28 Şubat’ın ağır gölgesi hâlâ ortalarda dolaşırken bunu sağlamak çok hassas bir düzenleme gerektiriyordu.

Kongre boyunca ilmi program, kültür ve sanat etkinliklerine Mehmet Genç çok aktif bir şekilde katıldı. Ricam üzerine sunduğu tebliği de sahasında atılan ilk adımdır. Fakat iş bu kongrenin tebliğlerini neşretmeye gelince Mehmet Bey’in elinden metni almak mümkün değildi. Tebliğler 3 cilt hâlinde Batı dilleri ve Arapça olarak yayınlandı. Türkçe edisyonu Mehmet Bey’in makalesini beklediğimiz için gecikti ama daha da geciktirmek uygun olmadığı için onun makalesi yayınlanmadı. Bildiğim kadarıyla bu konu üzerinde fazla da bir neşriyat yapmadı. İtiraf etmek isterim ki, Mehmet Genç’in karşısında birçokları gibi ben de hezimete uğradım. Fakat Mehmet Bey, bana olan dostluğunun nişanesi olarak babasının yolunda devam eden kızı Elif Süreyya Genç’e “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme ve Buhar Makinaları” konusunu doktora tezi olarak yazmaya teşvik etmişti. Daha sonra bu tez kitap hâlinde basılmıştı. Yani ricamızı kızı gerçekleştirmiş, arzumuzu yerine getirmişti.

Mehmet Genç’in akademik ve sosyal hayattaki itibarı gün geçtikçe artmaktaydı. Ben bunun son menzil olan yani yeni kurulan Şehir Üniversitesi safhasını

bilmiyorum, takip etme imkânım olmamıştır zira o yıllarda yurtdışında İslâm İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri olarak 10 yıla yakın görev yaptığım için ülkede her konuyu takip etme imkânından mahrumdum. Fakat bu yıllar içerisinde Mehmet Genç'in isminin efsaneleştiğini görmeye başladım.

Hakkı Dursun Yıldız'ın ve Baykan Sezer'in samimi şekilde Mehmet Genç'in önünü açması ve destekleyici rolleri, genç akademisyenlerin onun etrafını sarması imkânını yaratmıştır. Fakat şunu unutmamak gerekir ki o, zekâsı, gelişmiş kabiliyetleri ve çok farklı konulara vukufu ve hoş sohbetiyle etrafında oluşan genç akademisyenlere rol model olmuştur. O kitlenin mümeyyiz vasfı, İstanbul'a yüksek tahsil için Anadolu'dan gelenlerden oluşmasıydı. Kendisinden bir nesil veya iki nesil sonra gelen Anadolu çocukları akademik kariyer ve ilim hiyerarşisinde yükselme ve muvaffakiyet kesp etmek için ondan güç alıyorlardı. Bu vefalı çevre de Mehmet Genç'in daha fazla takdir görmesi için gayretini esirgemiyordu.

Bu vesileyle Mehmet Genç'i rahmetle anarken onun takip ettiği münakaşa ve münazara üslubuna işaret etmek isterim. Türk entelijansiyasının birtakım mensuplarının duçar olduğu sathi seviye ve polemiğe dayalı tartışma üslubunun Mehmet Genç'in temsil ettiği rasyonel, soğukkanlı ve araştırmaya dayalı bir üsluba dönüşmesi ve bunun ileriye taşınmasını temenni ediyorum.

MEHMET GENÇ'İN RAHLE-İ TEDRİSİNDEN

Ahmet Cihan¹

Giriş

Artvin Arhavi'de bir köy ailesinde dünyaya gelen Mehmet Genç çok yönlü bir entelektüeldir. 1986 yılında kendisiyle karşılaştıktan sonra hayatımın mecrasını bütünüyle değiştirmiş olan Mehmet Genç; olaylara ve olgulara kaleideskopik bakabilen, şüphe eden, can alıcı sorular sormasını bilen, bütün akademik unvanlardan azade, müstesna bir ilim adamı vasfına sahiptir.

Mehmet Genç'e dair konuşmamı üç parçaya ayırarak yapacağım. Bunlardan birincisi bilimsel-akademik veçhesi, ikincisi dostluk üzerine, üçüncüsü ise Mehmet Genç'in hastalık haline bakışı.

Bilimsel-Akademik Veçheden Mehmet Genç

Her şeyden önce, çalışma tutkusunu, bilimsel perspektifi, kavramsallaştırmayı, soyutlama yaparak bilgi üretme sürecini ondan öğrendim denebilir. Bu bağlamda o, Osmanlı tarihi ve toplumunun rasyonel bir şekilde araştırılması, doğru olarak anlaşılmasına katkıda bulunmuş olan münevver bilim insanlarından biridir. Cumhuriyet döneminde bu tür şahsiyetlerin sayısı iki elin parmaklarını geçmez. Mehmet Genç, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık ve H. Kemal Karpat bunlardan bir kaçı. Diğerlerinin aksine Mehmet Genç, Türkçe yazarak, araştırmalarını Türkiye'de gerçekleştirerek bilim yapılabileceğini ispat etmiş suigeneris bir akademisyendir. O, bu bakımdan örnek şahsiyetlerden biridir. Dahası bazı araştırmacılar yazdıklarını anlayabilmek için Türkçe öğrenmişlerdir.

---

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Mehmet Genç, Cumhuriyet döneminde doğup yetişmiş bir Osmanlı münevverine (entelektüele) benziyordu. O, ömrünü, toplumun geçmişle olan bağlarını, tarih ve iktisat tarihi alanındaki çalışmalarıyla güçlendirmeye, parçaları tamamlamaya adanmış bir Cumhuriyet dönemi entelektüeli idi. Eğer hayatı tek kelime ile anlatılmak istenirse, “çalışmak” kelimesiyle özetlenebilir. İkinci kelime ise merak denebilir.

Hayatının uzun yıllarını üniversitede araştırma yaparak geçirmiş olan Mehmet Genç, “Türkiye’deki üniversitelerin çoğunun belki de hepsinin asıl fonksiyonu Batı dünyasının meydana getirdiği bilgileri tercüme edip topluma, gençlere intikal ettirmektir. Yeni bilgi meydana getirmek bizim üniversitelerimizde çok nadir görülen bir vakadır,” düşüncesini ileri sürmüştür.

Türkiye’de, son iki yüz yıldan beri Doğu-Batı arasındaki çelişki ve çatışmada rol almaya ve yön belirlemeye çalışmış münevver (entelektüel) zümrelerin, ipin ucundaki sarkaca benzer şekilde, umumiyetle madde ve mana arasında savrulduğu ve “makul ortada” durulmamış olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bireylerde ve geniş halk kitlelerinde olduğu gibi toplumda da tezahür eden bir tür kaos halinin henüz sona ermediği, huzura kavuşmadığı, çok etnili ve çok dinli Osmanlı kimliği sonrasında modern Türk kimliğinin de henüz oluşmadığı, tekemmül etmediği söylenebilir. Ancak Mehmet Genç gibi bazı suigeneris münevverlerin şahsında, Osmanlı’dan miras alınan değerler ile Cumhuriyet döneminde inşa edilen ulus devlet şuuru ile Türk kimliğinin mündemiç olduğu görülür. Wagner’in müziğine olan ilgisi, bu müzik ile Osmanlı kurumları arasında kurduğu ilişki biçimi, aslında, onun Cumhuriyet döneminde yaşadığı dönemdeki araştırmalarıyla, Osmanlı’dan tevarüs aldığı değerleri şahsında birleştirmiş nevi şahsına münhasır bir bilge insan olmasıyla ilintilidir. Wagner’in müziği ile Osmanlı kurumları arasındaki ilişki Mehmet Genç’te açıkça görülür. Sakin başlar, yavaş yavaş yükselerek zirveye tırmandıktan sonra zirveden aşağıya doğru inişe geçer ve sükûnete kavuşur, müzik de kurumlar da.

Diğer yandan Mehmet Genç’in Nietzsche’ye olan ilgisi ile Osmanlıların meritokratik bir düzen kurmuş olması arasında yakın bir bağ var. O, konuşmalarında, zaman zaman, Allah’ın, zekâyı yeryüzünde toplumlara eşit oranda dağıttığını iddia ediyordu. Osmanlıların, kurdukları sistem sayesinde, zekâyı, dehayı çöplükte de olsa bularak sistemde olması gerektiği yere kadar çıkması için desteklediklerini ifade ediyordu. Köle ve cariye olsa bile, insanın sosyal kökeni ve geçmişine bakılmaksızın, zekâsı, çalışkanlığı, azmi ve gayreti yanın-

da sadakati ile sistemde zirveye kadar tırmanmasının örneklerinin çok olduğunu söylüyordu. Mehmet Genç'e göre, bireyin zirveye tırmanması için zekâsı yanında ilave şartları da taşıması gerekiyordu. Sistemde sürekliliği sağlamak için zekâ bir yere kadar, bu, çalışma, azim, güven ve sadakat gibi unsurlarla tamamlanıyordu.

Nietzsche'nin "Üstün İnsan" tezinde olduğu gibi, bir insanın toplum dışında yaşamasının mümkün olduğuna inanıyordu. Hayatı, bizatihi bunun somut bir tezahürü olmuştur denebilir. Psikolojik olarak güçlü bir insan olarak, akademi-deki kariyere dönük tüm değerleri reddedip kendi değerlerini ortaya koymuştu. Hatta kendisini aşmış, gerçek bilginin, bu uğurda oluşturduğu değerlerin peşinden gitmişti. Böylece, bir insan olarak pekâlâ yalnız ve özgür yaşanabileceğini ispat etmiştir. Kısaca söylesek, sağlıklı bir ruh olarak o her zaman kendisi olmak, biricik olmak isterdi, dolayısıyla kendisinden memnundu denebilir.

Mehmet Genç, 1986 yılında devam ettiğimiz doktora derslerinde, bir ABD'li yazar olan Lybrary'nin Kanuni Döneminde Osmanlı Devleti isimli çalışmasını 1914 yılında yayımladığından söz etmişti. Çalışmanın muhtevasını; Osmanlı Devleti'nin din ve devlet kurumu olarak ele alındığını özetleyerek, kitapta devşirme sistemine önem verildiğini ifade etmişti. Tavsiye üzerine kitabı alıp okuduğumda, Osmanlıları daha bir anlamaya başlamıştım. Mehmet Genç, daha sonraki yıllarda iştirak ettiğim konuşmalarında da devşirme sistemi üzerinde çok durmuştur. Hatta modern çağda devşirme sistemini ABD'nin çok başarılı uyguladığını ifade etmiştir.

Mehmet Genç, elit eğitim veren Osmanlı Enderun Sistemini benimsiyordu. Bugün ABD'nin modern dünyada benzer bir devşirme sistemi uyguladığından söz ediyordu. Hem de hiçbir maliyete katlanmadan bunu yerine getiriyordu. Dünyanın dört bir tarafından iyi yetişmiş, vasıflı, nitelikli meslek mensuplarını topluyor, işine yarayanları alıp kullanıyordu, geri kalanları ise geldikleri coğrafyaya, ülkeye geri gönderiyordu. "Git orada çalış" diyordu onlara.

Mehmet Genç, elit eğitiminin, ortaöğretimde ve üniversitede millî ve yerli bir şahsiyet kazanımından sonra verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Kendisi de, ortaöğretimde ve üniversitede millî ve yerli bir şahsiyet kazanmıştı. Mehmet Genç, eğitim hayatının önemli bir dönemini yatılı kurumlarda geçirmişti, dolayısıyla o bir devşirme idi, halk çocuğu idi ama halktan değildi. Artvin Arhavi

kökenli bir devşirme idi. Duygusalıktan öte, ideolojik olarak, bir âlim olarak o devşirme sisteminden yanaydı. Nietzsche gibi, Mehmet Genç de, dünyada en iyilerin egemenliği/yönetimi elinde bulundurmasını, bir başka ifadeyle halk çoğunluğunun meritokratik elitlerin idaresi altında olmasını istiyordu. O, Osmanlıların başarısını meritokratik sistemde görüyordu. Benzer şekilde deha düzeyindeki halk çocuklarının, nitelikli eğitim yoluyla, seçimle, demokratik yollarla yönetimde söz sahibi olmasını da Cumhuriyet rejiminin başarısı olarak takdir ediyordu.

Mehmet Genç, son yarım asırda önce tedricen ardından ivme kazanan Osmanlı tarihi ve toplumuna dönük araştırmaların muhteva bakımından zenginleşmesini, alan itibariyle Türkiye coğrafyasıyla sınırlandırılmamasını arzu ediyordu. Osmanlı tarihinde periyodlandırma ile devlet kurumları ve toplumdaki gelişmelerin farklı seyrettiğini, son iki asırda devletin nispi gücündeki zayıflamaya rağmen bazı kurumlarda olağanüstü ölçüde bir güçlenmenin müşahade edildiğine işaret ediyordu. Ayrıca, zaman zaman konuşmalarında, devletin ve toplumun, son bir asırdan beri sürekli göçlerle teşekkül edip kurulmasına rağmen, Osmanlı araştırmalarında, demografi ve göç araştırmalarına yeterli ilgi gösterilmemesini hayretle izlediğine vurgu yapıyordu. Onun dikkat çektiği bir başka konu ise, İslam'da misyonerlik bulunmamasına rağmen, Osmanlıların Rusları durdurabilmek için Kafkaslarda son iki yüzyılda ciddi manada misyonerlik yapmış olmalarıdır. Eğer misyonerlik yapmamış olsalardı, Ruslarla mücadele edebilecek Müslüman halkın varlığı ortada olmayacağından, Rusların çok daha erken bir tarihte Anadolu'yu istila edebileceği iddiasında da bulunuyordu.

Mehmet Genç, genelde Osmanlı tarihi ve özelde ise Osmanlı iktisat tarihi araştırmalarına, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi başlığı altında toplamış olduğu spesifik arşiv çalışmalarıyla büyük katkıda bulunmuştur. Yazılarından her biri, demir leblebi niteliğinde olup, okunduktan sonra anlaşılıp sindirilmesi bir hayli zor metinlerden teşekkül ediyordu. Bir bilim insanı olarak, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin Yüzyıllık Sosyoloji Birikimi adıyla 2015 yılında tertip etmiş olduğu bir sempozyumda, bütün bir Osmanlı tarihini ve toplumunu sosyolojik perspektiften ele alıp değerlendirme yaptıktan sonra bu çalışmasını, kurumda akademisyen olan kızı Elif Süreyya'nın editörü olduğu sempozyum kitabında yayımlanması için bir kaç yıllık bir gecikmeden sonra bizimle paylaşmıştır. Ancak 2019 yılında tezahür eden rahatsızlığı ne-

deniyle, 600 yüzyıllık Osmanlı Devleti ve toplumunu bir bütün halinde analiz ettiği bu çalışmasını, yayımlanacağını ifade ettiği ikinci kitabında yer almak üzere, bizden talepte bulunmuştur. Biz de bunun doğru ve yerinde bir yaklaşım olduğunu kabul etmiştik.

Mehmet Genç'in, Osmanlı Devleti ve toplumuna ilişkin araştırmalara katkısı tek boyutlu değildi aksine çok boyutlu idi, iktisattan sosyolojiye, demografiden göçe, zirai üretimden esnaf loncalarına, sanayiden, maliyeden vakıflara kadar geniş bir alanı ihtiva ediyordu. Merkezi Devlet yapısı ve devlet kurumları üzerinden, temel üretim araçlarından ticaret ağlarına ve tüketici zümrelerinin tamamını bütün veçheleriyle içine almaktadır onun çalışmaları.

Diğer yandan Mehmet Genç, kendi yazdığı özgün ilmi ürünleri dışında, az sayıda olan çeviri yazılarıyla alana katkıda bulunmayı tercih etmiştir. Bu kapsamda, İtalyan akademisyen ve ekonomi tarihçisi Carlo Maria Cipolla (1922-2000)'ya ait The Economic History of World Population isimli kitabı, Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi adıyla çevirmiş, bu eserin Ötüken Neşriyat arasında birkaç defa basılmasına aracılık etmiştir². Mehmet Genç'in Türkçeye çevirdiği bu çalışmada, teknolojik gelişme, iktisadi büyüme ile nüfus artışı arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

Dostluk Üstüne Birkaç Not

Konuşmamın bu bölümünde, Mehmet Genç'le uzun yıllar ilişki içinde olan iki vefalı dost insandan söz edeceğim. Biri Sezai Karakoç, diğeri Abdullah Işıklar.

Mehmet Genç, Sezai Bey'le Mülkiye'de tanışılar, ondan “Bizim Sezai” diye söz ederdi hep. Son görüşmeleri 2018 yılı Kurban Bayramında oldu. Abdullah Işıklar Ağabey ve Mehmet Genç Hoca'mla beraber, bayramlaşmak üzere, Sezai Bey'i çalışma ofisinde ziyaret etmiştik. Son defa bir araya gelip uzun süre konuşarak, birlikte yemek yiyip çay içtikleri bu ziyaret, ayrı bir yazıda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Mehmet Genç, Sezai Bey'in siyasete girmesini tasvip etmezdi. O, bir konuşmasında, “Entelektüel hayatını zayıflatarak edebiyat ve diğer sanat dallarında daha fazla ürün vermesine mani oluyor” demiştir.

---

2 Kitabın, 28.05.2021 tarihini taşıyan baskısında çevirmen ismi Mehmet Sırrı Gezgin olarak yazılmıştır.

Mehmet Genç, Ö. Lütfi Barkan'ın yanında asistan olduktan sonra, aynı yurttaki kaldığı Abdullah Işıklar ile tanışır. Abdullah Işıklar, o yıllarda İstanbul'da bir erkek öğrenci yurdunda müdürlük yapmaktadır. Daha sonra gazeteci ve esnaf olarak hayatını sürdüren Işıklar, Mehmet Genç'le olan münasebetlerini sürdürür, hiç aksatmadan konuşup sohbet ederler. Cağaloğlu'nda, dini yayıncılık faaliyetiyle tanınan Abdullah Işıklar Ağabey, Mehmet Genç'in sürekli olarak borç para alışverişinde bulunduğu bir esnaf.

Abdullah Işıklar, 2019 yılında, sürekli 'üstadım' diye hitap ettiği Mehmet Genç'in rahatsızlandığını öğrendiği zaman, şahsıma, "Mehmet Genç'in bundan sonra hayatı boyunca ne gerekiyorsa katkıda bulunmaya hazırım" demiştir, vefalı bir dost olarak. Mehmet Genç'in Abdullah Işıklar ile olan bu dostane ilişkisi, bir başka yazıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Mehmet Genç'in Hastalık Haline Bakışı

Konuşmanın bu bölümünde, "Kartal Bakışlı Melek" olarak tavsif edilen Mehmet Genç'e biraz mizah yönüyle yaklaşmak istiyorum. 1992 doğumlu olan ilk oğluma "Mehmet" ismini koymuştum. Mehmet Genç Hoca'm, zaman zaman birlikte olduğumuz yaz aylarında oğlum Mehmet'e karşı bir arkadaş gibi candan davranış sergilerdi, özellikle sofrada yemek yerken. İlerleyen yıllarda Mehmet büyüdükçe, kendi ismini taşıyan ve zaman zaman karşılaşmalarında "zekâ küpü" diye tavsif ettiği oğlumun eğitim süreciyle daima ilgileniyordu. Mehmet'in sağlık alanında nitelikli bir eğitim almasını tavsiye etmişti, yaşı ilerlemiş tecrübe sahibi bir baba olarak. Öyle de oldu...

Hastalığında, son elim vaka hariç, çoğu zaman yanında oldum. İlk büyük operasyonu gözlerinde geçirmişti, Japonya'da bulunduğum 1990'lı yıllarda telefonla görüşme yaptığımızda bundan bahsetmişti. İlerleyen dönemde ise 29 Mayıs Hastanesi'nde anjiyo olmuştu. Sonraki yıllarda ise prostat ve deri rahatsızlığı ortaya çıktığında çeşitli hastanelerde tedavi hizmeti alması için birlikte ziyaretlerimiz oldu. Hatta bir defasında Japonya'da eğitim almış bir arkadaşıma, Kocaeli'de görev yapmakta olduğu sırada, birlikte gittik ve orada Kardura isimli bir ilacı kullanması tavsiye edilmişti. Oldukça iyi bir hasta idi, ilaçları konusunda hekim tavsiyelerine harfiyen uyardı. Diğer yandan yaptığı espriler ve anlattığı fıkralar ile zaman zaman hekimleri mutlu eder, kahkaha atmalarına vesile olarak sevince boğardı. Kullanmakta olduğu Kardura isimli ilacın dozu konusunda tavsiyelerini almak üzere, üro-onkoloji alanında

doktora yapmış olan arkadaşımın bilgisine başvurmak isterdi zaman zaman. Kardura ve prostat konusunu açtığı bir telefon konuşmasında ilk önce “kralın kızıyla evlenecek genç” fıkrasını anlatmıştı, daha sonra ise hastalık meselesini gündeme getirmişti.

Hastalığı vesilesiyle aradığı zaman, önce bir fıkra anlatırdı, talebini veya me-ramını aktarmadan önce. Zira fıkrayı öğretici yönüyle de severdi. Prostat için kullandığı Kardura’nın bazen tavsiye edilen dozunu bulamaz, farklı dozlarını kullanmanın sakıncası olup olmadığını, bolca fıkra söyleyerek, ilgili doktora aktarmamı ifade ederdi.

2019’da konulan teşhis çok ağırdı ve onu mukaddere olana taşıyan sebep ola-caktı. Kendisini tanıdığım 1980’li yılların ortasında keyif alarak içerdi sigarayı. O, konuşmalarında, “dünyada ihsan edilen en büyük nimetlerinden” biri ola-rak nitelendirirdi, tütün tüketmeyi. Son yıllarda sigarayı bırakmıştı ama uzun yıllar keyif alarak içmiş olması nedeniyle tortusu birikmişti ve vücuduna zarar vermişti. 2019 yılında Japonya’da bulunduğum dönemde bana yol gösteren Prof. Okawa Tagetsugu Bey’i benzer bir hastalıktan kaybetmiştim.

Bütün müktesebatıyla, Mehmet Genç Hoca’mın toprak olup gitmesini kabul-lenmek istemiyordum, onunla tanıştıktan ve iyice samimi bir ilişki geliştirdik-ten sonra. Bu nedenle onun daha fazla ürün vermesi için çeşitli teşebbüs-lerde bulunuyordum ama sonuçta arzu edilen gerçekleşmiyordu. Hayatının son senesi içinde, doktora tezimi hazırlarken II. Mahmut dönemi reformları-na öncülük ettiğini söylediği ve bir anlamda Tanzimat dönemi reformlarının bir anlamda prospektüsü olarak tanımladığı, kendisi gibi deha düzeyinde bir nüktedan olan ve aynı zamanda muzip bir şahsiyet Keçecizade İzzet Molla’nın “Layiha” isimli elyazması eserine bir takriz yazmayı kabullenmişti. Ancak has-talığı ve son dönemdeki meşguliyeti nedeniyle bu bir türlü nasip olmadı. Ve-fatından sonra, Keçecizade İzzet Molla’nın yayımladığımız bu eserini, Mehmet Genç Hoca’ma takdim etmeyi uygun bulduk, çalışma arkadaşımınla birlikte.

“Kartal Bakışlı Melek”, Mehmet Genç Hoca’m mekânın cennet olsun.

MEHMET GENÇ'İ ANLAMAYAN OSMANLI DEVLETİ'Nİ ANLAYAMAZ

E. Nazif Gürdoğan¹

BİR

Avrupa ülkelerinin Asya ülkelerine, Atina'dan İskender'le başlayan İstanbul'dan Konstantin'le devam eden yürüyüşleri, Malazgirt'te Alpaslan'la durdurulur. Alpaslan Türklere, Anadolu'nun kapılarını sonuna kadar açar. Arapların güneyden, Türklerin doğudan gelmeleriyle, Anadolu'da Müslümanların ağırlıkları artar. Yüzyıllar içinde Türkler, Buhara'yı Bursa'yla buluşturarak, tarihin akışını değiştirirler.

Medeniyetlerin harman olduğu Anadolu'da, yeryüzünü mescit olarak gören Türklerin, en uzun ömürlü devletleri kurulur. Konya'da duran "Doğudan batıya" yürüyüş, Türkçülük yapmayan Osmanlılarla Gelibolu'dan Kosova'ya uzanarak yeniden başlar. Avrupa'dan gelen İbn Arabi, Asya'dan gelen Mevlana, Anadolu'da Yunus'la buluşurlar. Ve yüzyıllarca Avrupa'nın en büyük gücü olacak, "Büyük Osmanlı Devleti"nin, kültürel temellerini atarlar.

Fatih İstanbul'da Roma yüzyıllarını kapatırken, Türk yüzyıllarını açar, "İki Roma"nın, Sultan'ı sorumluluğunu yüklenir. Tarihçilerin öncüsü Halil İnalcık, Osmanlıların tarihinin, tarafsız bir gözle yazılmadığını söyler. Bu yüzden "Tarihte Türkler"i yazan Erol Güngör, "Osmanlılarda Devlet ve Ekonomi"nin yazarı Mehmet Genç, büyümesini "mucizevi" buldukları, Osmanlıları anlamının ve anlatmanın, yorulma bilmez sevdalıları olurlar.

Türklerin "Avrupa'ya karşı, Avrupa'ya rağmen, Avrupa'ya yerleşmeleri", Avrupa'da yüzyıllarca söz sahibi olmaları, "Adalet Dairesi"ne özen gösteren, Farabi'nin "Erdemli Devlet"ini örnek almalarından kaynaklanır. Avrupa'da Türkle-

---

1 Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi Rektör Danışmanı.

rin dört yüzyıl süren, Viyana'ya kadar uzanan ilerleyişleri, arkalarında Avrupalı Türkler ve Müslümanlar bırakarak, iki yüzyıl süren İstanbul'a çekilişleri, hem Erol Güngör'ü, hem Mehmet Genç'i büyüler.

iki

Avrupalı tarihçilerden Fernand Braudel ve Henri Pirenne, yaptıkları çalışmalarda Türklerin gittikleri ülkelerde, Haçlıların ve Moğolların yaptıkları yıkımları yapmadıklarını ayrıntılı olarak anlatırlar. Osmanlılar hem savaş, hem barış dönemlerinde, ayrı dinlere inanan, ayrı diller konuşan, ayrı soylardan gelen insanlara, adil davranmaya önem verirler. Ve yirminci yüzyılın başına kadar, Avrupa'nın güçlü ülkesi olmayı başarırlar.

Avrupa, Peygamberlerin bilgi ve bilgelik dünyalarını hayatın dışına atarak, Yunan'la, Roma'yla birlikte, Nemrut'ların, Firavun'ların mirasına dört elle sarılır. Rönesans Avrupalıları Dekart gibi, "Düşünüyorum öyleyse varım" diyerek, insan aklının dışındaki kaynakları, hayatın bütün alanlarından uzaklaştırırlar. Onlar ekonomik kazançları her şey görürler, ele geçenleri büyütmede yağmalama, kan dökme başta olmak üzere her şeyi yaparlar.

Türkler Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun üzerinden yüzyıl geçmeden, Avrupa'nın önde gelen ülkeleri arasına katılırlar. Mehmet Genç Türklerin, Avrupa'daki sürekli ve düzenli büyümelerini, yaptıkları yasal düzenlemelerle, gittikleri ülkelerin ekonomik yapılarına ve kültürel dokularına kazandırdıkları canlılığa bağlar. Osmanlı coğrafyasının oluşturduğu çekim alanına dönük, nüfus hareketleri Mehmet Genç'in görüşünü doğrular.

Mehmet Genç, Osmanlı sevgisini, "Doktora Töreni Konuşması"nda, "Tanrı Öldü", "Üstün İnsan" doğdu diyen Nietzsche'nin "Uzun süre uçuruma bakarsan, uçurum da senin içine bakar" sözünü, Kierkegaard'nın "Sonsuz bir aşkla ancak sonsuzluk sevinebilir, yani Tanrı" sözüyle birleştirerek açıklar. O büyük bir sevgiyle bağlandığı Osmanlı'ya bakarken sevgisinin, bilgeliğinin üstünde bilgelik olmayan Allah'ın sevgisiyle bütünleştiğini görür.

üç

"Dünya Bir Şehirdir" kitabımızın "Müziğin Değişmeyen Başşehiri Viyana'dır" yazısında vurgulandığı gibi, Mozart'tan Beethoven'e kadar büyük müzik ustalarının, Osmanlıların ordu müziğinden etkilenerek, Türk Marş'ları besteledikle-

ri bilinir. Türkler İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra arkalarında, kahveleriyle birlikte Mehter müziklerini de bırakırlar. Türklerin coşku dolu müzikleri "Türk" korkusunu, "Müzik" sevgisine dönüştürür.

Senfonilerde farklı seslerin, uyum ve düzen içinde sunulmasına özen gösterilir. Necip Fazıl "Sihirli Değnek" hikâyesinde anlattığı, orkestranın yönetimine çok önem verir. Şairi olmakla öğündüğü Çile şiirini, her biri yedişer kıtadan oluşan, dört bölümlük senfoni formunda yazar. Mehmet Genç de derin bir tutkuyla bağlandığı, doruk yılları üç yüzyıl süren Osmanlı Devleti'ni, yavaş yavaş başlayan, yavaş yavaş sona eren bir Wagner senfonisine benzetir.

Türkistan'da ve Endülüs'te yapılan çalışmalar hem Asya, hem Avrupa ülkelerine ışık tutarlar. Etnik köken olarak Türk, Türkçeyi devlet, Arapçayı bilim, Farsçayı sanat dili gören Osmanlılar, İslam'ın ana kaynakları ışığında, bütün insanlığın birikiminden yararlanırlar. Beşir Ayvazoğlu, Osmanlı vurgunu Mehmet Genç'i, "Hac Yolunda Bir Karınca" isimli biyografi kitabında, yakınlarının görüşlerini de alarak, bütün yönleriyle anlatmaya çalışır.

Arnold Toynbee'den Kemal Karpat'a Doğu'dan, Batı'dan tarihçiler, Mehmet Genç gibi Osmanlı Tarihi çalışırken, Avrupa tarihinin sınırsız zenginlikleri arasında olduklarını görürler. Mehmet Genç Osmanlı'nın ekonomik yapısını kavramada, yapılan bütün tezleri yetersiz bulduğundan, tezini tamamlamaya ömrü yetmez. Ve kerametın kendisinde değil, üzerinde çalıştığı Kuyusuz Okyanus'ta olduğunu her fırsatta vurgular.

MEHMET GENÇ'İ NASIL TANIDIM?

Beşir Ayvazoğlu¹

Efendim, müsaadenizle, bir iktisat tarihçisi, edebiyatçıların ağırlıkta olduğu bir toplantıda kendini nasıl hissederse bir edebiyatçı olarak aranızda kendimi öyle hissettiğimi ifade ederek söze başlamak istiyorum. “Bir iktisat tarihçisi hakkında hangi yetkiyle konuşuyorsun?” deseniz yerden göğe haklısınız.

Evet, ben bir edebiyat adamıyım, ama edebiyatın aslında edebiyatı aşan bir disiplin olduğunu ve başka disiplinlere ihtiyaç duyduğunu iyi bilirim. Daha ziyade edebî biyografiler yazdığımı bilirsiniz. On civarında kapsamlı entelektüel biyografi yazdım; biyografilerini yazdığım şahsiyetler arasında şair ve yazarlar ağırlıktadır, fakat ressam ve musikişinas biyografilerim de var.

Biyografi yazarlığı çok çeşitli alanlarda bilgi sahibi olmayı gerektiren bir uğraştır; mesela Ahmet Hamdi Tanpınar'ın biyografisini yazacaksanız, Osmanlı tarih ve kültürünü, ayrıca yakın tarihi çok iyi bilmeniz, estetiğe, psikolojiye, Doğusu ve Batısıyla musikiye, resim sanatına aşina olmanız, İstanbul'u derinliğine tanımanız gerekir. Hiçbir figür, sadece kendi alanına sıkıştırılarak anlatılamaz. Biyografi yazarlığı tecrübesi de çok önemli ve gereklidir. Bir hayatı akademik titizlikten taviz vermeksizin bir romancı gibi kurgulayabildiğiniz takdirde okunur bir biyografi ortaya koyabilirsiniz. Sözü şuraya getirmek istiyorum: Mehmet Genç biyografisini yazarken en büyük endişem, onun Osmanlı iktisat tarihi hakkındaki görüşlerini, keşiflerini, bu keşiflerin ne anlam ifade ettiğini, niçin önemli olduğunu anlatamamaktı. Tek yol vardı; bu alanda yetkin dostlarımdan yardım almak... Sağ olsunlar, yazdıklarımı okudular, tavsiyelerde bulundular, eksikleri ve fazlalıkları gösterdiler. Bu sayede iktisat tarihi hakkında epeyce malumat sahibi olduğumu da bilmenizi isterim.

---

1 Şair, yazar.

Ne diyordum? Merhum, benim biyografi çalışmalarımından haberdardı, sanırım bazı dostlar bu çalışmalarımından övgüyle söz etmişler; Tevfik Fikret biyografimi imzalayıp kendisine takdim ettikten sonra Peyami Safa biyografimi de istemişti, fakat araya giren pandemi ve hastalığı yüzünden kitabı ulaştıramadım, hatırladıkça üzülürüm. Müşterek dostlarımızdan bazılarının biyografisini benim yazmamı istemiş olmasını buna bağlıyorum. Bana da birkaç defa bu arzusunu ima etmişti.

Merhumu nasıl tanıdığımı ve dostluğumuzun nasıl geliştiğine gelince: İsmi 1980'lerin ikinci yarısında, TRT 2'de yaptığı, bazılarını dinlediğim programlardan biliyordum. 1990'ların başında da Ötügen Neşriyat'ın Klodfarer Caddesi'ndeki ofisinde her çarşamba günü yapılan sohbet toplantılarından birinde tanıştık. Erken ağarmış uzun ve gür saçları, zekâ parıltıları saçan gözleri, tatlı ses tonu, yüzünden eksik olmayan tebessümü, lezzetli sohbeti, nükteleri ve öğrendiği her yeni şeyden duyduğu çocuksu heyecanla çok farklıydı. Eserlerini zevkle okuduğum Erol Güngör'le bir zamanlar ayrılmaz bir ikili teşkil ettiklerini ve akademyadaki dramatik macerasını o günlerde yakın dostlarından öğrenmiş olmalıyım. Henüz yayımlanmış bir kitabı yoktu, makalelerine ulaşmak için de özel bir gayret göstermek gerekiyordu. Merak saikiyle malikâne sistemi hakkındaki ilk makalesini bulup okumuş, fakat itiraf ederim, anlayamamıştım.

O sıralarda İstanbul Türk Ocağı'nın Divanyolu'ndaki merkezinde ayda bir sohbet programları düzenliyordum; en iyisi, onu da bu sohbetlerden birine davet edip konuşmaktı. Teklifimi memnuniyetle kabul etmiş ve belirlediğimiz gün malikâne sisteminin mahiyetini, Osmanlı dünya görüşünün temel ilkelerini ve bu "Devlet-i Aliyye"nin kuruluşu kadar inkırazının da niçin mucizevî olduğunu lafı dolaştırmadan, iktisat ve iktisat tarihi bilmeyenlerin de anlayabilecekleri bir üslup ve bildiğini iyi bilenlerin rahatlığıyla o kadar güzel anlatmıştı ki hayran olmamak kabil değildi. Bu sebeple birkaç yıl sonra haftalık bir dergide portreler yazmaya başlayınca not defterime kaydettiğim ilk isimlerden biri de onunkiydi. Portresini yazabilmem için kendisiyle uzun uzun konuşmam gerekiyordu. Fakat çeşitli sebeplerle, mazeretlerle bir türlü buluşamadık. Bu yüzden portrelerden oluşan ilk kitabımda yer almadı. Nihayet 1996 Kasım'ının başlarında telefonla randevu aldıktan sonra gittiğim Koşuyolu'ndaki evinde, salonun iki duvarını tavana kadar kaplamış, masasının üstünü işgal edip etrafını kuşatmış kütüphanesinde dikkatimi ilk çeken, kitaplardan çok,

rafların bir kısmını tıka basa dolduran klasörler olmuştu. Klasörlerin Osmanlı Arşivi'nde 1966 yılından beri yaptığı araştırmalar sırasında fotokopilerini alıp gerekli notları düşerek dosyaladığı, her biri bir doktora tezine yetecek sayıda belgelerle dolu olduğu söyleniyordu. Bu dosyalar, sırası geldikçe -çoğunun sırası hiç gelmedi- Osmanlı iktisat tarihinin problemlerinden birinin çözüleceği makalelere dönüşecekti.

O gün üç-dört saat boyunca bana çocukluğundan başlayarak bütün hayatını anlatan Mehmet Genç'in tevazuundan, samimiyetinden ve entelektüel derinliğinden çok etkilenmiştim. Yaptığımız uzun konuşmayı çözdükten sonra kaleme aldığım, dergide bana ayrılan iki sayfaya sığmadığı için iki bölüm halinde yayımlanan bu portrenin onun hakkında kaleme alınmış ilk yazı olduğunu -ve tabii yıllarca yegâne bilgi kaynağı olarak kullanılacağını- bilmiyordum. TRT 2'deki programları sayesinde az çok tanınmışsa da gazete ve dergilerde yazmadığı, kitap çıkarmadığı, ulaşılması zor akademik yayınlardaki makaleleriyle de sadece uzmanlara hitap ettiği için ismi yaygınlaşmamıştı.

İlimin akademik unvanlarda gizli olduğunu zannedenler, Mehmet Genç'i doktorasını tamamlayamadığı için küçümser, fakat onun Arşiv'de ne aradığını bilenler, özellikle yabancı araştırmacılar onu çok iyi bilir ve engin bilgisinden istifade etmeye çalışırlarmış, ben bunu bilmiyordum. Hiçbir problemi çözmeyen, belgelerin birbiri ardınca sıralandığı tasvirî bir metin yazıp doktora tezi olarak sunmayı bir çeşit entelektüel intihar olarak gördüğü için unvan kazanmak yerine aile saadetini bile feda ederek meçhulün peşine düştüğünü de bilmiyordum. Portresini yazmak için kendisiyle ve onu tanıyanlarla konuştuğumda öğrendim.

Burada bir parantez açarak şu hususa dikkatinizi çekmek istiyorum. Mehmet Genç'in hatası, bu çalışmalarını sırasında hiç metin üretmemiş, sadece bilgi toplamış olmasıdır. "Malikâne" makalesinden önce neler yazmış diye araştırdığımda, sadece müstear isimle yayımladığı birkaç tercümeyle ulaşabildim. Bir de nasyonal sosyalizm hakkında neşredilmemiş uzun bir yazısına... Bu yazısını bir arkadaşımız maalesef Hoca'mızın vefatından bir yıl kadar sonra bir dergide neşretti. Eğer çalışma süresince bir şeyler yazsaydı, ne bileyim, günlük tutsaydı, can dostu Erol Güngör gibi gazete ve dergilerde hiç olmazsa müstear isimlerle yazsaydı kalemi işleklik kazanırdı. Sürekli yazmayan kolay yazamaz, yazmak zorunda kaldığı zaman, yazı onun için bir işkenceye dönüşür. Bu yüzden aziz hocamızda zamanla bir çeşit yazma korkusu oluşmuştu. Son derece

mükemmeliyetçi olduğu için de yazdıklarının tek kelime bile yerinden oynatılmayacak kadar sağlam metinler olmasını istiyor, bu titizlik yazmasını büsbütün güçleştiriyordu. Eğer kalem işlek olsaydı, Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi'ne emanet edilmiş olan dosyalarından çok daha fazla makale çıkacak ve bugün biz bir değil, birçok kitabı üzerinde konuşuyor olacaktık. Evet, tek kitap...

Mehmet Genç, Ömer Lütfi Barkan'ın asistanı olarak İstanbul Üniversitesi'nde göreve başladıktan tam kırk yıl sonra makalelerini *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (2000) isimli eserinde bir araya getirebilmişti. O yıllarda akademyanın derin bir sessizlikle karşıladığı bu kitap hakkında yazan üç beş yazardan biri de bendim. Kısa bir süre sonra Altunzade'ye taşındığım için hocayla daha fazla görüşme imkânı bulmuştum. Koşuyolu pazarı ve çok sevdiği İSAM Kütüphanesi sık sık karşılaşır ayaküzeri sohbet ettiğimiz mekânlardı. Yazılarımı okur, beğendikleri hakkında düşüncelerini bildirmek için arar, beğenmediklerini de açıkça söylerdi. Beğenmediği yazılarımın içimden gelerek yazmadığım zoraki yazılar olduğunu söylersem onun dikkatinin derecesi hakkında küçük de olsa bir fikir vermiş olurum. Kendisiyle son uzun görüşmemi, az önce sözünü ettiğim Erol Güngör biyografisi üzerinde çalışırken yapmıştım. Hastaydı, buna rağmen can dostu hakkında bir kitap yazılıyor olması onu heyecanlandırmış, bildiklerini, hatırladıklarını üç saat boyunca anlatmış, kitap aşağı yukarı son şeklini aldıktan sonra üşenmeden okuyup düşüncelerini söylemişti. *Erol Güngör: Erken Kayan Yıldız* ismini taşıyan bu kitabı onun aziz hatırasına ithaf ettiğimi biliyorsunuz.

O günlerde Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Başkanı Şerafettin Yılmaz Bey benden Mehmet Genç'le bir nehir söyleşi yapmamı ısrarla istiyordu. Bu, anladığım kadarıyla onun da arzusuymuştu. Fakat son görüşmemizi yaparken kulakları çok ağır işittiği için anlaşmakta çok zorlanmıştı. Böyle bir teşebbüs, hastalığı sırasında onu çok yorabilirdi. Araya pandemi girince projenin gerçekleşmesi büsbütün imkânsız hale geldi. Artık sadece telefonla görüşebiliyorduk. Pandemi başladıktan kısa bir süre sonra telefon ettiğimde ses tonundan çok karamsar olduğunu anlamıştım. Adeta paniğe kapılmıştı, "Hepimiz öleceğiz, toplu mezarlara atıp üzerlerimize kireç dökecekler!" demişti. Bu sözü ölümden korktuğu için mi söylemişti yoksa yazmak istediklerini yazacak vakit kalmayacağından endişe ettiği için mi, bilmiyorum.

Aziz hocamızı pandemi değil, yakalandığı akciğer kanseri aramızdan alacaktı. Tam iki yıl önce, 2021 yılının 18 Mart'ında beka âlemine irtihal etti ve 19 Mart Cuma günü Fâtih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından aynı caminin haziresinde toprağa emanet edildi. İnşallah 18 Mart şehitleriyle birlikte haşrolunur. Birkaç gün sonra İSAM'dan bir dostum bu kurumun çıkardığı *İslam Araştırmaları Dergisi*'ne bir nekroloji yazısı yazıp yazamayacağımı sorunca aziz Hoca'mızın bana bir vasiyeti olarak kabul ettiğim görevi yerine getirmek için kaleme sarıldım ve İhsan Karaman Bey'in açış konuşmasında sözünü ettiği makaleyi yazdım. Başlığı şöyleydi: "Hac Yolunda Bir Karınca: Mehmet Genç İçin Bir Biyografi Denemesi".

Çok geçmeden Şerafettin Yılmaz Bey tarafından arandım. Erol Güngör biyografisi gibi bir biyografi istiyordu. Kaçış yoktu. *İslam Araştırmaları Dergisi* için yazdığım makaleyi genişletip kitap çapında bir biyografiye dönüştürmek için hummalı bir çalışmaya giriştim ve vefatının birinci yıldönümüne yetiştirdim. Eğer ötelerden olup biteni takip ettiyse, eminim, "Olamaz böyle bir şey! Aşk olsun doğrusu!" demiştir. Bu arada onun izinde giden bir Osmanlı iktisat tarihi hocasının, Mesut Küçükkalay'ın da bir Mehmet Genç biyografisi yazmakta olduğunu bilmiyordum. Benimkinden bir ay kadar sonra çıkan bu biyografi "Bir Âlimin Hayat ve İlim Serencamı" alt başlığını taşıyor. Vefatından bir yıl sonra hakkında iki muhalled biyografi yazılmış kaç ilim adamı vardır, söyler misiniz?

Bu vesileyle aziz hocamıza Allah'tan rahmet diliyor, onun hatırasını yaşatmak için düzenlenen bu toplantıyı tertip edenlere teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum efendim.

MEHMET GENÇ YA DA İKTİSAT, TARİH VE SOSYOLOJİ ARASINDA YAŞANAN SEYRİSÜLÜK

Bedri Mermutlu¹

Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu olarak, lisans döneminde gördüğü derslerin ve şahsi okumalarının Mehmet Genç'i yönelttiği alan esasında sosyoloji olmuştur. Bunu, mezuniyetten sonra iki defa denediği başvurulardan anlamak mümkündür. İlki, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde açılan asistanlık sınavına sosyoloji dalından başvurması; ikincisi ise Fransız Kültür Ataşeliğinin verdiği sosyoloji bursu ile Fransa'da bilgi sosyolojisi üzerinde çalışmak üzere yaptığı başvurudur. Mehmet Genç'in her iki başvurusu da talihsiz nedenlerle akim kalınca hiç aklında olmayan tarih asistanlığı ile akademik hayatına başladı. Eğer ilk iki teşebbüsünden biri gerçekleşmiş olsaydı Mehmet Genç şimdi önemli sosyologlarımızdan biri olarak tanınmış olacaktı.

Ancak bu demek değildir ki Mehmet Genç tarih alanına yönelince sosyoloji ile ilgisini kesmiştir; tam aksine, Genç'in sosyolojiye olan alakası okuma ve bakış anlamında hiç kesilmediği gibi araştırma ve çalışmalarını da önemli ölçüde şekillendirmiştir. Tarihte problem merkezli çalışma tarzı onu ister istemez sosyolojik düşünmeye; ya da sosyolojik düşünme tarzı ister istemez onu tarihe problem merkezli bakmaya sevk etmiştir. Tarihte olayların narratif anlatımının geleneksel bir tarz olarak yerleşmesine Batı'da alternatif arayışlar sonucu geniş soluklu mecralar ortaya çıkmıştı. "A-historik historisizm" olarak nitelenen "ritüelleri araştıran yüzeysel tarihçilik" yerine daha derinlemesine "hakiki" arayışlar ile tarihçilik yapılacağı düşüncesi yerleşmişti. (Fildiş, 2015: 790-791) Parsons yapısalcılığının, tarihi sosyolojiden uzaklaştırmakla kalmadığı, yeni referans çerçevesi içinde canlı canlı gömdüğü ileri sürülüyordu. (Özdalga, 2011: 28) Böyle bir zihniyet değişimi süreci içinde tarih ile sosyoloji arasında yeniden köprüler kurularak tarihsel sosyoloji, tarihle sosyolojinin ortak bir giri-

1 Doç. Dr., İTİCÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

şim alanı olarak (Özdalga, 2011: 9) boy göstermeye başlamıştı. Annalles Okulu'nun çalışmaları bu yöndeki başarılarına öncülük etmekteydi. Toplumsala dair karakteristikleri bir arada yakalama (Fildişi, 2015: 793) peşinde olan Mehmet Genç, bu yeni yaklaşımda iktisat tarihi çalışmalarında kendi müktesebat ve ilgisine hitap eden güçlü bir damarı erkenden keşfetmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal bilim disiplinlerinin iç muhasebesi arasında disiplinlerin kendi içine kapanma yerine sınırları arasında esnemeye önem veren bir anlayışa ulaşmaları da Mehmet Genç'in kendisi için çizdiği yolu iyice genişletiyordu. Mehmet Genç'in bir şansı da Lütfi Barkan gibi bu anlayışa bağlı bir hoca ile işe başlamış olmasıdır.

Tarihsel Sosyalbilim ve Osmanlı analizleri

Her ne kadar iktisat tarihi esas istinat çalışması olmuşsa da Osmanlı bütünü içinden meseleye bakmakta olan Mehmet Genç, doğrudan iktisat alanıyla ilgili olmayan ama Osmanlı tarihi analizinde önemli sorulara cevap olabilen sonuçları da satır aralarında paylaşmış bulunmaktadır. Bu bakımdan Mehmet Genç'in çalışmaları sadece iktisat tarihiyle ilgilenenler için önemli olmayıp sosyal tarih ve tarihsel sosyoloji konularında da verimli cevaplar taşımaktadır.

Joseph Schumpeter, Norbert Elias, Pritchard, Sirenaika ile başlayan tarihsel sosyoloji hareketi 1960'larda iyice çiçek açmış, art arda eserlerle sahneyi işgal etmişti. Eisenstadt'ın *The Political System of Empire*, Lipset'in *The First New Nation*'i, Barrington Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'si, Eric Wolf'un *Peasant Wars*'u gibi kitaplar toplumsal kuramcılarla toplumsal tarihçiler arasında bir amaç ortaklığı duygusunu ifade ve teşvik etmişlerdir. Antropolog Eric Wolf'un, Yeniçağ başlarından itibaren Batı ile Batı dışı toplumlar arasındaki ilişkileri inceleyen *Europe and the Peoples Without History*'si Marx ve Weber'in ortaya koydukları felsefi tarih ölçeğinde bir çalışma sayılmaktadır. "Tarihsel sosyoloji, tarihsel antropoloji, tarihsel coğrafya ve tarihsel iktisat terimleri hem tarihin bu disiplinlerle bütünleşmesini, hem de onların tarihle bütünleşmesini belirtmek için kullanılır olmuşlardır. Toplumsal değişimin hızlanması ister istemez sosyolog ve antropologların dikkatini bu yöne çekmiş, bu da tarihle toplumsal kuram arasında daha yakın bir ilişkinin gelişmesi yönünde önemli bir saik olmuştur." (Burke, 1994: 17-18)

Tam da bu yıllarda çalışmasına odaklanan Mehmet Genç, yurt dışında yürüyen bu verimli mecradan mutlaka haberdar olmalıydı ki çalışmasını klasik bir

tarih araştırması olarak biçimlemekten vaz geçerek problem odaklı uzun ve meşakkatli bir mesaiye doğru kararını vermiştir. Sosyal bilimler grubunda yer alan tarih disiplininin mutlaka bu bilimlerden bir ikisine dayanması gerektiğini ifade eden Mehmet Genç, “tarihçinin kafasında ‘teorik’ bir şey olması, tasavvur olması, ‘problem’ olması” gerektiği fikrindedir. Çünkü ona göre de “tarih artık klasik deskriptif tarih olmaktan çıkmaktadır bütün dünyada”. (Genç ve Özvar 2021: 17-18.)

Konvansiyonel tarih malzemesinin, aradığı sorulara cevap vermediğini göerek “Osmanlı sisteminin mantığını çözmeye” yönelen Genç, Osmanlı’dan intikal eden zengin vesika arşivinde bir ömür tüketecektir. O, arşiv denizinde “karmaşık bir devle” uğraştığını biliyordu. (Genç, 2014: 72) Ancak kantifikasyona imkân verecek donanımda olmayan bu zengin arşivde Mehmet Genç’in işi bir kat daha zorluklara gebeydi. (Genç, 2014: 144)

Kendi özgül araştırma gündemini oluşturup uzun vadeli çalışmaya koyulan diğer tarihsel sosyologlar gibi, teoriler ile tarihsel olgular arasında dolayım kurmak için (Skocpol, 1999: 2, 9) Mehmet Genç, kendine mahsus bir yöntemle çalışmıştır. Belgeler ham madde olarak bir kaynak olsalar bile, çözüm için daha çok tarih ve sosyal bilim literatürüne ihtiyacı olduğunu biliyor (Genç, 2014: 27) ve o literatürle kaynak malzeme arasında kurmaya çalıştığı bağla yeni cevaplar bulmayı murad ediyordu. Geçmişin yeniden inşa edilmesi gerekiyorsa, tarihçinin, tüm arşiv malzemesine hâkim olarak “allamelerin olağan olarak cahili oldukları dizileri araştırması gerekecekti”; yeni bir tarih, ancak, yeni sorulara cevap veren muazzam bir belge yığınının gün ışığına çıkartılması halinde mümkündü. (Braudel, 1992: 35) Olyasal olmayan tarih arayışının, diğer toplumsal bilimlerle temasa geçildiğinde kendini emredici bir şekilde dayatması kaçınılmazdı. Tarihçilik bu tarihlerden sonra, aynı çizgi üzerinde kalarak, diğer insan bilimlerinden beslenmeyi sürdürecekti. (Braudel, 1992: 111-112)

“Büyük ölçekli yapıların ve temel değişim süreçlerinin doğasını ve etkilerini anlamaya adanmış bir araştırma geleneği olarak anlaşılan tarihsel sosyolojide itici güç, klasik teorik paradigmalardan değil, tarihsel temelli sorulara yanıt verme arzusudur.” (Skocpol, 1999: 6) Tarih, toplumların hem dinamiğini hem de bütünselliğini yansıtan bir disiplin olarak kabul ediliyorsa kendi alanlarına tarihselliği katan iktisatçıların bakımından diğer beşeri bilimler ile bağlarını kuramamış durumdaki iktisadın onları amaçladıkları hedefe ulaştırmayacağı muhakkaktı. (Vilar, 2007: 234)

Bu şartları gözeterek bir çalışma Türk iktisat tarihçiliği bakımından yeni bir çalışmaydı ve temel toplumsal kurumlardan biri olan iktisat kurumu üzerinden tarihsel cevaplar arıyordu. Bu yönde yoğunlaştığı mesailerinde Mehmet Genç'in Osmanlı/İmparatorluk yapısına ilişkin yerleşik genel kanaatlerin dışında, üzerinde düşünmeye değer doğurgan tezler geliştirdiğini görüyoruz. Mehmet Genç'in bu açıdan ve bu dikkatle ulaştığı sonuçların bir bölümünü şöylece belirtebiliriz:

15. ve 18. yüzyıllar arasında kapitalizmin eylem alanı geniş bir biçimde yayılmış, iktisadi yaşam gerçekliği önemli ölçüde büyümüştü; ancak 1800'ler civarında bile bu rasyonel düzenin ve sürecin dışında kalan çok sayıda bölgeden biri de Osmanlı coğrafyasıydı. (Braudel, 2007: 168) Bu olgunun anlaşılmasına yönelik sorular soran Mehmet Genç, hep, ilerleme yollarını tıkadığı ifade edilen Osmanlı düzeninin aynı zamanda gerilemenin yollarını da aynı derecede tıkayan bir düzen olduğunun unutulmaması gerektiğini belirterek önemli bir noktaya dikkatimizi çekmektedir. (Genç, 2014: 73)

Batı ile Osmanlılar arasında öteden beri pek çok farklı özellikler ifade edilmiştir. Ama bir bütün olarak Osmanlıları Batı'dan ayıran en önemli iki farklılığı, Mehmet Genç, iletişim ve sermaye birikimi olarak görmektedir. (Genç, 2014: 333-335) Genç'e göre, kurumlar karşısındaki tutum farklılığı da mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır; aksi takdirde yapılacak değerlendirmeler isabetsiz olacaktır. Bunun en iyi örneğini kölelik kurumu karşısındaki tutumlarda görebileceğimizi söyler. Batı'da kölelik karşıtı hareketlerin Osmanlı'da görülmemesi iki kültürün kölelere yüklediği değer ve buna bağlı tutum ve davranışla açıklanabilir. Birinde köle sistematik bir istismara uğrarken diğerinde böyle bir anlayış yoktur. Bu yüzden köleliğe karşı ayaklanma ve köleliği kaldırma hareketleri doğal olarak bu istismarın yaşandığı kültürde ortaya çıkmıştır. (Genç, 2014: 335)

Osmanlıların, Sanayi Devrimi'nin insanlık tarihini adeta ikiye bölen gücünü ve etkisini zamanında görmemeleri Mehmet Genç'e göre bir eksiklik sayılmaz. Çünkü bu devrimi yaratanlar bile bunun yol açacağı sonuçları önceden görmüş değildi. Kimse bu konuda öngörü sahibi olamadı. Bu konuda Osmanlı'yı suçlamak doğru değildir. (Genç, 2014: 75)

Askeri organizasyon ve askeri başarılar Osmanlı sisteminin gücünün görünen yanındır Genç'e göre. Osmanlı gücünün asıl önemli kısmı askerlik dışı alan-

lardadır. Güçlü merkezîyetçi, kohezif ve meritokratik bir düzende güvenlik, adalet ve hoşgörüyü birlikte kitlelere sağlanan refah sistemin özünü teşkil etmiştir. (Genç, 2014: 74, 308)

Mehmet Genç'in ifade ettiği üç iktisat prensibinden devreden ilk çıkanın tradisyonalizm olması genel zihin değişikliği ile ilişkilidir. Reform/modernleşme zamanları, geçmişi devam ettirme düşüncesinin aleyhine gelişen zamanlardı. Reform hareketi karşısında tradisyonalizm de zihni meşruiyet kaybı yaşamıştır. Klasik Osmanlı iktisadi koordinat sisteminin en hızlı terk edilen kanadı bu yüzden tradisyonalizm olmuştur. (Genç, 2014: 88-89) Provizyonizm ve fiskalizm hayatîyetlerini belli şartlarda ve şekillerde devam ettirmişlerdir.

Osmanlıların Asya'dan birlikte getirdikleri talan düzeninin fetihlerde devam ettiği ve büyümesinin buna dayandığını çeşitli şekillerde ileri süren görüşler Mehmet Genç tarafından kabul gören bir tez değildir. Ona göre talan sistemi ile bir devlet büyüyebilir ama bu büyüklüğü devam ettiremez; talan düzenlerine dayanan siyasi oluşumların uzun soluklu bir hayatîyeti olmadığı tarih içinde görülmüştür. Osmanlı gibi büyük ve karmaşık bir düzeni talan ile ayakta tutmanın imkânı yoktu. (Genç, 2014: 73)

Tarih felsefesi

Osmanlı Devleti'nin, tarihsel seyri içinde, kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve dağılma şeklinde çeşitli devirlere ayrılarak açıklanması yaygın bir görüştür. Bu anlayış, dönemler arasında sadece kronolojik bir sıra izlemiş olmakla kalmamakta, bir yandan da içerdiği değer yargısı ile dönemleri anlamlandırmaktadır. Mehmet Genç de Osmanlı tarihini düz bir çizgi halinde devam eden bir seyirde görmez; ancak meseleye bakışı daha objektif ve sadedir. Ona göre 622 senelik Osmanlı tarihini esas itibarıyla, Genişleme Dönemi ve Daralma Dönemi olarak iki döneme ayırmak olgulara daha uygundur. Genişleme Dönemi 1300-1700'lerin ortalarına, Daralma Dönemi ise 1760'dan 1922'ye kadar süren dönemdir. Bu dönemlendirmede bir noktaya daha özellikle vurgu yapan Genç, Daralma Döneminin de Genişleme Dönemi kadar başarılı, hatta daha başarılı bir dönem olduğu düşüncesindedir. Bu anlayışını, "Bu ikinci dönemde modern iktisadi büyümeyi gerçekleştirmiş bulunan rakiplere karşı, üstelik, bu büyük değişmeyi gerçekleştirmeden direnebilmiş olması Osmanlı'nın başarı niteliğini azaltan değil, aksine arttıran bir etken olarak kabul edilmelidir" argümanı ile gerekçelendirmektedir. Osmanlı mucizesi aslında birinci

döneminden ziyade bu ikinci direnç döneminde aranmalıdır. Bir diğer mucize, Genişleme Dönemindeki büyük ve sürekli başarılar zinciri boyunca maddi ve manevi güç stokları itibariyle Osmanlılar daima rakiplerinden en az 4-5 kat daha dezavantajlı durumda oldukları halde üstün gelebilmişlerdi. Bir mucize de budur. (Genç, 2014: 36) Mehmet Genç, sadece sınırların geri çekilmesine bakılmadan, “*Osmanlı sisteminin çeşitli alanlarındaki performansı incelenmiş olsaydı*” gerileme paradigmasının isabetli olmadığına kolayca görüleceğini ve tarihi daha doğru algılayabileceğimizi söyler. (Genç ve Özvar, 2021: 28-29.) Genç’in gerileme paradigması karşısındaki görüşünün alana yaptığı katkısı, Cemal Kafadar, Robert Owen, Jane Hathaway ve Linda Darling gibi isimlerin de gerileme paradigmasına karşı geliştirdikleri görüşlerinde izlemek mümkündür. (Özvar’dan aktaran: Buluş, 2022: 28)

Bütün bu başarılı örgütlenme yeteneğine rağmen Osmanlı’nın neden daha fazla genişlemediği sorusu herkesin aklına gelebilecektir. Mehmet Genç’in, tarih felsefesi zemininde bu soruya verdiği cevap, “Her siyasi kudretin fiziki olarak ulaşabileceği menzili” üzerindedir. Genç, Osmanlılar bu menzili Atlas Okyanusu’na veya Hint Okyanusu’na uzatsalardı daha çabuk bitebilecekleri görüşündedir. (Genç, 2014: 312)

Osmanlı’nın son imparatorluk devleti olması, onun devlet ve toplum bünyesinin sağlamlığını yaratan faktörlerden biri olarak görülmelidir. Sonra gelmenin avantajını Osmanlılar çok iyi değerlendirmişlerdir. Kendilerinden önce gelen siyasi sistemlerin zayıf taraflarını çok iyi etüd ederek onların karşılaştığı sorunlara karşı mukavemet oluşturabilmişlerdi. Osmanlı’nın uzun ömrünü temin ettiği gibi “ebed-müddet” algısını da yaratan, siyasi bünyeye arız olabilecek her türlü virüsten korunmuş bir steril sisteme olan güvendir. (Genç, 2014: 311) Osmanlı devlet sisteminin son bulması kendi işlevselsizliğinden ya da sistemin çürümesinden dolayı değildi; dışarıdaki dönüşümlerden dolayı idi. “Batı dünyasındaki modern değişme olmasaydı, bu sistemin sona ereceğini düşünebilecek makul bir neden gösterilemez”. (Genç, 2014: 313) Ayrıca Batı’da ki gelişme baş döndürücü bir hızda olmayıp daha yavaş kalsaydı, Osmanlı’nın direnme dönemi çok daha uzun süre devam edebilirdi. Nitekim bu direnişi, 17. ve 18. yüzyıllardaki Batı’nın daha yavaş ilerleyişi karşısında başarılı şekilde göstermiştir. (Genç, 2014: 208)

Osmanlı Müslümanlığı

Osmanlıların İslâm'la münasebeti konusu Mehmet Genç'in düşünce filtresinden süzülürken yeni dikkatler koyar önümüze. Osmanlıların bütün olarak Müslüman bir mahiyet arz ettiklerinden kuşku duyulamaz. İstisnai ve tekil meseleler karşısındaki tutumları daima tartışılabilirse de, İslam'ın bütün kültür ve medeniyet birikimini almaya çalışmışlardır; bunda bir tereddüt yoktur. (Genç, 310) "Osmanlılar Müslümandılar, kendilerince ve kendilerine göre Müslümandılar. Düzeni, İslam'ın manevi iklimi içinde inşa ettiler. Ancak kendileri dışında ve kendilerinden önce oluşan diğer İslam devletlerinden elbette farkları vardır." (Genç, 2014: 73) Çağın şartlarına uygun, ahenkli ve dengeyi gözetten bir düzeni oluştururken bütün temel ekonomik ve toplumsal değerler, doğrudan veya dolaylı olarak, esas kaynağını dinden alıyordu. (Genç, 2014: 69) "İslâm onların nazarında, temsili iddiasında oldukları değil, gerçekten bağlı buldukları bir inançtı, hatta sadece inanç değil, aynı zamanda bir ideoloji ve kimlik ögesi idi. Bununla birlikte, İslam'la uzlaştırılması hiç de kolay görünmeyen bazı konularda hayret verici bir esneklikle hareket edebilmişlerdir." (Genç, 2014: 54)

Kaynakça

- Braudel, Fernand (1992). *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev., M.A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Braudel, Fernand (2007). "Kapitalizm ve Maddi Yaşama Giriş", *Tarih ve Tarihçi-Annales Okulu İzinde*, Derleyen: Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, s. 165-172.
- Buluş, Abdülkadir (2022). "Mehmet Genç'in Metodolojik Yaklaşımı ve Çağdaş Bilim Felsefesindeki Konumuna Dair Bazı Düşünceler", Mehmet Genç Anısına-Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmaları - I, Ed., Fehmi Yılmaz, Güngören Belediyesi Yayınları, s. 25-56.
- Burke, Peter (1994). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev., Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Fildiş, Berna (2015). "Braudel'i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 41, Aralık, s. 789-794.
- Genç, Mehmet (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, 11. baskı, İstanbul.
- Genç, M.; Özvar, E. (2021). *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Küçükkalay, Abdullah Mesud (2007). "Kaotik Bilgiden Senkronik Bilgiye Bir İktisat Tarihi Teorisi: Mehmet Genç", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 22, s. 107-164.
- Özdalga, Elisabeth (2011). "Bir Tasavvur ve Ustalık Olarak Tarihsel Sosyoloji", *Tarihsel Sosyoloji*, ed. Elisabeth Özdalga, 3. Basım, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, s. 9-68.
- Theda Skocpol (1999). "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi", *Tarihsel Sosyoloji-Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Ed. Theda Skocpol, Çev., A. Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 1-21.
- Vilar, Pierre (2007). "İktisadi Tarihin Kuramsal Sorunları", *Tarih ve Tarihçi-Annales Okulu İzinde*, Derleyen: Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, s. 233-247.

MEHMET GENÇ'İN İSLÂM EKONOMİSİ ÇALIŞMALARINA KATKILARI

Ahmet Tabakoğlu¹

Yıllar önce yapılan böyle bir toplantıda Mehmet Genç son konuşmacıydı ve “Sona kalmak zor bir iş” demişti. “Çünkü herkesin gözlerinde uykuyu hissediyorum. Dinleyenler uyuyabilir ve dinleyenlerin uyuklamasında benim açımdan bir sakınca yok. Burada tehlikeli olan benim uyumam” demişti. O yüzden bendeniz sona kalmış bir konuşmacı olarak, Mehmet Hoca'nın bu sözünü hatırlayarak ve başkanın katkısıyla sizleri uyutmamaya çalışarak konuşmaya çalışacağım.

Rahmetli Mehmet Genç çok zor yazan bir hocamızdı biliyorsunuz. Ağır ağır da konuşurdu. Sözünü tartarak konuşurdu. Yine yazdıkları da, neredeyse bir kelime çıkarılamayacak kadar titizlik ürünüydü. Buna da şunu örnek vermişti: Onu kendisi söylediği için hatırlıyorum. Yahya Kemal'in bir kıtasını biliyorsunuz. Osman Nihat Akın tarafından da nihavent makamında bestelenmiştir. “Körfezdeki dalgın suya bir bak göreceksin” diye başlar. “Dalgın suya” önce-leri “durgun suya” imiş. Fakat Yahya Kemal bu “durgun su” sözünü bir türlü içine sindirememiş. Çünkü durgun su zamanla bozulur, taaffün eder. Mehmet Hoca'nın kendi anlattığına göre Yahya Kemal altı ay bu şiiri bir kenara bırakmış ama kafasında dolaştırmaya devam etmiş. Altı ay sonra da bu durgun suyu dalgın su yapmış, kıtayı, durgun suyu dalgın su yaparak kurtarmıştı.² Mehmet Hoca böyle yazardı. Uzun uzun üzerinde düşünerek cümlelerini yazıya aktarırdı. İlmî bir makaleyi edebî bir metin halinde yazardı.

1 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi İslam İktisadı ve Finansı Bölümü Başkanı.

2 Körfezdeki dalgın suya bir bak göreceksin
Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde
Mehtâb iri güller ve senin en güzel aksin
Velhasıl o rûya duruyor yerli yerinde

Allah rahmet eylesin Mehmet Kaplan Hoca'mız şöyle derdi: "Her gün en az bir sayfa yazın. Her gün bir sayfa yazmayı bir alışkanlık haline getirin" derdi. Yine rahmetli hocam Sabri Ülgener bana şöyle demişti: "Mutlaka yaz. Yazman lazım".³ Aynı şeyi Sabahattin Zaim Hoca'mızın da benzer şekilde tekrar ettiğini biliyorum. "Siz şimdi yazmazsanız, ne zaman yazacaksınız, yani yaşlılık zamanında yazdığınız zaman eleştirilere pek dayanamazsınız. Şimdi yazın yanlış olsun eleştirilsin, pek ses çıkarılmaz. O yüzden mutlaka gençken yazmaya alışın," derdi.⁴

Mehmet Hoca yazdı fakat yayınlamadı, bunlardan bir tanesi belki eleştiri konusu oluyor ama "Nasyonal Sosyalizm" (8 Ağustos 1966) yazısı⁵ idi.

Burada, İslâm iktisadı konusunda Hoca'nın neler söylediğini anlatmam gerekiyor. Burada İslâm iktisadı dediğim zaman ben biraz burada sıkıntılı bir konumda olduğumu da vurgulamam lazım. Çünkü karşımda Murat Çizakça var, dikkatle dinliyor.

Ümit Hoca'mın söylediği zekâtı kapitalizme soksak İslâmî kapitalizm olabilir mi? Mehmet Hoca buna benzer şeyler söylüyor zaten. Ama öncelikle şu var, aslında İslâm iktisadının beş yönü vardır. Bunlardan bir tanesi İslâm iktisat tarihidir. İslâm iktisat tarihinin de önemli bir kısmını Osmanlı iktisat tarihi oluşturuyor. Osmanlı iktisat tarihi günümüzde tarihin kaydettiği en büyük bir uygarlığın belgelerini taşıyan arşive sahip. Bu oldukça önemli bir olgu.

İslâm ekonomisi sözünün kullanılması büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşından sonra İslâm ülkelerinin bağımsızlaşma süreçlerinde gerçekleşiyor gibi bir durum söz konusu. Bu tabiri kullanırken Ümit Hoca'nın da belirttiği temel bir

3 Merhum Sabri Ülgener Hoca'mız "İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri", İstanbul 1951. kitabına yazdığım bir eleştiri yazısı üzerine (Ahmet Debbağoğlu imzasıyla, Fikir ve Sanatta Hareket dergisinin 8. devre 23. sayısında yayımlanmıştır: Mart 1981) söylemiş ve diğer kitapları için de yazmamı istemişti.

4 Gençlik dönemlerinde yazmaktan uzak duranlar (veya uzak tutulanlar) ileriki yaşlarda telafisi mümkün olmayan hatalar yaparlar. Buna öğrencilerinin yazmasını engelleyen hocalar da dahildir ve bunun istisnası olmadığını da biliyoruz. Mesela Hanefî fikhinin ilk dönemindeki fikir özgürlüğünü tekrar ikâme etmedikçe ilmî gelişmeden bahsetmek muhal olacaktır. İmâm A'zâm'ın öğrencileri, onun desteğiyle onun görüşlerine uymayan ve bazen tercih edilen görüşler ileri sürmüşlerdir. Türkiye'de ilim ve fikir hayatındaki geriliğin sebeplerinin başında genç ilim mensuplarının yazma konusunda hata yapma korkusu ve baskısı altında olmalarının geldiğine inanıyorum. Bu yüzden araştırma ve yazmaya sınır koymamak gerekir. Zaten tenkitler gerekli ayıklamaları yapacaktır. Sabri Ülgener ve Sabahaddin Zaim gibi hocaların büyüklükleri biraz da gençleri yazma konusundaki teşviklerinden kaynaklanmaktadır.

5 Mehmet Genç, "Nasyonal Sosyalizm", *Dergâh*, 2022, sayı: 384, s. 24- 25.

yaklaşım var. O da şudur: İslâm ekonomisi eşittir faizsiz ve zekâtlı kapitalizm. Analizlere baktığımız zaman bunu görebiliyoruz. Fakat bu geçiş dönemi mantığı içerisinde anlamlı bir yaklaşım olabilir. Çünkü şu anda biz kapitalist sistem içerisinde yaşıyoruz. Bu kapitalist sistem içerisine katılım bankaları dâhil bunların İslâmî kurum mu yoksa bir kapitalizmin İslâm'a yönelik bir kurumu mu olduğunu anlamamız lazım. İşte burada mesela İslâm bankacılığının merkezi bugün neresidir, Malezya mıdır, Türkiye midir, yoksa Londra mıdır diye sorabiliriz. Bunun gibi özellikle finans alanında İslâm ekonomisine kapitalizmin çok büyük bir katkı yapacak olduğunu sanmıyorum. Mehmet Hoca'mız bu konularda görüşler beyan etti. Aslında Osmanlı iktisat tarihini mutlaka İslâm iktisadı çerçevesinde ele almak lazım. Niye? Çünkü mesela dilencilikten bahsetti Tahsin Hoca'm. Dilenci yok. Nisâb-ı istiğna'yı bilmeden dilencilikğin Osmanlı ülkesinde niye yasak olduğunu anlayamayız. Nisâb-ı istiğna bir Müslümanın başkasından yardım isteyebilmesi için konan ölçüdür. Buna yaklaşık bir tabirle açlık sınırı da denebilir. Bu nisâba sahip olanlar başkasından bir şey istemezler, dilencilik yapamazlar.

Vakıflar yatırımları finanse ederek maliyenin bir kurumu olmakla kalmamış, sosyal güvenliğin en önemli kurumu olarak imâretler vasıtasıyla herkesin Nisâb-ı istiğna'ya ulaşmasını garanti ederek klasik dönemde dilencilikği önlemeyi başarmıştır.⁶

Mehmet Genç Hoca'ma göre, bunu, Osmanlı dünyasına gelen Batılı seyyahlar gözlemlerini naklederken, kendi ülkelerine oranla dilencilerin azlığını, hatta hiç rastlamadıklarını hayretle ifade etmelerinden de anlıyoruz. Mesela XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul ve Ege Adalarından yola çıkarak Anadolu'nun belli başlı şehirlerini dolaşmış olan meşhur Fransız seyyahı Joseph de Tourne-

6 Bunu Avrupa ile karşılaştırarak daha iyi anlayabiliriz. Avrupa'da Ortaçağlardan günümüze kadar fakirliğin boyutları üzerinde önemli araştırmalar yapmış olan Eski Polonya cumhurbaşkanlarından Bronisław Geremek (1932-2008)'in verdiği rakamlara göre yoksulluk ve dilencilik Batı dünyasında çok büyük boyutlara varmıştı. Avrupa'nın en gelişmiş ve zengin ülkeleri kabul edilen İngiltere ve Fransa'da XVII.-XVIII. yüzyıllarda nüfusun % 40'ı kadarının fakir olduğunu kaydeden Geremek'ten, nüfusları 500.000 civarında olan Paris ve Londra'nın her ikisinde de elliser bin kişilik bir dilenci kitesinin sokakları doldurduğunu öğreniyoruz: Geremek, 1994, 119.

Aynı tarihlerde yapılan bir teftiş raporuna göre İstanbul'da 1736'da hepsi gayrimüslim olmak üzere, yalnız 322 kişinin dilencilik yaptığı tespit edilmiş ve bunların da sadece 70'inin dilenecek derecede fakir oldukları görülerek pazar günleri kilisede dilenmelerine izin verilmişti: Cevdet, Belediye, 7597:1736.

Bu sayının o tarihteki İstanbul nüfusuna oranı 10.000'de 1 kadardı. Aynı tarihlerde, nüfusu İstanbul'dan daha az olan Paris'teki dilenci sayısının İstanbul'dakinin yaklaşık 700 katı olduğunu ve Avrupa'nın diğer şehirlerindeki durumunun da farklı olmadığını yine Geremek'in verdiği rakamlardan öğreniyoruz.

fort anılarında “Türkiye’de ne dilenci, ne de para isteyen kimse vardır: çünkü onların ihtiyaçları karşılanıyor” diyerek Osmanlı dünyası ile Batı arasındaki yapısal farkı açıkça ortaya koyuyordu.

Yine Mehmet Genç Hoca’ya göre, gelenekçilik, klasik dönem Osmanlı zihniyetini belirleyen unsurların başında gelir. Gelenek, bir başka deyişle tecrübe birikimi öncelikle değerlendirilmesi gereken çok önemli bir unsurdur. Bu birikim İslâm ve Osmanlı sistemine yeni şartlara intibak ve esneklik özelliği kazandırmıştır. İslâm’ın örf ve âdet ile istishâb delili sonraki İslâm devletlerinde, özellikle Osmanlılarda, gelenekçilik olarak belirginleşmişti.⁷

Örf ve âdet, bilinen ve iyi karşılanan gelenektir. Kur’ân’da örf ile emredilmesi istenmiştir.⁸ Burada örften kastedilen, büyük bir ihtimalle, iyi davranış ve geleneklerdir. Bu, Kur’ân’a aykırı düşmemek şartıyla şer’î bir delil olarak kabul edilir. Özellikle içtimâî ve iktisâdî uygulamalarda mahallî gelenekler ve uygulamalar esastır.⁹

İstishâb evvelce var olduğu bilinen bir şeyi aykırı bir delil bulunmadıkça geçerli saymaktır. Bu da İslâm’ın gelenekçi yönünü ortaya koyar. Yine fıkha göre, evvelce varlığı kesinlikle bilinen şeyin şüphe ile zail olması mümkün değildir. Kazanılmış meşru hakların korunması da esastır.

İstishâb’a, Kitâb ve Sünnet ile yasaklanmayan bir şeyin meşru ve câiz olduğu (aslu’l-ibâhe) hususunu da ilave edebiliriz. Böylece İslâm ilkelerine aykırı olmayan her türlü hukukî görüşler, kanunlar, evvelce belirtildiği gibi örf, adet ve teâmüller İslâm’ın içerisindeyler. Buna göre, bir meselede şer’î hükmü tesbit etmek için, örf ve âdet hakem kılınır ve delil olarak kabul edilir. Örf ve âdetin yasakladığı şey, hakikaten yasak gibidir.

7 Bir başka açıdan geleneğin İslâm hukukunun kaynaklarından biri olduğunu biliyoruz. Yine gelenekçilik İslâm’ın örf, adet ve istishâb anlayış ve uygulamasının bir uzantısıdır. Böylece İslâm ilkelerine aykırı olmayan her türlü hukukî görüşler, kanunlar, örf, adet ve teâmüller İslâm’ın içerisindeyler. Bunlar Kur’an’a aykırı düşmemek şartıyla şer’î bir delil olarak kabul edilir. Özellikle Hanefî mezhebinde ‘teâmül hukuku’ önemli bir yere sahiptir. Mesela; Akdağ’ın yaptığı gibi örfî tekâlifî şeriat dışı kabul etmek yanlıştır: Akdağ, I. 514. Konuyla ilgili birkaç Mecelle kuralı:

Madde 5. Bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması asıldır.

Madde 6. Kadim kıdemi üzere terk olunur.

Madde 8. Berâet-i zimmet asıldır.

Madde 9. Sıfat-ı ârizada asl olan ademdir.

Madde 10. Bir zemânda sâbit olan şeyin, hilâfına delil olmadıkça, bekâsiyla hükmlenir.

Madde 36. Âdet muhakemdir. Yani sorunları çözmek için örf ve âdet hakem kılınır.

8 “Afv yolunu tut, örf ile emret, cahillere aldırma” (A’raf, 7/19).

9 Halife Ömer Suriye valisinden (Muâviye veya kardeşi Yezid) malî sistemi kurmak için Bizanslı bir memur istemişti.

Bu özelliği dikkate aldığımızda bu sistemin çok renkli, çok dinli, çok kavimli bir sosyal teşkilatı nasıl asırlarca bir arada tuttuğunu, gerçek anlamıyla çoğulculuğu nasıl gerçekleştirdiğini anlayabiliyoruz.

Gelenekçilik geçmişin tecrübe birikimine yani kadîme sahip çıkmaktır. Ortaya çıkan meselelerin klasik uygulamaya yani kadîme dönülerek çözülebileceği fikri gelenekçiliğin temelidir. Sistemin esnekliğini kaybetmesiyle beliren yenileşme ihtiyacının kanun-ı kadîme dönülerek giderilebileceği fikri, Tanzimat Fermanı'nda bile vardır.

Geleneğin değerlendirilmesi aynı zamanda onun ayıklanması anlamına da gelir. Nitekim sistem, merkezî-üniter devlet oluşturma örneğinde olduğu gibi, İslâmî ilkelere uymayan bölünmecî eğilimleri esnek bir yaklaşımla eritme kudretini göstermiştir.

Hoca'nın vurguladığı gibi Osmanlı sistemi, tecrübe birikimini değerlendirerek en mükemmeli bulduğu kanaatindedir. Bu yüzden 'Aydınlanma' zihniyetinin getirdiği gelişmeci-ilerlemeci yaklaşım, klasik dönem Osmanlı zihniyetinde mevcut değildir. Buna göre değişme ancak bozulma yönünde olabilir ve bunun da çaresi kanun-ı kadîme yani asıl sisteme dönüştür. Ancak günümüz zihniyet planında gelişme düşüncesi, gelenek düşüncesinin yerini almıştır.

Bu yaklaşım sisteme yeni şartlara uyum ve esneklik özelliği vermiştir. Bu yüzden İslâm toplumunun ve bu tipin müşahhas örneğini teşkil eden Osmanlı toplumunun klasik dönemdeki temel zihniyeti kadîme verilen önemdir. "Kadîm" zihniyeti çerçevesinde bilginin değeri ve ona ulaşma yolları konusunda gelenek önemlidir.

Bu çerçeve içerisinde İran, Orta Doğu ve Anadolu, özellikle de Bizans geleneklerinin büyük önemi vardır. İslâm'ın ilk yayılma döneminde mahallî gelenekler karşısında gösterdiği esnek tavrı Osmanlılar da sürdürmüşlerdir. Bunun örneklerini özellikle tarım, para ve mâliye sistemlerinde görüyoruz.

XV. yüzyılda başlayan deniz keşifleri sonunda büyük bir gelişme gösteren ve burjuva zihniyetinin imkân tanıdığı sömürgecilik faaliyetleri, Haçlı Seferleri gibi Batı'nın yenilgisi ile sona ermeyerek, Batı kapitalizminin en verimli ve en önemli birikim kaynağını teşkil etmiştir.

Hoca'mızın deyişle türlü sömürgelerdeki yerli halk vahşi hayvan gibi avlanarak tam manasıyla köleleştiriliyor, ölümlerle burun buruna çalıştırılıyordu. Modern Batı ekonomisinin ve medeniyetinin kaynaklarının başında bu vahşet gelir. Kapitalizm tarihçisi W. Sombart (1863-1941) *Der Moderne Kapitalismus*'ta kapitalizmin Batı'ya sağladığı imkânları, "Zengin olduk, çünkü ırklar ve milletler bizim için tamamen öldüler, bizim için kıtalar ıssızlaştı" ifadesiyle sömürgeciliğe bağlamıştı.¹⁰

İslâm ise bu zihniyete yabancıydı. Onun sömürüye, sömürgeciliğe imkân tanımayan; adaletsizliğe, ferdiyetçiliğe, ribâ, kumar ve spekülâtif işlemlere karşı olan sistemi kapitalizme geçiş imkânı vermemiştir.

İslâm hukuk ve iktisadının esnek olması ilkelerin şartlara göre farklı şekillerde yorumlanarak meseleleri çözmeye kabiliyetini haiz olan kaynakların İslâm metodolojisinde mevcut bulunmasındandır. Bu özellik, "Zamanın değişmesiyle hükümler de değişir" (Mecelle, 39) şeklinde ifade edilmiştir. İslâm'ın bu özelliği dikkate alınmazsa yanlış ve yanlışla düşmek kaçınılmazdır.¹¹

Kamu yararı (menfaat ve maslahatı) bunların dikkate alınmasını gerektirir ki şeriatın amaçlarından biri de maslahatı gerçekleştirmektir. İslâm'da zararların ve zorlukların giderilmesi ve kolaylıkların celbedilmesi esastır. Bu da maslahat içerisinde yer alır.¹²

Maslahat konusunu anlamadan, bilmeden para vakıfları konusunu anlamak da zordur. Dolayısıyla İslâm iktisadını ve iktisat tarihini bilmemiz gerekiyor.

10 XVI. yüzyılın ilk yarısında İspanyol Cortez Aztek, Portekizli Pizarro İnka uygarlıklarını kısa sürede 'her türlü zulüm ve açlık'la yok ettiler. Altın elde etmek için Aztek ve İnkalı yok edildiler; "Coğrafi keşiflerden sonra Avrupa devletleri açgözlükte ve barbarlıkta birbirleriyle yarıştılar". Baharat ticareti için Portekizliler, Hollandalılar, İngilizler, İspanyollar ve Fransızlar insanları fakir düşürdüler, köleleştirdiler ve kimilerinin de 'kökünü kuruttular"

11 Mesela; Ömer L. Barkan, İslâm ülkelerinde özel şartlar altında oluşan çeşitli hukuk sistemlerini, hangi noktalarda İslâm hukukuyla çelişkilerini belirtmeden, şeriat dışında mütalaa etmektedir. Yine, araştırmaları Osmanlı içtimaî-iktisâdî nizamı için kaynak teşkil eden Barkan; "Şer'î hukukun toprak meselelerine tatbiki arzu edilmeyen İslâmî mülkiyet ve miras telakkileri, mirî arazi rejimine ait hükümlerle, köylerde ortadan kaldırılırken, şehirlerdeki mülklerin miras ve tasarrufu şekillerinde de şer'î hukukun en esaslı bazı hükümlerini tatbik edilmez bir hale sokmanın yolu bulunuyordu" derken aynı yanlış tekrarlamaktadır. Şöyle ki "İslâmî mülkiyet ve miras telakkileri" mutlak ve değişmez değildir. Devlet kamu maslahat ve menfaatinin gerektirdiği yerde ferdi mülkiyetin sınırlarını daraltabilir. Dolayısıyla miras hukuku o sahada işlemez. Kaldı ki Kur'an nelerin miras hukukuna tabi olacağını belirtmemiştir. Osmanlı Devleti de İslâm hukukunun verdiği yetkiye dayanarak, askerî, iktisâdî ve malî zaruretle, ziraî toprakların büyük kısmını ferdi mülkiyet alanından çıkarmıştır.

12 "Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez" (Bakara, 2/185); "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.": Buhârî, İlm, 12; Müslim, Cihâd, 6.

Mehmet Hoca bu konularda şunları söylüyordu: “Osmanlı sisteminde ekonomi insan içindir. İnsan ekonomi için değildir.” Şimdi bu hükme vardıktan sonra, İslâm ekonomisinin kapitalist ekonomi olduğunu söylemek veya onun tabiri ile sünnetli bir kapitalizm olduğunu söylemek biraz zor. Yani eğer konu, ekonomi insan için ise, kapitalizm böyle bir sistem mi getirmiştir? Belki bugün var olan dengede bunu belki biraz hissedebilir, söyleyebilirsiniz ama böyle değil. Kapitalizm biraz önce söyledik, kıtaları yok ederek daha doğrusu insanları öldürerek, kıtaları boşaltarak ortaya çıkmıştır.

Eğer siz deniz aşırı sömürgeciliği, buna bağlı bir ticareti, deniz aşırı ticareti bilmezseniz, kapitalizmin son dönemlerine bakarak ahlaki bir unsur olduğunu, bir kurum olduğunu da düşünebilirsiniz. Ama bunun oluşması böyle olmamıştır. Kapitalizm böyle oluşmamıştır. Kapitalizmin başlangıcında Haçlı Seferleri var. Yani 11. yüzyılda Haçlı Seferleri niye ortaya çıkıyor? Haçlılar niçin Orta Doğu'ya iniyorlar, onun temel sebebi Türklerdir, büyük ihtimalle Türklerin Orta Doğu'ya hâkim olmaya başlamaları. Kuzeyde, 1064 yılında Çağrı Bey'in oğlu Alpaslan Ani'yi ele geçiriyor. Güneyde Abbasi Devleti, Tuğrul Bey tarafından Selçukluların himayesine sokuluyor. Türkiye'nin hâkimiyeti bir süre sonra İznik yakınlarında bir devletle sonuçlanıyor. İstanbul bir adım ötesi, İstanbul tehlike altında. İstanbul'un tehlike altında olması Hristiyanlığın tehlike altında olması demektir. Hatta Artuk Bey gibi bazı komutanlar İstanbul'da taht mücadelelerine karışıyor.

Belki burada parantez içerisinde şunu söylemek lazım: Osmanlılar Roma'dan bir şey almadılar mı? Hatta belki aşırı yorum gibi olacak ama Roma'yı üçe ayırma imkânımız var. Birinci Roma, ikinci Roma, üçüncü Roma. Belki de bunu da söyleyebilirsiniz ama Osmanlı biraz farklı olmakla birlikte Roma'dan çok şey almış olabilir.

Şimdi birinci Roma, Roma merkezlidir. İkinci Roma İstanbul merkezlidir. Doğu Roma'yı kastediyor, Osmanlı bundan çok şey almış olabilir. Hatta eğer Bizans'taki Türkopoller olgusunu dikkate alırsanız, bu da bir geçişmenin ne kadar hangi seviyede olduğunu da anlama imkânımız ortaya çıkar. Osmanlılar bu Haçlı Seferlerinde başlayan Batı sömürgeciliğine belki İstanbul'un Fethi'yle çok sonraları cevap verebildiler. Çünkü o dönemde İstanbul'un fethi gündemdedi. Belki Halil Sahillioğlu Hoca'nın yaklaşımıyla dediğim gibi birçok Türk komutan İstanbul içerisine girmişti. Fakat asıl önemlisi Kudüs'ün fethi, Selçuklular tarafından, 1076 tarihinde Kudüs'ün Müslüman Türkler tarafından ele

geçirilmesi. Bu büyük problem, Hristiyanlığın merkezi Türklerin eline geçiyor. O yüzden yani 1095'lerde başlayan Haçlı Seferlerinin büyük ölçüde buna bir tepki olduğunu bir açıdan diyelim. Yani hepsini genelleştirme imkânınız olmayabilir. Büyük ölçüde buna bir tepki olduğunu vurgulamak lazım.

İşte deniz aşırı sömürgeciliğin başlangıç noktası veya modern kapitalizmin başlangıç noktasını bu dönemlere kadar indirmek belki mümkün olabilir. Başka bir şey daha var. Etkileşim açısından söylüyorum, İslâmî kurumların belki Hristiyan dünyasına girmesinin başlangıcı da Haçlı Seferlerinden sonraki dönemdir.

Biraz önce söylediğim gibi kapitalist sistemi bir veri olarak alma durumu söz konusu. Hepimiz onun içerisinde yaşıyoruz. Biraz önce söyledik. İslâm ekonomisinin, İslâm finans sisteminin merkezi neresidir? Belki büyük ihtimalle Londra'dır, onun gibi... Mehmet Hoca'mız, "Kapitalist sistem rakipsiz mi? Şu anda öyle görünüyor. Bununla birlikte, O'na göre kapitalizmi ehlileştirerek sünnet etmek lazımdır. Osmanlı'da da Osmanlı öncesi klasik İslâm toplumunda da kapitalizme çok yakın hareketler vardır. İslâmî kapitalizm daha insanî bir kapitalizm olabilir." diyor.

Mehmet Hoca'mız şunları da söylemişti: "İslâm sosyal devletin âlâsını yapabilir. Nitekim para vakıfları hadisesi, cemiyet içerisinde muhtaçların sayısının yok denecek kadar az olması ve dilenciliğin bulunmaması gibi faktörler gösteriyor ki Osmanlı sosyal adalet, eşitlikçi gelir dağılımı gibi konularda oldukça başarılı bir sosyal devlet çalışması ortaya koymuş. Bu sosyal devletin en aşırı uygulaması belki Sovyetler idi, o iflas etmiştir. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki kapitalizmi İslâmî renge boyamak kabildir, Osmanlı tecrübesinden bu konuda öğrenecek, sorulacak olursa bu sorunun cevabı da şöyle olur: Osmanlı kapitalizmi benimsemiş ve eşitlikçi piyasayı hiçbir zaman kapatmadı. Piyasa ekonomisi olmakla kapitalist ekonomi olmak arasında aslında belki benzerlik olabilir ama fark vardır. İslâm ekonomisi bir piyasa, ekonomi bunu tartışamayız gerçekten budur. Yani piyasa ekonomisi fakat bu onun kapitalist ekonomi olduğu anlamına gelmez."

Yine Mehmet Genç, "Osmanlı'nın içinden Türkiye Cumhuriyeti çıktı. Osmanlı'nın geri çekilmesi son 200 yılında ve sanayileşmiş kapitalist bir Avrupa karşısında oldu. Bizim karşımıza hem bizi başından itibaren yok etmeye çalışan hem de sanayileşen bir Avrupa çıktı. Osmanlı, o sanayi Avrupası karşısında

direnerek geri çekildi. Osmanlı temel ilkelerine aykırı bulduğu kapitalizmi reddetmişti.” demişti.

Bu sözler de Mehmet Genç’indir: “Osmanlılar Müslüman’dılar. Samimi, ciddi Müslüman’dılar. Müslümanların, Müslüman olmayanlara tanıdığı bir statü vardır. Osmanlılar fıkihta yerini bulan o statüyü mümkün olduğu kadar yumuşak tutmaya çalıştılar. İslam’dan çıkmayacak derecede müsamaha gösterdiler ... Şeriatın Müslüman olmayanlar için kabul ettiği statüyü Osmanlılar benimzediler. Ama yumuşatmaya çalıştılar. Fiilen baktığımız zaman bir kere Müslüman olan ve olmayanlar arasında çok iyi ilişkiler ve ortaklıklar vardı. Komşuluklar vardı, aynı çarşı içinde, aynı şirket içinde, belgelerimizde var bu.”

“Bizim toplumumuz kapitalizmi yeni yeni benimsiyor. Şu son 10 senede. Cumhuriyet, söylemi ne olursa olsun, kapitalizmi içine sindirmiş değildi. Batı’ya da çok pahalıya mal oldu kapitalizm, kendi halkının çok büyük kesimi muazzam acılar gördü. Fakirlik, sefalet, açlık; en basiti dilencilik. 18. yüzyılda Berlin, Paris ve Londra’nın nüfusu İstanbul kadardı, Osmanlı’da neredeyse hiç dilenci yok iken Londra ve Paris’te elli bin dilenci sokaklarda sefalet içinde yaşıyordu. Hâlen Amerika’da 20-30 milyon sefil, perişan, fakir insan var. Kapitalizm bunu üretiyor. Tabii, bizim kapitalizm sayesinde ve kapitalizm yüzünden başımıza gelenler de çoktur. Biz de beter fakirliklere düştük ama Osmanlı sisteminin bilerek isteyerek bu fakirlikleri yaratmaya gönlü razı olmadı. Osmanlı sistemi o yüzden, modern iktisadi büyümeye giremeden onun dışında kaldı...”

“Kapitalist olmadan yaşamanın imkânı yok... Müthiş sert, zalim, insanın kâr hırsı, bütün bu teknolojik gelişmeleri ve değişimleri sağlıyor. Peki, netice ne olacak? Hawking’in yeni bir haberi çıktı, yeni bir gezegen bulamazsak 1000 seneden fazla yaşamayız burada diyor. Tam bilmiyorum, çevre üzerinde bizim etkimiz mi olacak, yoksa astrolojik alanda biz istesek de istemesek de Mars’ın başına gelen gibi bir şey mi olacak... Ama kapitalizmin getirdiği dinamizmin dünyamızı mahvetmeyi başarmak üzere olduğu görülüyor.”

“Çevre kirliliğinde herhâlde insanın da parmağı var ve bu da kapitalizmin doğurduğu süreçlerin doğrudan veya dolaylı sonuçları olarak algılanabilir... Peki, Türkler de artık zokayı yuttu mu? Biz de artık tamamıyla kapitalist olduk ve yeni bir şey önerme şansımız kalmadı mı sizce? Türklerden korkulur. Türkler müthiş bir hayatiyeti olan bir soy. Bunu ırkçı bir anlamda söylemiyorum. Türkler Çinlilerle karşılaştılar ki o muhteşem Çin medeniyetini biz şimdi öğre-

niyoruz. O zamanki Türkler tabii bizden daha iyi biliyorlardı. O medeniyetten, Çinleşmekten kurtardılar kendilerini, uzak durdular, kendi bağımsızlıklarını korudular. Ondan sonra batıya geldiler -iyi ki de geldiler, orada kalsaydık mahvolurduk- ve burada Osmanlı Devleti'ni kurdular. Bu büyük bir başarı, üniversal bir başarı.”

“...Gelişmekte Avrupa'nın seviyesine ulaşırız belki ama ne Avrupa ne de biz, Amerika'ya ulaşamayız. Bu söylediğimi, tüm sosyal bilimciler kabul ettiler... Biz İslam'ı Orta Asya'dayken tanıdık ama değişik dünyalarla karşılaşp onlara yenilmeden hayatta kalmayı başardık. Bundan sonra da çok parlak bir geleceğimiz var. Avrupa'ya giden Türkler de, Anadolu'ya gelen Türkler gibi, fakir, geçinecek hayat kaynakları sınırlı... Her şeyi sırtlarına yükleyip geldiler, sessiz sedasız. Anadolu'da Bizans yıkılıyordu diye biliyoruz, bitmiş gibi zannediyoruz ama hiç öyle değil. ...Türkler kendilerinden çok daha medeni olan bir hayatın içine girdiler ama asimile olmadılar, tersine 300 senede asimile ettiler, Anadolu'daki herkesi Müslüman ya da Türkçe konuşur hâle getirdiler.”

“Toynbee'nin gelecekte bir “dünya devleti” nasıl olabilir sorusuna verdiği cevap, Osmanlı'nın örnek alınabileceğini de içeriyor. Çeşitliliğe katlanmak, birlikte yaşamak, bizden farklı olana yaşama şansı tanımak konusunda Osmanlı'dan alınacak dersler neler? Bir kere Osmanlı tecrübesi, dünya tarihinde benzeri olmayan bir tecrübedir. Muazzam bir çeşitliliği kontrol etti Osmanlı ve her türlü farklılıkla birlikte yaşamayı denedi. Hiç kimseyi fazla incitmeden... Müslüman kaldılar ama Müslümanlığın tanıdığı toleransın en azamisini uygulayarak bu haritayı yönettiler. ... Toynbee, ki çok proottoman olan, Osmanlı muhabbeti olan bir adam değildir, ama 1970'deki ifadeleri çok enteresandır. Osmanlı bittikten sonra huzur diye bir şey kalmadı o coğrafyada, insanlar birbirini boğazlamaya başladı diyor. Ben vaktiyle Batı literatürü çok okudum, Osmanlı dünyasıyla ilgili. Sona ermesi beklenen bir sistemi analiz eden birçok Batılı şunu söylüyordu: Bu bölge bir felakettir, bu bölgeyi bunlardan başka kimse idare edemez. Yeni başladığım zaman okuduğum şeylerdi ve ben Cumhuriyet formasyonu, ona inanarak okumuyordum onları. Ama sonuna kadar başarılı olduklarını, Osmanlı sistemini okudukça görüyor insan.”

“Kapitalizmi benimsedik ama İslam'ı tamamen reddetmedik. Hem Müslüman hem kapitalist olmayı başarırız, o zaman ciddi bir alternatif olur. Belki rakiplerimizin akıllı olanları bunu gördüğü için, İslamofobi dedikleri şeyi çıkarıyorlar. Tabii kapitalizmin biraz ehlileştirilmesini deneyen Avrupa, aynı zamanda

hayatietini de kaybetmekte. Müslümanlık kapitalizmi ehlileştiriyim derken onu içdiş etme riski olabilir, onu bilemiyorum ama İslami değerlerle telif edilirse burada bir hayat ümidi olabilir bence.”

Kapitalist ekonomi dendiği zaman hava kuvvetleriyle masum insanları bombalayan bir sistem aklıma geliyor. Dolayısıyla İslâm'la kapitalizmi bir araya getirmek bana çok ağır geliyor. Yani belki geçiş dönemi için bu tabirler kullanılabilir ama bu konuda İslâm ekonomisinin olması gereken ve olan arasında bir fark oluşturması gerektiğine inanıyorum. Benim sözlerim bunlar, çok teşekkür ederim. Sağ olun.

MEHMET GENÇ'TE KALKINMA MESELESİ

Ahmet Tak¹

Türk düşünce hayatını uzun süredir meşgul eden önemli meselelerden birisi, dünya tarihinin en muazzam devletlerinden birini kurmuş olmasına rağmen, Türkiye'nin niçin Avrupa'nın gerçekleştirdiği kalkınma hareketini yakalamakta başarısız olduğudur. Bu meseleye değişik perspektiflerden birçok farklı cevabın verildiğini görüyoruz. Neticede her birinin vakaya dair kavrayışımıza dikkate değer katkılarının olmasına rağmen, herkes tarafından makul ve makbul görülen kuşatıcı bir izah ortaya çıkmış değildir. Bir iktisat tarihçisi olan Mehmet Genç'in araştırmalarının ve yazılarının büyük bir kısmının doğrudan veya dolaylı bir şekilde Türkiye'nin kalkınma meselesi ile alakalı olduğunu ve kendine has bakış açısı içinde bu tartışmalara dikkate değer bir katkıda bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.

Mehmet Genç, Osmanlı tarihini bir başarısızlık hikâyesinden ziyade bir başarı hikâyesi olarak okur. Umumiyetle müspet yönleri görme ve vurgulama meyli içindedir. Devletin sınırlarının genişlemesinin hızı kadar daralmasının yavaşlığını da bir başarı olarak görür. Mehmet Genç, aynı zamanda teleolojik bir tarih okumasından da uzak durur. Tarihi eşzamanlı olarak okur, sonraki zamanlar için doğuracağı sonuçlar üzerinden değil. Tarihte vuku bulmuş olayları ve mevcut kurum ve sosyal yapıları ait oldukları devir içinde değerlendirme çabası içindedir. Nadiren de olsa bunun dışına çıktığı ve günümüz açısından daha menfi vasıfta değerlendirmelere de rastlanabilmektedir. Bu, aynı zamanda eleştirel bir mesafeye de sahip olduğunun nişanesi olarak görülebilir. Ama temel bakış açısı hadiseleri ait oldukları zaman ve devir içinde mütalaa etme yönündedir.

---

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü emekli öğretim üyesi

Mehmet Genç 'geri kalmışlık' terimini kullanmaktan özellikle uzak durur. Bu kavramı menfi vasıfta değer yüklü ve tarih çalışmasını önceden tayin edilmiş muayyen bir perspektif içine hapseden bir terim olarak görmüş olması muhtemeldir. Böyle bir sonuca, Osmanlı tarihine dönük neredeyse klasikleşmiş dönemleştirme karşısındaki tavrı üzerinden varmamız mümkündür.

Mehmet Genç, 'fütühatçı' diye adlandırabileceğimiz tarih anlayışına ve onun üzerinde inşa edilen 'kuruluş', 'yükseliş', 'duraklama', 'gerileme' ve 'çözülme' şeklindeki beş safhalı dönemleştirmeye itiraz eder. Bunu bir tür deli gömleği olarak tarif eder ve değer yüklü bir dönemleştirme olduğu için tarih araştırmalarını menfi yönde etkilediğini düşünür. Devletin sınırlarının genişlemesinin durması veya daralmaya başlaması merkeze alınarak toplum ve devletin diğer bütün sektörlerinde de aynı şeyin yaşanmış olduğu sonucuna gidilemez. Genç'e göre, toplumu bütün sektörleri ile beraber tek zamanlı tek boyutlu bir olgu olarak göremeyiz. Karşımızda çok zamanlı bir olgu bulunmaktadır. Diyebiliriz ki Mehmet Genç'in toplum tasavvuru, birbiri ile irtibatlı olmakla beraber, diğerleri karşısında belli bir özerkliğe ve kendine ait gelişme seyrine sahip kurumlar ve yapılar üzerinde temellenmektedir. Mehmet Genç, iktisat tarihi açısından 19. asra kadar devam eden devri 'Klasik dönem' sonraki devri ise 'Klasik sonrası' olarak ikiye ayırır. Klasik dönemin başlangıcını bazen kuruluştan başlatmayı on beşinci asırdan başlatır ki o takdirde modelin kuruluş, klasik ve klasik sonrası şeklinde üç safhadan oluştuğunu söylemek doğru olur.

Mehmet Genç'in temel amacı, Osmanlı'nın Klasik devir iktisadi zihniyetini açıklayacak bir model oluşturmaktır. Yani Osmanlı bürokratik elitinin iktisadi meselelere dair zihniyetinin temel hususiyetlerini ortaya çıkararak bir model üzerinden sistemleştirmektir. Genç, "Osmanlı zihnine mikro bir yolculuk" yaptığını ve (Genç & Toker, 2009: 79) amacının "Osmanlı'nın, bir nevi teorik robot resmi denebilecek, modelini" çıkarmak olduğunu söyler (Genç, 2010: 82). Weber'in terimleri ile Mehmet Genç muayyen bir tarihi devir için Osmanlı iktisadi hayatına dair yönetici elitin zihniyetini tasvir etmekte ve bu zihniyetin iktisadi faaliyetleri şekillendirmedeki temel motivasyonlarını sergileyecek bir ideal tipleştirme yapmaktadır.

Mehmet Genç'te, Osmanlı'nın dünyayı kavrayışını, özellikle yönetici seçkinin iktisadi zihniyetini anlamaya dönük ciddi bir empati kurma çabasının mevcudiyetini görüyoruz. Weber, araştırmacının kendisine rasyonel görünmeyen bir davranışı veya olguyu anlayabilmesinin empati yoluyla mümkün olacağı-

nı söyler (Weber, 1949: 40-41). Başlangıçta Osmanlı'nın iktisadi faaliyetleri ve tatbikatları modern iktisat teorisinin izahları ile uyuşmadığı için Mehmet Genç'e mantıksız ve anlaşılmaz görünmüştü. Bu anlaşılmazlığı Osmanlı seçkinlerinin zihin dünyasına nüfuz ederek, yani empati kurarak aşmaya çalışmıştır.

Doğu ve Batı Arasında Osmanlı Devleti'nin Yükselişi

Mehmet Genç Osmanlı tecrübesini İslam'ın ikinci büyük hamlesi olarak görür. Bu hamle, temel yapı özellikleri açısından 15-16. yüzyıllarda asli şekline kavuşacaktı. Osmanlı Devleti kurulduğu 14. asırda, İslam dünyası ile Batı arasındaki iktisadi farklılaşma Batı'nın lehine olacak şekilde çoktan değişmeye başlamış ve iki dünya arasındaki mesafe epeyi artmış bulunmaktaydı. İktisadi büyümenin ve zenginliğin Batı'da inkişaf ettiği bu uzun vadeli değişime coğrafi keşiflerden çok önce başlamıştı. Hatta coğrafi keşiflerin kendileri de bu uzun vadeli değişmelerin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmıştı (Genç, 2010: 207, 209).

İlk başlarda Batı, Doğu'ya ham madde satıp karşılığında işlenmiş sınai mallar satın alırken daha sonraki devirde Doğu'dan iktibas ettiği teknoloji ve organizasyon şekillerini geliştirerek sınai mamul satıp karşılığında ham madde satın alır hale gelmişti. Aynı zamanda ticari mübadeleyi gerçekleştiren vasıtalar ve mümessiller de değişmiş, Müslüman tacirlerin ve gemilerin yerini Batı'ya ait olanlar almaya başlamış ve böylece iki dünya arasındaki ticari dengeler Batı'nın lehine olacak şekilde değişmişti. Hadiselerin seyrinin giderek Roma ve Müslüman dünya aleyhine gelişmeye devam ettiği bir devirde Osmanlı Devleti kuruldu ve büyüüp zirve noktasına erişti. Osmanlılar öncelikle kendilerinden önce iki asırdır devam etmekte olan bu süreci kendi avantajlarına uygun olacak şekilde değiştirmek için mücadele ettiler (Genç, 2010: 209-210). Kapitülasyonları kaldırmamakla beraber daha evvel mevcut açık pazar siyasetine son vererek daha faal ve himayeci bir tavrı benimsediler. Rumeli ve Anadolu'da İtalyan şehir devletlerinin imtiyazlarını kaldırdılar ve nüfuz ve hâkimiyetlerine son verdiler. İstanbul'un fethiyle birlikte Karadeniz coğrafyasını yabancılara kapalı bir iç pazar haline getirdiler.

Mehmet Genç en başından itibaren Osmanlı Devleti'nin aslında Avrupa karşısında dezavantajlı bir konumda bulunduğu kanaatindeydi. Buna rağmen muhtelif sebeplerle Osmanlı Devleti Avrupa karşısında dikkati celbeden yüksek

bir başarı sergilemiş ve topraklarını genişletmiştir. Osmanlılar Balkanlarda Hıristiyan nüfusa rağmen uzun bir vakit, milliyetçilik cereyanlarının Avrupa'dan bölgeye yayılışına kadar, varlığını devam ettirmiştir. Osmanlılar bütün bu genişleme faaliyetlerini çok az kaynak ve maliyet ile icra etmişlerdi. Braudel'in Osmanlılar bölgeye 'sosyal devrim' getirdiler diye bahsettiği sosyal, kültürel ve dini tatbikatların bunda katkısı büyüktü. Her şeye rağmen Osmanlıların gücü, Avrupa ile İslam dünyası arasında bozulan dengelerin Müslümanların aleyhine olan gelişme seyrini durdurmaya ve tersine çevirmeye yetmedi. "Kıtanın nüfus, teknoloji, iletişim, kaynakların büyüklüğü, verimliliği ve hepsinden önemlisi verimlilikteki sürekli artışı ile Osmanlı'nın başa çıkması çok zor, hatta imkânsızdı" (Genç, 2010: 217). Yine de Osmanlı Devleti eski ve yeni dünya coğrafyası içinde Avrupa'ya karşı en güçlü mukavemeti sergileyen ve kolonyalizme teslim olmayan tek devlet olarak kaldı. Mehmet Genç bunu küçümsenemeyecek bir başarı olarak görür.

İktisadi Hayatın Düzenleyici İlkeleri ve Değerleri

Osmanlı'nın zihin dünyasında iktisadi faaliyet, en şümüllü şekliyle ihtiyaçların karşılanması ile alakalıdır. İktisadi faaliyetin meşruiyet temelini ve asli hedefini, devletin ve bütün tabakaları ile cemiyetin ihtiyaçlarının karşılanması oluşturmaktaydı. İktisadi zihniyetin ilk ilkesini *provizyonizm* (iaşecilik) teşkil etmekteydi. Öncelikle üreticilerin kendi ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra kademeli olarak dar bölge sistemi içerisinde evvela içinde yaşadıkları kazanın daha sonrasında ise kademeli olarak toplumun geri kalanlarının ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Temel hedef tüketiciye bol, ucuz ve kaliteli mal ve hizmetler temin etmektir. Bundan dolayı da Osmanlılar ithalatı serbest bırakırken ihracat üzerinde katı tahditler uyguladılar. İhtiyaçların karşılanmasında özel sektöre öncelik tanınmaktaydı. Devletin iktisadi sahadaki asli vazifesi iktisadi faaliyeti tanzim edecek kanunları, ilişkileri, kurumları oluşturmaktan ve daima kontrol altında tutmaktan ibaretti. Ziraat, madencilik, esnafılık ve ticaretten müteşekkil iktisadi sektörlerdeki temel düzenlemelerin hedefi bunu sağlamaktır. Batı'daki merkantalist siyasetin aksine Osmanlılar ticareti kendi başına bir amaç olarak görmediler, ona sadece herkesin refahına hizmet edecek bir araç olarak kıymet atfettiler. Gelirin ve refahın adil paylaşımı Osmanlıların iktisadi dünya görüşlerinin esas değerlerinden biriydi (Genç, 2010: 70, 208).

Osmanlılarda modern devirde olduğu şekliyle bir ilerleme anlayışı olmadığı için değişmekten ziyade değişmemek esastı ve daha iyiydi. İnşa ettikleri ku-

rumlar ve münasebetler, bunlarla alakalı olarak aldıkları kararlar teknolojik değişimin, büyümenin, gelişmenin yahut kısaca ilerlemenin hiçbir şekilde düşünülmediği ve beklenmediği bir dünya içinde vücut kazanmıştı. Kâinat hakkındaki tasavvur ve inançlarının temelini dini hakikat oluşturduğu için bu hakikat anlayışını iktisadi sahaya da taşımış ve iyi olan tek bir iktisadi modelin var olabileceğine ikna olmuşlardı. Köklerini vahiyde bulan adet, gelenek ve tecrübelerin oluşturduğu sistemin, dini hakikat gibi sınımsız muhafaza edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Mehmet Genç'in takdim ettiği bu tabloyu Eski Yunan'dan beri gelen klasik felsefenin doğruluk ve mükemmellik telakkisinin de desteklediğini söyleyebiliriz. Kadim dünyanın felsefi anlayışı içerisinde doğru tek, yanlış ise çok sayıdaydı ve mükemmel olanın değişmeye tahammülü olmazdı. Mükemmel olana ne bir şey eklenebilir ne de eksiltilebilirdi. Dolayısıyla Osmanlı elitleri nezdinde değişme arzulanmayan bir vakaydı. "Sosyo-ekonomik alanda da yapmamız gereken, iyice denenmiş, kanıtlanmış olan kurumları, ilişkileri korumak, sürdürmektir. Değişme olursa, tıpkı hastalık gibi, tekrar eskiye dönmekten başka düşünülecek herhangi bir yön yoktu" (Genç, 2010: 70). Değişme bile değişmemek adına yapılırdı. Mehmet Genç, değişmeye karşı olan bu mukavemeti Osmanlı iktisadi zihniyet ve sisteminin ikinci ilkesi olarak *gelenekçilik* namıyla isimlendirir.

Modelin üçüncü ilkesi olan *fiskalizmin* esası, alınan tedbirler yoluyla devletin gelirlerinin mümkün olduğu kadar üst seviyeye çıkarılması ve bu seviyenin altına düşmesinin engellenmesiydi. Devlet hazinesinin gelirlerinin arttırılabilmesi pazar ve para ilişkilerinin gelişme derecesine ve devletin ekonomi üzerindeki etkili kontrolüne bağlıdır (Genç, 2010: 85, 208) Bu ikili faktörün biçimlendirdiği fiskalizm, aslında evrenseldir. Lakin bu iki faktörün nispi konumuna bağlı olarak icraatta fiskalizmin türleri ve dereceleri önemli farklılıklar göstermektedir. Avrupa'da pazarın genişliğine ve iktisadi büyümeye bağlı olarak fiskalizm uygulamaları büyük bir esneklik ve değişkenlik kazanmıştır. Ayrıca Avrupa'da iş çevrelerinin devlet nezdinde belli bir pazarlık gücüne sahip olmaları fiskalizmin zararlarından korunmalarının yolunu açmış hatta faydalarına olacak şekilde iktisaden bir alet olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Mehmet Genç'in tasnifinde provizyonizm daima modelin birinci ilkesi olarak kalırken gelenekçilik ve fiskalizm sabit bir sıralama içinde değildir. Gelenekçiliğin tarifine bağlı olarak bu iki ilkenin sırası tayin edilir. Gelenekçilik "kadimden beri olagelen" şeklinde geçmişten gelen adet, gelenek, kurumlar

ve tatbikatlar olarak tarif edildiğinde ikinci sırada yer alır. Mevcut dengelerin devam ettirilmesi şeklinde bir tür muvazenecilik olarak tarif edildiğinde ise sıralamada üçüncü yeri işgal eder.

Mehmet Genç, Osmanlıların temel özelliklerinden birinin pragmatizm olduğunu söyler. “Osmanlı sisteminin temel denilebilecek tımar, devşirme, mâlikâne, para vakıfları, yed-i vahid, âyanlık vb. kurumlarının pek çoğunun ne doğdukları ne de sona erdikleri tarihleri netlikle tespit etmek çok kere imkânsızdır. İmkânsızlık kaynak yetersizliğinden çok, Osmanlı sisteminin pragmatik, esnek ve adeta deneme yanılma metodu ile kurumlarını oluşturmasından ve bir kere oluşturduktan sonra çok yavaş değiştirmesinden kaynaklanan bir özellik olarak kaydedilmelidir” (2022: 106). Açık ve esnek bir yapı nasıl oldu da gelenekçi bir vasfa sahip kapalı bir sisteme dönüştü? Kurumlar oluşurken esnek oluştuktan sonra ise katı bir hüviyete sahip görünüyorlar. Pragmatizmle gelenekçilik arasında bir insicamsızlık mevcuttur. Pragmatizm esnek olmayı duruma göre hareket etmeyi gerektirir. Gelenekçilik geçmişten gelen mevcut uygulamaları takip eder. Bu iki olgu gelenekçiliğin mevcut dengeleri koruma şeklindeki tarifi altında pragmatizme yer açılarak insicamlı hale getirilebilir.

Mehmet Genç, bu üç ilke üzerinden inşa ettiği modelin “Klasik dönem” diye tarif ettiği 19. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık 300 yıl devam etmiş Osmanlı ekonomisini açıklayacak bir çerçeve oluşturduğunu, “matematik ifade ile koordinat sistemi hükmünde” bulunduğunu iddia eder. Bu üç ilkenin birinin veya diğerinin veyahut üçünün zamana göre farklılaşan bir kombinasyonunun iktisadi hayatta belirleyici bir rol oynadığını söyler (Genç, 2010: 84-85). Mehmet Genç, bu üçlü koordinat sisteminin hiç tartışılmadan varlığını devam ettirmesi sebebiyle zihniyetle dünya görüşü arasında bir yerde konumlandığını düşünür. Ayrıca bu üç ilke devletin toprak, emek ve sermayeden müteşekkil üretim faktörleri üzerinde tesis etmeye çalıştığı sıkı kontrolün de çerçevesini teşkil etmektedir. Her ne kadar üretim faktörleri üzerinde mutlak olmasa da “kapitalistik gelişme tohumlarını öldürmeyi başaracak” derecede bir kontrol kurması mümkün olmuştur (Genç, 2022: 62, 208).

Bu üç ilkenin dışında onlarla irtibatlı olan ve Osmanlı iktisadi dünya görüşünün ve zihniyetinin bir parçasını oluşturan belli değerler vardı. Bu değerlerden biri “eşitlikçi” bir eğilim olarak kendini gösterir. Osmanlılar iktisadi sahada eşitlik ve eşitsizlik kutuplaşmasında eşitliğe daha fazla meyil göstermektedirler. “Ziraat, madencilik, sanayi, ticaret, esnafılıkta kaynakların bölüşümünde büyük

farklılaşmaların oluşmaması esastı. Bütün bu sektörlerde, üretim faktörlerinin mümkün olduğu kadar eşit veya eşitliğe yakın bir dağılım içinde kalması idealdi” (Genç, 2010: 73). Klasik devirde, 15. asırdan 19. asra kadar hem doğrudan müdahaleleriyle hem de tesis ettiği kurumlar vasıtasıyla dolaylı olarak, devlet büyük farklılaşmalara imkân vermeyecek bir düzenlemeyi sebatla sürdürmeye çalışmıştı.

Mehmet Genç’e göre, Osmanlı zihni “rekabet” ve “çatışma” yerine, “işbirliği” ve “dayanışma” değerlerine öncelik tanımıştır. Sosyal hayatta olduğu kadar iktisadi sahada da rekabetten uzak durulmuştur. “Fiyat, ücret, üretim alanlarında rekabetin asgariye indirilmesi hedeflenmiş, grup içi dayanışma esas olarak belirlenmişti” (Genç, 2010: 74). Mehmet Genç Osmanlı zihniyetinde üçüncü bir değer olarak “İtidal” ve “aşırılık” kutuplaşmasında, Osmanlıların menşeyini din ve tasavvufta bulan itidali tercih ettiklerini söyler. İtidalin beraberinde gelen “hoş görü” ile birlikte iktisadi zihniyetle alakalı temel değerler özetlenmiş olur. Bütün bu değerlerin mevcudiyeti doğrudan veya dolaylı olarak dinden neşet etmektedir. Genç, İslam’ın Müslümanlar açısından önceliği olmakla beraber Hıristiyanlık ve Yahudiliğin de aynı değerleri paylaştıklarını söyler. Mehmet Genç’e ilave olarak klasik felsefenin de büyük bir kısmının aynı değerleri savunduğunu söylemek yanlış olmaz. Burada Mehmet Genç’in yapmış olduğu analizleri dikkate alarak şu neticeye varabiliriz ki bütün bu makul değerlerin karşı kutbu üzerinden kapitalizm ortaya çıkmış ve durdurulamaz yükselişini gerçekleştirmiştir.

Kalkınma Meselesi

Mehmet Genç, kalkınma mevzuunu ele alırken, bir iktisat tarihçisi olarak öncelikle iktisadi büyüme ve ‘Sanayi Devrimi’ni merkeze alır ve bu devrimin tahakkukunda önemli gördüğü ‘Bilim Devrimi’ üzerine dikkatini teksif eder. Modern iktisadi büyüme on beşinci asırdan sonra Batı’da görünürlük kazanmasına rağmen, Genç’e göre, on dördüncü asrın Ticaret Devrimi, milli devletlerin ortaya çıkışı, Rönesans, coğrafi keşifler, dini reform hareketleri ve on yedinci asrın bilim devrimi gibi doğrudan veya dolaylı bir şekilde birbirleri ile münasebet içinde bulunan birçok değişmenin içinde kök salmıştır. Bunların iktisadi, içtimai ve zihni değişmelerin etkileşimlerinin neticesinde modern iktisadi büyüme süreklilik vasfı kazanmış ve geriye döndürülmesi imkânsız hale gelmiştir. İktisadi büyümede 1300-1700 yılları arasındaki 400 sene devam eden etkileşim en kritik dönemi oluşturur.

Genç, bu devir içinde İslam ve Batı dünyasını mukayese etmeyi aydınlatıcı olarak görür. Bu dönem içinde İslam dünyasının en büyük, en ileri ve ayrıca Batı'ya en yakın memleketi Osmanlı Devleti olduğu için Batı karşısında Osmanlı'nın mevkiini tayin etmenin meseleyi vuzuha kavuşturmak için kâfi geleceğini düşünür. Kalkınma meselesi ile alakalı sunmuş olduğu 1987 tarihli "Kalkınma Meselemize Tarihi Bir Yaklaşım" başlıklı tebliğinde üç unsur üzerinde durur. Bunlar sırası ile 'iletişim' (komünikasyon), 'sermaye birikimi' ve iktisadi, içtimai ve siyasi mahiyetteki 'eşitsizlik'tir.

Mehmet Genç'e göre öne çıkan farklılıklardan ilki Türkçeye *iletişim* diye tercüme edilen "komünikasyon"dur. Komünikasyonu bilgi, tecrübe, teknik ve buluşların alışverişi olarak özetler. Üç ayrı çerçeve içinde, Türkiye ile İslam âleminin kendi içinde, Türkiye ve İslam âleminin Batı ile aralarında ve Batı'nın kendi içinde ve kendi dışındaki âlemle olan komünikasyonu şeklinde tetkik edilebilir. Mehmet Genç, Batı'nın hem kendi içinde hem de kendi dışındaki âlemle kurduğu komünikasyonla mukayese edildiğinde Türkiye'nin kendi içinde, Batı ile arasında ve İslam âlemi ile kurmuş olduğu komünikasyonun son derece yetersiz kaldığını söyler.

Osmanlı'nın Batı ile kurdukları komünikasyonun zayıf kalmasında kültür ve din farklılığı müessir olmuştur. Osmanlılar Müslüman olmanın verdiği bir üstünlük duygusu içinde Batı'ya bakmışlar ve kazandıkları zaferler bu duyguyu kesin ve sarsılmaz hale getirmiş, bunun neticesinde ihtiyaç duyulan bazı maddeler ve teknikler dışında Batı'da alınmaya ve dikkat kesilmeye değer bir şey olmadığına karar vermişlerdi. Sadece siyasi ve askeri sahadaki gelişmeleri takip etmişlerdi. Batı'ya olan alakası umumiyetle sadece oradan kendisine gelebilecek zararları önlemeye dönük kalmıştır. Batı karşısında müşkül vaziyette kaldığı zamanlarda bunun Batı'nın üstünlüğünden neşet ettiğini düşünmemiş, aksine kendi kusurlarından kaynaklandığını düşünmüş ve çareyi kendi geçmişinin parlak devirlerine dönmekte bulmuştur. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna bütün ıslahat çabaları bu yönde olmuştur. Batı ise yenilmez bir hasım olarak gördüğü Osmanlı hakkında her türlü bilgiyi elde etmeye çalışmıştır.

İki dünyanın kendi içlerindeki komünikasyon da önemli farklılıklar ihtiva etmektedir. Orta ve Batı Avrupa'da yaklaşık 100 milyona varan bir nüfus yaşamaktadır. Farklı siyasi organizasyonlar içinde yaşayan bu nüfus bir taraftan birbirleri ile rekabet ve yarışma içinde bulunurken diğer taraftan Greko-Latin kültürüne ve Hristiyan dinine istinat eden müşterek değerler zemini aralarında

bir dayanışmayı da mümkün kılmaktaydı. Siyasi teşkilatların ötesine geçen bu ortak kültür zemini Avrupa'nın milletleri arasında yoğun bir etkileşime imkân sağlamakta ve insan, bilgi, teknik ve tecrübe akışlarını mümkün kılmaktaydı.

Avrupa ile kıyaslandığında İslam âlemi geniş bir coğrafyaya yayılmış ve nüfus yoğunluğu oldukça düşük olan bir dünyadır. Ulaşım imkânlarının yavaş ve sınırlı oluşu birbirinden uzak mesafelerde yer alan sosyal-kültürel merkezler arasındaki iletişim yoğunluğunun düşük kalmasına yol açmıştır. Osmanlılar açısından daha da önemli olanı şiir ve edebiyatla sınırlı bir etkileşim ve rekabet içinde olduğu İran dışında iletişim içinde bulunabileceği başka siyasi organizasyonların mevcut olmamasıdır. Bu, İran hariç İslam'ın merkezi hinterlandının neredeyse tamamını Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına almasının bir neticesi olarak görülebilir. Yine de gözden kaçırılmaması gereken bir husus İslam dünyasının geçmişte nüfus seyrekliğine ve uzun mesafelere rağmen kendinden daha eski medeniyetlerle ve farklı kültürlerle temas veya 'komünikasyon' kurarak insanlığı daha ileri bir noktaya taşıyacak bir performans sergilemiş olduğudur ki Mehmet Genç buna değinmemiştir. Bu yönüyle asıl meselenin medeniyetlerin belli bir gelişmişlik seviyesinde daha fazla ilerlemesini durduran amillerin neler olabileceğidir.

Mehmet Genç'e göre, Osmanlı ile Batı arasında fark teşkil eden ikinci önemli husus *sermaye birikimidir*. Batı'da 1300-1700 yılları arasında sermaye birikimi devamlı şekilde büyümüş ve daha sonraki asırlarda devasa hacimlere ulaşmıştır. Sömürgecilik ve kölelik sermaye büyümesine muazzam bir katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde Batı fikri bir inkişaf yaşamış, demokrasi, eşitlik, insan hakları, köleliğin kaldırılması gibi konularda yeni fikir ve siyasi cereyanların gelişip serpiildiği ve hararetle münakaşa edildiği bir dünya olmuştur. Bütün bunların temelinde Batı'nın insanları katı tabakalar içinde bölen eşitsiz sosyal yapısı yer almaktadır. Genç, bir anlamda tasavvuftaki "Bir şey haddini aşarsa zıddına inkılap eder" düsturunun bir tecellisini burada görmektedir.

Üçüncü farklılık *eşitsizlik* unsurudur. Eşitsizlik, sosyal yapı içinde sosyal tabakalar arasındaki farklılıktır. Bu tabakalaşma sistemi içinde üst sınıflar başkalarının emekleri üzerinden elde ettikleri servetler için mülkiyet teminatına sahiptirler ve serbestçe tasarrufta bulunabilmektedirler. Yatırım imkânları cihetinden de büyük bir seyyaliyet mevcuttur. Sermayenin farklı iktisadi sektörler arasındaki hareketliliği üzerinde bir tahdit mevcut değildir (Genç, 2010: 339). Avrupa'da diğer eşitsizlik unsuru olan anavatan (metropol) ve sömürge

(koloni) şeklindeki bölünmüşlüğe Osmanlı dünyasında rastlanmaz. Daru'l-İslam ve Daru'l-Harb ayrımı içinde Osmanlı ordularının kontrolü altında bulunan her yer anavattandır. Daru'l-İslam içinde belli sahaların dışında, farklı dinden olmak insanlar için önemli bir farklılık teşkil etmemekteydi. Özellikle iktisadi ve sivil hukuk cihetinden hiçbir fark mevcut değildi (Genç, 2010: 340)

Osmanlı İktisadi Hayatında Sermaye Birikimi ve İktisadi Büyüme

Mehmet Genç'in kalkınma meselesinin ikinci unsuru olarak takdim ettiği sermaye birikimi mevzuu kendisinin uzun müddet mesai harcadığı ilgi alanlarından birisini oluşturur ve iktisadi büyüme ile doğrudan alakalı bir kavram olarak birçok yazısında karşımıza çıkar. Mehmet Genç Osmanlı'da farklı içtimal tabakalar ve iktisadi sektörler açısından sermaye birikimi imkânlarının ve fırsatlarının neler olduğunu tartışır. Bu sektörler ziraat, esnafılık, madencilik, ticaret ve sarraflıktır.

Ziraatta küçük köylü üretici aileleri mevcuttu ve tarım arazileri çiftçiler arasında her birinin vergilerini ödedikten sonra ailesinin ihtiyaçlarını karşılmasını sağlayacak ve farklılaşmaya izin vermeyen eşitlikçi bir şekilde dağıtılmıştı. Esnaflıktaki vaziyet ise, 18. asrın başlarına kadar en zengin esnaf ile en fakir esnaf arasındaki fark 3 ile 6 kat, sonrasında ise 4 ile 7 katına kadar varmakla beraber Mehmet Genç bunu büyük bir servet farklılaşması olarak görmez. Nispi bir eşitlik durumu söz konusudur. Her mesleğe ait olan ayrı lonca teşkilatları meslek içindeki faaliyetleri tanzim ederek sıkı bir murakabe altında tutar ve sapmalara müsaade etmezdi.

Ticaret sektöründe vaziyet biraz daha farklıydı. Ziraat ve esnaflığa kıyasla işletme için işin mahiyetinden dolayı lazım olan asgari sermaye daha büyüktür. Ayrıca sektör içi farklılaşma da daha fazladır. Ticaret sektörü üzerinde de devletin daimi bir kontrolü mevcuttu. Esnaflıkta olduğu gibi ticarete de kabul gören meşru kâr haddi %5 ile %15 arasında ve umumiyetle %10 civarındadır. Konulan tahditlerin aşılmış spekülatif bir zenginleşmeye müsaade edilmezdi. Sistem içinde sermayenin belli sınırların ötesinde büyüebilme fırsatı pek yoktu. Diğer bir zümre, sarraflar için kamu görevi anlayışı çok daha bariz ve kesin bir vasfa sahipti. Temel vazifeleri devlet maliyesi için finansman temin etmekte. Sarraflara izin verilen kâr haddi faiz haddine eşit seviyede, %20-24 arasında idi. Diğer sektörlerle kıyaslandığında daha fazla birikim yapabilme imkânına malik olmakla beraber "sermayeleri ne kadar büyürse büyüsün, devletin mali sisteminin gerektirdiği likiditeyi sağlamakla sınırlı tutulan

kamusal hizmetlerin dışına çıkarak yatırım yapmaları, kapitalist gelişme yolu tutacak işlere kalkışmaları, hatta ticarete girmeleri bile sınırlandırılmış bulunuyordu” (Genç, 2010: 77-78).

Bütün bu düzenlemeler içinde ekonomik büyümenin yolunu açabilecek bir sermaye birikiminin meydana gelebilmesi imkânsızdı. Ayrıca ekonominin bir sektöründeki sermayenin başka bir sektöre kaydırılmasının yollarının da kapatılmış olduğunu görüyoruz. “Kar tahdidi, narh ve diğer denetlemelere rağmen, bir tesadüf eseri olarak bir birikim oluşmuş ve bu devletin gözünden kaçmış bulunsa bile, bu birikimi ekonominin diğer sektörlerinde yatırıma dönüştürme imkanları son derece kısıtlı, hatta imkânsızdı denilebilir” (Genç 2010: 78). Sektörlerin birbirine kapalılığının esas olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapalılık sermayenin seyyaliyetini sınırlandırmış olduğu için ait olduğu sektörden başka bir sektöre akması mümkün değildi. Mesela; ticari sermaye bir sanayi şubesine girmeye çalıştığında ilgili lonca onun önünde aşılması imkânsız bir duvar şeklinde yükseliyordu.

Mehmet Genç, ayrıca Osmanlı iktisadi zihniyetinin temel unsurları olarak gördüğü ilkelerin de sermaye birikimi için elzem olan şartlar üzerinde ne vasıfta bir tesir icra ettiğini de tetkik eder. Osmanlı Devleti’nde pazar ilişkilerinin hacminin düşük olması provizyonizmin temelini oluşturmaktaydı. Provozyonizm iktisadi büyümeyi ve pazar ilişkilerinin hacmini daraltarak kendini ortaya çıkaran şartları daimi hale getirmişti. Provizyonizmin bu hali ve ayrıca iktisadi menfaat gruplarının devletle pazarlık şanslarının olmaması fiskalizmin sınırlarını da daraltmakta ve esnekliğine ket vurmaktaydı. “Osmanlı fiskalizmi sert, katı ve değişmez bir nitelik kazandı. O derecede sert ve saf bir şekil aldı ki, giderek her türlü iktisadi faaliyeti, daha ziyade getireceği vergi geliri açısından değerlendiren ve ondan ötesini idrak edemeyen bir nevi fiskosantrizme dönüştü” (Genç, 2010: 85). Sonuçta iktisadi hayatın kurucu ilkeleri de on sekizinci asrın özellikle ikinci yarısından itibaren ekonomik daralmanın temel müsebbipleri arasında yer almaktadır.

Mehmet Genç, Osmanlı’nın tamamen değişmeye kapalı olmadığını ancak son derece yavaş bir şekilde, zorlukla ve daima eskiye dönme baskısının engellemesiyle yüz yüze bulunduğunu söyler. Genç’e göre bir nevi geçmişin enkazı olarak ekonomide bir ağırlık oluşturan kurum ve ilişkilerin mevcudiyetlerini anlamak ve açıklamak için gelenekçilik ilkesinin zorlayıcılığını hesaba katmamız lazımdır (Genç, 2010: 84). Demek ki 18. asırda Osmanlı bürokrasisi, artık

rasyonel olmaktan çıkmış iktisadi büyüme önünde engel teşkil eden kurumları ayakta tutabilmek için enerjisinin mühim bir kısmını sarf etmektedir. Bu durum açıkçası bizi gelenekçiliğin siyasi manasının ne olduğu sorusuna götürecektir.

Mehmet Genç, Batı'da mevcut olan siyasi güçle ekonomik güç arasında karşılıklı etkileşime Osmanlı sisteminde rastlamanın mümkün olmadığını söyler. Osmanlı sisteminde iktisadi gücün siyasi güce tahvil edilmesine izin verilmez. İki arasındaki ilişki umumiyetle tek yönlüdür ve siyaset tayin edici mevkidedir. Osmanlılar irsi bir aristokrasinin oluşmasını önlemek için devşirme usulü ile devamlı bir devridaim içinde yenilenen meritokratik elit kadrosu teşkil etmişlerdi. Mehmet Genç, Osmanlıların, iktisadi hayatın bir icabı olan sermayeyi de siyaset üzerinde bir tesiri olmaması için benzer şekilde “devşirme tarzı” bir yöntemle sağlamaya çalıştıklarını söyler. “...ithalat ve ihracat gibi, büyük çapta sermaye gerektiren işlerde zaruri hallerde devlet sermayesini de kullanmakla birlikte, genel ve yaygın olarak devşirme tarzı diye nitelediğim yabancı sermayeyi tercih ettiler. Kapitülasyonların, yerlilere veya askeri zümre mensuplarına değil de, yabancılara tanınmasının en önemli motifi budur” (Genç, 2010: 86).

Aynı endişe ile büyük miktarda sermayeye ihtiyaç duyulan maliye-iltizam sektöründe de önce yabancılar, sonra ise yerli azınlıklar tercih edilmişti. Sermayenin başka sektörlerle kaymasını önlemek için bu sektör içinde İslami yasaklara rağmen faize de izin verdiler. “Himayeli” tüccar grubu genişlediğinde 1806'da “Avrupa Tüccarı” adı altında statüsü değiştirilerek yeni bir imtiyazlı zümre olarak tekrar tanzim edildiler. “Böylece sarrafların maliye-iltizam sektörüne bir de, dış ticaret sektörü eklenmiş oluyordu. Ama sistemin mantığı içinde kalındığı şuradan belli ki, aynı imtiyazlar, ısrarlı taleplerine rağmen Müslüman tüccarlara uzun süre tanınmamıştır” (Genç, 2010: 87). Gayrimüslimlerin tercih edilme sebebi siyaseti etkileme şansına sahip olmamalarıydı. Gayrimüslim reaya kendine sunulan bu fırsatı hakkıyla kullanmayı başarmıştır. “18. yüzyıldan itibaren, tedricen büyüdüğü görülen azınlık sermayesi böyle bir kavşakta oluştu. Ancak bu sermaye, maliye-iltizam sektörü içinde kalıyor ve dışına taşmasına pek imkân verilmiyordu” (Genç, 2010: 87).

Ticarette başlangıçta Müslüman tüccarların lehine oluşturulmuş ve Avrupa tüccarını en alt seviyeye yerleştirmiş olan iktisadi düzenlemeler zamanla ters yönde değişiklik geçirir. Azınlıkların tercih edilme sebebinin siyaseti etkileme şansına sahip olmamalarıdır. Yine de sonuç çok da arzulanan şekilde ger-

çekleşmedi. Azınlıkların Batı ile eskiye göre daha fazla temas içinde olmaları Avrupa'daki siyasi fikirlerle tanışmalarının yolunu açtı. Milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlerin evvela gayrimüslimler arasında yayılması tesadüf eseri değildir.

Askeri zümrenin üst kademeleri ise devletin bütün mali imkânlarının kendilerine açılmış olması ve yüksek gelirleri itibari ile sermaye birikimi imkânına sahip bir tabaka halinde bulunmaktaydı. Mehmet Genç, 18. asırda özellikle ikinci yarısından itibaren yüksek askeri zümrenin terekelerine müsadere usulüyle devletin el koymaya başladığını söyler. Devlet kendisini yüksek askeri zümrenin meşru varisi olarak görmektedir ve kaynağı devletin tanımış olduğu imkânlara bağlı olan servetler artık devlet hazinesine geri dönmektedir. Bu tatbikat daha öncesinde de vardı ama nadiren uygulanıyordu. Bunun sebebi bunların vakıf haline getirilmesini devletin teşvik ediyor olmasıydı. 18. asrın ikinci yarısından itibaren vakıf yatırımlarının giderek azaldığını müsadere uygulamasının bir kaideye dönüştüğünü görürüz (Genç, 2010: 222). Devlet, ticaretin canlılığını koruması ve imalat faaliyetlerinin verimliliğinin artışı için lüzumlu olan hanlar, köprüler, kervansaraylar, çarşılar, bedestenler gibi alt yapı yatırımlarını vakıflar vasıtası ile vücuda getirmekteydi. Bu yatırımların azalması da iktisadi hayat üzerinde menfi tesirlere yol açmıştır.

Müsadere ameliyesi sadece üst seviyedeki devlet adamları ile sınırlı kalmadı. 1770-1810 yılları arasında savaşların finansmanı ve büyüyen savunma harcamaları neticesinde devlet o vakte kadar mevcut olmayan tamamen yeni bir icraatı tatbikata geçirmiş ve İslam fıkının miras kaidelerine tezat bir şekilde özel şahısların terekelerine el koymaya başlamıştır. Daha evvel sadece askeri zümre için cari olan tatbikat artık esnaf ve tüccar terekeleri için de geçerli hale gelmiştir. Ölen tüccar iltizam üzerinden para kazanmış ise askeri sınıfın bir üyesi olarak görülüp devlet onun mirasına doğrudan varis olmuştur. Diğer hallerde fıkhi engelleri aşmak için ya daha sonra ödenmek üzere uzun vadeli alınmış bir borç olarak servete el konulmuş, bunun yapılamadığı durumda %40 ile %70 arasında ağır bir veraset vergisi alınarak budanmıştır. Mirasın aynı zamanda bütün varisler arasında İslami usullerle pay edildiğini de hatırlayacak olursak böyle bir müsadereyi nihayetinde ortada ticaret ve yatırıma akabilecek bir sermayenin kalabilmesi ihtimal dışıdır. Mehmet Genç'in sermaye ve yatırım çözülmesi diye tavsif ettiği vakanın bir parçasını da bu icraat oluşturmuştur. Genç, yaklaşık 70 yıl süren bir yatırım çözülmesinden bahsetmektedir ki bu dönem tam da Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin yerleşmekte olduğu devre denk gelmektedir (Genç, 2010: 264; 2022: 57).

Müslüman veya gayrimüslim reayaya sıkı kâr tahdidi getirmeleri ve askeri sınıfın üst zümre mensuplarının mirasına el koymaları Mehmet Genç'e göre Osmanlıların sivil alanda, siyaseti etkileme imkân ve istidadına sahip olabilecek muhtemel rakip unsurların elinde siyasi güce rahatlıkla tahvil edilebilecek büyüklükte bir sermayenin temerküz etmesini engellemek gayesi gütmektedir. Başka bir ifade ile, Osmanlılar siyasi hakimiyetleri ve aldıkları kararlar üzerinde bir tesir icra edebilecek oluşumlara mani olabilmek için, iktisadi hayatı da neredeyse tamamen rekabete kapattılar. Genç'in analizinden hareketle 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da ekonominin sadece ihtiyaçları tatmin etmek gibi saf iktisadi bir amil tarafından yönlendirilmediği, aynı derecede önemli siyasi saiklerle de yönlendirildiği söylenebilir. Ekonomi üzerindeki sıkı kontrolün temel hedefi siyasi bir rakibin ortaya çıkmasına mani olmaktır. Hanedanın konumu tartışılmaz olduğu için herhangi bir rakibin karşısına dikileceği zümre iktidarda etkin olan bürokratik seçkinlerdir. Yine de bir zümre asabiyetinden bahsetmek doğru olmaz. Çünkü bu sıkı kontrolü kendilerinin de mensubu oldukları yüksek askeri zümre üzerinde de icra ettiler. Bürokraside vazifeden ayrılan herkes iktisadi imtiyazlarını kaybetmekteydi ve sahip olduğu servet devlet hazinesine geri dönüyordu.

Devletin bulunduğu her yerden parayı çekip alması ekonomik hayatı tamamen menfi yönde etkilemiş, yatırımları kurutmuş ve daralmaya yol açmıştır. Kurumsal düzenlemelerin servet farklılaşmasını engelleyemediği hallerde de bu sermayeyi yok edecek bazı fren mekanizmaları mevcuttu. Bunlardan biri Genç'in fiskalizm ilkesi çerçevesinde mütalaa ettiği *mîrî mübayaa* rejimidir. Bu rejim, devlete ihtiyacı olan mal ve hizmetleri tüccar ve esnaftan piyasa kıymetinin altında maliyetine yakın veya maliyetinin altında bir fiyattan satın alma imkânı sağlamaktaydı. Normal zamanlarda talep edilen hizmet ve malların hacmi nispeten küçük ve herkese gücü nispetinde vergi tarzında dağıtıldığı için üretim üzerinde menfi bir tesiri görülmezdi. Savaş ve buhran dönemlerindeki etkisi ise tamamen menfi ve özellikle büyük teşebbüsler için yıkıcı bir karakter kazanmaktaydı. Böylece sermayenin budanmasında önemli bir vasıta işlevi görmekte, pazarı daraltmakta ve sanayii olumsuz şekilde etkilemekteydi (Genç, 2010: 264, 2022: 37).

Devletin artan ihtiyaçlarına paralel olarak toplum üzerindeki vergi yükü giderek artmıştır. Yine de pazar ilişkilerinin kâfi derecede gelişmediği bir ekonomik yapıda devletin ve ordusunun ihtiyaç duyduğu muhtelif mal ve hizmet-

lerin nakit vergi gelirleri ile piyasadan temin edilmesi pek mümkün değildi. Pratik hal çaresi mal ve hizmeti pazar aracılığı ile değil doğrudan olduğu yerde kaynağından vasitasız olarak tedarik etmektir. Devlet belli bir adalet anlayışı içinde mal ve hizmetleri kim ne kadar imal ediyorsa o nispette alma temayülü içinde olduğu için fazla üretim yapanı cezalandıran bir sonuç doğurmuştu. Devletin tedarik için ödediği bedelin nispeten sabit tutulması ve piyasada cari olan fiyat artışlarının altında kalması sebebiyle vergi mükellefleri üzerindeki yük hem objektif hem de psikolojik yönden epeyi ağırlaşmıştı. Bunun neticesi iki şekilde, üreticinin mal ve hizmetlerin miktarını azaltması veya kaliteyi düşürmesi şeklinde tahakkuk etmiştir. Hâlbuki bu devirde devlet hem daha çok hem de daha kaliteli savaş malzemesine ihtiyaç duymaktaydı. Mehmet Genç bunu bir paradoks olarak görür. Aynı zamanda devletin kara ve deniz nakliye vasıtalarına da el koyması ülke içinde mal tedavülünü de sıkıntıya sokmuş, ordunun ihtiyacı dışında kalan mallarda da kıtlığa yol açmıştı (Genç, 2010: 220-221). Savaşlarda askere alınan halktan şahıslarla beraber üretimde azalma, tüketimde ise artış olmaktadır. Savaşa eşlik eden iç güvenlik zaafı, savaşın artırdığı temaslar yoluyla yayılan salgın hastalıklar, kaybedilen toprakların hepsi ekonomi üzerinde menfi bir tesire sebep olmaktadır (Genç, 2010: 223).

Osmanlı Devleti'nin eşitlikçi ve eşitleyici sosyal-iktisadi yapısı ile temelde iktisadi yönden eşitlikçi olmayan kapitalizm arasında kan uyuşmazlığı vardır. "Osmanlı sistemi kapitalizme sadece kapalı değil, aynı zamanda karşı idi: Kapitalizme en açık olması gereken ticaret sektöründe gördüğümüz sınırlama, kontrol ve düzenlemelerde, bunu belki en açık şekilde müşahade etme fırsatını buluruz" (Genç, 2010: 78). Osmanlı'nın adalet anlayışı, toplumun bir kesiminin yoksullaşması pahasına diğer bir kesimin aşırı zenginleşmesini tasdik ve tasvip edecek bir tasavvura sahip değildi. Dilenciler üzerinden Osmanlı ile Avrupa mukayese edildiğinde bu hususta iki taraf için durumun ne kadar büyük bir farklılık arz ettiği ortaya çıkar. Mehmet Genç, tarihçi Bronislaw Geremek'ten nüfusları yaklaşık 500 bin civarında olan hem Paris hem Londra'da yaklaşık 50 bin kişinin sokaklarda dilencilik yaptığını nakleder. Aynı tarihlerde İstanbul'da 1736'da dilencilik yaptığı tespit edilen şahıs sayısı 322'dir ve hepsi gayrimüslim olan bu kişilerden devlet sadece 70 şahsa gerçek ihtiyaç sahibi olarak dilenme müsaadesi tanımıştır. Paris'teki dilenci sayısı İstanbul'dakinin yaklaşık 700 katıdır (Genç, 2022: 82-83).

Hülasa edecek olursak Mehmet Genç'in tespitlerine istinaden 18. asrın ikinci yarısından itibaren devletin askeri ihtiyaçlarının artışı ve uygulamaya mecbur kaldığı savaş ekonomisinin sermayenin menşeyini tamamen kurduğunu ve iktisadi büyümenin tam tersi bir istikamette olarak yatırımları giderek azalttığı ve ekonomiyi daralttığı söylenebilir. Bu oldukça enteresan bir durumdur. Sombart (1998) modern kapitalizmin gelişmesinde ve ekonominin büyümesinde artan lüks tüketimin yanında modern orduların ihtiyaçlarının da teşvik edici olduğunu söylemektedir. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nde vaziyet tam da aksi yönde tahakkuk etmiştir. Devlet ve ordunun ihtiyaçlarının temin edilmesine dönük bürokrasinin siyaseti ekonominin büyümesine değil daralmasına yol açmıştır. Mehmet Genç'in 70 yıllık yatırım çözülmesi dediği bu devirde mevcut şartlar altında sınıai kalkınma için lüzum duyulan sermaye birikimini tedarik etmek mümkün olmamıştır.

Bütün çabalara rağmen daha sonraki Tanzimat devrinde de ekonomide gelenekçilik terk edilmiş olmasına ve devletin doğrudan yatırım ve müdahalelerine rağmen ne sanayileşmeyi gerçekleştirmek ne de lüzum duyulan sermaye birikimini tedarik etmek mümkün oldu. Sanayileşme yolunda sermaye birikiminin yetersizliği ve orta sınıfların zayıflığı yönünden Türkiye'ye benzeyen (elbette aralarında pek çok farklılık mevcuttur) ama bu çabasında İngiltere ve Fransa dışında başarılı bir model ortaya koyan bir diğer ülke Almanya'ydı. Almanya'nın şartları İngiltere ve Fransa'ya nispetle epeyce geri durumdaydı. Yine de Alman bürokrasisi kalkınmayı sağlayacak sermayeyi küçük mevduatlar halinde bir araya getirerek tedarik etmeyi başardı ve kalkınma için lüzum duyulan yatırımların ve şirketleşmelerin teşvik edici ve planlayıcı muharriki oldu. Almanya'nın gittiği yol İngiltere ve Fransa'nın izlediği yoldan farklıydı. Daha önce 1830'larda Belçika'da ortaya çıkan ve 1850'lerde Fransa'da uygulamaya sokulan bankacılık modeli en geniş hareket sahasına Almanya'da kavuştu. Hem ticari mevduatları hem de kısa vadeli mevduatları uzun vadeli yatırımları finanse etmek için kullanıyor, sanayi işletmelerini teşvik ediyor, lüzum duyuldukça onlara finansman sağlıyor, hisselerini satıyor ve yönetim kurullarında temsilciler bulundurarak faaliyetlerinde doğrudan yer alıyordu. 'Finans Kapitalizmi' ismi verilen bu sistemde bankaların bir kısmı birçok büyük şirketi nüfuz ve kontrolleri altında tutuyorlardı (Landes, 1995: 141). Nispeten geç sanayileşen Almanya ile kıyaslayacak olursak Osmanlı'nın temel sorunu, uzun süreli savaş ekonomisinin sanayileşme yolunda kendine has bir alternatif oluşturmasında devlet ve toplumu mecalsiz bırakmasıdır diyebiliriz.

Sanayi Devrimi ve Bilim

Mehmet Genç'e göre, Sanayi Devrimi, bilimsel bilgi ve teknolojik buluşların birikimi, kurumsal birikim ve en önemlisi sermaye birikiminden müteşekkil bir birikimler toplamıdır. Bilim devrimi Avrupa'da üniversitelerin dışında özel alanda gerçekleşmişti. Bilim devrimini gerçekleştirenler üniversitelerde itibar görmediler ve üniversitenin dışında kaldılar. "Bu ilim adamları zeki, meraklı, aylak, zengin, çalışmaya mecbur olmayan adamlardı. Deneylerle, gözlemlerle rahat rahat uğraşabiliyorlardı". Genç'e göre, Osmanlı cemiyetinde servet ve büyük gelirlere malik olabilme imkânına sahip olanlar sadece bürokrasinin orta ve üst tabakasında yer alan kişilerdi. Onların da ilimle uğraşmaya vakitleri yoktu. Bilimin gelişmesi ise, ancak hayatını tamamen bilime vakfedenler sayesinde mümkün oluyordu. Bilimin üniversiteye girmesi ilk defa 18. asırda Almanya'da olmuştu. Mehmet Genç'e göre, ilmi benimseyip iktibas etmek ayrı bir şey gelişmesine katkıda bulunmak ayrı bir şeydir. Çok sayıda üniversite açmak ilmin yayılmasını sağlayabilir fakat ilerlemesi için yeterli olmayabilir (Küçükkalay, 2022: 229). Bilimin gelişebilmesi için üniversitelerin dışında bilimle ilgilenen kurumlara ihtiyaç vardır. Devletin en nihayetinde üniversitelerden beklentisi devlette istihdam edeceği kişiler yetiştirmesidir.

Genç'e (2010: 354) göre, bilimsel etkinlik bireysel bir vaka gibi görünmekle birlikte hakikatte kurumsal seviyede örgütlenmiş müşterek bir yaratma faaliyeti temeli üstünde ortaya çıkmaktadır. İلمي faaliyet açısından Türkiye'nin temel meselesi üniversite hocalığı dışında yaygın ve çeşitlenmiş bir kurumsal teşkilatlanmadan mahrum olmasıdır. İrtibatlı olmalarına rağmen bilimsel araştırma ve üniversite hocalığı arasında bir özdeşlik yoktur. İلمي faaliyet kurumsal çerçevede düzenlenmediği müddetçe ferdi çabalara bağlı tesadüfi sonuçlardan kurtulması mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde hocalık ve eğitim faaliyetinin de dünya standartları seviyesine erişmesi zor olacaktır (Genç, 2010: 357). Bilimsel araştırmanın gelişebilmesi için üniversite haricinde oluşturulacak kurumlar aracılığı ile örgütlenmesi ve toplumda daha geniş bir yelpazede yaygınlaştırılması gerekmektedir. Halen iktisadi kalkınmasını tam manasıyla gerçekleştirememiş olan Türkiye'nin bu kalkınmanın bir sacayağını teşkil eden bilimin gelişmesi için yapması icap eden şeylerdir bunlar. Bu görüşünün temelini ise sanayileşme olgusunun tarihi seyri oluşturur.

Mehmet Genç, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı İngiltere'de, bu gelişmenin ardındaki sosyal ve kültürel hayata dikkatimizi yöneltir. Gelişmelerin ardındaki

en önemli amillerden biri teknoloji ve bilim kültürünün toplum içinde değişik tabakalar içindeki yaygınlığıdır. İngiltere devri açısından okur-yazarlık seviyesi, toplam nüfus içerisinde yaklaşık %20-30 civarındaki oranı ile Avrupa'da üst sırada yer alan ülkelerden biridir. Ancak daha da önemli olan teknolojik okur yazarlığın eğitilmiş nüfusun neredeyse tamamına yayılmış olmasıdır. Basit nitelikte mucitlik ve alet iyileştirmeleri esnaflık seviyesindeki tamircilere kadar yayılmıştır ve bu tamircilerin pek çoğunun bilim dernekleri ile üyelik derecesinde yakın ilişkileri vardır (Genç & Özvar, 2021: 145, 167). Mehmet Genç'in ifadelerini destekler mahiyette tarihçi Landes deneme ve gözleme dayalı ampirik çalışmanın Sanayi Devrimi'nin başlangıç devrinde teknik yeniliklerin temelini oluşturduğunu söyler. Bunların çoğu zeki ama ilmi bilgisiz yetersiz tamirciler tarafından yapılmıştı. Hatta sanayinin bilim araştırmaları üzerinde teşvik edici tesiri de oldu. Neticede tecrübe ve mesleki gözleme dayalı iyileştirme ve icatların bir sınırı vardı. Ampirizm tekstil ve metal işlerinde verimli olsa da kimya ve elektrik alanında daha fazla bilgi ve uzmanlık gerektiren araştırmalara ihtiyaç vardı (Landes, 1995: 139). Teknolojik okuryazarlığın da aşmadığı belli bir sınır mevcuttu. Dolayısı ile giderek daha pahalı hale gelen ilmi araştırmaları teşvik edecek ve örgütleyecek yüksek sermayeli teşekküllere her daim ihtiyaç olacaktır.

Genç, bu hususta devletin desteğini de önemli addeder. Avrupa'da eski düzenin devam etmesini isteyenlerin teknolojik değişmelere gösterdiği tepkiler karşısında kapitalizmi benimseyen Batılı devletler daima kapitalistlerin lehinde karar vermişler ve yenilikçi hamleleri desteklemişlerdi. Ayrıca sanayileşmenin temel muharriki haline gelmiş olan pazar mekanizmasının yapılarına da katkıda bulunarak süreçte çok önemli bir rol icra etmişlerdi. Devletin ekonomiye katkısı yatırım ve üretim faaliyetleri yoluyla değil daha çok talepleri tanzim etme, kurumsal düzenlemeler yapma şeklinde olmuştu (Genç & Özvar, 2021: 145-146).

Genç, iktisadi büyüme ile bilimin gelişmesi arasında sıkı bir ilişki ve irtibatın varlığından bahseder. Hem Sanayi Devrimi'ni hem de Bilim Devrimi'ni gerçekleştiren aynı insan tipidir. İki devrimin de gerçekleşmesinde faal olan hâkim figürecessüs sahibi, yenilikçi ve yaratıcı insan tipidir. "Sanayi Devrimi kârlılığı artırmak isteyen kapitalistlerin maliyeti düşürmek, sürümü artırmak daha geniş kitleye, pazara ulaşmak için olan gayretleri neticede yenilikçi, yaratıcı insan tipinin hâkimiyeti sayesinde olmuştur. Bilim Devrimi yapan tam aynı zihniyette bir tiptir merak eden, yeniyi denemek isteyen insan bu yeni tip

insan hem Bilim Devrimi'nde hem Sanayi Devrimi'nde hâkim figürdür" (Genç & Özvar, 2021: 168).

Genç'e göre, sosyal adaleti ve kolektif refahı amaçlayan eşitlikçi sosyal yapıya sahip cemiyetlerde bilimin gelişebilme ihtimali yoktu. Bilimin gelişmesi, gündelik hayatın gaileleri dışında ve geçim endişesi olmayan zeki ve meraklı kişiler aracılığıyla mümkün olabilirdi ancak. Osmanlı'nın eşitlikçi yapısı sermaye birikimine müsaade etmediği gibi ilmi bir birikime de izin vermemekteydi. İster istemez Sanayi Devrimi'nin en önemli iki sacayağından Osmanlılar mahrumdular. Lakin tarihe baktığımızda eşitsizlik üzerine kurulu olan her tabakalı toplumda bilimin mekanik bir şekilde neşvünema bulmadığını görüyoruz. Bunun en iyi örneği Roma Devleti'dir veya Modern devir öncesi Japonya'dır. Daha birçok misal verilebilir. Dolayısıyla eşitsizlik dışında en az onun kadar veya ondan daha önemli başka bir olgunun olması gerekir. Bu da insanları grup halinde belli yönde davranmaya iten sosyal teşviiktir. Bu da cemiyette neyin daha muteber addedildiği ile alakalıdır. Ayrıca Avrupa'da aristokrasinin müttefiki konumunda olan Kilise'nin dünya görüşüne bir alternatif oluşturmada bilimin oldukça vaatkâr bir mevkide olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Neticede Türkiye'de devlet bürokrasisinin siyasi sahada sermayeye dayalı rakip oluşumları engellemek için uyguladığı katı eşitlikçi ekonomi siyaseti bürokrasi dışındaki büyük sivil kitlenin modernleşmeye yapabileceği katkıya ket vurmuştur. 18. asrın ikinci yarısından itibaren devletin ihtiyaçları cemiyetin ihtiyaçlarının önüne geçmiş ekonomiyi rasyonel bir işleyişten mahrum bırakmıştır. Bundan dolayı devletin almış olduğu bütün tedbirler ve icraata geçirdiği yenileşme programları, toplumun yapabileceği zihni ve pratik katkıları dışarıda bıraktığı ve imkânsız hale getirdiği için yetersiz kalmıştır.

Sonuç

Mehmet Genç'in analizinde kapitalizm bir referans noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Sistemin kapitalistçe bir gelişmeye ne kadar izin verdiği yahut niçin izin vermediği çalışmanın problematiklerinden biridir. İki kutuplu bir düşünme tarzı kendini sıkça gösterir. Malikâne sistemi üzerine ufuk açıcı çalışmasında şöyle bir ifade ile karşılarız: "Mâmâfih, bu yoldan, kapitalist tipte bir müteşebbis oluşmadı. Mâlikânegiler, zengin birer rantıye bürokrat olarak kaldılar. Sistemin ekonomi üzerinde zamanla olumsuz etkilerinin ortaya çıkmasının

başlıca kaynağı da bu oldu” (2022: 112). Mehmet Genç özel sektördeki muhtemel bir sermaye birikiminin gidebileceği tek bir istikamet olduğunu düşünür; o da kapitalizmdir. Farklı bir alternatifin olabileceği noktasında bir arayışı yoktur. Hâlbuki sermaye birikiminin kapitalizme varacak bir doğrultuda bir gelişme kat edebilmesi ve yaşamaya devam edebilmesi için modern öncesi dünyanın mevcut değer sisteminin terk edilmesi ve diğer milletlere karşı yağmacı kolonyal bir tavrın etkili bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Başarılı bir sanayileşme ve kapitalistleşme gerçekleştirmesine rağmen kolonyal bir karaktere bürünemeyen Almanya’nın iki dünya savaşını kaybetmiş olması tesadüf değildir.

Kapitalizm bir yönüyle hesaplamaya dayalı bir rasyonel veçheye ve katı bir disipline dayanır. Diğer veçhesi ile fırsatları kollayan maceracı bir ruha dayanır ve bu maceracılık herhangi bir sınır tanımayan tatmin bulmaz bir aç gözlülükten neşet eder. ‘Rasyonel’ kapitalizm, bu maceracı boyutu ile esasen rasyonellikten ve rasyonel bir düzenden ziyade kaotik ortamları sever. Dünyanın daimi olarak “casus belli” içinde tutuluyor olması bunun en bariz timsali ve alametidir. Kapitalizm bir veçhesi ile daimi bir savaş ekonomisidir ve hiçbir zaman istismar, yağmacılık ve sömürgecilikten vaz geçmemiştir. Weber’in ideal tipik tasvir ve tanımlarının aksine pratikte kapitalizm umumiyetle “sulh u salah” peşinde olmamıştır.

Sistem içinde bir çalışma ahlakı, bir ticaret ahlakı var olabilir lakin bir sistem olarak kapitalizmin herhangi bir ahlaki endişesi yoktur. Geçmişte Protestanlık kapitalizm açısından zaten çoktan başlamış olan bir sürece giydirilmiş olan ahlaki bir zırh olma vazifesi görmüştür. Kapitalizme Protestanlık üzerinden ahlaki bir zemin bulan Weber dahi bunun muayyen bir devir için geçerli olduğunu daha sonrasında sekülerleşme ile Protestan değerlerin de terk edildiğini söyler. Aslında Protestanlığın yaptığı kapitalizme kendisini lanetleyen Katoliklik karşısında ihtiyaç duyduğu ahlaki meşruiyeti temin etmekten ibaret kalmıştır. Sonraki hukuki düzenlemeler böyle bir zırha ihtiyaç bırakmamıştır.

Avrupa’nın iktisadi büyümesi, kapitalist sermaye birikimi büyük sosyal bedeller ödenerek gerçekleştirilmiştir. Mehmet Genç, Osmanlı Devleti’nin hiçbir zaman böyle bir bedel ödemeyi veya böyle bir bedeli kendisi dışında kalan başka insanlara ödetmeyi kabul etmediğini söyler. Kapitalizmin “neliğine” (şeyiyetine) dair bir analiz yapılmadıkça neyin reddedilmiş olduğu ve ödenen

bedelin ne olduğu ve tersi vaziyette ne olacağının kıyaslamasının yapılabilmesi mümkün değildir. Günümüz ekonomi politiği içinde gelişmiş kapitalist bir ülke olmak kendileri dışında bütün diğer bütün milletlerin emeğini ve kaynaklarını adaletsizce sömüren mütegalibe devletler (Fanon'un deyişi ile "yeryüzünün lanetlileri"nin) hizasında dizilmek, safında olmak manasına gelir. Bedel ödetmek hiçbir zaman son bulmaz. Her zaman için bedeli ödeyecek birilerinin bulunması gerekir ve de bulunur.

Osmanlı Devleti ve yönetici eliti daima sanayi öncesi Klasik dünyanın değerler sistemine sadık kalmış ve onları en yüksek seviyede pratiklerinin kurucu esasları halinde tutmaya çalışmıştır. Denebilir ki Osmanlı Devleti, diğer bütün rakiplerine göre bu değerleri mümkün olan en mükemmel seviyede icraata aktarabilme başarısını sergileyerek ömrünü tamamlamıştır. Temel hedefi adalet ilkesi üzerinden işleyen bir sosyal düzen inşa etmeyi ve kendi adalet tasavvuru ve sahip olduğu imkânlar dâhilinde bu hedefe vasıl olmak için lazım gelen her şeyi yapmıştır.

Osmanlı'yı kendi hedeflerini gerçekleştirmede ne kadar muvaffakiyet kaydettiği noktasından eleştirmek ayrı bir şey, daha sonraki asırlarda ortaya çıkan bazı gelişmeleri tahmin edemeyip o doğrultuda gerekli tedbirleri almadığı için eleştirmek ayrı bir şeydir. Mehmet Genç'in bakış açısı içinde Osmanlı, kendi dünyası ve hedefleri cihetinden değerlendirdiğinde, mahdut da olsa devri için makul görülebilecek seviyede belli bir refah temin ederek herkese yaşama hakkı tanınması noktasında müspet bir vecheye sahiptir. Diğer taraftan Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmesini sağlayabilecek bir sermaye birikimi üzerinden değerlendirildiğinde ise, menfi bir vechesi söz konusudur. Mevcudiyetini ve sahip olduğu değerleri Yeni Çağ'a intikal ettirmekte başarısız olmuştur. Esasen bunlar kapitalizmin mevcut tarihi tecrübesi ve pratikleri çerçevesinde düşünüldüğünde modern iktisadi büyüme için elverişli de görünmemektedir.

Osmanlı Devleti'nin bir farklılıklar devleti olduğu bilinen bir olgudur. Bu farklılıklar, etnik, kültürel, dini ve lisani farklardır. Osmanlılar Klasik devir içerisinde bu farklılıkları bir eritme potasında kaynaştırmaya ve birleştirmeye hiçbir zaman teşebbüs etmemiştir. Aksine yüksek bir müsamaha göstermiş, devam etmeleri yönünde gayret sarf etmiş ve düzenlemeler yapmıştır. Lakin söz konusu olan ekonomik farklılıklarsa buna çok da müsaade edilmediğini, aksine insanlar ve zümreler arasında büyük servet farklılaşmalarına düşman olduğunu Mehmet Genç'ten öğreniyoruz. Antik siyaset felsefesinin, özellikle

Aristoteles'in temel problemlerinden birisi polis içinde vatandaşların siyasi eşitliklerine halel getirmeden iktisadi eşitsizliğe nasıl müsaade edileceğidir veya iktisadi eşitsizliklere rağmen vatandaşların siyasi eşitliklerinin nasıl sağlanabileceğidir. Osmanlılar ise, meseleyi iktisadi eşitlik siyasi eşitsizlik şeklinde çözmüş görünmektedirler.

Mehmet Genç, Klasik dönem boyunca bir şekilde iktisadi zihniyet yönünden bir devamlılığın olduğunu düşünür. Sırası ile devletin en üst makamlarını ilmiye, seyfiye ve kalemiyenin işgal ettiklerini dikkate alarak zihniyetteki devamlılığın her bir zümre açısından tetkik edilmesi böyle bir devamlılığın ne şekilde ne mahiyette ve ne kadar mevcut olduğunun vuzuha kavuşturulması için ehemmiyet arz etmektedir.

Mehmet Genç'in çalışmasını, günümüz ile irtibatlandırarak düşünecek olursak, Batı'dan farklı bir geleneğe ve geçmişe sahip olanlar olarak sahip olduğumuz değerler ve iyi hasletler ile modern iktisadi hayat arasında yeni bir denge kurmamız gerektiği hususunda bir ikaz olarak görebiliriz.

Kaynaklar

- Genç, Mehmet (2010) *Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Genç, Mehmet (2022) *Devlet ve Ekonomi II*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Genç, Mehmet & Özvar, Erol (2021) *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar-I*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Genç, Mehmet & Toker, Serhat (2009) "Tarihsel Sosyoloji Üzerine", *Tarihsel Sosyoloji*, Elisabeth Özdalga (ed.), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Küçükcalay, A. Mesud (2022) *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Landes, David S. (1995) "Kapitalizm ve Sanayi Devrimi" *Tarih Risaleleri*, Mustafa Özel (editör), İstanbul: İz Yayıncılık
- Sombart, Werner (1998) *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- Weber, Max (1949) *The Methodology of the Social Sciences*, Illinois: The Free Press

MEHMET GENÇ'TE OSMANLI ESNAFI VE ZİHNİYETİ

Aznavur Demirpolat¹

Giriş

Sahip olduğu değerler ve “sosyal sermaye” ile esnaf zümreleri, Türkiye’de geçmişten günümüze varlığını devam ettiren ve bugün ile mezi arasında devamlılık köprüsü oluşturan önemli bir sosyal tabakadır. Esnaf zümrelerini çalışmak dünden bugüne intikal eden değerlerin neler olduğunu tespit etmek açısından oldukça mühimdir. Esnaf zümreleri tarihte oluşmuş belli değerlerin dünden bugüne taşıyıcısı konumundadırlar.

Osmanlı esnaf zihniyetini ve bu zihniyeti belirleyen ilkeleri ortaya koymak, Osmanlı Türk toplumunda yer etmiş olan temel değerlerin anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü Osmanlı Türk toplumunda esnaf kesimleri şehir toplumunun ve iktisadiyatının önemli bir kısmını oluşturmuş ve diğer bütün halk kesimleri ile yakın bir temas içinde olmuştur. Esnaf zümrelerin her şehir ve kasabadaki mevcudiyetleri geçmişin medeni ve sosyal hayatı için ne derecede hayati bir unsur olduklarını bize gösterir. Geçmişte sosyal hayatın maddi ilişkilerinin temellerinin ne şekilde düzenlenmiş olduğu konusunda önemli bilgiler sağlayacaktır. Esnaf zümrelerinin tetkiki devletin iktisadi zümrelerle olan temasının ve işbirliğinin ne mahiyette olduğunun anlaşılması açısından da önemlidir.

Osmanlı İktisadi Hayatı ve Zihniyeti

Esnaf ve zihniyet konusuna girmeden önce Mehmet Genç’in Osmanlı’da iktisadi hayata yönelik bakış açısını ortaya koymamız gerekmektedir. Genç, 1500-1800 yılları arasındaki dönemde Osmanlı iktisadi hayatını ve “iktisadi dünya görüşünü” belirleyen temel ilkeleri işçilik (provisyonizm), gelenekçilik (traditionalism) ve fiskalizm olarak tarif eder (Genç, 2014: 45). Aslında

1 Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Genç, bu temel ilkeleri açıklarken, genelde iktisadi hayata özelde ise Osmanlı iktisadına yönelik kendi temel anlayışını ortaya koymuştur.

Genç'e göre, Osmanlıların yönetici elitlerinin iktisadi hayata dair görüşleri, çağdaşları olan merkantalist Batı'nın mahsulü olan iktisadi anlayıştan ve uygulamalardan oldukça değişik özellikler taşımaktaydı (Genç, 1995: 108). Osmanlıların zihin dünyalarında, ekonomi tasavvuru en genel manasıyla, ihtiyaçların giderilmesi noktasında toplanıyordu. Bir başka ifadeyle Genç, "Osmanlı ekonomisi ... bir ihtiyaç ekonomisi idi. İnsanlar ekonomi için midir? Yoksa ekonomi insan için midir? diye sorulsa hiç müphemiyete yer vermeyecek şekilde "ekonomi insan içindir" cevabını verirdi Osmanlı zihni" demektedir (Genç, 2014: 336)

Osmanlılar için iktisadi faaliyetin esas hedefi ve meşruiyet temeli devletin ve toplumun bütün tabakalarının ihtiyaçlarının karşılanmasıydı ve bu onun "provizyonist" vasfını teşkil etmekteydi. Provizyonizm tüketiciyi dikkate alan bir ilkedir. "Buna göre, iktisadi faaliyetin amacı, insanların ihtiyacını karşılamaktır. Binaenaleyh üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedeftir" (Genç, 2014: 56). Toplumsal kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla üretimde verimliliği arttırmak için ziraat üretiminden kasaba ve şehirlerde gerçekleşen zanaat üretimine değin üretimin büyüklüğü, kalitesi ve fiyatı üzerinde sıkı denetim mekanizması kurmuştur.

Osmanlı Devleti için ziraatta en ideal ve eşitlikçi üretimin gerçekleşeceği üretim birimi olan arazi parçasının büyüklüğü, toprağın verimine istinaden 60 ile 150 dönüm arasında değişmekteydi. Her bir aileye tahsis edilen bu arazi taksimi 19. yüzyıla değin Osmanlı'da devam etmiştir. Devlet-i Aliye tarım üretiminde bulunan kimselere sadece toprağın kullanım hakkını vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti tarım arazilerinin miras yoluyla devredilmesine ya da parçalanmasına izin vermediği gibi bu arazilerin birilerinin elinde toplanarak büyük çiftliklere dönüşmesine de izin vermemiştir (Genç, 2014: 42). İhtiyaçların karşılanması anlayışı üzerine temellenmiş olan bu sistemde, tarımsal üretimden loncalara değin mal ve hizmet üretenler evvela kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, kademe kademe ülkenin diğer bölgelerinin ihtiyaçlarına cevap vermeliydiler. Bu anlayış bir anlamda, Batı'daki iktisadi uygulamalara, özellikle ihracata dayalı merkantalist anlayışa tezat teşkil etmekteydi. Devlet-i

Aliye elitleri tebaanın ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması ve şehirlerin iktisadi olarak refah içinde olmaları için, "...ithalat ve ihracat konusunda, çağdaşları olan Batı'nın ve bugünün değerlerine hiç uymayan bir tutum içindeydiler. İthalatı serbest bırakıyor, buna karşılık ihracat üzerinde, bazen yasaklamalara varan ölçüde, sıkı bir kontrol rejimi uyguluyorlardı" (Genç 1995: 108). Dolayısıyla, ancak kademeli olarak bütün ülkenin ihtiyaçlarının tümü karşılandıktan sonra, geride kalan mamul ve mahsulün, yani marjinal faydası kalmamış ürünlerin ihraç edilmesine izin verirlerdi. Diğer taraftan, Devlet-i Aliye'nin iktisadi sistemi içinde hiçbir tahdide tabi tutmadan ithalatın serbestçe yapılmasına izin verdiler. Bunun sebebi iâşe ilkesi açısından ülkede üretilmeyen veya çok az miktarda üretilen ihtiyaç mallarının dışarıdan tedarik edilmesi ve böylece kıtlıklarının hissedilmemesinin sağlanmaya çalışılmasıydı. İthalat kolaylaştırılmakta ve teşvik edilmekteydi çünkü marjinal faydası yüksek malların ülke pazarlarına girmesini mümkün kılmaktaydı (Genç, 2014: 43).

Provisyonizm'in ayrıca Osmanlı'da uzun bir süre, yani en az iki asır boyunca uygulamada kalması Osmanlı dünya görüşünün bir başka ilkesi olan "gelenekçiliğin" doğmasına imkân vermiştir. (DE 44) Uzun süre boyunca değişmeden kalan bir toplumda, ne değişim olgusundan ne de Batı'da olduğu gibi değişimi ve "yeni" olanı önceleyen bir zihniyetin varlığından söz edilebilir. Kaldı ki, Batı'da dahi, gelenekçilik uzunca bir süre, özellikle Rönesans ve Reformasyon dönemine değin devam etmiştir. Batı'da büyük ölçüde Aydınlanma dönemiyle birlikte nihai şekline kavuşan değişim düşüncesi modernitenin yükselişi ile yakından alakalıdır. Osmanlı'da ise, tıpkı modern öncesi Batı'da olduğu üzere asıl olan, gelenekte uzunca bir zaman devam eden uygulama ve ilişkilerdir. Osmanlı toplumunda gelenekçilik her ne kadar iâşeci uygulamaların uzun müddet devam etmesinin sonucunda yerleşik bir ilke halini almış olsa da, Mehmet Genç, gelenekselciliğin temelinde İslam dini ve öğretisinin yer aldığı görüşündedir. Osmanlı elitleri tereddüt etmeksizin dinin yapısı içinde bir model olarak buldukları evren tasavvurunu sosyal ve ekonomik dünyaya yansıtmışlardır.

"Yani hakikat, tıpkı dinde olduğu gibi, sosyoekonomik dünyada da tekti, buna karşılık yanırlar sonsuzdu. Yanırların okyanusunda, tek olan hakikati, nasıl dinde ve doktrinde Allah vahiy yoluyla vermişse, bir ölçüde o vahye uyarak yerleştirilen gelenek ve tecrübelerle oluşan sistemin unsurlarını da tıpkı dindeki tek hakikat gibi, sımsıkı muhafaza etmemiz gerekir diye düşünüyorlardı" (Genç, 1995: 109).

Bu anlayışın bir neticesi olarak, modern öncesi dönemde, yani 16-18. yüzyıllarda karşılaşılan tüm siyasi ve iktisadi sorunlar gelenekler çerçevesinde çözülmeye çalışıldı. Gelenekçiliğin referans noktası kadim olandı. Bir kanunname de zikredildiği üzere, kadim “odur ki onun öncesini kimse hatırlamaz” (Genç, 2014: 45).

Mehmet Genç, Osmanlı iktisadi zihniyetini açıklarken provizyonizmi ve gelenekçiliği tamamlayan üçüncü ilke olan ve devletin gelirlerinin en üst seviyeye çıkartılması ve daha aşağıya düşmemesi olarak tarif ettiği fiskalizmi öz olarak şu şekilde izah etmiştir:

“Sistemin yaşaması, onu yaşatacak güçlü bir organizasyonun devamıyla mümkün olabileceği için, devlet ve onun adına hareket edenlerin ekonomide kaynaklar üzerinde kesin söz hakkı olduğunu düşünüyordular. Bu, tabii olarak, toplumda ihtiyaçlar skalasının en üst noktalarına yerleştirdikleri devlet ve temsilcilerinin, toplumun diğer katmanlarında olduğu gibi, sadece yaşamasını değil, aynı zamanda çok güçlü ve etkili olmasını sağlayacak bir ayrıcalıklı kaynak tahsisini de içeriyordu” (Genç, 1995: 109).

Devlet ve onun imkanlarını kullanan yönetici zümrenin gelir ve gider durumları diğer toplumsal kesimlerle yani reaya ile karşılaştırıldığında zorunlu olarak daha yüksektir. Ancak bu üst yönetici zümrelerin etrafındaki maiyetlerinin sayıca çok fazla olması ve hane halkının tüketim harcamalarının da oldukça yüksek olması sebebiyle bu farklılık nispi bir karaktere sahiptir. Ancak devleti temsil eden ve onun adına hareket edenlerin görevleri süresince sermaye biriktirmeleri ve büyük sermaye sahipleri olmaları devlet tarafından istenmeyen bir durumdu. Zira devlet kendi karşısında dini ya da iktisadi herhangi bir gücün oluşmasına olumlu bakmamıştır. Şayet devlet görevlilerinden birisi görev süresi içerisinde kayda değer bir birikim yapmışsa, görevden ayrıldıktan sonra bu kimsenin biriktirdiği servet ya müsadere edilir ya da vakfa dönüştürülürdü (Genç, 1995: 109).

Osmanlı Esnafı ve Ahilik

Mehmet Genç, Osmanlı esnafı üzerine yapmış olduğu çalışmalarda Osmanlı esnaf hayatının 18. ve 19. yüzyıllarda taşıdığı başlıca nitelikleri ve devletle ilişkileri üzerinde durmuştur. Genç, Osmanlı esnafını en genel hatları ile “Şehir

ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler” şeklinde tanımlar (Genç, 2014: 289). Genç’e göre Osmanlı esnaf sistemi kendisinden önce Anadolu’da var olan Ahilik geleneğinden büyük ölçüde farklılaşmıştır. 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu’da oldukça aktif rol alan Ahi teşkilatı Osmanlı döneminde giderek önem ve etkisini kaybetmiştir. Selçuklu dönemindeki Ahi teşkilatının “mesleki” niteliği oldukça müphemdir. Osmanlı döneminde ise, esnafın belirgin olan özelliği “mesleki” bir kuruluş ya da örgütlenme biçimine sahip olmasıdır. Genç’e göre, Ahilikle kıyaslandığında, Osmanlı esnaf teşkilatları sadece şehirlerde mevcuttur ve daha dar uzmanlık alanlarına ayrılmıştır. Osmanlı esnaf örgütleri ile alakalı ilk belgelere 16. yüzyıldan itibaren rastlanıyor olması yapılanmanın bu devirde asıl karakterini kazanmaya başladığını gösterir (Genç, 2014: 301).

Diğer taraftan Osmanlı esnaf teşkilatının Ahilikle olan ilişkisi, ona göre, “meçhullerle dolu bir alandır.” Esnafla alakalı belgelerde Ahiliğe dair izlerin fazla olmadığını söyler. En bariz iz olarak bazı esnaf teşkilatlarının idari kadrosunda “Ahi Baba” namıyla bir görevlinin bulunmasıdır. Sadece debbağ, kayıkçı vs. birkaç esnaf örgütünde görülmekte olan bu görevlinin kethüdaya nispetle mevkiinin ne olduğu da aşikâr değildir. Yine aynı isimle “Ahi Baba” veya “Şeyh-i Seb’a” diye çağrılan, inşaat sektörü dışındaki bütün esnaf zümrelerinin reisiği görevini icra etmesi için esnafın kendi aralarından seçtikleri bir görevli mevcuttu. Mehmet Genç, etkisi sınırlı olan bu kişinin Ahiliğin bir devamı olarak görülebileceğini söyler. Buna ülkedeki bütün debbağ esnafının manevi olarak Kırşehir’deki Ahi Evren Zaviyesi şeyhine bağlılıklarının da eklenebileceğini söyler. Ayrıca esnaf teşkilatlarının merasim ve adetlerinin bazı unsurlarının köklerinin Ahiliğe dayandığı da düşünülebilir. Yine de Mehmet Genç’e göre bütün bu zikredilen iz ve tesirlere rağmen Osmanlı esnaf örgütlerinin Ahiliğin bir devamı olduğunu söylemek zordur (Genç, 2014: 301-302).

Ayrıca Mehmet Genç’e göre, her ne kadar Osmanlı esnaf teşkilatını ifade etmek için kullanılan “lonca deyimi” ile 18. asırdan itibaren karşılaşılmaya başlanıyorsa da 16 yüzyıldan itibaren gelişme gösteren esnaf teşkilatı üzerinde yabancı bir etkiden bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı esnaf teşkilatlarının yapısı, tedrici bir şekilde 17-18. asırlarda oluşmuş yerli bir teşekküldür. Lonca deyimi ise “esnaf örgütünün genel kurulu ve bu kurulun toplandığı yer anlamı dışında bir muhteva taşımaz” (Genç, 2014: 302).

Devlet ve Esnaf: Otonomi Sorunu

Max Weber ve Henri Pirenne'ye göre otonom şehirlerin gelişimi Batı'da kapitalizmin yükselişi açısından oldukça önemli bir fenomendir. Batı'da 11. ya da 12. yüzyıl gibi erken bir dönemde feodal unsurlar (lordlar ve toprak aristokrasisi) karşısında hukuki olarak özgürlüğünü kazanmış, otonom şehirler gelişmeye başladı. Batı'da kentli unsurların, yani belediye, esnaf kesimleri ve tüccarların kendi aralarında oluşturdukları sözleşme otonom kentlerin hukuki bir özerkliğe sahip olmasında ve ayrıca kent kimliği ve bütünlüğünün oluşmasında oldukça önemli rol oynamıştır. Batı kentinde yaşanan tarihi gelişimin farkında olan Mehmet Genç, Osmanlı Devleti'nde benzer bir sürecin yaşanmadığının altını çizmektedir. Ona göre;

“...esnaf örgütlenmesinin hem sayı hem de mekân boyutları itibarı ile yakın ilişkiye imkân veren sınırlı bir büyüklüğü aşmayan birimlerden oluşmaktaydı. Bu birimlerin, başka şehirlerdeki benzerleri ile herhangi bir üst kuruluşta bir araya gelmedikleri gibi, aynı şehirde bulunan diğer esnaf örgütleri ile de Ortaçağ Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, sıkı denebilecek bir ilişki içine girerek kaynaştıkları da görülmez” (Genç, 2014: 290-291).

Genç'e göre Osmanlı şehirlerinde esnaf zümreleri biri faaliyet alanı inşaat sektörü olan ve sayıları 40'a varan esnaf örgütlerinin, diğeri ise inşaat sektörünün dışında kalan esnaf örgütlerinin teşkil ettiği iki gruba ayrılmaktaydı. İnşaat sektöründe faaliyet gösteren birinci grup devletin tayin ettiği Mimarbaşı veya Mimar Ağa'nın kontrolü ve gözetimi altında bulunurdu. Diğer grup ise, esnaf teşkilatının üyelerinin kendilerinin seçtikleri “Şeyh-i Seb'a” ya da “Ahi Baba”nın gözetimi altında bulunmaktaydı (Genç, 2014: 291). Bu bölünmüşlük sebebiyle Osmanlı şehirlerinde kentli sınıflar, özellikle esnaf kesimleri arasında Weberci anlamda bütünsel bir yapı ve birlikten söz edemeyiz.

Diğer taraftan, Osmanlı esnaf teşkilatına baktığımız zaman bu yapının çırak, kalfa, usta, yiğitbaşı ve kethüdadan oluştuğunu görmekteyiz. Bu yapının icra organı ise “*ihityar ustalar, nizam ustaları veya lonca ustaları*” denen ileri gelen ustaların teşkil ettiği bir idare heyeti ile bu heyetin başkanı durumunda olan kethüda ve yardımcılarında oluşuyordu” (Genç, 2014: 292). Osmanlı esnaf teşkilatı her ne kadar kethüdanın seçiminde kendi iradesini gösterse de, kethüdanın atanması Osmanlı'da şehrin yöneticisi olan kadı tarafından en fazla

bir yıllığına gerçekleşmekteydi. Her ne kadar esnaf örgütü kendi yöneticisi olan kethüdayı kendi iradeleri ile seçmiş olsalar bile kadının onay vermediği bir kethüda görev yapamazdı. 18. yüzyıldan itibaren kethüdanın yardımcısı olarak vazife icra eden yiğitbaşının seçim süreci de kethüdaninkisiyle aynıydı (Genç, 2014: 293).

Esnaf örgütleri ortaya çıkan sorunları çoğu zaman kendi bünyesi içinde çözebilmekteydi. Esnaf teşkilatının ileri gelenleri genellikle sorunları çözmek için teşkilat (lonca) üyelerine “vaaz-u nasihatte” bulunurdu. Herhangi bir cezai yetkileri yoktu. Esnaf teşkilatı tarafından halledilemeyen meseleler kethüda ve esnaf teşkilatının diğer üyeleri tarafından şehrin kadısına iletilirdi, böylece yargılama ve cezai işlemleri kadı yerine getirmektedir (Genç, 2014: 293-294).

Ayrıca, devletin Osmanlı esnafı üzerinde otoritesini gösterdiği diğer hususlardan biri de Genç’in “eşitlikçilik” ilkesi dediği uygulamaydı. Osmanlı’da devlet, tıpkı tarımda olduğu gibi kent ekonomisinde de eşitlik ilkesini gözetmekteydi: Esnaf örgütlenmeleri belli bir büyüklüğün ötesinde olamaz, faaliyet gösterdiği mekân ve sahip olduğu üretim gücü belli sınırları aşamazdı. Zenginleşen bir esnafın işini genişletmesine müsaade edilmezdi. Batı’da olduğu gibi, üretici kesimlerin Ülgenceri anlamda kapitalistleşmesi söz konusu değildi. Şayet bir esnaf diğerlerine kıyasla aşırı seviyede ilerleme ve zenginleşme kaydederse lonca teşkilatından azledilirdi. Bu kimse esnafın hammadde ihtiyacını karşılayan bir tüccara dönüşürdü.

Devletin esnaf teşkilatı üzerindeki otoritesini sağlayan diğer bir unsur, fiyatların devlet tarafından kontrol mekanizması olan narh sistemidir. Devletin bu uygulaması çoğu zaman esnaf kesimleri arasında şikâyet ve rahatsızlıklara yol açan ihlal ve uygulamalara sebebiyet vermektedir. Esnaf ahlakına ters düşen bu tür davranışlar hem esnaf teşkilatı hem de devlet tarafından münasebetsiz görülüp hoş karşılanmazdı. Üretilen malın kalitesi konusunda çarşı ve pazarın denetlenmesinden sorumlu olan devlet görevlileri kadar diğer lonca teşkilatı üyeleri de çoğu zaman düşük kaliteli üretime karşı menfi bir tavır içerisinde olmuşlardır. Zira bu durumun birbiriyle ilişkili üretim süreçlerini olumsuz etkileyeceği düşünülmekteydi. Ancak, reel enflasyonun %15-20 arasında seyrettiği zamanlarda esnaf için kâr haddinin devlet tarafından %10 olarak belirlendiği durumlarda düşük kaliteli malların üretilmesi ve bu durumun devletin denetleyici uzvu olan kadıya yansımaları kaçınılmazdı. Bu tür şikâyetlerde kadı genellikle ceza vermek yerine nasihatte bulunurdu; ancak suç ve hatalı

üretim mükerrer defa tekrar ettiğinde esnafa gereken ceza ve had uygulanmaktaydı. Cezalandırma işlemi esnaf teşkilatının kendisi herhangi bir şekilde yerine getiremezdi; yiğitbaşı ve kethüdanın görevi cezai müeyyide ve uygulama gerektiren durumları bir üst merci olan kadiya bildirmekle sınırlıydı. (Genç, 2014: 294-295).

Diğer taraftan Osmanlı esnafının devlet karşısındaki özerkliğini azaltan uygulamalardan birisi de 17. yüzyıldan itibaren bilhassa İstanbul'daki esnaf teşkilatlarında idareci mevkiindeki kethüdaların, artık sıkça devlet görevlileri arasından atanmaya başlamasıdır (Genç, 2014: 296). Devlet kendi bünyesi içerisinde giderek artan memurlarına maaş vermekte yetersiz kalınca, esnaf kethüdalarına ait gelirleri tayin yoluyla memurlara tahsis etmeye başladı. Bu sayede devlet bütçe giderlerini kısıttığı gibi esnaf örgütleri üzerindeki mali kontrolünü de sıkılaştırmaktaydı (Genç, 2014: 297). Genç, bize “[b]u değişme ile esnafa ait otonominin ne ölçüde daralmış olacağı[nın] sorulabilir” olduğunu belirtmekte ve esnafın otonomisi ile ilgili olarak kanaatini şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Esnafın otonomisi diye adlandırdığımız nitelik örgüt üyelerinin irade ve kararları ile oluşmakla birlikte, bu oluşum, başlıca üç önemli kaynaktan gelen etkilerin kavşağında yer aldığı için, esasen sınırlı kalan bir otonomidir. Birinci etki kaynağı, bölgelere göre değişen örf ve adetlerdi. O kadar ki, esnaf örgütlerinin otonomisi, ekseriya bu örf ve adetlerle uyum içinde bulunmaktan ibaretti denebilir. İkinci kaynak şeri mevzuattı. Üçüncü kaynak da, Osmanlı Divanı'nın kararlarıdır ki, mahiyetleri itibarı ile çok az veya hiç değişmeyen ilk iki kaynağa saygılı kalmakla birlikte, devlet ile toplumun ihtiyaçlarına göre zamanla değişen kararları ile esnafın örgütlenme modelini asıl muhtevalandıran bu kararlar idi (Genç, 2014: 297).

Esnaf Zihniyeti

Mehmet Genç doğrudan Osmanlı esnafının zihniyet dünyasını tetkik etmiş değildir. Yine de Osmanlı elitlerinin zihniyeti ve iktisadi hayata yön veren değerler hakkında yazdıklarından esnaf zihniyetinin ne olduğuna dair bir kanaate vasıl olmak mümkün görünmektedir. “Esnaf örgütlerinin ham madde, işçi, tezgâh sayıları bakımından, birbirine yakın büyüklükteki üyelere oluşan bir zümre olarak doğması devlet tarafından bir kere sağlandıktan sonra, örgüt

kendi dinamiği içinde bunu sürdürmüştür” demektedir (Genç, 1995: 111). Devletin henüz esnaf teşkilatlarının kuruluş safhasında tayin ettiği esaslar üzerinde daha sonraki faaliyetlerini ve mevcudiyetlerini devam ettirmeleri aynı ön kabulleri benimsemiş olduklarını gösterir. Esnafın teşkilatlı bir zümre olarak doğmasını sağlayan iktisadi zihniyetin kendisinin de zihniyeti haline gelmesi tabii ve beklenebilir bir durumdur. Sosyal mevkilerinden kaynaklanabilecek kısmi farklılıklara rağmen bürokratik seçkinlerin ve esnaf zümrelerinin aynı şartlar altında yaşıyor olmaları yanında sürekli bir irtibat ve temas içinde bulunuyor olmaları da dünya görüşlerini ve zihniyetlerini birbirlerine yaklaştırmış olmalıdır.

Mehmet Genç, Osmanlı iktisadi dünya görüşü ve zihniyeti içinde karşıma çıkan ilk değer olarak “eşitlikçilik” ilkesini görür. Tıpkı gelenekçilikte olduğu gibi bu ilkenin kaynağı da dinden neşet etmiştir. Dini akidede var olan Tanrı katındaki eşitlik inancı sosyal-iktisadi dünyada da geniş çapta yankısını bulmuştur (Genç, 1995: 111). Osmanlı’da bu ilke, yönetici elitlere tanınmış sınırlı imtiyazın dışında başta ziraat, madencilik, esnaflık ve ticaret olmak üzere iktisadi hayatın pek çok alanında 19. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir. Devletin doğrudan veya inşa ettiği kurumlar vasıtasıyla dolaylı müdahaleleri bu süreçte etkili olmuştur. Genç’e göre, Devlet-i Aliye’nin gözettiği husus, başta esnaf olmak üzere bütün iktisadi alanlarda, özellikle “kaynakların bölüşümünde” ve toprak, sermaye ve emekten oluşan “üretim faktörlerinde” çok büyük farklılıklarının oluşmaması ve mümkün mertebe eşit veya eşitliğe yakın bir dağılımın olmasıydı. Genç’in özellikle vurguladığı üzere Devlet-i Aliyye zirai üretimde ne topraksız köylülerin varlığına ne de büyük toprak zenginlerine, özellikle 18. ve 19. yüzyılda görülen ayanların varlığına tahammül göstermekteydi. Devlet toprakta mülkiyeti fertlere bırakmayıp kendi uhdesinde tutmaktaydı. Toprağı ekip biçmeleri için köylülere imkânların elverdiği ölçüde eşit bir şekilde dağıtmaya çalışmıştı. Hizmet ve malların fiyatlarını ve kâr oranlarını kontrol altında tutarak sosyal zümreler arasında büyük farklılaşmaları engellemeye çalıştı ve ne aşırı zenginleşmeye ne de fakirleşmeye izin veren bir kurumsal yapı oluşturmak için gayret sarf etti (Genç, 1995: 108-109)

Osmanlı devlet sisteminin bu türlü iktisadi farklılaşmaları sistem dışı addetmesinin diğer bir sebebi ise kendi karşısında güç unsuru oluşturabilecek her türlü servet birikimine karşı olmasıydı. Topraktakine benzer bir eşitlikçilik uygulamasının hem esnaf sisteminde hem de ticarete mevcut olduğunu gör-

mekteyiz. Köylü, esnaf ve tüccar zümrelerinin faaliyet türüne bağlı olarak büyüklüğü az çok değişmekle beraber bütün sektörlerde küçük ölçekli üretim birimi esas idi.

“Bu eşitlikçi yapı sayesinde, mevcut üretim faktörlerinin hiçbiri atıl kalmadan, tam istihdam içinde hem üretimin azamileşeceği hem de herkesin yaşama imkânı bulacak ölçüde üretimden pay almasının mümkün olacağı düşünülüyordu. Burada köylü için tasavvur edilen hedef, mülkiyeti devlete ait kabul edilen topraktan, her aileye işleyebileceği kadar tahsis edilen bölümde yapacağı üretimin, düşük düzeyde tutulan vergilerini ödedikten sonra kalan kısmı ile geçinebilmesini sağlamaktı. Aynı şekilde şehirlerdeki esnaf loncalarında da, üyelerinin kullanabilecekleri emek, sermaye ve ham madde miktarı bakımından birbirlerinden farklılaşmalarını, devletin de kesin desteği ile loncalar tarafından engellenerek eşitlik içinde yaptıkları üretimle geçinecek kadar bir gelire sahip olabilmeleri amaçlanıyordu. Aynı maksatla tüccarlar da dâhil olmak üzere, üretici ve satıcılara, tüketicilerin veya birbirlerinin aleyhine zenginleşmelerini önlemek üzere mübadelede tanınan kâr haddi ortalaması da %10’u aşmayacak düzeyde tutuluyordu” (Genç, 2022: 77).

Osmanlılar ziraattakine benzer şekilde şehir iktisadiyatında da zümreler ve fertler arasında büyük servet farklılaşmalarına izin vermeyecek ve eşitlik ilişkisini hayata geçirecek bir organizasyon tipi olarak esnaf teşkilatlarını oluşturup geliştirdiler ve sonuna kadar sebatla koruyup muhafaza ettiler (Genç, 2014: 336). Tüm bu uygulamalarda devletin asıl hedefi, sosyal sınıflar arasındaki iktisadi eşitsizlikleri olabildiğince azaltarak toplumda harmoni ve sosyal adaleti tesis etmektir (Genç, 2014: 337). Ancak devletin bu siyaseti Osmanlı sosyal düzeni ve iktisadi yapısının durağan bir şekle evrilmesine yol açmıştır. Lakin bu durağanlık Mehmet Genç’e göre çift yönlüdür; gelişmeye izin vermediği gibi gerilemeye de mani olmaktadır.

Mehmet Genç’in Osmanlı zihninde bulduğunu söylediği bir diğer değer demeti “iş birliği” ve “dayanışma” değerleridir. Osmanlılar daima “rekabet” ve “çatışma” karşısında bu değerlere öncelik vermiştir. “İş birliği” ve “dayanışma” anlayışının hayata geçirildiği asıl birimler bilhassa esnaf teşkilatlarıdır. Bununla beraber sadece esnaf kesimlerine münhasır olmayıp mahalle, köy, cemaatler, askeri birlikler ve bürokrasi gibi diğer sosyal kesimlerde de tat-

bikine çalışılmıştır. Makbul addedilen bu iki değer, iktisadi hayatta da uygulanılmaya çalışılmış; “Fiyat, ücret, üretim alanlarında rekabetin asgariye indirilmesi hedeflenmiştir.” Grup içi dayanışmanın hayata geçirildiği toplumsal kesim en başta esnaf gruplarıdır. Esnaf teşkilatlarında “grup içi dayanışmaya” uymayanlar çoğu zaman “grup dışına çıkarılmaktaydı”; ancak esnafın grup dışı kalması ve yalnız bırakılması esnaf örgütü tarafından gerçekleştirilmez, durum şehrin yöneticisi olan kadıya ve Divan’a aktarılırdı. Kadının uyguladığı cezalar meslekten daimi menedilme şeklinde değildi; çoğu zaman geçici bir mühlet ile sınırlıydı (Genç, 1995: 112).

Genç’e göre, Osmanlı toplumundaki diğer önemli bir değer “itidal”dir ve karşı kutbunu “aşırılık” oluşturur. Kökenlerini İslamiyet ve tasavvufta bulan itidal hemen hemen hayatın bütün veçhelerinde yüksek geçerliliğe sahip bir değerdi. İktisadi hayattaki yansımaları verilen cezalar düzeyinde şu şekilde görmek mümkündür:

Narh’a, kalite, fiyat ve ölçülere uymayan davranışları hemen cezalandırmaktan, kadıların genellikle kaçındıklarını; insanın tabiatından gelen yanılma ve hataların hemen ve sert şekilde, bugün tahmin ettiğimiz için hilafına, pek cezalandırılmadığını; ilk defa işlenen suçların -büyük de olsa- genellikle affedildiğini; ancak mükerrer suçlu olanlara, gerçekten suça eğilimli olduğu tespit edilenlere, ceza verildiğini görüyoruz. Üretim ve tüketimde itidal, hatta itidale uymakta bile itidal, temel değerler arasındaydı. (Genç, 1995: 112)

Mehmet Genç, itidale eşlik eden “hoşgörü” ile birlikte Osmanlı’nın iktisadi zihniyeti ile alakalı tespit ettiği temel değerleri özetlemiş olur. İtidalde dahi itidalli olup ifrata gidilmemesi her daim istisnalar için yer açmaktaydı. İtidalin gözetilmesindeki hassasiyet Osmanlı’da toplumsal kesim ve gruplar arasında hoşgörünün yaygınlaşmasını beraberinde getirmekteydi. Lakin esnaf örgütlerinin mensupları ile devletin resmi görevlileri arasında hoşgörü yönünden farklılık olduğu da görülmektedir. Esnaf kuralları ihlâl eden üyeleri için dükkân kapatma, esnafıktan ihraç gibi ağır cezalar talep etmelerine karşılık anlaşmazlıkların hal mercii olan kadılık makamı ekseriyetle daha hafif cezalar vermeyi ve tarafları yatıştırıp uzlaştırmayı tercih etmekteydi. Mehmet Genç esnafın bu ağır ceza taleplerini hoşgörüsüzlükten ziyade esnaflığın saffetinin ve sosyal dayanışma, yardımlaşma ve beraber eğlenme gibi çok yönlü münasebetleri içinde barındıran cemaat vasfının korunması yönünde bir “titizlik” olarak görülmesi gerektiğini söyler.

Sonuç

Yukarıda belirttiğimiz üzere, Genç'e göre 19. yüzyıla değin Osmanlı ekonomisi bir "ihtiyaç" ekonomisidir. Osmanlı zihniyetinde ve uygulamalarında temel düstur ve anlayış "ekonomi insan içindir" (Genç, 2014: 336). Dolayısıyla Osmanlı'nın iktisadi anlayışı Batı'daki "merkantalist ve kapitalist anlayıştan oldukça farklıydı. Hem iktisadi anlayış hem ekonomik yapı Polanyi'nin kullandığı anlamda "özselci ekonomi" anlayışına dayanmaktaydı. Piyasa şartlarının belirleyici olduğu "biçimselci ekonomi" anlayışının yerine sosyal ilişkilerin öncelendiği ve toplumsalın içine yerleşmiş (embedded) bir ekonomi anlayışıydı. Bir başka ifadeyle, tüm üretim ve tüketim ilişkileri sosyal konumlar ve kurumlara ilişkiliydi. Dolayısıyla, Osmanlı'da uygulamada olan "özselci ekonomi" anlayışı büyük ölçüde modernlik öncesi geleneksel toplumlardaki iktisat anlayışıdır. Ayrıca, Mehmet Genç'in üretim faktörleri üzerindeki vurgusu Karl Polanyi ile bazı açılardan paralellik göstermektedir. Polanyi serbest piyasa ekonomisine ve fabrika sistemine geçişte toprak, emek ve paranın üzerindeki siyasi kontrolün çözülmesinin belirleyici olduğunu söyler (Polanyi, 2001: 71-80). Genç ise Osmanlı Devleti'nin bu faktörler üzerindeki sıkı kontrolünün kapitalist bir tarzda sermaye birikiminin ve kapitalist ilişki biçimlerinin ortaya çıkmasını engellediğini söyler.

Esnaf zümrelerinin zihin dünyaları siyasetin hakimiyetinin epey baskın bulunduğu bir iktisadi sistem içinde ve sistemi yönlendiren ilkelerin ve değerlerin tesiri altında şekillenmişti. Geçinme imkânlarının mahdut olduğu bir devirde asgari seviyede herkesin menfaatini kollayacak bir sistemin istikrarlı bir şekilde devam ettirilmesi esnaf zümreleri açısından en mühim meselelerden biriydi. Bunun için de mevcut siyasi iktidarla çatışmadan ziyade uyumlu çalışmak gerekmektedir. Esnaf umumiyetle düzen ve istikrarın sürdürülmesinden yana bir tavır sergilemişlerdi. Bundan dolayı da devlet seçkinleri ile çatışmadan ziyade ahenk içinde çalışmayı tercih etmişlerdi. Bu da büyük nispette bürokratik elitlerle esnafın iktisadi zihniyetlerinin benzeşmesine yol açmıştı. Osmanlı bürokrasisinde olduğu gibi, esnaf da, temel yönelimi istikrar, düzen ve dayanışmaya doğru olan kapalı, gelişmeye açık olmayan gelenekçi bir zihniyet dünyasına sahipti. Yönetici elitlerin iktisadi zihniyeti ile esnafın zihniyeti arasında dikkate değer bir farklılık veya ihtilaf olmayıp büyük nispette örtüşmektedir. Bundan dolayı esnaf örgütleri devletin kontrol mekanizmalarının parçası olarak sistemin istikrarını sağlarken sistemin ve ekonomik zihniyetinin

durağanlaşmasına da katkıda bulunmuştur. Misalen esnaf teşkilatları sermayenin bir sektörden başka bir sektöre geçmesinin, yani sermaye akışkanlığının önünde bir engel olarak yükselmiştir. Böylece devlet bürokrasisinin sermayeyi olduğu sektörde tutma çabasına dolaylı şekilde de olsa destek vermiş oldular.

Genç Osmanlı fiskalizminin Avrupa'dakinin aksine iktisadi menfaat grupları ile pazarlığa kapalı olmasının esnekliğini azalttığını ve iktisadi hayat üzerinde menfi tesirde bulunduğunu söyler. Her şeye rağmen loncanın örgütlü yapısı, devlet ile esnaf arasında bir iletişim kanalı oluşturmuştur. Bu yönüyle loncaların sadece vergi gelirlerini dikkate alan bir fiskosantrizme dönüşme temayülü gösteren fiskalizmin kemikleşmesi karşısında kısmen telafi edici bir özelliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Mehmet Genç, Tanzimat'ın hakiki manasının gelenekçiliğin terki olduğunu söyler. "Tanzimat dediğimiz şey resmen gelenekçiliğin terkidir" (Genç & Toker: 2009: 86). Esnaf zümreleri için vaziyet daha çetrefilli bir hal arz etmektedir. Yenilikler ve zamanın seyri esnaf zümrelerinin daha ziyade aleyhine cereyan etmiştir. Devlet bürokrasisinin esnafları şirketleştirme gayreti ve açtığı mesleki okullara rağmen durumlarında kalıcı iyileşmeler vaki olmadı. Sonuçta esnaf zümresi uzun müddet gelenekçi anlayışın kendisinde yaşadığı ve yaşatıldığı sosyal katmanlardan biri olarak kaldı.

Mehmet Genç, Osmanlıların Tanzimat'la beraber değişmeye karar vermelerine ve Cumhuriyet'in de bu yönde büyük bir gayret sarf etmesine rağmen kapitalist tarzda iktisadi büyümenin bir türlü istenilen seviyeye ulaşamamasında Osmanlı sisteminin tamamen çözülemeyişinin ve "ekonomi insan içindir" anlayışının izlerinin halen varlığını korumasının müessir olduğunu düşünür (Genç & Toker: 2009: 89). Osmanlı'nın dünya kapitalizmine eklenmesiyle birlikte geleneksel Osmanlı esnaf ve zanaatkar sistemi tarih sahnesinden çekilmiştir. Esnaf teşkilatlarının ortadan kalkmasına rağmen esnafın geleneksel zihniyetinin tamamen değiştiğini söyleyebilmemiz de mümkün değildir. Muhtemelen mazide Osmanlı bürokrasisinin dışında mevcut iktisadi değerleri en şuurlu şekilde benimseyip faaliyetlerinde tatbik etmeye çalışmış olan sosyal kesimlerden biri esnaf zümreleriydi. Bundan dolayı Osmanlı ve Türk modernleşme tarihinde geleneksel iktisadi yapı yıkılmasına rağmen geleneksel değerler ve zihniyet tamamen ortadan kalkmadığından uzun müddet kapitalist rasyonalite iktisadi hayatın bazı sahalarında tam manasıyla yerleşmemiş ve ekonomik modernleşme Batı seviyesinde bir başarı kaydedememiştir.

Kaynakça

- Genç, Mehmet (1995) "Osmanlı'da Zanaat, Ahlak, İktisat İlişkisi", *Anatomi Dersleri: Osmanlı Kültürü* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Genç, Mehmet (2014) *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Genç, Mehmet (2022) *Devlet ve Ekonomi II*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Genç, Mehmet & Toker, Serhat (2009) "Tarihsel Sosyoloji Üzerine", *Tarihsel Sosyoloji*, Elisabeth Özdalga (ed.), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Polanyi, Karl (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Age*, Boston: Beacon Press

BİR SOSYAL BİLİMCİNİN PORTRESİ: MEHMET GENÇ

Erkan Çav¹

Mehmet Genç'i, zihnimde, hâlen kitap raflarını arkasına almış, etrafı ve üstü kitap, kağıt ve çeşitli dosya kuleleri ile çevrilmiş bir masanın önünde bilgisayara eğilmiş çalışırken tasavvur ediyorum. Hoca'nın hayatını bu resim benim için özetliyor.

Onunla ilk kez 2000'lerin başında Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'ndeki tarih konuşmalarında karşılaştım. Karşılaştığımdan beri de hemen tüm çalışmalarını okudum, fırsat bulduğum konuşmalarına gittim, zaman içinde tanıştık, yakınlaştık, özel hayatımda yeri oldu, karşılıklı ev ziyaretine kadar giden bir dostluğumuz gelişti. Buna paralel olarak Endüstri Mühendisliği'ni bitirdikten sonra 2001 yılında başlayan Sosyoloji Yüksek Lisans ve Doktora eğitimimde tarihle iç içe ilerleyen bir sosyoloji habitusunu inşa ederken Mehmet Genç'in çalışmalarının katkısı olmuştur.

Konuşmamı üç bölümde yapacağım: "Tarih ve Sosyolojinin Kesişiminde ve Birleşiminde Bir Sosyal Bilim Anlayışı", "Akademik Çalışma Yaklaşımı ve Yöntemi" ile "Günlük Olaylar ve Entelektüel Hayat Dinamiği".

Bölüm I

Tarih ve Sosyolojinin Kesişiminde ve Birleşiminde Bir Sosyal Bilim Anlayışı

Ortalama bir akademik hayatın içinde olmamasına rağmen farklı sosyal bilim akademisyenlerine rehberlik eden, çalışmaları ile yön gösteren, kaynak olan ve birikim sağlayan Mehmet Genç'in 60 yılı aşan titiz okuyucu, araştırmacı ve kağıda aktarıcı özelliği, kişiliğine de yansımıştır. Dinlediğim ilk konuşmasından itibaren içi dolu sağlam bir bakışı, yöntemli ve sistematik bir

1 Doç. Dr.; Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

yaklaşımı, tarihi ve teoriyi bütünlüklü aktaran analitik ve nesnel bir anlatımı olduğunu gözlemledim. Sonrasında gidebildiğim tüm toplantılarına iştirak ettim, faydalandım.

27-28 Mayıs 2005 tarihinde, Erol Özvar'ın koordinatörlüğü ile Harbiye Tiyatrosu'nda yapılan "Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç ve İlber Ortaylı" programını takip etmiş, toplantının tüm oturumlarını ve konuşmalarını izleyerek "Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç ve İlber Ortaylı" başlığı ile yaptığım geniş aktarım ve değerlendirmeyi Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Türklük Araştırmaları Dergisi*'nin 2005 tarihli 17. sayısında yayımlamıştım. Mehmet Genç'in, kendisi hakkında konuşmalar yapan akademisyenlerden sonra yaptığı konuşmasının özetini, yayımladığım şekliyle aktarıyorum:

"Kürsüye son sözü almak üzere gelen Genç, kendisi hakkında söylenenlere teşekkür ettikten sonra çalışmaları ile ne yapmak istediğini kısaca açıkladı. Ana sorusunun Osmanlı'nın modern iktisadî büyümeye katılıp katılmadığını bulmak olduğunu söyledi. Bu süreçte Batı'daki tepkileri ölçmek istediğini, fakat Batı kaynaklarının bu soruya cevap vermediğini belirtti. Bu çerçevede, sanayi vergilerini incelediğini söyleyen Genç, bunların ölü şeyler olduğunu ve sorusuna cevap vermeyen durgun rakamlardan oluştuğunu söyledi. 10 yıl bu kaynakların bulunduğu arşivlerde çalıştığını belirten Genç, vergiden sanayiye gitmenin mümkün olmadığını görünce malikâne sistemine girdiğini ve bu konuda 5 yıl çalıştığını söyledi. Genç, buradan da sanayinin gelişimine ilişkin bir sonuca ulaşamayınca mukataa defterlerinin işe yarayan veriler vermediği sonucuna ulaştığını söyledi. Bu çerçevede halen yazmak istediklerini yazamadığını söyleyen Genç, XVIII. yüzyılda Osmanlı'da sanayinin gelişimini ele alan yazılarının, devlet ve ekonomiyi incelediği çalışmalarının yan ürünü olarak önemli olduğunu belirtti. Osmanlı, ihracatla uğraşıp, kurduğu fabrikaların ürünlerine korumacılık getirip satışlarını zorlaştırırken, ithalatı kapitülasyonlarla kolaylaştırıyor, bunun sonucunda da ürünlerini satamıyordu. Doğal olarak bu süreçte sanayinin gelişmesi de mümkün olmuyordu. Genç, Osmanlı'nın ithalata karşı kendi ürünlerine korumacılık uygularken neden dengesiz davrandığını çözmenin mümkün olmadığını dile getirdi. 'Böyle bir 'saçmalığın' açıklamasını bulmak çok zor'du. Bunun farkında olan Osmanlı bürokratları bu sürece müdahale edecek bir şeyler yapmaya çalıştılar, ama başarılı olamadılar. Bunun yanında Genç, modelinin Rusya ve Çin örneğinde her alana uygula-

namayacağıını, buna dikkat edilmesi gerektiğini belirtti” (Çav, 2005).

Bu toplantının tüm metinleri daha sonra *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima* başlığı ile 2006 yılında İBB Kültür AŞ tarafından kitap olarak basılmıştır. Bu program aynı zamanda, 26-27 Kasım 2007 tarihinde yaptığımız, fikri bana ait olan “Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel Kıray-Şerif Mardin” başlıklı, 20 akademisyenin konuşma yaptığı ve kitabı basılan sempozyum için ilham kaynağı olan bir program olmuştur. Karşılaştırmalı olarak üç sosyal bilimciyi, sosyoloğu ayrıntılı olarak konuştuğumuz bizim programın formatı “Türk Tarihçiliğinde Dört Sima” Sempozyumu programı ile büyük ölçüde aynıdır, bizim programımızda ayrıca bir tartışma oturumu daha düzenlenmiştir.

Mehmet Genç’in, 2000’lerin başlarında aldığım ve sonradan öğrendiğim kadarıyla uzun yıllar yayınevini tezgâhında beklese de nihayet 2000 yılında Ötüken Yayınları’ndan çıkan *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* başlıklı kitabının içindeki makalelerin her birini okuduğumda çarpılmışım. Osmanlı Devleti’ni çeşitli araştırmalarım ile biliyordum, ama bu farklı açılardan bakmamışım. Bir devletin çöküş döneminin problemlerini “tam bir çözüme kavuşturamasa bile” çözümlenmeye çalışmasındaki hassasiyet, incelik, derinlik ve bakış ufku beni çok etkilemişti. Birçok çalışmamda kendi bakış açımı ve tezlerimi oluşturmakta Mehmet Genç’in çalışmalarından yararlandım. Alıntılarla ve atıflarla birçok boyutta değerlendirdiğim çalışmalarının, kendi akademik çalışmalarımdaya yerine işaret etmek istiyorum.

2018 tarihli “Türkiye’de Toplum ve Devlet” başlıklı akademik makalemden kendi değerlendirmemi alıntılıyorum:

“Osmanlı, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile Batı’dan gelen değişim baskısını, bütün tebaasına bir çeşit vatandaşlık statüsü verecek çözmeye çalışmış olsa da, yetersiz iktisadî ve ekonomik gücü, değişime ve dönüşüme zorlayan Batı baskılarını, saldırılarını ve emperyalist taleplerini durdurma becerisini kazanmamış, devletin içindeki farklı etnik ve dinî unsurlar Avrupa güçleri tarafından içinde yaşadıkları devlete karşı harekete geçirilebilmişlerdir. Gerçekleştirilen onca değişim ve dönüşüm adımına karşın, 1800’ler ve 1900’lerin başı, başta ekonomi ve sanayi alanlarında, bilim ve teknoloji üretiminde, eğitim sisteminde ve askerî yapıda, Osmanlı’nın modern güçlü bir devlete dönüşümü için yeterli olmamış, her yönden ve boyuttan saldırı altında kalan devlet, kendi cephelerinin önemli

bir kısmındaki savaşları kazanmasına rağmen I. Dünya Savaşı'nın yenilenler tarafında yer aldığı için parçalanmış ve nihai noktada ise yok olmakla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı'nın birey ve toplum özelliklerini dönüştürmeye zorlayan süreçte, bilim ve teknoloji üstünlüğünü yitirmesine bağlı olarak kaybettiği savaşların oluşturduğu yoğun baskının etkisi olduğu göz ardı edilemez. Kapitalistleşme girişimleri başarısız olan Osmanlı Devleti'nin (Genç 2000), bu değişim sürecini içselleştirmesinden başka çaresi kalmadığını düşünen aydınların taşıdığı birikim, bu derin çelişkiyi çözebilecek denklemleri kurmalarına olanak vermedi" (Çav, 2018a).

Bu makalemde kullandığım Mehmet Genç'in *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (2000) kitabından anladığım ve burada alıntı yaptığım olgu şuydu: Bütün çabalarına, denemelerine, faaliyetlerine ve atölye-fabrika gibi uygulamalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme girişimleri başarısız olmuştur. Bunda kapitülasyonlar-vergileme sistemi, korumacılık anlayışı, dışarıdan malın girişine neredeyse vergisiz izin veren iktisadi yaklaşım ile yerli atölye sanayiinin mücadele edememesi gibi olguların olduğunu öğreniyoruz. Buradan hareketle genel planda yaptığım ve yukarıda son cümle olarak verdiğim bir diğer değerlendirme ise şuydu: Bu dönemde Batı'dan gelen etkilere, baskılara ve zorlamalara karşı Endüstri Devrimi temelli bu değişim sürecini içselleştirmesinden başka çaresi kalmadığını düşünen aydınların taşıdığı birikim, bu derin çelişkiyi çözebilecek denklemleri kurmalarına olanak vermedi. Dönemin bürokrasisindeki iktisat, ekonomi, üretim ve uluslararası ticaret süreçlerini yürüten kişilerin sahip olduğu entelektüel işleyiş, yönetim ve uygulama kapasitesi; Osmanlı Devleti'nin kendi sanayisini geliştirmeyi sağlayacak ortamı kursa bile korumaya ve sürdürmeye yetecek birikime, zihniyete ve uygulama becerisine sahip olmadığını göstermiştir.

"Türk Modernleşmesi" başlıklı 2018 tarihli bir diğer akademik makalemde; Mehmet Genç'in, Osmanlı'nın XIX. yüzyılda yaşadığı kırılmaların, sürekliliklerin ve kopuşların iç içe geçtiği ekonomik, siyasî, hukukî, bürokratik, sosyal, kültürel ve askerî değişimlerin toplamında yaşadıklarını "başkalaşım" (Genç, 1996) [Çav, 2018b] olarak değerlendirmesine atıf yapıyorum.

2019'da yayımlanan "Osmanlı Devleti'nin Çözülmesi, Tanzimat ve Çöküş Dönemleri" başlıklı bir diğer akademik makalemde, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla geçişini ve tarih sahnesinden çekilişini incelerken yaptığım alıntıları burada aktararak Mehmet Genç'in ilgili konuların sosyo-e-

ekonomik derinliğini sosyolojik içerikle bütünleşik biçimde veren tespitlerini örneklendirmek istiyorum:

“Günümüzde etkili olan tarih yazımında bu dönemi, klasik yükseliş-düşüş yaklaşımlarının aksine eleştirel biçimde ve farklı özellikleriyle okuyan, bu tarih yazımına karşı çıkan yeni yaklaşımlar gelişmiştir. Örneğin, Mehmet Genç, klasik tarih bakışı içerisinde bakarak bu yüzyıldaki gümrük vergisi gibi ekonomik politikaların sebeplerinin çözümlenmesinin kolay olmadığı kanısında olup, diğer ekonomik dönüşümlerle birlikte bu ekonomi politikasının Osmanlı devlet adamlarının Batı’ya karşı başka bir hamlesi olarak yorumlamak gerektiği düşüncesindedir (Genç, 1996). XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti’nin son yüzyılı olması sebebiyle oldukça yoğun, karmaşık ve her alanda iç içe geçen değişim ve dönüşüm süreçleri içeren Batı’nın dayatması altındaki modernleşme hareketlerinin etkili, güçlü ve yıkıcı baskısının olduğu yıllardır” (Çav, 2019).

Bir diğer atfım:

“İkinci boyutta, bilimsel gelişmelerin ekonomik alana yansımalarıdır. 1700’lerde geliştirilen buharlı makine teknolojisine bağlı olarak düşük maliyetli ve seri üretim olanaklarının gelişmesi ile tarihi değiştirecek Endüstri Devrimi sonrasında, kapitülasyonları kendilerine göre yorumlayan Batılı devletlerin iktisadi baskıları altında Osmanlı pazarındaki el emeği zanaatçılığa ve küçük işletmeciliğe dayalı ekonomi etkinliğini yitirmeye başlamıştır. 1800’lerde Ahîlîğin, meslek loncalarının ve bunlara bağlı küçük ve orta ölçekli üretim birimlerinin piyasa ve pazar taleplerinin zayıflaması, ekonomilerinin ve etkilerinin küçülmesi ve bir kısmının kapanması, bunun en büyük göstergelerindendir (Genç, 1986)” (Çav, 2019)

Burada, yukarıdaki atfın dipnotunda aktardığım Mehmet Genç alıntısı şöyledir:

“Tanzimat’ın liberal politikası içinde yaşama şartları iyice zorlaşan esnaf örgütleri, özellikle sınaî üretimde faaliyet gösterenler, artan ithalat ile rekabet edebilecek maliyetini düşüremediği, yeni tüketim alışkanlıklarına cevap verecek malları üretmekte zorluk çektiği için hızla gerilemeğe başlamıştır. 1838 tarihli Türk-İngiliz Ticaret Antlaşmasını müteakip Osmanlı şehirlerinde yabancıların da perakende ticarete girmeleri ile esnaf örgütleri fevkalade zor bir döneme girmiştir. Ancak yabancıların, ticaret antlaşmasını kendilerine göre yorumlayarak açtıkları bu çığır, Osmanlı iktisadî ve sosyal hayatını sarsacak boyutlara vardığı ölçüde Devlet de esnaf örgütlerine desteğini arttırmış, hattâ

1860 yıllarında 'İslah-ı Sanayi Komisyonu' adlı bir organ oluşturarak, özellikle sınaî üretim alanında çözülmekte olan esnaf örgütlerini kooperatif şirketler halinde yeniden örgütleyip yaşatmağa çalışmıştır. Bütün bu gayretler, Osmanlı sisteminin genişleme ve büyüme devirlerinde ortaya koyduğu şehir medeniyetinin yaratılmasında vakıflar ve zâviyelerle birlikte birinci derecede rol oynamış olan esnaf örgütlerinin, fonksiyonel bir parçası olduğu sistemin kaderini paylaşarak onunla birlikte tarih sahnesinden çekilmesini sağlamaktan başka bir sonuç vermemiştir" (Genç, 1986).

Endüstri Devrimi ile birlikte bilim ve teknolojiye dayalı yeni üretim sistemleri Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel üretim sistemlerini aşama aşama zayıflatmış, nihayetinde etkisiz kılmıştır. Üretimin çökmesi ekonomik refahın, refahın çökmesi toplumsal bütünlüğün, toplumsal bütünlüğün bozulması 1789 Fransız Devrimi ile gelen milliyetçilik dalgasının da rüzgârıyla siyasi dengenin olumsuz etkilenmesine, toplamda bütün bu olumsuz etkilenmeler devletin varlığını tehlikeye atmıştır. Bir devletin üretim sistemi çöktüğünde dışa bağımlılığının oluştuğunu, bunun giderek ekonomik ve siyasi zafiyete dönüştüğünü, nihayetinde ise bu sürecin savaşlarla gelecek sarsıntılarda devleti çöküşe götürebilecek bir boyuta evrildiğini, kendi tarihimizden, Osmanlı Devleti tarihinden, Mehmet Genç'in somut tespitleri eşliğinde görebiliyoruz.

Mehmet Genç, bir sosyal bilimci olarak bana, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılı ile XX. yüzyılını iktisadi, politik ve sosyal boyutlarda kırılmaları, süreklilikleri ve dönüşümleri bağlamında anlamlandırabilmeyi ve bütün bu boyutları "devlet yönetimi politika ve uygulamaları" ile bütünleşik olarak değerlendirebilmeyi sağlamıştır.

Mehmet Genç, 19 Mart 2015 tarihinde Medeniyet Üniversitesi ve Üsküdar Belediyesi işbirliği ve Ahmet Cihan koordinatörlüğünde yaptığımız ve Türkiye'de sosyolojinin tarihini ele aldığımız "100 Yıllık Sosyoloji Birikimi" Sempozyumundaki değerlendirmeleri ile "Tarih ve Sosyoloji" ilişkisini ele alarak çok değerli ve ufuk açıcı bir konuşma yapmış, gelecekteki çalışmalar için önerilerini paylaşmıştı.

Sempozyum'da yaptığı konuşmada Mehmet Hoca, "dünya düşünce tarihi açısından sosyolojinin köklerine işaret etti, Tanzimat'la birlikte değişme baskısı altında kalan Osmanlı Devleti'nin tepkilerini ve bu süreçte kendine alan bu-

lan Sosyolojinin Batı'dan alınışını ortaya koydu, ancak bunu ortaya koyarken Batı'nın ilimleri diğer toplumlar üzerinde bir hegemonya aracı 'silah' olarak kullandıklarını ve bunu XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da oluşturdukları sosyal grupların geliştirdiği bilimsel üretimlerle inşa ettiklerini dile getirdi, devamında Avrupa'da ve ABD'de 1850-1950/1960'lı yıllar arasında egemen ve belirleyici anlayış olan Pozitivizm'in etkilerinin son yıllarda aşıldığını, Türkiye'de ise bir zamanlar önemsiz, hatta gereksiz görülen İslâm'ın bugün artık kendini ortaya koyduğunu vurgulayarak sosyoloji ve tarihin gelecekteki çalışmaları için çeşitli tespitlerde bulundu" (Çav, 2020). Bu konuşmasında ortaya koyduğu gibi Mehmet Genç, Tarih ve Sosyolojinin kesiştiği ve birleştiği çalışmaları ile her iki bilim dalı için de önemli katkılar verdi. Tarih için çalışırken bir şekilde sosyolojiyi de kullandı, değerlendirdi ve aktardı. Zaten tam da bu sebeple İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarafından Ümit Meriç'in Bölüm başkanlığı döneminde 6 Şubat 1996 tarihinde kendisine Fahri Doktora unvanı verilir (Çav, 2021: 194).

Genç, daha sonra metinlerini kitap yapmak istediğimiz sempozyumdaki bu konuşmasını makale olarak hazırlamak için izin istemiş, ancak titizliği, hassasiyeti ve zengin entelektüel arka planı sebebiyle bu yazısını 3-4 yıl boyunca bir türlü bitirememiş, nihayetinde ise yakalandığı hastalık süreci sebebiyle bu yazıya odaklanamamış, yayımlanması için nihai hâlini teslim edememiştir. Son telefon görüşmemizde, tedavi sürecinde olduğu için hem sağlığını hem de yazıyı konuşmuştuk. Türkiye'deki sosyoloji ve tarih alanları ve bunların etkileşimi bütünlüğünde sosyal bilimlerimiz için katkı verici olan bu konuşma, nihayet Mehmet Genç'in makalelerinin ve konuşmalarının yer aldığı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi II* (2023) kitabında yayımlanmıştır.

Mehmet Genç, sosyolojik temelde Ziya Gökalp, Prens Sabahaddin, Şerif Mar-din, Cahit Tanyol ve diğer sosyologların yaptığı açıklamaları Halil İnalçık, İlber Ortaylı ve diğer bu dönemi çalışan tarihçilerin yaptığı açıklamalarla bütünleştirerek daha doğru anlamamı, çözümlememi ve aktarmamı sağlamıştır. Osmanlı XIX. yüzyılını, ekonomi-üretim, tarım-sanayi, işgücü-verimlilik, tarım-sanayi zihniyeti, kapitülasyonlar-vergiler, korumacılık-serbestlik gibi di-kotomiler, kavramlar, ilişkiler ve karşılaştırmalar üzerinden çok boyutlu olarak anlamlandırmamı sağlamıştır. Bu katkısı Osmanlı Devleti'nin çöküşündeki ekonominin etkisini ve Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan iktisat zihniyetini anlamamı ve çözümlemeyi de sağlamıştır. Bunu yaparken sosyal olgularla desteklediği değerlendirmeler ise bir sosyolog olarak bana tarihî perspektifte çok boyutlu bakış yapabilmem için imkânlarını açmıştır.

Bölüm II

Akademik Çalışma Yaklaşımı ve Yöntemi

Akademik İddia, Tutarlılık ve Etik: “Hipotezini ispatlayamadığı/çözümleyemediği için tezinden vazgeçmek”

Mehmet Genç, doktora tezinde ele aldığı hipotezi ispat edemediği için hocasının “Mevcut hâliyle de yeterlidir, tezi teslim edebilirsin” şeklindeki bütün ısrarına rağmen tezini vermemiş ve akademisyen olmamış olmakla birlikte üniversitede memuriyet hayatı içinde kalarak Türkiye tarih düşüncesine, çalışmalarına, birikimine ve konularına teorik ve metodolojik yeni yaklaşımlar, açılımlar ve boyutlar getirmiştir. Doktora tezinde, başta ortaya attığı tezi ve oluşturduğu hipotezi ispatlayamadığından ya da çözümleyemediğinden içsel bir kararla tezini teslim etmemiştir. Bir yönüyle etik ve ahlâki bir boyut içeren bu yaklaşım, anlamakta zorlandığımız ama her hâlükârda değerini hissettiğimiz örnek ve istisnai bir entelektüel tavidir. Bu karar bütün hayatının akışını değiştirmiş, ama onun iyi bir entelektüel olmasını da “kesinlikle” sağlamıştır.

Akademik Derinliği Akademi Dışından Sağlamak

Erol Güngör onun için “Bizim neslin en iyi akademisyeni” demiştir. Araştırma, yöntem ve yazım olarak etkili ve güçlü, kimi yönlerden öncü ve eserleri ile kalıcı bir akademik bakış getirmiş, ancak aynı zamanda akademik sistemin öğütücü çarkları sebebiyle Akademiya’dan uzak olmayı bilinçli bir tercih olarak seçmiştir. Bu durum, ilk başta çelişki gibi görünen ancak arka planında kişiliğinden ve entelektüel tavrından gelen ilkeli bir duruşu ifade eder. Bir araştırmacının illa ki yerleşik yapıda akademisyen olmasına gerek olmadan ve böylece gerek akademik hayatın çetrefilli süreçlerine gerekse akademisyen olmanın kısıtlılıklarına takılmadan özgürce istediği kadar araştırma çalışmalarına yönelmesinin mümkün olduğunu, bu şekilde de alanında zirveye çıkabileceğini, böylece hem çalışma yaptığı alanda uzmanlaşarak kalıcı eserler verebileceğini hem de yeni nesillere yol, imkân ve yöntem sunabileceğini hayatıyla göstermiştir, başarmıştır. Mehmet Hoca’nın, kendi tarihime de örtüşen ortak yönlerimizden biri budur: 2018 yılından beri akademi dışındaydım, 5 yıl aradan sonra tekrar akademiye döndüm. Bu beş yılda Doçentlik çalışmalarım olarak 10 akademik makale ve 3 bilimsel kitap yayımlama imkânım oldu. Dolayısıyla akademik derinlik ve üretim kalitesi ülkemizde kimi zaman “akademi dışında olmak” ile daha güçlü biçimde sağlanabilmektedir.

Güçlü Metodolojik Yaklaşım: Belge Okuma Ustalığı

Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi I-II kitaplarındaki makalelerin her biri, araştırma kalitesi, akademik işçiliği ve tezlerinin sağlamlığı ile alanında temel referans olan metinlerden oluşur. Mehmet Genç'in, Osmanlı belgelerini okuma, değerlendirme, yorumlama titizliği, belgenin sosyolojik ve sosyal tahlilini yapma derinliği, Osmanlı Devleti'ne ait bir belgenin muadili Avrupa'daki politika ve uygulamalarla bağlantısını kurma zenginliği, Avrupa ve Dünya tarihini karşılaştırmalı olarak Osmanlı tarihi ile bütünleşik ve etkileşimli okuma, inceleme, değerlendirme ve yorumlama kapasitesi, olaylara yeni bir bakış açısı getirebilme ufku, hepsi Modern dönemde Ahmet Cevdet Paşa ile başlatılabileceğimiz, Cumhuriyet döneminde Annales Ekolü'nden Braduel ve ondan etkilenen hocası Ömer Lütfü Barkan'ın kapsayıcı, kuşatıcı ve çok boyutlu tarih yaklaşımını ve metodolojisini derinleştiren bir sosyal bilimci ve tarihçi çizgisi oluşturmuştur. Belgenin sadece yazılma süreçleri, sebebi, yazanı, neden yazıldığı, kağıdı vs. değil, belgenin tarihsel, sosyal ve dönemsel değeri üzerine de kapsamlı yorumlama kapasitesi, becerisi ve derinliği onu öne çıkaran bir özelliğidir. Bu yönüyle Türkiye'deki tarih araştırmaları ve yazımı için önemli bir örnektir, rehberdir, modeldir. Bir belgeyi sadece bir boyuttan değil, belgenin çeşidine ve özelliklerine göre tarihsel, sosyolojik, kültürel, siyasi, psikolojik, arkeolojik, uluslararası ilişkiler, üretim-tüketim sistemleri açısından, çok boyutlu olarak okuma becerisi vardır. Böylece tek boyutlu veya lineer bir tarihi değil, çok boyutlu, katmanlı ve döngüsel bir tarih anlayışını da yakalamakta, bir belgeden, olgudan, konudan hareketle büyük resmi görmemizi sağlayacak bir açıyı, bağı, ilişkiyi ortaya koyabilmektedir. Kuşağının çoğunluk akademisyenlerine göre, yayımladığı görece az ama kalitesi yüksek çalışmaları bunun göstergesidir.

Öncü ve Özgün Hipotezler, Tezler ve İddialar

Mehmet Genç, mevcut eserlerinden akademik çalışmalarında sıkça faydalandığım, tezlerini ve hipotezlerini kullandığım, özellikle 1800'lü yıllar üzerine yaptığı tespitlerin öncü, doğru ve belirleyici yönünü çok önemsedğim, model bir entelektüel çalışma disiplini olan bir hocadır. Kişisel ilişkilerde nezakete önem verirdi, ancak söylenmesi gerekeni söylemekten, gerektiğinde uyarılmaktan, eleştirisini yapmaktan asla çekinmez, kendi konusu olsun başkasına yönelik eleştirisi olsun tüm konuşmalarında öğretici, uyarıcı, farkındalık sağlayıcı, rehberlik edici, bilgi aktarıcı, değer üretici ve dönüştürücü bir yaklaşım

göstermeye özen gösterirdi. Bu yaklaşımı eserlerine de yansıtmıştır. Tarihi değerlendirmelerini aceleyle değil, konuyu detayları ile birlikte inceledikten, birçok kaynaktan okuduktan, derinliğine kazıdıktan, çok katmanlı olarak araştırdıktan ve tüm uzantıları ile özümseydikten sonra aktarır, böylece gerek yazdıklarını okuyanlar gerekse konferans, panel ve programlarındaki konuşmalarını dinleyenler üzerinde kalıcı tesirler bırakan tespitler yapar, mutlaka her yazdığından okuyanların ve her konuşmasından dinleyenlerin yeni bir şey öğrenmesini sağlardı. Eserleri, bunu devam ettirir. Bu, bir sosyal bilimci için önemli ve değerli bir özelliktir.

Eleştirel Düşünce

Eleştirel düşünceyi yazılarından çok düşünme aşamasında kullandığını, bu eleştirel düşünme pratiğinin sonuçlarını tespitler, değerlendirmeler ve fikirler olarak metinlere aktardığını düşünüyorum. Ama öte taraftan gündelik sohbetlerdeki bir düşünceyi, konuyu, olguyu, olayı ele alırkenki sözlerinden, ince eleştirilerle bezenmiş tebessümle gelen nüktedanlığından, bir olayın en uzak noktasına dahi temas eden bakışından, bunu yaparkenki yüz hatlarından bu özelliğini anlıyorum, görüyorum ve hatırlıyorum. Nazik, ince ve hassas idi, ancak hiçbir zaman düşüncesinden ve yapacağı eleştirisinden taviz vermez, mutlaka bir şekilde onu muhatabına aktarırdı.

Çok Boyutlu Bakış

Sadece bir tarihçi gözüyle değil, sosyolog, psikolog, felsefeci, sanat tarihçisi, kültür tarihçisi gibi bir olguyu, olayı, kişiyi, nesneyi, belgeyi veya herhangi bir bulguyu olabildiğince çok boyutlu olarak ele alma hedefi, kapasitesi ve birikimi vardır. Bunu yapmadan ele aldığı olayı hakikatiyle kavrayamadığını düşünürdü. Bu açıdan yazdığı metinlerde ve konuşmalarında bu çok boyutlu bakış açısı, ele alınan konunun geniş, doğru ve hakikatine uygun değerlendirilmesini sağlar.

Uzmanlaşmanın Önemi

Bir konuda uzmanlaşmanın önemini bizatihi hayatı boyunca kendini adadığı çalışmalarındaki vukufiyeti ile göstermiş, bir alanda derinleşmenin önemini, anlamını ve katkısını ortaya koymuştur. Böylece “Her şeyi bilen değil, bir şeyi çok iyi bilen” bir anlayışla ilgilendiği, çalıştığı ve yazdığı konularda “uzmanlık” seviyesinde olmayı başarmıştır.

Mükemmeliyetçilik: Okuma, Düşünme ve Yazmada Yüksek Titizlik, Hassasiyet ve Özgünlüğe Önem Vermek

Düşünce alanındaki her işinde, araştırmasında, yazısında, hatta konuşurken her cümlesinde en mükemmeli aramak, onun kişiliği olmuştur. Bir düşünce, ifade, yazı, metin içine sinmedikçe onu yayımlamaz, yayımlamak istemez. Bu onun belki az yazmasına ama mükemmel olana yaklaşmasını sağlamıştır. 2015 yılında yaptığımız “Sosyolojinin 100 Yıllık Birikimi” Sempozyumu’nun kapanış oturumunda son konuşmacımız idi. Burada yaptığı konuşmayı genişleterek kaleme almak istiyordu. 3-4 yıl boyunca “Tarih ve Sosyoloji” metnine uğraştı, önemli bir bölümünü yazdı, ama tamamlamadı. Yazının 9-10 sayfalık bir çalışma versiyonunu 2019 yılında oluşturmuş, hatta 2020 yılında yayınladığımız “Türkiye’de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi” kitabının ikinci editörü olan kızı Elif Süreyya Genç’e göstermiş olmasına rağmen yazının kemâle ermediğini düşündüğü için biraz daha çalışmak için kitabımızda yayımlanmak üzere o günlerde teslim edememiştir. Nihayetinde 2020 yılında bu metin olmadan yaptığı konuşmadan alıntılarla kitabı yayımlamak zorunda kaldık. Konuşma metni ise yukarıda belirttiğimiz gibi *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi II* (2023) kitabında yayımlanmıştır. Bu gibi kıyıda köşede kalmış, tamamlanmamış metinlerin, eğer “yayımlanıp yayımlanmamaları konusunda” bir vasiyet yoksa geldiği aşamaya kadar bir kitap olarak yayımlanmalarının sosyal bilim çalışmalarımız için önemli bir katkı olacağını düşünüyorum. Aynı şekilde makalelerinin yazılması ve bunların kitaplaşması de uzun yıllar alıyor. Çünkü daha iyisini yazabilirim, daha iyi düşünceler gelebilir, daha iyi bir dosya haline gelebilir olgusu ve meselesi onu her zaman durduruyor. Derin bir hassasiyetle okuduğu, düşündüğü, değerlendirdiği ve yazdığı için eserleri az ama özdür, derinliklidir ve alanında çığır açıcıdır, tartışmasız birer “otorite tespite” dönüştüren yaklaşımlar ortaya koyar. Bununla birlikte şu noktaya ve bir ikileme dikkati çekmek istiyorum: “Daha iyisini düşünebilir, en doğru tespiti yapabilir, değişmez bir değerlendirmeye ulaşabilirim” hedefi, onun yazma kalitesini adım adım artırarak üst seviyeye getirmekte, ancak bu durum aynı zamanda birçok alandaki uzmanlara göre çok daha iyi seviyede olan düşünce, muhakeme gücü ve birikimi ile verebileceği farklı üretimleri de engellemiştir, kanaatindeyim. Entelektüel hassasiyetin “aşırılışması” durumunun belirli bir sınırdan sonra “akademik üretimlerde frenleyici, hatta durdurucu bir rol oynayabileceğini” düşünüyorum. Bununla birlikte başka bir ikileme karşılaşıyoruz: Eğer Mehmet Genç bu hassasiyetle hareket etmese, belki çalışmalarında derinleşemez, bulduğu detayları, incelikleri ve farklılıkları göremez ve göstere-

mez, fark üreten ve fark getiren bir tarihçi olamazdı.

Gündelik ve Popüler Konulardan Uzak Durmak

Mehmet Genç'in, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi ile gündelik olayların gelişimi hakkında çok yönlü bilgi birikimi ve tecrübesi bulunduğundan siyasi ve popüler konularda da geniş bir değerlendirme kabiliyeti vardır. Ancak o bu konularda ne yazmayı ne de halka açık alanlarda konuşmayı tercih etmiştir. Baktığımızda bunlarla bilinmek ve hatırlanmak istemeyişinin haklı sebeplerini görüyoruz. Ancak bu aynı zamanda bir diğer ikilemdir: Tarihi, olayları ve kişileri çok boyutlu bilen entelektüellerin toplumun ve ülkenin gidişatı hakkında konuşabilmesi, fikirlerini söyleyebilmesi ve uyarılarını yapabilmesinin önemli ile bunun getirebildiği olası olumsuz durumların endişesi. Burada ister istemez "Türkiye'deki entelektüel hayatın siyasileşme dinamikleri" devreye giriyor ve tartışmaların derinliğini siyasi söylemle yok eden gerilimli paylaşım ortamı içinde hiç fikir beyan etmemek daha değerli bir davranışa dönüşebiliyor. Bu nedenle gündelik siyasete karşı soğuk durmak, mesafeli olmak, hatta uzak kalmak başlı başına ayrı bir çaba gerektiriyor.

Toplumu Aydınlatma Misyonu

Kitapları ve makaleleri kadar, çeşitli mecralarda yürüttüğü tarih konuşmaları, halka açık konferansları, akademik olan ve olmayan toplantılardaki konuşmaları sadece akademik derinlik açısından değil, toplumu aydınlatma açısından da değerlidir. Bu konuşmaların bazıları kitaplaştırıldı. Mehmet Genç'in tüm kayıtlı konuşmalarının bir şekilde yayımlanması, yarım kalan makale ve kitap çalışmalarının en azından tasarı halinde düzenlenip sosyal bilim araştırmacılarına ve topluma sunulması, sosyal bilimimiz ve tarih birikimimiz için değerli bir katkı olacaktır.

Bölüm III

Gündelik Olaylar ve Entelektüel Hayat Dinamiği

Aile Hayatı

Okumak, düşünmek ve yazmak içinde geçen kitaplardan inşa edilmiş bir dünya içinde yaşayan Mehmet Hoca'nın aile hayatını "kendini düşünceye ve bunu topluma aktarmaya adanmış bir entelektüelin" karşılaşılabildiği dinamiklerle değerlendirmelidir. Bu, hemen her entelektüel için kaçınılmaz bir ikilemdir:

Entelektüel dünya ile aile hayatı arasında kimi zaman sıkışmak, kimi zaman bunların birbirinden kopuşunu yaşamak, kimi zaman yeni bitişmeler getiren yakın ilişkiler ağı içinde olmak, ama bazen de büyük bir mutluluk getiren ve tarafların fedakârlığı ile yürüyen zengin biraradalıkların olduğu hayatlara sahip olmak. Bu durumlar, seçilen entelektüel hayatın, kişiliğin ve kaderin kesişimi olarak değerlendirilebilir. Bu dinamik içinde yaşam; aile hayatını etkileyen meşguliyet, zihinsel olarak sürekli bir konu, problem, okuma, araştırma ve yazma ile dolu olmak veya hayatının odağında çalışmalarının yer alması sebebiyle dış dünyadan kimi zaman az kimi zaman çok ama bir şekilde kopuk olan içsel bir varoluş dinamiğinde bulunmak olarak tezahür edebilir.

Seçilmiş Yalnızlık İnsanı

Mehmet Hoca'yı, akademik, kültürel ve sanatsal çeşitli etkinliklerde yalnız başına görmüş, selam vermiş ve sohbet etmişizdir. Onun hayatının son yıllarını; yanında hoca olmuş öğrencileri, yakın dostları, arkadaşları ve asistanları olsa da bir noktada "seçilmiş yalnızlık" olarak tanımlamak mümkündür. Bir aşamada entelektüellerin yapmak zorunda olduğu zorlu seçimi, o da yapmıştır. Varoluşsal tercihlerin entelektüellerin kaderinin/kederinin bir parçası olduğunu unutmamak gerekir.

Muhabbet İnsanı

Mehmet Genç'le paylaşılan sohbet zamanları her zaman keyifli geçmiştir. Bu anlarda entelektüel derinliğini tutkuyla aktaran, cümleleri yeni ufuklar getiren, nükteleri düşündürten, gündemi her zaman fikir odağında tutabilen çok yönlü bir sohbet insanı olmuştur.

Türkiye Tarihine Tanıklık Eden Dostluklar

1960'lı yıllarda bir dönem Sezai Karakoç ile birlikte kalıyor ve dostlukları her zaman devam ediyor. Bunun gibi onlarca tanıdığımız, bildiğimiz düşünce dünyamızın değerli isimleriyle çeşitli dostlukları var. Bunların kaleme alınması, bu dostluklardan örnek verilmesi, gelecek nesillere aktarılması sadece Mehmet Hoca'nın hatırasını yaşatmaz, aynı zamanda XX. yüzyılın Türkiye düşünce tarihine değişik açılardan ışık tutar kanaatindeyim.

Kitaplar İçinde Bir Hayat "Kitap Ev"

Mehmet Hoca'yı birkaç kez evinde ziyaret etme imkânım oldu. Ziyaretlerin

her biri başka bir zenginlik katmıştır. Kendinizi misafir gibi hissettirmezdi, konuşmalar zevkli, bilgi dolu ve neşeli geçerci. Evine gittiğimde “Bu raflardaki, yerlerdeki ve kutulardaki dosyaları tasnif etmek isterseniz seve seve yardım ederim hocam” dediğimde “Daha onların işi bitmedi, yeni yeni bilgiler geliyor, onları da ekleyeceğim” diyerek cevap vermişti. Aynı anda, hâlen yeni kaynaklarla zenginleştirdiği birçok makale çalışmasını birlikte yürütüyordu. Uzmanlık üzere gelişmiş muazzam bir kitaplığı vardı. Evinin tüm odalarında, salonda, holde, raf yapılabilen her yerde kitapları vardı ve bazı duvar dipleri de kitap yükselteleri ile kaplanmıştı. Osmanlı tarihini elden geçirdiği Devlet arşivlerindeki araştırmalarından, okumalarından, yazılarından, konuşmalarından, sohbetlerinden arta kalan zamanlarda kitaplara bakmak, sevmek, incelemek, onlarla hemhâl olmak hoca için ayrıca bir zevkti. Evi bir kütüphane idi, evin asli görevi kitapların korunması, dosyaların çalışılmasına imkân vermesi, kitap kokusunu muhafaza etmesiydi. Bir ev-kütüphane olan Mehmet Hoca'nın evi, her fikir insanına huzur veren yerlerdendir. Hâlâ, Hoca'nın nüktedanlığı, incelikli, bir konuyu bir noktadan alıp zenginleştire zenginleştire ve genişlete genişlete ilerleten o anlatımı eşliğinde tadına doyum olmayan, kulaklarımda çınlayan, dinleme zevki veren, insanı tarih, olaylar, kişiler, ülkeler, konular, hatta farklı zamanlar ve dünyalar arasında yolculuğa çıkaran yumuşak, duygusunu aktaran ve muhabetüne göre derinleşen içten ve naif sesini duyar gibiyim.

Sonuç ve Değerlendirme:

Düşünce Dünyamızda Hep Değerli Bir Örnek Olarak Anılacak Hoca

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki çözülme-dağılıma sürecinin iktisadi, politik ve sosyal boyutlarını çok yönlü olarak açıklayan Mehmet Genç'i her sosyal bilimci, tarihçi ve sosyoloğun mutlaka tanınması gerekir. Mehmet Genç, arşivdeki bal arısı çalışkanlığıyla, okumalarındaki karınca sabırlıyla, yazmadaki kuyumcu titizliğiyle, tarih araştırmalarına adanmışlığıyla, konuşmalarındaki tutkuyla, sohbetlerindeki ince zekâsıyla, nüktedan, kimi zaman eleştirel ama çokça öğretici ve ufuk açıcı değerli bir hoca, dost, arkadaş, -her ne kadar buna itiraz edebileceğini düşünsem de- yeni nesillere örnek bir “akademik hassasiyete sahip gerçek bir akademisyen entelektüel” ve bence en değerlisi birçok yönüyle kendisiyle barışık kâmil bir insandı.

27 Şubat 2019 günü Fatih Camii haziresine defnettığımız Kemal Karpat Hoca'nın hüznü ve duygulu cenaze töreni, onunla fiziken son görüşmemiz

olurken, bir süre sonra, tam 2 yıl 20 gün sonra 19 Mart 2021'de kendisinin de devlet izni gerektiren aynı caminin haziresine defnedilmesi ülkemiz adına büyük bir kadirşinaslık, vefa ve saygı örneği olmuştur. Bu tarih, aynı zamanda 19 Mart 2015 tarihinde yaptığımız ve "100 Yıllık Sosyoloji Birikimi" başlığı ile Türkiye'deki sosyolojinin tarihini ele aldığımız sempozyumun tam günü gününe 6 yıl sonrasıdır. Tarih birçok tevafukla ve döngüyle ilerliyor. Mehmet Hoca'ya bir kez daha rahmet diliyor ve onu, sosyal bilimciler olarak bize örnek olarak bıraktığı "entelektüel ahlâkı, kalitesi ve eserleri" için bir kere daha saygıyla anıyorum. Son olarak, bu programı hazırlayan, düzenleyen ve destek olan tüm değerli kurumlarımıza ve isimlere, emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Kaynaklar

- Çav, E. (2005). Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İliber Ortaylı. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sayı 17, Bahar 2005, s. 287-296.
- Çav, E. (2018a). Türkiye'de Toplum ve Devlet: Cahit Tanyol ile Şerif Mardin'in Yaklaşımları Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Issue 40, p. 328-373.
- Çav, E. (2018b). Türk Modernleşmesi: Cahit Tanyol ile Şerif Mardin'in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi. *Turkish Studies*, Volume 13, Issue 26, p. 341-375.
- Çav, E. (2019). Osmanlı Devleti'nin Çözülmesi, Tanzimat ve Çöküş Dönemleri: Cahit Tanyol İle Şerif Mardin'in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi. *Turkish Studies - Historical Analysis*, Volume 14, Issue 1, p. 53-84.
- Çav, E. (2021). *Türkiye Sosyolojisi Temsilcisi Ümit Meriç*. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Genç, (1986). Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri. *Ahilik ve Esnaf* (içinde s. 113-124). İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yayınları.
- Genç, M. (1996). 19. Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerinde Değişmeler. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (2000) (içinde s. 87-96). İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Türk Tarihçiliğinde Dört Sima* (Haz. Erol Özvar) (2006). İstanbul: İBB Kültür AŞ Yayınları.
- Türkiye'de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi* (Ed. E. Çav ve E. S. Genç) (2020). İstanbul: Ketebe Yayınları.

NASYONAL SOSYALİZMİ TARİHSELLEŞTİRME SORUNU VE MEHMET GENÇ

Ahmet Okumuş*

“...Wagner’i sevmek ve mahur besteyi yaşamak. Bu bizim talihimizdi.”

Tanpınar

Giriş

Bugün artık bir karşı-model hatta bir saf kötülük örneği olarak yargılanıyor olsa da nasyonal sosyalizmin yirminci yüzyılın ilk yarısında dünyada bir siyasi-toplumsal seçenek olarak çarpıcı bir etki uyandırmış olduğunu biliyoruz. Nasyonal sosyalizmi felsefileştirerek izah etmek isteyenler olduğu gibi daha pratik kaygılarla güçlü bir kalkınma modeli olarak benimseyenler de vardı. Onu varlığın tarihinde açılan yeni aşamaya bir yanıt olarak yücelten düşünürlerin¹ yanı sıra, liberal kapitalist Batı ile otoriter sosyalist Doğu arasında bir üçüncü yol sayarak ülküleştiren fikir insanları da olmuştu.² Bu ideoloji, nüfuz kabiliyetini, devrin güç dengeleri içinde tuttuğu yer kadar modernleşme sürecini türlü yapısal ve kültürel açmazların gölgesinde yürütmeye çalışan ülkelerin ihtiyaçlarına hitap etme vaadinden alıyordu. Nasyonal sosyalizm, daha sahil, yerli olanla bütünleşebilir ve daha organik bir modernleşme arayışları için cazip iddialar taşıyordu.³ Bunların bir kısmı iddia olmanın ötesine geçmiş, hızla toparlanıp yükselen bir ülkenin kanıtlanmış atılım ilkeleri haline

* Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aokumus@fsm.edu.tr, ORCID: 0009-0004-9375-4844

- 1 Martin Heidegger’in nasyonal sosyalizm hareketinin “iç hakikati ve büyüklüğü”nden söz etmesi meşhurdur. Ona göre bu iç hakikat ve büyüklük, nasyonal sosyalizmde küresel teknoloji ile modern insanın karşılaşmasında bulunuyordu. Bk. Martin Heidegger, *An Introduction to Metaphysics*, trans. Ralph Manheim (New Haven: Yale University Press, 1959), 199.
- 2 David Runciman, *The Confidence Trap: A History of Democracy in Crisis from World War I to the Present* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013), 76-110.
- 3 Konrad H. Jarausch, “Organic Modernity: National Socialism as Alternative Modernism”, *A Companion to Nazi Germany*, eds. Shelley Baranowski, Armin Nolzen, Claus-Christian W. Szejnmann (Medford, MA: Wiley Blackwell, 2018), 33-46.

gelmişti. Türkiye’de alternatif modernleşme tarzlarının fikir ve fiil düzeyinde yarışıp denendiği bu dönemde benzer etkilerin ortaya çıkması beklenebilir bir gelişmeydi. Türk düşünce hayatında da nasyonal sosyalizme alaka duyanlar oldu. Türkiye’de “sosyal mesele” karşısında “milli bir içtimai siyaset” oluşturabilmek için dönemin Almanya’sına göz atmak yararlı olabilirdi.⁴ Hitler’e yönelen olumlu bakışlar, Yakup Kadri’nin deyişiyle sadece “fisebillillah hayranlık” sayılamazdı; somut toplumsal meselelere uygun reçeteler bulmak isteyenler için Almanya’nın sergilediği dikkat çekici ilerlemelerden kaynaklanıyordu.⁵ Bu çalışmada, sıra dışı ve zengin entelektüel ilgileriyle iz bırakan önemli Osmanlı tarihçilerimizden Mehmet Genç’in nasyonal sosyalizme yaklaşımını çözümlemeyi amaçlıyoruz. Tarih yazımının en tartışmalı ve çetrefil bahislerinden biri olup çıkan nasyonal sosyalizmin yükselişini açıklama sorunu, çalışmamızın geniş bağlamını oluşturuyor. Bir tarihçi ve ilim adamı olarak Genç’in konuya ilgisini, nasyonal sosyalizme dair kimi önemli tarih tezleriyle irtibatlandırarak yorumlamaya çalışıyoruz.

Nasyonal Sosyalizmi Tarihselleştirme Sorunu

Mehmet Genç’in nasyonal sosyalizm üzerine en açık ve doğrudan değerlendirmelerini, Hitler’in *Siyasi Vasiyetnamesi*’nin tercümesi için hazırladığı bir sunuş yazısında buluruz.⁶ Genç’in 1966 yılında kaleme aldığı ama kendi adıyla vefatının ardından yayınlanmasını vasiyet ettiği söylenen yazı, tahmin edilebileceği üzere dönemin hissiyatını yansıtır. Bir çatışma ikliminden bahsederek başlar Genç; savaş bitse de çatışmanın bitmediğini söyleyerek, savaşın artık toplumların içinde, “sosyal gruplarda, fertlerin şuurlarında” cereyan ettiğini vurgulayarak. Öğrenci hareketlerinin tam da metnin yazıldığı 1966’da başlayıp 68’de yaygınlaşarak patlamaya dönüştüğünü hatırladığımızda, tespitin kendi zamanının devinimlerine işaret ettiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan, kısa bir süre sonra Soğuk Savaş’ın bugün artık “yumuşama” (*détente*) denilen evresini getirecek olan uluslararası bağlam, ideolojik gerilim havasının bir süre farklı ve görece dingin bir mecraya doğru seyretmesini sağlayacaktı.

4 Aykut Kansu, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İçtimai Siyaset’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, haz. Ahmet Çiğdem (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 118-131.

5 Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Panorama* isimli belgesel romanında, “Hitler’e fisebillillah hayranlık edenlerin sayısı ise gittikçe artıyordu” dedikten biraz sonra, bir kahramanına nasyonal sosyalizmin ‘yeni nizam’ anlayışının “hemen her memlekette başıbozuk ekonomi sistemlerinden, başıbozuk idare şekillerinden bıkmış, usanmış olan halk kitlelerinin huzursuzluğundan doğma bir umumi kalkınış iradesi” olduğunu söyler.

6 Mehmet Genç, “Nasyonal Sosyalizm”, *Dergâh* 384 (Şubat 2022), 1, 24-26.

Genç'in tam da yazıyı kaleme aldığı günlerde siyasi ideolojik iklimin farklılaşmaya başladığını biliyoruz. O vakitten sonra Genç aynı konular üzerine nasıl düşündü, yeni bağlamı nasıl yorumladı bilmiyoruz ama yazıya hâkim olan hissiyatı veren ortamın bir miktar geride kalmış olduğu söylenebilir. Daha mühim olanı ise aynı dönemde Genç'in esas disiplini olan tarih ve özellikle nasyonal sosyalizm üzerine tarih yazıcılığı alanında çok önemli tartışma ve dönüşümlerin yaşanıyor olmasıydı.

Nazi tecrübesinin nasıl öyküleştirebileceği, nasyonal sosyalizmin tarihe nasıl kaydedileceği, savaş sonrası tarih yazımının en çetin bahislerinden biri olmuştur. Nasyonal sosyalizme ait genişleyen yorum çatışmaları dalga dalga gelmiş, her geldiğinde devrin siyasi önceliklerinin de etkisiyle yeni çizgiler kazanmıştır. Tarihin kamusal kullanımı ve bellek üzerine önemli çalışmalarıyla tanıdığımız Enzo Traverso beş tartışma dalgasını ayırt edebileceğimizi söyler mesela.⁷ Bu tartışmaların bazıları akademik yöntemlere ilişkin dikkatleri keskinleştirmeye dönük metodolojik arayışların neticesinde ortaya çıkarlar-ken, bazıları daha güncel siyasi toplumsal süreçlerden beslenip geniş kamusal etkiler uyandırarak, dönüşen Alman ve Avrupa bağlamına hitap ederler. Sıklıkla Nazi devri üzerine tarihi bir soruşturmada çok Almanya'nın o günü üzerine bir değerlendirmeye dönüşür, hâlihazırın siyasi bilincini kurmaya dönük bir tartışma halini alırlar. Mesela doksanlı yıllarda bu dosya bir kez daha açıldığında, konu artık iki Almanya'nın bütünleşme sorunları bağlamında bir tür geçmişle halleşme, helalleşme ve kimlik restorasyonu boyutu kazanmıştır. Nasyonal sosyalizmi tarihselleştirme ve bellekleştirme sorunu, yani onu bir yandan tarihi bir mesele olarak gereğince nesnelleştirirken (Genç'in tabiriyle "objektiviteye erişme"), bir yandan da ahlaki ve siyasi hassasiyetlerle ibretlik bir örnek olarak hafızaya uygun biçimde kaydedebilmek, geçen yarım asrın tartışmalarını belirleyen ana bahisler olmuştur.

Genç'in metni bu tartışmaların hepsini önceleyen bir tarihe tekabül ediyor. Bu nedenle nasyonal sosyalizme dair buradaki yorumlarını geliştirirken bahsi geçen metodolojik ya da normatif açılımlarla fikri alışverişe girmeye imkânı olamazdı. Yine de söylediklerinde nasyonal sosyalizmi konu edinen kimi araştırma hatları ile mukayeseye açık bazı ilginç noktalar bulmak mümkün. Metnin bütününe baktığımızda, mesela nasyonal sosyalizmi sol kaynaklı genel faşizm

7 Enzo Traverso, *Geçmişini Kullanma Kılavuzu*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 106-110; *Savaş Alanı Olarak Tarih: 20. Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak*, çev. Osman S. Binatlı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 100-119.

teorileri altında ya da liberal kökenli totaliterlik yorumları dahilinde okumak yerine daha farklı, hatta belki istisnai diyebileceğimiz bir üçüncü yol denemesi olarak tahlil eden tavra daha yakın görünüyor. Yüzyılın “zıt kuvvetleri” olan kapitalizm ve Marksizm, rakiplerini “Faşizm ve Nazizm adı altında aynileştirerek boğmakta birleşmişler”se de karşılardaki aslında “bir çeşit uzlaştırma denemeleri”ni takip eden “üçüncü yolun yolcuları”dırlar. Bu tür bir tefsir, onu Almanya’nın modernleşme serüveninde kendine mahsus bir istikamet izlediği ve bu nedenle nasyonal sosyalizme vardığını söyleyen meşhur *Sonderweg* tezinin bir biçimine bir hayli yaklaştıracaktır.

Alman İstisnailiği ya da Emsalsiz Modernleşmenin İmkânı

Almanya’nın iki asır boyunca sergilediği büyük atılımların ardından nasıl olup da 1930’ların dehşetine sürüklenebildiği pek çoklarının merakını kabartan bir sual olmuştur. Neden bütün o kazanımlarına rağmen bu ülke yeniçağın tezatlarından sıyrılmayı başaramadı? Neden bir kutup yıldızı gibi görülürken bir girdaba dönüştü? Bu sorulara verilen yanıtların önemli bir kısmı *sonderweg* (özel yol) denilen bir tezin etrafında kümelenmiştir. Buna göre, Almanya modernleşme yolunda kendine mahsus, özel ya da özgün bir istikamet izlediği için bir çıkmaza sürüklenmiş, bu yolun iç çelişkilerini çözemeyince de bir fecaatin sahnesi haline gelmiştir. Alman havzasında yaşanan bütün önemli gelişmelere rağmen sonuç bir tür eksik hatta kendini deçilleyen modernleşme biçimi olarak kalmaktan kurutulamamıştır. Üretim biçimleri yenilemiş olsa da yeni toplumsal sınıflar eski elitlerin yerini almayı başaramamıştır. Burjuvazi vardır ama toplumsal sorumluluk üstlenmede kronik bir yetersizlik göstermiştir. Hatta burjuvazinin feodalleşmesinden bahseden tarihçiler de olmuştur. Sivil toplum gelişmiş ama eski zümrelerin (mesela özellikle Prusya örneğinde meşhur *Junker* ağının) asker ağırlıklı tahakkümünden kurtulamamıştır.⁸ Neticede modernleşen Almanya’da yeni toplumsal güçler ortaya çıksalar bile bunlar yerleşik iktidar elitlerini ikame etme imkânı bulamamıştır. Parlamento temsil varlık göstermekte sürekli zorlanmış, liberal demokrasi kırılğan bir girişim olmaktan öteye gidememiştir. Weimar Cumhuriyeti asırların ürettiği otoriter yapılar altında ufalanacaktır.

---

8 Geoff Eley, “How Do We Explain the Rise of Nazism? Theory and Historiography”, *A Companion to Nazi Germany*, 17-32.

Bazı örneklerinde sorunu bütün bir Alman aklına (zihniyetine) hamlederek daha özcü iddialara doğru sivrileşen bu açıklama kalıbı, konuya ilişkin harciâlem diyebileceğimiz bir aşinalık oluştursa, belki bir ezber haline gelmiş olsa da konuyla yüzleşen taraflar çoğalıp kuşaklar dönüştükçe, araştırma usulleri gelişip inceldikçe, muhtelif eleştirilerin konusu olmaya başlamıştır. İlk karşı çıkışlar, Nazizm'e götüren özel yol tezinin Almanya için bir "geçmeyen geçmiş" kompleksi oluşturmaya başladığından şikâyet eden muhafazakâr (ya da liberal muhafazakâr) eğilimli revizyonist yazarlardan gelmiştir. Koca bir tarihin 1933-45 aralığına endeksenerek bir negatif kimliklenme odağı haline getirilmesi, Alman özkavrayışı için neredeyse geçmişte hiçbir olumlu referans bırakmayarak Alman özgüvenini Alman özkuşkusuna dönüştürmüştür. Almanlar damgalı bir ulus olmayı kabullenmemeli ve tarihte yeri açık olan "öteki Almanya"nın şaibesiz kaynaklarından ilham alabilmelidirler. İkinci eleştiri hattı, belirli bir tarihselliği yalıtarak "özel yol" demeye götüren tarihi mukayese usullerine dönük yöntemsel şüpheler üzerine kurulmuştur. Bir özel yoldan söz etmek haklı olarak bir standart ya da normal yol varsayımını akla getirecektir. Arka planda iş gören bu standart ölçüt ise hemen daima İngiltere, Amerika ya da Fransa tecrübelerinden alınır. Alman dünyası modernliğin sahih yolunu döşeyen bu örneklerden saptığı için Nazi felaketine batmıştır. Oysa bu tür ölçütlemeler hadiseleri ve bağlamları kendi dinamikleri içinde açıklamaya ve alternatif mukayeselere başvurmaya imkân vermez. (Batı) Avrupa-merkezci bakış yalnızca Avrupa dışı bağlamlarda değil Avrupa için bile yanıltıcı olabilmektedir. Nazi devrini eksen alıp bazı tarihçilerin deyimiyle tersine bir optikle bakarak nasyonal sosyalizmi geriye yansıtmak ve bütün bir geçmişi adeta Nazizm'in hazırlanış tarihi olarak anlatmak kendi tarihi özgüllükleri içinde çalışılması gereken süreçleri perdeleyecek ya da çarpıtacaktır. Bu son eleştiri hattını ayrıntılandıran üçüncü bir kümede ise tezin çeşitli alanlardaki geçerliliğini sınanan girişimleri buluruz. Alman havzasında burjuva gelişmişlik düzeyi, sivil toplumun derinliği, toplumsal tepkilerin tek tipleştirilemeyecek bir çeşitlilik sergilemesi ve farklı alt grupların baştaki yönelimlerine (niyetlenilmemiş sonuçlara) odaklanan çok yönlü araştırmalarla özel yol tezinin ampirik temelleri sorgulanır.⁹

9 Jürgen Kocka, "History Before Hitler: the Debate about the German Sonderweg", *Journal of Contemporary History* 23/1 (January 1988), 3-16; Annie Everett, "The Genesis of the Sonderweg", *International Social Science Review* 91/2 (2015), 1-42; David Blackbourn - Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1984). Ayrıca bk. Jürgen Kocka, *Civil Society and Dictatorship in Modern German History* (London: University Press of New England, 2010).

Bütün bu eleştiriler *sonderweg* tezinin zayıf yönlerini gösterip onun elde hazırlanmış, neredeyse otomatik bir açıklama olarak tedavüle girmesini belirli ölçüde sınırlandırsalar da tamamen sakit olmasına neden olmamışlardır. Bilakis tezin her şeye rağmen kurtarılabildiğini düşünen ciddi destekçileri vardır. Bunların bir kısmı nasyonal sosyalizme götüren özel yol fikrinin Almanya'nın demokratik güzergahından ayrılmaması için elzem olduğunu düşünürler. Bu karanlık geçmiş bir anlamda demokratik siyasi hafıza için bir çıpa oluşturur. Mesela 80'lerin meşhur "tarihçiler tartışması" (*Historikerstreit*) boyunca revizyonist tarih okumalarına karşı çıkan Jürgen Habermas'a göre "evrenselci anayasal ilkelere bağlılık" Almanya'da bu hafıza sayesinde mümkün olmuştur. Tarihçi, milli mirasın eleştiri bilmez bekçisi değil, gelecek için hak edilmiş bir özgüven adına geçmiş üzerine eleştirel diyaloglara öncülük edebilen kişi olmalıdır.¹⁰ Tezi hala önemseyenlerin bir kısmı da alternatif ve eşdeğer bir başka tarihi süreklilik modeli ya da anlatısı kurulana dek özel yol izahının geçerli kalacağını söylemektedirler. Neticede Jürgen Kocka'nın deyişiyle özel yol tezi yanlışlanmamıştır fakat itibarlaşmış, nüans kazanmış ve önemi azalmıştır.¹¹

Genç'in Alman tecrübesi ve nasyonal sosyalizme ilişkin fikirlerinin bu yaklaşımın bir türüne bir hayli yakın bulunabileceğini söylemişim. Aslında bu hüküm ilk bakışta yadırgatıcı gelebilir, zira onun değerlendirmelerinde *sonderweg* tezine hâkim olan olumsuz ve tenkitçi tonlamayı pek duymuyoruz. Alman yolunu bir sapma, standart gidişe uyum sağlayamayan bir inhiraf olarak gördüğünü sezdiren vurgular güçlü değil. Bu böyle çünkü onda gördüğümüz daha önceki bir tarihçiler neslinin, kökü 19. asra giden olumlu *sonderweg* yorumuna tekabül ediyor daha ziyade. Genç'in hüküm ve değerlendirmeleri, bahsi geçen olumsuz türü (negatif *sonderweg*) de 70'lerden itibaren büyük oranda

10 Konuya dair Habermas'ın değerlendirmelerini içeren bazı makaleler için bk. Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation: Political Essays* (Cambridge, UK: Polity Press, 2001). Bu yazıyı kaleme aldığımız şu günlerde konunun bir kez daha gündeme geldiğini söylemeliyiz. Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle genelde Avrupa özelde Almanya'da oluşan siyasi iklim ve yeni askeri-jeopolitik konumlanma çabaları tarihi hassasiyetlerin nüksetmesine sebep olacak gibi görünüyor. Yine Habermas'ın ve yine Alman hafıza ve kimliğini bahis konusu ederek meseleyi ele aldığı ve ciddi tartışmalar doğuran bir yazısı için bk. Jürgen Habermas, "War and Indignation", *ResetDIALOGUES* (May 2022), <https://www.resetdoc.org/story/jurgen-habermas-war-indignation-west-red-line-dilemma/> (Erişim 27 Mayıs 2022). Yazının orijinali için bk. "Krieg und Empörung", *Süddeutsche Zeitung* (April 28, 2022), <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true> (Erişim 27 Mayıs 2022). Yazı üzerine iyi bir değerlendirme için bk. Adam Tooze, "After the Zeitenwende: Jürgen Habermas and Germany's New Identity Crisis", *The New Statesman* (May 12, 2022), <https://www.newstatesman.com/ideas/2022/05/after-the-zeitenwende-jurgen-habermas-and-germanys-new-identity-crisis> (Erişim 27 Mayıs 2022).

11 Jürgen Kocka, "Looking Back on the *Sonderweg*", *Central European History* 51 (2018), 137-142.

sorgulanacak olan bu tezin çok daha önce terk edilmiş olumlu türünü (pozitif *sonderweg*) yansıtır esasen.

Gerçekten de özel yol tezinin ilk biçimi daha çok bir Alman başarı hikâyesine dayanıyordu (pozitif *sonderweg*).¹² 1830'larda Heinrich Heine bunu henüz bir dizi tekinsiz kehanet yoluyla dile getirmişti: "...günün birinde dünya tarihinde hiçbir zaman gürüldemediği gibi gürüldediğini duyduğunuzda bilin ki, Alman gök gürültüsü sonunda hedefine ulaşmıştır... Almanya'da öyle bir oyun sahnelenecek ki, Fransız Devrimi onun yanında masum bir idil gibi görünecek... Ve o saat gelecek. Halklar, sanki bir amfiteyatronun basamaklarındaymış gibi Almanya'nın çevresinde gruplanacaklar, büyük savaş oyununu izlemek için."¹³ Siyasi birliğini henüz sağlayamamış bir ülke için bunlar iddialı temenniler olarak görülebilirdi. Nitekim ondan yaklaşık bir on yıl kadar sonra bir başka şair, ülkenin yönsüzlüğünü ifade etmek için "Almanya Hamlet'tir" diyordu. Fakat 1870'lerde artık Almanya birliğini sağlayıp kendini toparladığında durum yine aynı Shakespeare karakteri yoluyla anlatılacaktır: "Almanya Hamlet değildir." (1940'larda buna Alman sanatçısının da Hamlet olmadığı vurgusu eklenir. Führerle birlikte artık şair trajik bir kişilik olmaktan çıkmıştır.)¹⁴

19. asrın sonunda beliren bu özgüven, şairane kehanetten tarihçi yorumuna dönüştüğünde, Almanya'nın kendine mahsus bir yol üzerinden özlediği azamete kavuştuğunu anlatan izahların altyapısını oluşturmuştur. Leopold von Ranke'den itibaren bir dizi tarihçi, özellikle güçlü devlet geleneğiyle kendini gösteren yükseliş deneyimini kendine özgü bir Alman ruhuna bağlıyorlardı. Bismarck gibi dirayetli devlet adamları, *Bildung* ideali gibi hem kişiyi hem ulusu yetkinleştiren bir mükemmeliyet anlayışı, bu anlayışa dayalı bir üniversite modeli ve maddeci medeniyete (Batı, Fransa) karşı kültür, otokratik Doğu'ya (Rusya) karşı otoriteli devlet sayesinde Almanya kendini buluyordu. Alman

12 Annie Everett, "The Genesis of the Sonderweg", 1-42; Niklas Olsen, *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck* (New York: Berghahn Books, 2012), 15, 246-249. Ayrıca bk. Klevis Kolasi, "Alman Tarih Yazımında *sonderweg* Tezinin Katkıları ve Sınırlılıkları: Özgün Yolun Ötesinde", *Türk-Alman Çalışmaları Serisi I: Sosyal Bilimler Makaleleri*, haz. Murat Önsoy ve Mutlu Er (Ankara: Nobel Yayınevi, 2020), 173-194.

13 Heinrich Heine, *Almanya'da Din ve Felsefenin Tarihi Üzerine*, çev. Semih Uçar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 158-159.

14 Andreas Höfele, *No Hamlets: German Shakespeare from Nietzsche to Carl Schmitt* (Oxford: Oxford University Press, 2016); Michael Dobson, "Deutschland ist Hamlet", *London Review of Books*, 31/15 (August 6, 2009), <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v31/n15/michael-dobson/short-cuts> (Erişim 27 Mayıs 2022); Judith Vonberg, "Why is Germany so Obsessed with Hamlet?", *The New Statesman* (November 30, 2015), <https://www.newstatesman.com/culture/music-theatre/2015/11/why-germany-so-obsessed-hamlet> (Erişim 27 Mayıs 2022).

tarih yazımının üstatlarından Friedrich Meinecke, önceleri vatanını kültür ile kudretin birleştiği, kültürü iktidar ile buluşturan özel bir inkişaf olarak yorum-luyordu. Bu *kultur* ülkesi medeniyet karşısında kudretini toplayıp tarih sahne-sindeki yerini alıyordu.¹⁵ İkinci Savaş sonrasında bu terkinin iktidar kısmından vazgeçen Meinecke kültür kısmına yaptığı vurguyu sürdürmüştü. Her yerde Goethe okuma grupları kurulmasını istiyor, Almanya'nın kültür ulusu olarak iyileştirilmesi ve ihya edilmesini umuyordu. Yıkım sonrasında çözümü bir tür eğitim ve kültür seferberliğinde görüyordu bir bakıma. Hayalinde her Pazar halkın toplanıp klasik Alman müziği eşliğinde Goethe, Schiller ve Hölderlin okuduğu bir ülke vardı.¹⁶ Meinecke yurdunun içine düştüğü felaketi bir Alman arazi ya da marazi olarak değil Avrupa modernleşme/medenileşme sürecinin çıktıklarından biri olarak değerlendiriyor ama Almanların bir kültür-millet ola-rak dirilecek kaynaklara sahip olduğunu düşünüyordu.

Mehmet Genç'in yorumunu, daha sonra kısmen tadil etse de özel yol tezinin bu daha eski ve müspet biçimini benimsemiş olan Meinecke'nin izah tarzıyla mukayese edebiliriz. Genç'in, Almanların sergüzeşti üzerine konuşurken ben-zer bir "kültür ve kudret" denkleminde başvurduğunu görüyoruz: "19. Yüzyılın başından beri Batı Uygarlığı adına yapılanların en büyüklerini yaratmış bir kültürün, felsefeden müziğe bütün insan başarıları alanında hiçbir kültürün kendisiyle boy ölçüşmeyeceği Cermen kültürünün, siyasi kudret hakkını ta-lepteki indifaidir." İşin savaşa varmasında bu püskürmenin bir etkisi olacaktı elbette. Nitekim "Birinci Dünya Savaşı, Alman açlığı ve İngiliz cimriliği" yüzün-den patlak vermişti. Lakin ilk savaşta "Almanya doymak yerine elindeki de kaptırdı." Bu ilk büyük kayıp "Avrupa'nın ... bu en dinamik ve büyük milletini" durdurmuyacaktı. "Sonunda, taşıdığı potansiyel gücü ile elde edebildikleri arasındaki uçurum, hakkından da fazlasını dileme tutkusunun zembereği ha-line" gelecekti. Etrafında "pragmatik ve basit kültürlerine rağmen - veya yü-zünden - dünyayı bölüşen devletler" vardı. Öyleyse, ona göre Alman tecrübe-si 'normal' modernleşme hattından negatif ayrışarak kendi modernlik öncesi, yenileşememiş tarihi kalıtlarına çakılıp kaldığı için değil (negatif *sonderweg*),

15 Böylece, Elias'ın anlatımıyla, "19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, "kültür" kavramı gittikçe daha fazla "ulusal kültür" anlamında kullanılmaya başladığında, eski hümanist ve ahlaki "yan anlamları" geri plana itildi ve sonunda tamamen yok oldu." Bk. Norbert Elias, *Almanlar Üzerine İncelemeler: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İktidar Savaşları ve Habitus Gelişimleri*, çev. Firuzan Gürbüz Gerhold (İstanbul: ALFA, 2023), 163.

16 Sean Forner, *German Intellectuals and the Challenge of Democratic Renewal: Culture and Politics after 1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 120; Peter Gay, *Weimar Kültürü*, çev. Eren Buğlalılar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 92-93, 122-125.

her alanda eriştiği yetkinliğine denk bir siyasi hüviyete doğru hamle yaptığı için çağın silüetinde yerini almıştı. Kendi yüksek ve incelikli kültürüne layık bir siyasi varoluş talep ediyordu. Kültürde devleşirken iktidarda cüce kalamazdı. Öykünün sonunda karşımıza çıkan hezimet, her alanda büyüklük sergilemiş bir milletin siyasi kudret arayışının çığırından çıkmasıyla ilgiliydi. Almanya bir bakıma kendi başarılarına mağlup olmuştu ki bu tür bir yorum Genç'in her daim güler yüzlü çehresine rağmen üzerine inceden inceye sinmiş olan ve ona çok yakışan (ve ona Nietzsche'yi de sevdiren ve biraz da ondan ve bir de Unamuno'dan aldığı) trajik duyusunun tarihi yaklaşımına yansıdığı örneklerden biri olarak görülebilir.¹⁷

Almanya hem yengiyi hem yenilgiyi yaşamıştı ama Genç'in sözleriyle “bütün bu “olması gereken”lerin varlık kazanması için bir şey daha gerekli idi. Bu da Adolf Hitler'di ve o da geldi.”

Hitler-merkezci Yaklaşımın Ötesinde

Kültürü ya da Koselleck'in deyişiyle savaş sonrasında (1918) krize giren “*Bildung*'u kurtarmak için” bir *führere* ihtiyaç olduğu, 1920'lerin sonlarında Almanya'da dolaşımda olan fikirlerden biriydi.¹⁸ Önce savaş sonra iktisadi buhran ile ezilen bir toplumda, Machiavelli'nin *Prens*'in son kısmında yaptığına benzer bir kurtarıcı çağrısı ile karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Toparlanmak için *führerbildung* gerekir. Kimileri beklenen önderliği şöyle tarif eder: “Hakiki *Führer*, çağı belirleyen tinsel güçlerin tam olarak şeytani bir canlılığını yansıtmalıdır.”¹⁹ Lakin bütün bu zihniyetin çözülüp dağılması için yalnızca bir iki kuşağın geçmesi yeterli oldu. Almanya'nın hezimetini *Führer* ilkesini de onunla irtibatlı önderlik anlayışlarını da geçersiz kılacak bir tecrübe olacaktı. 1945 sonrası Alman bilincinde Hitler ancak bir anti-kahraman, bir karşı-model olabilirdi. Nitekim özel yol tezine eğilen çalışmaların bir boyutu da Alman toplumunda Hitler'i çıkaran kişilik yapılarını araştırmak olmuştur.

Geçen elli küsur yılda biriken Hitler tarihçiliğinden çıkan portre Genç'in çizdiğinden elbette çok farklı. Artık Hitler zeki olsa da dar bakışlı, ilgileri vasat,

17 Trajik sezgi sahibi olmak, trajik bir dünya görüşüne, bir dünya görüşü olarak trajediye ya da Jaspers'in tabiriyle bir tür *pan-trajizme* bağlanmak anlamına gelmiyor elbette. Bk. Karl Jaspers, *Tragedy Is Not Enough*, trans. H.A.T. Reiche, H.T. Moore, Karl W. Deutsch (Boston: The Beacon Press, 1952).

18 Reinhart Koselleck, *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatik Üzerine Araştırmalar*, çev. Atilla Dirim (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 155.

19 Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, 155.

tembel, yanlış kararlar alıp bunlarda ısrar eden, özellikle iç siyasi kararlar almayı erteleyerek ihtilafli ve hataya müsait konulardan uzak duran, böylece kristal bir hatasızlık imgesini kalıcılaştırmaya çalışarak kendi heykelini yontan bir kibir topu olarak beliriyor. Kuşkusuz Hitler söz konusu olduğunda ideolojik ve duygusal yarılmalar o kadar güçlüdür ki burada yerginin de sınırı olmayabiliyor ve iş bu noktada Genç'in dediği gibi yeneni övme yenileni dövme çıkmazına sürüklenebiliyor. Bu nedenle mesela tarihçi Ian Kershaw'ın artık klasikleşmiş araştırmalarında bulduğumuz türden nitelikli çalışmalar böyle mübalağaya açık kişilik analizlerinden çok Hitler'in Nazi devletindeki reel güç dengeleri içerisindeki gerçek ağırlığını, iktidar aygıtının fiili işleyişlerindeki konumunu, iktidarın son tahlilde *monokratik* mi yoksa *polokratik* mi olduğunu açığa çıkarmaya odaklanırlar. Elbette böyle bir öyküde anti-kahramanın kişiliği ve dünya görüşü (*weltanschauung*) hesaba katılmadan olmaz. Yine de nasıyon sosyalizmi tarihselleştirmeye dönük esaslı girişimler, Kershaw'ın işaret ettiği "karmaşık konuları aşırı kişiselleştirme" ve onları "Hitler'in kişiliğine ve ideolojisine indirgeme" hatasından kaçınmaya çalışırlar.²⁰

Peki Mehmet Genç'in Hitler'de sürekli bir derinlik, belki karanlık bir derinlik arayan tasvirlerini nasıl okumalıyız? "Bu karanlık deha", "bu şeytani deha", "girdikçe uçurumlaşan deha" hakkında söylediklerini nasıl değerlendirmeli? Tarihçimizin bu tür adamları onlara yalnızca kötülük atfederek çözümleyemeyeceğimizi düşünmüş olduğu söylenebilir. Meseleyi şerrin bedenlenişi olarak noktalamak bu tür örnekleri anlamak için yeterli olmaz. Bunlar, kişilikleri geniş bir duygular yelpazesine açılabilen insanlardır. Başarıları (!) da biraz bu fiili ve hissi salınım kapasitelerinden gelir. Bizim ağlamayacağımız yerde ağlayan, bizim gülmeyeceğimiz yerde gülen, herkes için coşkunluk kaynağı olmayan bir olay için coşan, herkesi etkilemeyecek bir deneyim ile tahrik olabilen insanlardır bunlar. Sevmediğimiz pek çok liderin iç dünyasının böyle olduğunu düşünebiliriz. Kötülükle anabileceğimiz bu adamlar, evet mesela teodise sorunu için bile daha yerinde bir tartışma alanı oluştururlar: siyasi teodise. Anlatılması güç acılara sebep olur, sayısız insanın hayatı pahasına iktidara yürür ve bazıları onlarca yıl toplumlara hükmederler. İlahi adalet tartışması için alışageldiğimiz konulardan çok daha esaslı bir içerik sunarlar bize. Yine de bu kişilikleri güdüleyen şeyin yalın kötülük olduğunu söylemek çoğu durumda isabetli olmaz. Tek boyutlu bir kötücüllük bu tür adamların öyküsünü anlatmaya yetmez. Dün de bugün de güçlü bir lideri değerlendirirken düşülebilen

20 Ian Kershaw, *Nazi Diktatörlüğü: Yorum Sorunları ve Perspektifleri*, çev. Kıvanç Ulusoy (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015).

temel basitlemelerden biri olmuştur bu. Onları idolleştiren, ölümlü tanrılar haline getiren efsunlayıcı bakışın karşı yansımasıdır bu aslında. İki de etten kemikten bir adamı tabiri caizse artırılmış bir gerçeklik içinde gösterirler bize. Mehmet Genç “Adolf Hitler’in çok-boyutlu, karanlık ve karmaşık ruhu”ndan bahsederken bu sezgilerle düşünüyor olabilir. Bir karakteri korkuluğa çevirme hatasına düşmek istemiyor. İstemiyor fakat bunu yaparken sözü edilen içgörü’nün ötesine geçerek istifham oluşturabilecek bir çerçeveleme tercih etmiş oluyor; Hitler’i Alman müspetleriyle, bütün Alman büyükleriyle, hatta onların bir zübdesi gibi anlatıyor. Böylece Hitler sadece kudret değil aynı zamanda kültür olup çıkıyor. Ya da kültür ile kuvvetin Alman bedeninde birleşmesi, beklenen *führerbildung*... Mesela ondan “artist” diye söz etmesinde bir ironi arayabilir miyiz? Şiddeti estetize eden bir kişilik yapısını telmih ediyor olabilir mi bu? Pek öyle görünmüyor. “Ressamdı ve resimle ilgisi ... kesin ve yoğun-du.” “Mimarlıkta, zihnin maddeye bu meydan okuma sanatında, ... usta idi.” “Şiir ve hikâye yazdığını da yeni yeni öğreniyoruz.” Müzikte, “sesin bu büyümlü sanatında kendini tam ve eksiksiz buldu” ama orada adına Wagner denilen sınırı tanıyarak “dinleyici ve anlayıcı kalmakla yetindi.” “Richard Wagner’den sonra artık müzik yapılamaz, yazılamaz, sadece dinlenir ve anlaşılırdı.” Hitler “bütün Alman devlerini aynı karakter çizgisi üzerinde hizaya getiren öyle bir Führer’dir ki, sanki onlar kendisini hazırlamamış da, bu onları, kendisinde zirveleşerek infilak eden Alman romantizminin parçaları halinde geriye ve geçmişe saptırmış” gibi duruyordu.

Burada söylemin yer yer bugün artık Hitler-merkezcilik diye eleştirilen ve “Luther’den Hitler’e” kalıbıyla özdeşleşen bir eğilime kapıldığı söylenebilir. Mehmet Genç, “bu çılgın ve sisli mistik” dediği Hitler için, bu *Rienzi* taklidi, bu *Parsifal* taslağı için, ya da onun şahsında, bir kültürün bütün çiçeklenişlerini eritmeye varan bir okumaya girişiyor. *Hitler’in Siyasi Vasiyetnamesi*’nin tercümesi için hazırladığı bu sunuş yazısında *führer* üzerinde daha fazla durmak istemiş olabileceği de tahmin edilebilir. Bugün o vasiyetnamenin otantikliği de bir hayli şaibeli bulunuyor.²¹

21 Mehmet Genç’in de atıf yaptığı ve tercüme mesnet teşkil eden Trevor-Roper’in yayınlattığı vasiyetnamenin sıhhati, üzerinden on yıllar geçmesine rağmen teyit edilebilmiş değil. Metin, Hitler ve çevresinin havasını, oradaki bazı düşünme biçimlerini yansıtsa bile, bizzat Hitler tarafından dikte ettirildiği iddiası ve ardından gelen aktarım zincirinin doğrulanamadığını anlıyoruz. Mesele biraz bizdeki *Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri* olayını da anımsatıyor. Konuyla ilgili yakın tarihli kapsamlı bir çalışma için bk. Mikael Nilsson, “Constructing a Pseudo-Hitler? The question of the authenticity of *Hitlers politisches Testament*”, *European Review of History: Revue européenne d’histoire*, 26/5 (2019), 871-891.

Nasyonal Sosyalizme Giden Felsefi Estetik Yollar: Wagner ve Nietzsche

Nasyonal sosyalizmi zaman zaman bir mitoloji, hatta bir “siyasal din” olarak yorumlayanlar olmuştur. Buna karşıt olarak Holokost’un günümüzde bir sivil dine dönüştüğüne işaret edenler de vardır.²² Mehmet Genç de nasyonal sosyalizm “bir rejim, bir ideoloji değil, bir üslup, bir psikoloji, bir mitolojidir” diyor. Bu tarifin, Genç’in herkesin çok zikrettiği ama pek izah etmediği Wagner ve Nietzsche ilgisinden izler taşıdığını düşünüyorum. Yeni bir mitoloji inşa etmek, inanılabilir mitler kurmak, o felsefi çizgiye enerjisini veren asıl büyük rüya olmuştur. “Total sanat” yoluyla yeni bir kamu dini vazetmek, sanat ile bir başkalaşım, bir tür töz-dönüşümü gerçekleştirip yeni bir insan yaratmak...

Esasen Nietzsche, önceleri soldan çok sağın sahiplendiği, muhafazakâr düşüncenin kimi ilhamlar aldığı bir kaynaktı. Sol için o daha çok sağcı aşırılığın bir timsaliydi. Georg Lukacs, Nietzsche’de akıldışına yönelimin kurucusunu görüyordu mesela.²³ Bugün solun çeşitli renkleri onda kullanışlı içerikler bulsalar da Nietzsche’nin seçkin eğilimleri bir aksi kutup oluşturmayı sürdürmektedir. Nietzsche’yi demokrasi için kullanışlı kılma çabalarına rağmen onun aristokratik yorumlara açık düşünceleri etkili takipçiler bulmakta zorlanmaz.²⁴ Genç’in Nietzsche’si soldan çok sağın Nietzsche’siyle mukayese edilmeye müsait olsa da onun Nietzsche’den esasen muhafazakâr eğilimler devşirdiğini söylemek zor. Wagner rabitasıyla birlikte düşündüğümüzde, Nietzsche, düşüncenin müziğini yitirmesine, fikrin müziksizleşmesine direnen bir figür olarak belirir. Nietzsche’de müzik, akla giremediği dehlizlere doğru derinleşmesine yardım eden bilişsel imkânlar sunar.²⁵ Genç, bu görüşü pek çok yerde neredeyse doğrudan ifade etmiş, çalışmalarında çözemediği bir sorunla karşılaştığında Wagner dinleyerek eninde sonunda muhakkak çözüme ulaştığını söylemiştir.²⁶ Nietzsche’nin felsefe ve asıl alanı olan filolojiye müzikal yaklaş-

22 Enzo Traverso, *Yahudi Modernitesinin Sonu: Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi*, çev. Zeynep Bursa (İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2016), 123-137.

23 Georg Lukacs, *Akılın Yıkımı*, çev. Aysen Tekşen Kapkın (İstanbul: Payel Yayınları, 2006), 303-394.

24 Hugo Drochon, *Nietzsche’s Great Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016), 71-75; Ronald Beiner, *Dangerous Minds: Nietzsche, Heidegger, and the Return of the Far Right* (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2018).

25 Tracy Strong, *Politics Without Vision: Thinking without A Banister in the Twentieth Century* (Chicago, IL: The University of Chicago Press, 2012), 57-90.

26 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 31.

ması gibi Genç de tarihe müzikal inceliklerle bakmayı deniyordu.²⁷ Wagner'in müziği, araştırma pratiğinde karşılaştığı müşküllerin berraklığa kavuşmasını sağlamakla kalmıyor, Osmanlı kurum ve alışkanlıklarını anlamak için de ona yapısal bir örnek, bir tür örüntü sağlıyordu. Ona göre, başlangıçları ve sonları belirsizleştiren Wagner müziğinde olduğu gibi Osmanlı imparatorluğu da kurumlar nasıl başlar nasıl biter yakalamayı zorlaştıran yapılaşma süreçlerine sahipti.²⁸ Osmanlı tarihiyle yaşam boyu süren macerasını da Nietzsche'den bildiğimiz uçurum metaforundan yardım alarak açıklıyordu: "Nietzsche, uçurumun içine bakarsan uçurum da senin içine bakar, diyor. Ben Osmanlı uçurumunun içine baktım. O da bana baktı. Ve neticede âdeta kaynaştık."²⁹

Aslında Genç'in Wagner ve Nietzsche ilgisi ya da hayranlığı üzerine yapılmış yorumları üç kümeye ayırabiliriz. İlk olarak, kimileri için bunun sadece büyük tarihçimizin, bir üstadın, geniş ve yüksek kültürel ilgilerinden söz ederken zikretmekten hoşlandıkları bir husus olarak kaldığını gözlemliyoruz. İkinci olarak, burada devletçi-milliyetçi-iradeci bir yönelimin felsefi tohumlanışını izleyebileceğimizi düşünenler bulunuyor. Üçüncü bir yaklaşıma göre ise Wagner ve Nietzsche'nin ekonomi ve kapitalizm eleştirisi, iktisatçı Genç'in bu düşünelere alaka duymasının ardındaki asıl önemli nokta olarak incelenmeye değer görünüyor.³⁰ Her biri şu ya da bu ölçüde açıklayıcı bulunabilecek bu yaklaşım-

27 Rudiger Safranski, *Nietzsche: A Philosophical Biography*, trans. Shelley Frisch (London: Granta Books, 2002), 59.

28 Wagner'in, Genç'in burada söylediğine en fazla uyan eseri, *Tristan und Isolde* isimli operasıdır. Opera, müzik tarihinin en ünlü akorlarından biri haline gelecek olan Tristan akoru ile başlar ama tonal armoninin geleneksel kurallarına göre seyretmez, bir armonik çözümlemeye doğru ilerlemez ve yeni bir akora geçiş yaparak bir tür bitimsizlik hissi verir. Genç, Osmanlıyla bu mukayeseyi yaparken aklında özellikle Tristan'ın olduğunu düşünüyorum. Genç'in sözü için bk. Ayşe Böhürler, "Mehmet Genç ile Söyleşi", haz. Muhammet Negiz, *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/genel-degerlendirme/dr-mehmet-genc-ile-soylesi-ayse-bohurler-h476966.html> (Erişim 17 Ağustos 2023). Genç'in Wagner tutkusu hakkında bk. Beşir Ayvazoğlu, *Hac Yolunda Bir Karınca Mehmet Genç* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2022), 78-84; Ekrem Ayyıldız, "Mehmet Genç ve Wagner", haz. Beşir Ayvazoğlu, *Hac Yolunda*, 85-88. Wagner ve Tristan akoru üzerine bir değerlendirme için bk. Uğur Ekren, *Felsefenin Perspektifinden J.S. Bach ve Richard Wagner'in Sanatı* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2016), 130-32.

29 Nietzsche'nin meşhur aforizması tam olarak şöyledir: "Her kim canavarlarla savaşırsa, kendisi de bir canavara dönüşmemeye bakmalıdır. Uçuruma yeterince uzun bakarsanız, uçurum da size bakar." Bk. Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam (İstanbul: Yorum Yayınevi, 2001[1886]), 81.

30 Mustafa Özel, "Ekonomide Adalet ve Şeref: Wagner, Nietzsche ve Mehmet Genç", *Nihayet 3* (Ağustos 2021), <https://www.gzt.com/nihayet/ekonomide-adalet-ve-serefwagner-nietzsche-ve-mehmet-genc-3593476> (Erişim 28 Mayıs 2022); Coşkun Çakır, "'İmparatorluğun İktisat Tarihcisi': Mehmet Genç (1934-2021) Hayatı, Kişiliği, Eserleri", *Divân* (2021/1), 253-270. (Ayvazoğlu, *Hac Yolunda*; Abdullah Mesud Küçükcalay, *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2022).

lara, en az bunlar kadar önemli olduğu söylenebilecek dördüncü bir boyutun eklenmesi gerektiğini düşünüyorum: Mehmet Genç metafizik tesellilerini de anlamlı sayılabilecek bir ölçüde Wagner-Nietzsche duygu-düşünce hattından alıyordu.³¹ Yaşamı nasıl kavradığınız, teknik bir kelime kullanmak gerekirse nasıl ontolojikleştirdiğiniz, pek çok tutumunuzun anahtarı olur. Yaşamdan ya da varlıktan uçurum diye bahsetmek metafizik içerimlerle doludur. Gidip gidip en nihayet uçuruma vardığımızı söylemek, nihilist bir tını taşır içinde. Ama bir heybet, bir yüce fikirle yoğurursanız, bir fideizme de çıkabilir yolunuz. Genç'in uçurumlara meylini lalettayin bir eğilim, bir bilgiyi süsleme hevesi yahut estetik bir jest olarak okuyamayız.

Burada dikkat çeken diğer bir nokta, Genç'in nasyonal sosyalizm üzerine yazısının, olgunluk dönemi metinlerinde pek karşılaşmadığımız bir ses rengi, bir duygu prizması barındırıyor olmasıdır. Sonraki ve daha bildik metinlerinde analitik tutumlulukla konuşan, idareli bir söylemi benimsemiş tarihçiyi bulduk hep. Bu metin ise bir miktar cerbeze, bir coşkunluk içeriyor. Belki bir Nietzsche muhibbi olarak *Tarihin Yaşam için Yararı ve Sakıncası* yazarının işaret ettiği "anıtsal tarih" yazımına açık bir taraf vardı ruhunda.³² Bu itibarla Ernst Kantorowicz'e benzediğini söyleyebiliriz. Önceleri şair Stefan George çevresinin müdavimi olan bu Yahudi Alman milliyetçisi, tarihçiler arasında tartışmalar yaratan, Hitler'in de iki kez okuduğunu söylediği *İkinci Frederick* (1927) isimli ilk kitabında hiçbir dipnota yer vermez ve destansı bir üslup kullanır. Otuz yıl sonra, Almanlığın ve milliyetçiliğin ufuklardan çekilmiş olduğu başka bir za-

31 Kapsamlı biyografisinde Beşir Ayvazoğlu, Tanpınar'ın bizim de epigrafta yer verdiğimiz deyişinden hareketle, Mehmet Genç "Mahur Beste'yi yaşamadan Wagner'i hem dinlemeye hem yaşamaya başlamıştır ve bu bizde başka örneği bulunmayan bir hadisedir" der. Bk. Ayvazoğlu, *Hac Yolunda*, 71-72, 82-83. Bu, Genç'in içine girmek ve kendini belki kaybetmek istediği felsefi müzikal iklim anlamında doğrudur. Lakin, üç nedenle onun tam da Tanpınar'ın dediği gibi Wagner sevip Mahur Beste yaşadığını söyleyebiliriz. İlk olarak, pratik yaşam bağlamı itibarıyla Mehmet Genç burada yaşadı, yani Mahur Bestenin ikliminde. Wagner her ne ise ve her neyi temsil ediyorsa, onun pek de esmediği bir alemde sürdürdü hayatını. İkincisi, metafizik anlamda uçurumlara ve uçuruma bakabilenlere ilgi duysa da eninde sonunda uçurumları yokladı sadece. Bu ülkede uçuruma bakmak ne manaya gelir, bunu gösterebilen bir örnek bilmiyoruz. Bu husus, Şerif Mardin'in, Ayvazoğlu'nun da bir yerde işaret ettiği, bizde "demonyak" tutumun yokluğuyla ilgili tespitine bağlanabilir. Vaktiyle kendisine 'Nietzsche Mehmet' denen tarihçimiz felsefede devam etseydi başka türlü olur muydu bilinmez. Üçüncüsü ise mahur makam ya da mahur perdenin hususiyetiyle ilgilidir; mahur makamın tizden alt seslere doğru seyreden inişli bir makam olmasıyla. Bunun gibi, bizde hadise ve tecrübeler mahur üzere seyredeler. Siyasi toplumsal serüvenler defalarca inen vetireler oluşturur insanın hayatında. Mehmet Genç de yükselip inen eğrilere yahut döngülere şahit oldu hayatı boyunca. Bir tür Türkçülüğü olsa da Türkiye ve Türklerle ilgili bazen muzip bir sinizm gibi görünen dokundurmalarında bunun türlü izlerini bulmuşuzdur hep.

32 Friedrich Nietzsche, *Tarihin Yaşam için Yararı ve Sakıncası*, çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015[1874]).

man ve başka bir mekânda yayınlanan, siyasi ilahiyatın önemli bir kurgusunu inceleyen ve artık klasikleşen *Kralın İki Bedeni* (1957) isimli eserinde ise mesafeli dil, kaynak kullanımında yoğunluk ve analitik dikkat çok ileri bir seviyeye çıkmıştır.³³ Mehmet Genç özeni diyebileceğimiz bir tutum kendisinin hem ilim hem yaşam üslubunda her zaman gözleyebileceğimiz bir özelliği idi. Yine de ruhunda bir yerlerde, bir katmanda, esrik bir damar vardı. Uçurumlara, uçuruma bakabilenlere ilgi duyardı. Tarihçi ihtiyatının altında metafizik tutkular saklardı. Rind ile zahidi birleştiren bir kişilikti Mehmet Genç. Ya da yine Nietzsche'nin ayrımıyla söylersek, *dionysos* ile *apollonu* buluşturan...

SONUÇ

Entelektüel hayatımızın belirli dönem ve çizgilerini anlamak için kimi şahsiyetlerin Nazizm ya da Hitler'e bakışına odaklanmak, henüz tüketilmemiş bir soruşturma hattı olarak meşru ve kullanışlı bulunabilir. Nasyonal sosyalizmin nüfuz tarihi ve biçimleri hala araştırılan ve yeni boyutlar kazanan bir inceleme sahasıdır. Nazizm'in antisemit bir yönelimi olmasaydı Yahudi kişi ve çevreler arasında bile pek çok destekçi kazanabileceğini söyleyenler olmuştur. Mehmet Genç'in de bu konuda devam eden ilgilere sahip olduğu kapalı ya da bilinmedik bir yönü değildi. Mesele, bu ilginin üzerine oturduğu katmanlı motivasyonları ve yaşam içinde sergilediği devinimleri inceleyebilmek. Bu yazıda önerdiğimiz üzere, Genç'in nasyonal sosyalizme dair değerlendirmelerini *sonderweg* tartışmaları bağlamında okumak, Türkiye'de süregelen bazı meselelerimizi açabilmek için de daha verimli yollar oluşturabilir. Kendisini, büyük bir imparatorluğun kademeli ve çok yönlü yapılanış süreçlerini ve bunların modernlik içindeki evrilişini anlamaya vakfetmiş, bunun için aşına tarih usullerinden nadir bulunur müzikal perspektiflere muhtelif araçlardan yararlanmış bu özgün tarihçimiz, nasyonal sosyalizm vakasında bazı mukayese ve açıklama hatları buluyordu. Geçen yarım asırlık zamanda, yani onun konuya özellikle eğildiği dönemden bir süre sonra gelişip çeşitlenen nasyonal sosyalizm odaklı tarih yazımının meseleleriyle uzun boylu ilgilenebildiğini sanmıyoruz. Bununla birlikte, Almanya ve nasyonalizme dair yaklaşımlarının bahsi geçen literatürde olumlu *sonderweg* diye bilinen izah biçimleriyle irtibatlı olduğunu görüyoruz. Bu itibarla, Türkiye kendine mahsus bir yol izledi mi, izleyecek mi, izlemeli mi cinsinden anlamlı soruların onu bir hayli meşgul ettiği anlaşılıyor. Zamanla yapılacak başka derin okumalarla, kendisinin bu vadede hangi istikameti benimsediğine ilişkin yeni yorumlar önerilecektir. Doğrudan konu hak-

33 Höfele, *No Hamlets*, 91-94; Gay, *Weimar Kültürü*, 71-73.

kında kaleme aldığı “nasyonal sosyalizm” yazısının ise, erken Mehmet Genç’e ait bir metin olduğu hatırdta tutulmalıdır; Genç’in kendisinin de bir miktar geride bıraktığı bir iklime, bir gençlik iklimine...

Kaynakça

- Ayvazoğlu, Beşir. *Mehmet Genç: Hac Yolunda Bir Karınca*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2022.
- Ayyıldız, Ekrem. “Mehmet Genç ve Wagner”. *Hac Yolunda Bir Karınca Mehmet Genç*. haz. Beşir Ayvazoğlu. 85-88. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2022.
- Beiner, Ronald. *Dangerous Minds: Nietzsche, Heidegger, and the Return of the Far Right*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2018.
- Blackbourn, David - Eley, Geoff. *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1984.
- Böhürler, Ayşe. “Mehmet Genç ile Söyleşi”. *Dünya Bülteni*. haz. Muhammet Negiz. Erişim 17 Ağustos 2023. <https://www.dunyabulteni.net/genel-degerlendirme/dr-mehmet-genc-i-le-soylesi-ayse-bohurler-h476966.html>
- Çakır, Coşkun. “İmparatorluğun İktisat Tarihçisi”: Mehmet Genç (1934-2021) Hayatı, Kişiliği, Eserleri. *Dîvân* (2021/1), 253-270.
- Dobson, Michael. “Deutschland ist Hamlet”. *London Review of Books* 31/15. August 6, 2009. Erişim 27 Mayıs 2022. <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v31/n15/michael-dobson/shortcuts>.
- Drochon, Hugo. *Nietzsche’s Great Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016.
- Ekren, Uğur. *Felsefenin Perspektifinden J.S. Bach ve Richard Wagner’in Sanatı*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2016.
- Eley, Geoff. “How Do We Explain the Rise of Nazism? Theory and Historiography”. *A Companion to Nazi Germany*. eds. Shelley Baranowski, Armin Nolzen, Claus-Christian W. Szejnmann. 17-32. Medford, MA: Wiley Blackwell, 2018.
- Elias, Norbert. *Almanlar Üzerine İncelemeler: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İktidar Savaşları ve Habitus Gelişimleri*. çev. Firuzan Gürbüz Gerhold. İstanbul: ALFA, 2023.
- Everett, Annie. “The Genesis of the Sonderweg”. *International Social Science Review* 91/2 (2015), 1-42.
- Forner, Sean. *German Intellectuals and the Challenge of Democratic Renewal: Culture and Politics after 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Gay, Peter. *Weimar Kültürü*. çev. Eren Buğlalılar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
- Genç, Mehmet. “Nasyonal Sosyalizm”. *Dergâh* 384 (Şubat 2022), 1, 24-26.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2000.
- Habermas, Jürgen. “Krieg und Empörung”. *Süddeutsche Zeitung*. April 28, 2022. Erişim 27 Mayıs 2022. <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>

- Habermas, Jürgen. "War and Indignation". *ResetDIALOGUES*. May 6, 2022. Erişim 27 Mayıs 2022. <https://www.resetdoc.org/story/jurgen-habermas-war-indignation-west-red-line-dilemma/>
- Habermas, Jürgen. *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge, UK: Polity Press, 2001.
- Heidegger, Martin. *An Introduction to Metaphysics*, trans. Ralph Manheim. New Haven: Yale University Press, 1959.
- Heine, Heinrich. *Almanya'da Din ve Felsefenin Tarihi Üzerine*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Höfele, Andreas. *No Hamlets: German Shakespeare from Nietzsche to Carl Schmitt*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Jarausch, Konrad H. "Organic Modernity: National Socialism as Alternative Modernism". *A Companion to Nazi Germany*. eds. Shelley Baranowski, Armin Nolzen, Claus-Christian W. Szejnmann. 33-46. Medford, MA: Wiley Blackwell, 2018.
- Jaspers, Karl. *Tragedy Is Not Enough*. Trans. H.A.T. Reiche, H.T. Moore, Karl W. Deutsch. Boston: The Beacon Press, 1952.
- Kansu, Aykut. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele' ve 'İçtimai Siyaset'". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*. haz. Ahmet Çiğdem. 118-131. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Panorama*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018 [1953].
- Kershaw, Ian. *Nazi Diktatörlüğü: Yorum Sorunları ve Perspektifleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Kocka, Jürgen. "Looking Back on the *Sonderweg*". *Central European History* 51 (2018), 137-142.
- Kocka, Jürgen. *Civil Society and Dictatorship in Modern German History*. Hanover ve Londra: University Press of New England, 2010.
- Kocka, Jürgen. "History Before Hitler: the Debate about the German *Sonderweg*". *Journal of Contemporary History* 23/1 (January 1988), 3-16.
- Kolasi, Klevis. "Alman Tarih Yazımında *sonderweg* Tezinin Katkıları ve Sınırlılıkları: Özgün Yolun Ötesinde". *Türk-Alman Çalışmaları Serisi I: Sosyal Bilimler Makaleleri*. haz. Murat Önsoy, Mutlu Er. 173-194. Ankara: Nobel Yayınevi, 2020.
- Koselleck, Reinhart. *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatigi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Küçükkalay, Abdullah Mesud. *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2022.
- Lukacs, Georg. *Aklın Yıkımı*. çev. Aysen Tekşen Kapkın. İstanbul: Payel Yayınları, 2006.
- Nietzsche, Friedrich. *Tarihin Yaşam için Yararı ve Sakıncası*, çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Nietzsche, Friedrich. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. çev. Ahmet İnam. İstanbul: Yorum Yayınevi, 2001.
- Nilsson, Mikael. "Constructing a Pseudo-Hitler? The question of the authenticity of *Hitlers politisches Testament*". *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 26/5 (2019), 871-891.

- Olsen, Niklas. *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck*. New York: Berghahn Books, 2012.
- Özel, Mustafa. "Ekonomide Adalet ve Şeref: Wagner, Nietzsche ve Mehmet Genç". *Nihayet*. 3 Ağustos 2021. Erişim 28 Mayıs 2022. <https://www.gzt.com/nihayet/ekonomide-adalet-ve-serefwagner-nietzsche-ve-mehmet-genc-3593476>
- Runciman, David. *The Confidence Trap: A History of Democracy in Crisis from World War I to the Present*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013.
- Safranski, Rudiger. *Nietzsche: A Philosophical Biography*. trans. Shelley Frisch. London: Granta Books, 2002.
- Strong, Tracy. *Politics Without Vision: Thinking without A Banister in the Twentieth Century*. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 2012.
- Tooze, Adam. "After the Zeitenwende: Jürgen Habermas and Germany's New Identity Crisis". *The New Statesman*. May 12, 2022. Erişim 27 Mayıs 2022. <https://www.newstatesman.com/ideas/2022/05/after-the-zeitenwende-jurgen-habermas-and-germanys-new-identity-crisis>
- Traverso, Enzo. *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Traverso, Enzo. *Yahudi Modernitesinin Sonu: Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Traverso, Enzo. *Savaş Alanı Olarak Tarih: 20. Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak*. Çev. Osman S. Binatlı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Vonberg, Judith. "Why is Germany so Obsessed with Hamlet?". *The New Statesman*. November 30, 2015. Erişim 27 Mayıs 2022. <https://www.newstatesman.com/culture/music-theatre/2015/11/why-germany-so-obsessed-hamlet>

İKİNCİ BÖLÜM

Geç Gelen Bir
Osmanlı Münevveri
**MEHMET
GENÇ**

KIYMETLİ BİR İKTİSAT TARİHÇİMİZ

Mübahat S. Kütükoğlu¹

Mehmet Genç'i 1960'da İktisat Fakültesi İktisat Tarihi Kürsüsü'ne asistan olarak intisâp ettiği zaman tanıdım. Ben de o yıllarda aynı kürsüde asistandım. Çalışma alanlarımız birbirine yakın olduğu için aramızda zamanla iyi bir arkadaşlık kuruldu. Özellikle Mehmet, Osmanlıcasını ilerletip arşiv araştırmalarına başladıktan sonra çalışmalarımız üzerinde sohbetler ediyorduk. Arşivdeki çay molaları, öğle tatillerinde arşivden üniversiteye gidiş gelişlerimiz bunun için çok uygun zamanlardı.

Mehmet, bir taraftan ilmî çalışmalarını yürütürken bir taraftan da Fransızcasından sonra İngilizce de öğrendi. Geniş ufku ve kuvvetli hafızası sâyesinde aynı zamanda birkaç şeyi birden yürütüyordu.

Osmanlı arşivi, tâbir câizse, bir dipsiz kuyudur. Onun içine giren bir daha kolay kolay çıkamaz. Her gün yeni ve ilgi çekici bir belge ile karşılaşılabilmeğe mümkündür. Arkadaşım da, birçoğumuz gibi, bu kuyuya düştü ve bu sâyede iktisat tarihimiz açısından mükemmel çalışmalara imza attı. Ama kâğıda dökükleri, yine de bildiklerinin hayli gerisinde kaldı. Buna rağmen, yazdıklarının kıymeti hep takdir edildi ve Cumhurbaşkanlığı ödülü başta olmak üzere bazı ödüllere de lâayık görüldü.

O, birçok akademisyenden farklı olarak pâyeye peşinde de koşmadı. Belki de en güzel şeyi yaptı, müktesebâtını meslekdaşları ve daha da mühimi öğrencileriyle paylaştı.

---

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

Mehmet Genç'in her branştan geniş arkadaş ve dost çevresi vardı. Bunlardan Edebiyat Fakültesi'ndeki birkaç kişiyi ben de tanırdım: Psikolog ve 1982 yeni üniversite kanunundan sonra Konya Üniversitesi rektörlüğüne getirilen Erol Güngör ve eski Türk edebiyatının değerli hocalarından Mehmet Çavuşoğlu. Sosyoloji Bölümü Başkanı Baykan Sezer ise, bilgisine hayran olduğu değerli arkadaşımın, bölümünde ders vermesini de temin etmişti. Maalesef Mehmet Genç gibi, bu üç kişi de hayata erken veda ettiler.

Türk iktisat tarihindeki bilgi ve yorumlarını genç nesillere aktaran değerli arkadaşımı rahmetle anıyorum.

MEHMET GENÇ

Mehmet Maksudođlu¹

Rahmetli Mehmet Genç'i, 1960'lı yıllarda Ankara'da tanıdım. Hukuk Fakültesi'nin karşı sırasında, "Şölen" adlı küçük bir lokantada idik, güzel nükteler yaptığı hatırımda kalmış.

Yıllar sonra, çeşitli aralıklarla İstanbul'da görüşmelerimiz, arkadaşların da bulunduğu birlikteliklerimiz oldu. Osmanlı Arşivi'nde karşılaşmalarımız, oradan birlikte çıkışlarımız oldu. Osmanlıca belgeleri tabîi, rahatlıkla okurdu, bir vesileyle öyle, eski tâbirlerle filân şaka yollu konuşmağa başladık, Osmanlı Türkçesini, ne kadar kolaylıkla, hiç aksamadan, düşünmeden, akıcı bir şekilde kullandığını gördüm.

Piyâde Okulu'nda, 114. dönemde berâberdik. Ayrı bölüklerde idik ama, eğitimden sonra, bir araya gelir, çay içer, zaman zaman da satranç oynardık. Çaylar öyle tiryâki işi olmazdı ama, o havada, orada iyi giderdi.

Bulduğum İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne, orasının Marmara İlâhiyat Fakültesi olmasından sonra da birkaç defa geldiğini, birlikte Cuma namazına gittiğimizi hatırlıyorum.

Osmanlı'yı çok iyi değerlendirdi. Sözelimi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi'ne gidişini anlatırken söylediklerini, çeşitli vesilelerle tekrarlamışımıdır: "Zigetvar Seferi için görevlendirebileceği, Avrupa'daki generaller çapında, hattâ onlardan üstün paşaları varken, sefere, hasta hâlinde bizzât kendisi çıktı. Biz, hasta olsak, canımız, bir odadan ötekine bile geçmek istemez" der, Sultan Süleyman'ı böyle takdir ederdi.

---

1 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Rahmetli Erol Güngör'le birlikte iken başlarından geçen şu olayı kendisi mi anlatmıştı, yoksa, müşterek arkadaşlarımızın birinden mi işittim, bilmiyorum: İki, Süleymâniye civârında konuşarak yürürken, birisi (hangisi, hatırlamıyorum), Süleymâniye Câmîinin hazîresinde yatmakta olan Gümüşhanevî Hazretlerinden söz ederken, galiba, "Cennet'te şöyle ..." filân derken, ansızın yere düşer, dizi kanar, pantolonunun diz kısmı yırtılmıştır. Bu olayla ilgili olmalı ki, Osmanlı Arşivi'nin Sultanahmed'de bulunduğu sırada, oradan birlikte çıktığımız birkaç defa, Eminönü'ne doğru inerken, Genç'in, hep "Gümüşhaneli Sokağı"ndan geçtiğini gördüm. O sokakta Gümüşhanevî Hazretlerinin tekkesi varmış, yıkılmış, O büyük zâtın ismini sokağa vermişler anlaşılır. Mehmet Genç, herhâlde, hürmeten ve teberrüken, o sokaktan geçmeyi âdet edinmişti. Allah C.C. şefâate izin verirse, Mehmet Genç'in, o mübârek zâtın şefâatine mazhar olacağı umulur.

Mehmet Genç denilince, vefâkâr, zekî, çok bilgili, adam gibi adam bir dost akla geliyor. Rahmetliye ve hepimize Cenâb-ı Hakk'ın merhametiyle muâmele buyurmasını niyâz ederim.

MEHMET GENÇ BEY'E RAHMET NİYAZI İLE

Sadettin Ökten¹

Mehmet Genç Bey'i uzun zamandan beri tanımaktayım. Şu anda aramızda olmasa bile onunla olan irtibatım asla kesilmiş değil. Hayatımızda öyle insanlar vardır ki bize rehberlik eder, yol gösterirler. O kimselerle olan ilişkimiz zaman ve mekân ile mukayyed olmaktan kurtulur. Mehmet Genç Bey de benim hayatımdaki böyle insanlardan biridir. Buraya kadar kendisi hakkında hep "Bey" sıfatını kullandım. Ne zaman başladığımı hatırlamıyorum ama kendisine "ağabey" diye hitap ettiğim zaman hiç yadırgamadı. Hatta memnun oldu bu yakınlık hissinden dolayı. Ondan sonra O, benim Mehmet Ağabey'im olarak kaldı. Hala da öyledir. O da bana ismimle hitap ederdi, Sadettin derdi.

Mehmet Ağabey ile ilk tanışmamızı hatırlamıyorum. Ama bu tanışmanın 1960'ların Beyazıt'ında olduğunu biliyorum. O dönemde Beyazıt bir ilim ve irfan merkeziydi. Biz de aile olarak merhum pederin tercih ve tensibi ile orada oturuyorduk. İstanbul Üniversitesi merkez binası Beyazıt Meydanı'nı tanımlayan önemli bir mimari öge idi. Hemen yanında Beyazıt Kütüphanesi ve Laleli'ye inerken de sağ tarafta Fen ve Edebiyat Fakülteleri vardı. Bu üçlü, çağın gereklerini yansıtırken meydana adını veren Bayezid Camii ve Külliyesi de kadim Osmanlı geleneğini yaşatmaya devam etmekteydi. Beyazıt semtinde birtakım mahfiller ve kahvehaneler vardı ki oralarda ilim ve irfan sohbetleri yapılırdı. Üniversite hocaları akşamüzeri oralara uğrarlar, kendi ilimlerini dinleyenlere bezlederken yine o muhitlerde toplumun nabzını tutarlardı. Bunlardan en ünlüsü ise Marmara Kahvesi idi. Küllük benden evvel Marmara Kahvesi'nin işlevini görmüştü. Ben Küllük'e yetişemedim Aydınlar Ocağı, Milli Türk Talebe Birliği daha sonra Birlik Vakfı, Milliyetçiler Derneği, Türk Ocağı, Kubbealtı Vakfı ve İstanbul Fetih Cemiyeti yine o civardaki ilim ve irfan mahfillerini teşkil ediyordu. 60'lı yıllarda bir üniversite talebesi iken Mehmet Ağabey'i bu muhitlerde tanımıştım. O zamanlarda Erol Güngör Bey ile birlikte

1 Prof. Dr., İTÜ Emekli Öğretim Üyesi

dolaşırlardı. Birkaç yıl sonra bu ikiliyi Fethi Ağabey'in huzurunda da gördüm. Mehmet Ağabey ve Erol Bey, Fethi Ağabey'in huzurunda fevkâlâde müeddeb ve sohbeti dinleyici durumunda idiler. Yukarıda adı geçen mahfillerde ise umumiyetle sohbeti onlar yönetirlerdi.

Yukarıda sözünü ettiğimiz sohbetler muvacehesinde Mehmet Ağabey'i şöyle tanımıştım. İrfani bir boyutu olan bir ilim erbabı idi. Keskin bir zekâsı ve kuvvetli bir hafızası vardı. Tevazu hayatının çok önemli bir parçasıydı. Aynı zamanda hayret verici derecede ince nükteler yapıyordu. Anlattıklarını üzerinde düşünüp değerlendirdikten sonra -ki bu değerlendirme hala devam ediyor, mütenevvi bir tarzda okumuş, okuduklarını mezcetmiş ve bir terkibe ulaşmış. Okuma olgusunu hayatının her safhasında hiç terk etmemiş. Kendisi bir akademisyen hassasiyetine sahip, aynı zamanda ilmi bir titizliği var. Fakat gurur sahibi değil, insanı hiç rahatsız etmiyor. Muhtemelen bu hükme vardıkten veya bunları sezdikten sonra Mehmet Ağabey'e daha da yaklaştım.

Kaderin bir tecellisi ve lütfu olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kalan münevverleri elimden geldiğince tanımaya çalışmıştım. Bu kimselerle vakit geçirmek, onların sohbetlerine katılıp beyanlarını dinlemek ruhuma ferahlık veriyordu. Mehmet Ağabey geç gelen bir Osmanlı münevveri gibiydi. Eski tabirle mütebahhirdi. Sadece kendi uzman olduğu iktisat tarihi sahasında değil, her konuda genel ve yeterli bir malumat sahibiydi. Daha önemlisi bu parça parça bilgileri terkib ederek ilmi ve irfani sahada bir kimliğe erişmişti. Yukarıda da işaret etmeye çalıştığımız gibi okuma olgusunu hiç terk etmediği için bilgisi devamlı genişliyor ve bu da yaptığı terkibin olgunlaşmasına ve vardığı kimliğin mükemmeliyetine yol açıyordu. Ben de genç bir akademisyen adayı olarak O'nu örnek almaya çalıştım. Kendi sahamda bir noktaya doğru yürürken etraflı okumalar yapmaya gayret ettim. Ancak bunun dıştan görüldüğü kadar kolay ve hemen sonuca götürecek kadar çabuk olmadığını anladım. İtiraf etmeliyim ki her ne kadar eksik de olsa o gayretim hala devam ediyor. Çünkü bu konuda bana rehberlik eden Mehmet Ağabey idi.

Evde aile muhitinden ve babamın dost çevresinden edindiğim bir bakış vardı. Tarihe ve Osmanlı Devleti'ne bakış. Gerek babam, gerek dayılarım ve gerekse babamın muhiti Osmanlı Devleti hakkında okullarda o zamanlarda okutulanların rağmına çok müspet yorumlarda bulunurlardı. Ben de bunları genç bir delikanlı olarak hıfzeta çalıştım. Ancak Mehmet Ağabey'i bir müddet dinledikten sonra Osmanlı'ya olan bakışım hem genişledi hem de derinleşti.

Bu genişleme ve derinleşme safhasında merhum Ziya Bey'in de çok büyük katkısı olduğunu söylemeliyim. Bendeki Osmanlı görüşü daha ziyade siyasi ve askeri tarih etrafında yoğunlaşmıştı. Mehmet Ağabey'le beraber bu yoğunlaşma hayatın tüm safhalarını kapsayacak şekilde derinleşti. Özellikle iktisat ve hukuk alanlarında. Bu süreç böyle devam ederken üniversitede doçentlik payesini vermişlerdi.

O zamanki akademik hayatta doçent olduktan sonra ilmi faaliyet ve mesleki incelemeler biraz daha hafiflerdi. Ben de bu hafif tempodan istifade ederek hayatımda yeni bir safha açmaya yöneldim. Mehmet Ağabey ile Teknik Üniversite'den çok sevdiğim ve saydığım bir hocamı Maçka'daki Taşlık Kahvesi'ne davet ettim. Her iki zat da büyük bir âlicenaplık göstererek kırmadılar, teşrif ettiler. Ve zihnimdeki ukdeyi büyük bir açık yüreklilikle her ikisine açtım. Teknik bir tahsil yapmıştım. Mesleğimde oldukça önemli uygulamalarım da vardı. Ve bunlar sayesinde doçent ünvanı bana verilmişti. Ancak bu teknik birikim iç dünyamı tatmin etmiyordu. Çünkü o dünyada aile muhitinden ve merhum pederin dostlarından aldığım bir eğitim bütün ihtişamıyla yer almaktaydı. Mesleki birikiminin rasyonel, soğuk ama etkin yüzüne karşı, sözünü ettiğim muhitlerden aldığım eğitim ruhu tatmin eder, iç dünyama ferahlık getirir, fakat reel dünyada etkisiz gibi görünüyordu. Benim meselem bu iki eğitimin bağdaştırılabilir olup olmadığıydı. Meseleyi böylece vaz ettikten sonra onların önerilerini dinlemeye ve kaydetmeye başladım. Anladığım kadarıyla her ikisi de benzer süreçlerden geçmişlerdi. Biri bir sosyal bilimci olarak, diğeri de bir doğa bilimcisi olarak. Beni rahatlatan birkaç cümleden sonra Mehmet Ağabey, bilim tarihi ve bilim felsefesi okumamı tavsiye etti. Diğer hocam ise mühendis olduğumu önceleyerek bu okumalara bir de teknoloji tarihini ekledi. Ve her iki üstat da bu okumaların belli bir tempoda kesintisiz olarak yapılması gerektiğini ve beş yıldan önce de bir sonuç beklemememi söylediler. Bu tavsiyeler tarafımdan hala elimden geldiğince yerine getiriliyor. Benim deneyimimde netice aynen dedikleri gibi çıktı. Beş yıldan sonra hem zihnimde bir müktesebat oluştu, hem de kitaplığımda mütevazı bir koleksiyon. Bilim tarihi, bilim felsefesi ve teknoloji tarihi üzerine. Bu üçlü üzerinde bana yetecek kadar bir temel inşa ettikten sonra yapı teknolojisine yöneldim. Üniversitede bu konuda lisansüstü dersler vermek nasip oldu.

Mehmet Ağabey, zamana ve zemine uygun anekdotlar ve fıkralar anlatmakta fevkâlâde mahirdi. Bu anekdotlar ve fıkralar, anlatılan mevzuyu adeta diri ve

canlı bir hale getirirdi. Esas itibarıyla da bu somut örnekler zihinde kalıyordu. Bunlardan bir tanesini ki hala ben yeri geldikçe Mehmet Ağabey'den naklen anlatırım, müsaadenizle aşağıya alalım:

Devir, Sultan Mecid devridir. Ve Bosna hala Osmanlı mülkündedir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı tabyalar inşa edilir Bosna'da. Bu yapım sırasında yaşlı bir Sırp hanımın arazisi de istimlâk edilir. Ancak bu hanım devletten istimlâk edilen arazinin tam bedelini alamaz. Kendisine ödenen eksik bedel ile mağdur olur. Yerel mahkemeye müracaat ettiğinde ise mahkeme devleti haklı bulur. Yaşlı hanıma bir üst mahkemeye müracaat etmesini tavsiye ederler. O mahkeme ise Selanik'tedir. O zamanki şartlarda Bosna ile Selanik arasındaki mesafe ve iletişim imkânlarını da bu mevzuda düşünmemiz ve dikkate almamız gerekiyor. Selanik'teki üst mahkemeye müracaat eden hanım yedi ay zarfında cevabını alır. Kendisi haklıdır ve istimlâk edilen arazinin tam bedeli ona ödenir. Bu hadise üzerinden belki 20 küsur yıl geçmiş, Sultan Hamid devrine gelmişiz. Osmanlı artık Bosna'yı Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na terk etmek mecburiyetindedir. Bu terk sırasındaki muameleleri ikmâl etmek üzere devlet Ahmet Cevdet Paşa'yı görevlendirir. Her iş bitip Paşa, Bosna'dan ayrılacağı sırada yaşlı bir Sırp kadın gelir ve Paşa'ya sarılır. Ve der ki siz burada adaleti temsil ediyordunuz şimdi sizden sonra bizim halimiz nice olur. Paşa bu sözler üzerine hadiseyi merak eder ve yaşlı kadın yukarıda ifade etmeye çalıştığımız olaylar dizisini anlatır. Bu anekdot Mehmet Ağabey tarafından zaman zaman anlatılırdı.

Şimdi bir başka hatıraya gelemim. Ara sıra üniversitede bizi taltif eder, ziyaretimize gelirdi. Beraber küçük bir grupla birlikte çok güzel zaman geçirdik. Masamda İngilizce bir kitap gördü. İngiltere'nin Bristol Limanı'nı genişletme hususunda yazılmış, teknik tarafı ağırlıklı olan bir kitap. Muhteviyatı şöyleydi: Merkezi hükümet ticaretin gelişmesi için limanı ıslâh etmek istiyor. Ancak limanda mühim yerlere yerleşmiş olan kapitalistler bu ıslahatı istemiyorlar. Çünkü liman tevsi edilirse onlara yeni rakipler gelecektir. Kitap, Mehmet Ağabey'in çok dikkatini çekti. Ödünç olarak tetkik etmek üzere benden aldı. Takriben bir ay sonra İSAM'daki dostlara bırakmış. Kendi el yazısı ile nefis bir teşekkürname ile beraber. Bu ilgi, bende var olan ancak tam tanımlayamadığım yeni bir sorunsal netleştirdi. Biz mühendis olarak tekniğimizi kullanarak belli yapılar inşa ediyorduk. Fakat bu inşadan sonra o yapıların akıbeti ile ilgilenmiyorduk. Her yapı topluma katılan, toplumun kullandığı ve etkilendiği bir öge

olarak ortaya çıkıyordu. Yani teknik olarak inşa edilen yapıların başlangıçta tahmin edemediğimiz sosyal etkileri vardı. Nasıl ve nereye kadar? Bu sorular hala zihnimde Mehmet Ağabey'i her an çağrıştırarak hala yer almaktadır.

Mehmet Ağabey ile birçok toplantıya katıldık, birlikte konuşmacı olduk. Bir üniversitede belli bir dersi paylaştık hoca olarak. Bu süreçlerde kendisinden çok zarif bir şekilde ikazlar aldım. Zaman zaman çok fazla bilmediğim konulara istemeyerek de olsa giriyordum. Çok kibar bir şekilde kesin ve doğru bilgi olmadıkça konuşmanın hoş olmadığını ifade etmiştir.

Son olarak Mehmet Ağabey'in nüktelerinden bahsedelim. Yukarıda sözü edilen toplantılardan biri bittiğinde bahçeye çıktık. Hafif yağmurlu hoş bir İstanbul akşamıydı. Mehmet Ağabey çantasından bir sigara paketi çıkardı, Davidoff. Ben bir esprinin geleceğini hissetmişim: "Yahu Sadettin" dedi, "Bu doktorlar bize 40 yıl yumurtayı haram ettiler, yersen ölürsün dediler. Şimdi de her gün bir yumurta yiyin diyorlar. Muhtemelen bir müddet sonra tütün de o kadar fena değilmiş, her gün birkaç Davidoff sigarası içseniz iyi olur diyecekler. Ama o zamanı görebilecek miyiz?" Hafifçe tebessüm ettik ve Hazret'in sigarayı tellendirişindeki keyfini zevkle seyrettik.

Yine bir televizyon programından sonra dinlenme odasında biraz sohbet ediyorduk. Bana döndü ve dedi ki, "Yahu Sadettin, senin için diyorlar ki, Ege'nin bir kasabasında bir yer almış, orada tavattun etmiş, bu doğru mu?" Hakikaten hanımla birlikte emekli ikramiyelerimizi birleştirmiş ve Ege'nin bir kasabasının sakin bir köyünde küçük bir köy evi almıştık. Erken ilkbahar ve geç sonbaharda biraz orada vakit geçiriyorduk. "Evet Ağabey" dedim, "Böyle bir şey oldu ama oraya yerleşmedik. İlkbahar ve sonbaharda gidiyoruz." Yanında bulunan ikimizin de aziz dostu olan İhsan Bey'e dönerek, "Yahu İhsan, bu Sadettin 'Beyaz Türk' olmuş" dedi. Ben esprinin sonunu merak ederek devam ettim: "Ağabey bir de küçük sandalım var onunla da denizde geziyoruz." "Ooo" dedi, "İhsan, bu Sadettin 'Bembeyaz Türk' olmuş." Hepimiz kahkahalara boğulduk.

Her daim Mehmet Ağabey'i minnet ve rahmetle anmaktayım.

EVVEL GİDEN AHBABA SELAM OLSUN ERENLER

Hüseyin Hatemi¹

2021 yılında kaybettiğimiz merhum arkadaşım Mehmet Genç ile ben Hukuk Fakültesinde kendisi de İktisat Fakültesinde asistan olduğumuz sırada tanışmış ve dost olmuştum. Özellikle 1966 ve 1967 yılları arasında tatil günleri hariç hemen her gün odasına uğurdum. İstanbul Üniversitesi merkez binasının iki bitişik ve birbirine paralel ek binasında bir zamanlar enstitülere tahsis edilmiş bulunan binada ikinci katta bir odası vardı. O sıralar Hukuk Fakültesiyle İktisat Fakültesi aynı binada ve mensupları da birbiriyle bugünküne nispetle daha çok ilişki halindeydi. Başlangıçta bugün Hukuk Fakültesi Kütüphanesi olan binayı da ortaklaşa kullanırlardı. Öğretim üyeleri ve asistanlar birbirlerini tanırlardı. Enstitüler binasının ikinci katında İktisat Fakültesinin iktisat tarihi hocalarının da odaları yer almaktaydı. Benim odam başlangıçta altı asistanın kullandığı en üst katta bir seminer odasıydı. Seminer yapıldığı sırada odayı terk ederdik. Bir müddet sonra ben de ek binanın sonlarında ve kütüphanenin karşısında merdivenlerle çıkılan ikinci katta bu kez üç kişiyle paylaştığım bir oda sahibi oldum. Çok yakın olduğumuz için görüşme fırsatımız da her gün olabiliyordu.

Merhum Mehmet Genç odasında çalışırdı. Doktora tezini orada hazırlamaktaydı. Ancak benden daha belirgin olan bir özelliği vardı. Bu özellik bazı üniversite mensuplarında görülen 'mükemmel olma tutkusu'ydu. Bu tutkusu olanlar yazdıklarını kolay kolay beğenmezler. Merhum Mehmet Genç'te bu özellik hadd derecesindeydi. Ben de bu yüzden doktora tezimi yazmakta gecikmiştim. Ancak özellikle 1967 yılının ikinci yarısında artık hızlanmaya karar vererek 1968'de doktora tezimi verdim. Rahmetli arkadaşım ise bir türlü kendi yazdıklarından tatmin olamayıp çalışmalarını sürdürüyordu.

Şimdi hayatta olmayan bir hanım Hukuk Fakültesi asistanı da çok defa benimle birlikte Mehmet Genç arkadaşımın odasına sohbet ederdi. Bu hanım

1 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

arkadaşa evlenme teklif etmişti. Bunu kendisinden değil, o hanım arkadaştan duymuştum ve benim fikrimi sormuştu. Ben de Mehmet Genç'in çok iyi bir karakter sahibi olduğunu ve birbirlerini tezlerini bitirmeye teşvik edeceklerini söyleyerek kabul etmesini tavsiye etmiştim. Fakat ailesi kabul etmeyince hanım arkadaşım da bu durumu rahmetli Mehmet Genç'e söylemek zorunda kaldı.

Mehmet Genç tezi üzerindeki titiz çalışmalarına döndü. Yanlış hatırlamıyorsa Antep ilinin iktisat tarihine ilişkin bir konusu vardı. Akşamları da Marmara Kiraathanesi'ne uğradığını duyardım.

Ben tezimi 1968'de verdikten sonra kısa ve çok kötü bir evlilik geçirmiştim. 1969 yılı yazında bir sene önce savunduğum önceki Osmanlı devrinde kurulmuş vakıflara ve 1967 yılında Medeni Kanun değişikliğiyle yeni hükümlere bağlanmış vakıfları ele alan tezimin bastırılması çalışmalarına ancak dönebilmiştim. O sırada İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tezlerini ayrı tüzel kişiliği olan Hukuk Fakültesi bizzat bastırıyordu. Bu tezlerin çoğu da Karaköy'deki Fakülteler Matbaası tarafından basılıyordu. Ben de bir süre hemen her gün matbaada basılan kısımları tashihle vakit geçiriyordum. Matbaada iki ortak vardı birisi dışarıdaki işleri yapan, müsveddeleri alıp basılmak üzere matbaaya götüreren Merhum Mehmet Bey; diğeri matbaada oturan, bir süre sonra Filibeli Merhum Ahmet Hilmi Bey'in İslam Tarihi eserini genişleterek bastırarak olan Merhum Ziyatur Aksun Bey'di.

Akşamüzeri fakülteden çıktıktan sonra Fakülteler Matbaasına uğradım, orada dizilmiş kısımların tashihini yapar ve yeni müsveddeleri verirdim. Ziyatur Bey her akşam Marmara Kiraathanesi'ne giderdi. Beni de oraya gitmeye ikna etti. O zamanlar Göztepe'de oturuyordum. Geç vakit dönüşümde yeni basılacak kısımları gözden geçirmek ve ayrıca asistanlık görevlerini yerine getirmek zor olmasına rağmen bir müddet Marmara Kiraathanesi'ne Ziyatur Aksun'la birlikte gitmekten kendimi alamadım.

Kiraathane müdavimleri o devrin muhafazakârlarıydı. Gençler dinleyici olarak gelirlerdi. Buna mukabil orta yaşlı ve yaşlılardan "halka sahipleri" vardı. Her akşam kiraathanede belirli yerlerini alır ve çevrelerinde halka teşkil eden dinleyiciler toplanırdı. O sıralarda yanlış hatırlamıyorsam emekli olan bir Teknik Üniversite profesörü "Osmanlı Hanedanını geri getirirsek 10 seneye kalmaz Ay'a gideriz" şeklinde fikirler ileri sürerken bir köşede de pek yaşlı olmayan

Merhum Şair Sezai Karakoç kendi halkasında edebiyattan çok günlük siyasete ilişkin konuşurdu. Aruz vezniyle şiirler yazan bir hekim, muhafazakâr fikirlerine uymayan kişileri çok galiz ve beni irkilten müstehcen şiirlerle hicvederdi. Hukuk Fakültesinde öğrenciyken sınıf arkadaşım olan Yurdakul Dağoğlu da hemen her akşam dinleyici olarak kıraathanede yerini alırdı. Kıraathane müdavimlerinden birisi sonraları “Deliler ve Dahiler” başlığı altında bir kitap yazarak bu nev’i şahsına münhasır kişileri tasvir etmişti.

Ben de bir süre dinleyici olarak Ziya Bey ve Yurdakul Dağoğlu vasıtasıyla çeşitli halkalara katıldım. Fakat sonra buraya uğramaktan müsbet bir şey elde edemeyeceğim sonucuna vararak bu faslı kapattım. Rahmetli Mehmet Genç kıraathanede hemen her akşam devam ederdi. Mütevazıydı. Halka sahibi olmaktan çok bir köşede dostlarıyla kendine mahsus üslubunu terk etmeyecek zevk verici konuşmalar yapardı. Ancak ben kendisini odasında kolayca görebileceğim için müdavimlerinin deyimiyle “Marmaratör” olmayı bıraktım. Kıraathane hakkındaki görüşümü de şöyle bir rubai ile özetledim:

*Ateşli nutuklar çekilirken orada
Müz'ic mantık zamanla kaynar arada
Her müşkili hall'u fasla kaadir görünür
Girdabi kelama gark olan; Marmara'da*

Merhum arkadaşım Mehmet Genç'e de şöyle bir kıta yazmıştım:

*Rastlasam orda eğer Hazreti Mehmet Genç'e
Kahveden ayrılamam ben tabii erkence
Sözlerinden alınır ab-i hayat te'siri
Şehdu şeker gibidir tarz-ı beyanı bence*

Merhum arkadaşım ile ilişkilerim fakülteden ayrılışına kadar devam etti. Çalışmalarını üniversite dışında devam ettirmeye karar vermişti. Uzun bir süre kendisiyle görüşme imkânını bulamadım ancak ben 1402 sayılı Kanun'la görevden alındıktan sonra, 1985 yılında İktisat Fakültesine tekrar dönmüş olan arkadaşıma ben de tekrar Hukuk Fakültesine döndükten sonra kavuştum. Osmanlıca konuşma mahareti büsbütün gelişmişti. Yalnız bana değil, umumiyetle herkese latife kabilinden son derece mütevazı bir üslupla Osmanlıca hitap ederdi.

2002 yılında İktisat Fakültesinden ayrılınca ben de 2006 başında emekli oldum. Yine uzun bir süre görüşemez olduk. Ancak pandemi dönemi zor şartlarına rağmen kendisinin öğrencisi olmuş ve meziyetlerini takdir etmiş, benim de Twitter'dan tanışıp görüştüğüm tarihçi Zeynep Çiğdem Çelik Hanım, son günlerine kadar çalışmalarını sürdüren merhum arkadaşımı babası gibi severek son günlerinde daha çok ilgilenmeye başladığında onun vasıtasıyla tekrar fakat telefonla görüşmem nasip oldu. Maalesef pandemi şartlarıyla cenaze merasimine katılamadım. Değerinin bilinmesi ve Fatih Camii Haziresinde Ahmet Amiş Efendi (k.s.) yakınında defnedilmesinden de teselli buldum. Arkadan benim sağlık durumum kötüleşmeye başladı. Hastahaneye yattım ve şimdilik kısa seyahatlere bile imkân bulamıyorum. Bir müddet sonra ilk fırsatta ziyaretine gidebileceğim ümidini taşıyorum.

Merhum Yahya Kemal'in beytiyle aziz arkadaşımı rahmetle anıyorum:

*Tekrar mülakıy oluruz bezm-i ezelde
Evvel giden ahaba selam olsun erenler*

MEHMET GENÇ

Mim Kemal Öke¹

1970'lerin sonu... Doktora tezimi yapıyorum. Araştırmam için Osmanlı Arşivi'nde belgeleri tarıyorum. Babiâli'nin o klasik mizanseninde padişah devri görmüş uzun ahşap masanın diğer ucunda bir bey... Ben zorlukla evraki okumaya çalışırken, ol mübarek zat nasıl da süratle hifzediyor. Belli arşivi de lisanını da iyi biliyor. Nezaketle yanına yaklaşıp, müşkillерim için yardım rica ettim. O sadece transkripsiyona değil, Osmanlı tarihine de aşına kıldı hakiri. O bilgili, güzel konuşan zat; Mehmet Genç'ti.

İktisat tarihçisiydi, elbette. Yine buluştuk kendisiyle. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde ikimiz de asistan olmuştuk. Üniversite bilim gerektirir, rütbe otomatik giydirilir. Mehmet Genç, en genç çağlarında bile nice profesörleri cebinden çıkarırdı. Sadece iktisadi bilimleri değil, tüm 'humanities'i kucaklayan bir bilimsel çapı vardı. Hazerfen yapılıydı. Tarihten çıkmış, bir ecdad âlimi gibiydi. Onunla konuşmak, onu dinlemek ufuk açardı.

Keskin zekâsı yanında 'nüktedan' da bir meşrebi vardı, şuracığa bir anekdot sığdırayım. 1983... Prof. Dr. Tunca Toskay, TRT Genel Müdürü olmuş. Kürsüsündeki asistanları tanıyorum (hepsi profesör oldular şimdi o dostların). Arada onların katlarına gidiyorum, Hoca'nın TRT'de ne yapacağını konuşuyoruz. Ve bir gün telefonum çaldı. Tunca Toskay! Şaşkınlık içindeyim. Tanımıyorum kendisini. Buluşmak istedi. Görüştük. Bana TRT'de iş teklif etti. Genel müdür danışmanlığından, program yapımcılığına... İşte, televizyon sözüm ona "kariyerim/maceram" öyle başladı.

---

1 Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

Yıllar sonra Tunca Bey'e sordum, "Niye ben?". Sıkı durun... "TRT Genel Müdürü olunca, akademisyen arkadaşlardan yardım istedim. Hepsi biz bu işten anlamayız dediler. Bir tanesi dur bakayım, bize gelen yeni bir asistan var, delişmen biri, sanırım o olur," demiş. O benim; öneren de Mehmet Genç! Şaka bir yana, rahmetli 'vizyon' sahibiydi...

Mehmet Genç ile TRT'de danışman olarak yıllarca birlikte çalıştık. TRT'nin yayın 'münderecatını' tayin ve tavsiye eden 'Drama Repertuar Kurulu'nun üyesiydi.

Her hafta toplanır ve Türkiye'nin kültür envanterinin ekrana yansımalarına ilişkin çalışmalar yapardık. Oradan Mehmet Genç beyin genel/sanat dağarcığına, tam anlatım üslubuna, nezih latifelerine hayran kalmışımdır.

Daha sonra konferanslarda karşılaştık.

En sonunda tabutunun başında.

Allah rahmet eylesin.

ENGİN DENİZ AKARLI MEHMET GENÇ'İ ANLATIYOR¹

Engin Deniz Akarlı²

Mehmet Genç Hoca, genç-yaşlı, kadın-erkek, doğulu-batılı veya doğu-cu-batıcı... Böyle farklı özelliklere sahip her çevreden gelen herkesin yürekten sevdiği ve saydığı bir insandı. Mehmet Genç Hoca'mızı bu mertebeye taşıyan hasletleri, onu anmak için yaptığımız bu toplantıya katılanlar yakından bilirler. Başta güler yüzü, sakin tabiatı, tevazuu, ilim ve irfanı, hoş sohbeti, alicenaplığı ile hepimizin yüreğinde taht kurmuş bir insandı, Mehmet Genç. Onun için de hala aramızda olduğunu hissediyoruz, biliyoruz.

Mehmet Genç Hoca'yı (benim için Mehmet ağabeyi) ilk 1973 Kasım'ında tanıdım. Nerede olacak, arşivlerde! Doktora tez araştırması için kolları sıvayıp arşivlere ilk girdiğim o günlerde, arşivler, Bâb-ı Âli'de, vilayet binasının arkasındaydı. Çalışan araştırmacıların sayısı fazla değildi. Sakin ve samimi bir ortamı vardı. Havaların güzel olduğu günlerde öğlen paydosunda arkada iddialı voleybol maçları dahi yapardık. Arada, çevredeki yemekleri kaliteli fakat fiyatları ehven esnaf lokantalarını ziyaret eder, tarih ve tarihçilik üstüne yaptığımız sohbetlerle şenlendirirdik. O ortamda, İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Enstitüsü asistanlarından Tefik Güran ve Yavuz Cezar ile iyi dost olduk. Onlar da tez araştırması aşamasındaydılar ve sık sık arşive geliyorlardı. Sonra da, malumunuz, o zaman yine aynı enstitüde olan Mehmet Genç ağabey ve rahmetli Halil Sahillioğlu ile tanışmak nasip oldu. O enstitünün nasıl önemli işler yaptığını ve belki en önemlisi nasıl iyi, titiz araştırmacılar yetiştirdiğini yakinen gördüm.

---

1 Bu yazı, Bilim Sanat Vakfı'nın 21 Nisan 2021 tarihinde, "Mehmet Genç İhtifali: Dostları, Meslektaşları ve Talebeleri ile Mehmet Genç'i anıyor" başlığı altında zoom üzerinde gerçekleştirilen çevrimiçi bir toplantıda Engin Deniz Akarlı'nın yapmış olduğu konuşmadır.

2 Prof. Dr.

1976'da Boğaziçi Üniversitesi'nde hocalığa başladıktan sonra da Mehmet Genç Ağabey ile zaman zaman görüşmek mümkün oldu. Bu arada bana çok büyük bir iyilikte bulundu. Benim arşivlerde çalışma izni almakta hep sıkıntılarımdı. 1980'de askerler memlekette dizginleri ele aldıktan bir süre sonra benim de araştırma iznim iptal olmuştu. Tabir caizse, arşivlerden geçinen benim gibi meslekten bir Osmanlı tarihçisi için bu iptal ağır bir darbe idi. Mehmet Ağabey devreye girdi. Meseleyi yakın arkadaşı ve çok sevip takdir ettiği Erol Güngör Hoca'ya taşıdı. O zamanlar, rahmetli Erol Güngör Bey, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıklarının önemli komisyonlarında çalışıyordu. Neticede, onun ve Mehmet Genç Ağabeyin tavassutlarıyla arşivde çalışma iznim iade edildi.

Bu müjdeyi bana verirken Mehmet Ağabey en dost, en sıcak sesiyle bir nasihat de etti: "Artık sen de ikinin biri siyasetle uğraşma, lütfen," diyerek. Üzülmedim desem yalan olur. Çünkü baskıcı rejimlere, hukuksuzluklara karşı çıkmak siyasetse, karşı çıkmamak da siyasettir. Mehmet Ağabeyimin bu öğüdünü pek dinlemeyerek 1997'de askerler yeniden boy gösterdiğinde ben de bazı yaramazlıklar yaptığım için iznimi yeniden kaybettim. Oysa bir işin ortasındaydım ve arşivlere dönmem lazımdı. O zaman da İktisat Tarihi Enstitüsü'nde ve ayrıca Bilim Sanat Vakfı'nda yetişmiş bir başka dost, Coşkun Çakır Hoca'mız imdadıma yetişti. İzin yasağını o zaman kaldıramadı ama arka kapıdan arşive girip ihtiyacım olan dosyalara bakmama yardımcı oldu. Mehmet Ağabey de ihtiyacım olan bazı belgelerin fotokopilerine ulaşmamı sağladı. Yani hala siyaset yapıyorum filan diye bana hiç kızmadı.

Mehmet Genç ile her konu konuşulabilirdi. Bu konuşmaların, tartışmaların pek çoğuna önemli gözlemler ve bilgiler ile katkıda bulunurdu. Söylediklerini canlı ve zeki nüktelerle veya çok geniş olan bilgi dağarcığından çıkardığı veciz sözlerle besleme mahareti ise anlattıklarına başka bir güzellik katardı.

Mehmet Genç, ufukları geniş ve sohbeti tatlı bir insandı. Bunu belki en iyi bilenler, Şehir Üniversitelilerdir. Özellikle Altunizade kampusunda olduğumuz yıllarda, orası evine yakın olduğu için, Mehmet Ağabey sık sık kampusa gelir, öğlen yemeklerini de orada yedi. Onun masasında daima birçok arkadaş toplanır, gayet ciddi konularda esaslı sohbetler yapılır fakat o sohbetler de sık sık kahkahalarla kesilirdi. Değişik bölümlerden arkadaşları bir araya getiren bu sohbetler, herkes için yeni ufuklar açar, yeni bilgiler edinmeye vesile olurdu. Sonunda da Mehmet Ağabeyin nükteleriyle ve dost meclislerinin sağladığı hazla yürekler şen, herkes tazelenmiş bir çalışma azmiyle ofisine döner ve şevkle işine sarılırdı.

Kendi hesabıma, Mehmet Ağabeyi uzun süre görmesem üzüldüm, bazen sırf bir merhaba demek için uğrardım. Onun güler yüzü, iyi kalbi ve iyilik dilekleri sayesinde günümün daha güzel ve huzurlu geçeceğini düşünürdüm.

Mehmet Genç'in iktisat tarihine ve tarihçiliğine yaptığı katkılara değinmeyeceğim, zira bunlar hakkında pek çok güzel yazı yazıldı, sözler söylendi. Daha da yazılacak ve söylenecek. İki hususa değinmekle yetineyim: Bir, Mehmet Genç'in sahaya katkıları, bizlere ve esas yeni yetişen genç tarihçilere mirası ve emanetidir. Onları dikkatle değerlendirip daha ileri taşımak ve yetersiz kaldığı yerlerde aşmak gerekir. İki, bu tür gelişmelerin sağlanması, araştırmayı önceleyen ve rahatlatan birikimlerin ve kalıcı kurumların oluşmasına bağlıdır. Bunların zayıflığı, Mehmet Genç Hoca'nın öteden beri yaptığı başlıca şikâyetlerdendir.

1. Emanet:

Mehmet Genç'in çıkış noktası, onca uzun ömürlü ve dirençli olan Osmanlı Devleti'nin niçin sanayileşemediği ve dolayısıyla sonunda çağdaşlaşamadığı, çağa ayak uyduramadığı sorusudur. Bir yandan devletin uzun ömür ve direncinin özgün nedenlerini ve mahiyetini araştırırken bir yandan da Batı Avrupa'ya has sanayileşme sürecini bir ölçü olarak kabul edip, adeta, biz niçin onlar gibi olamadık sorusunun peşine düşmüş gibidir. Sonunda, Osmanlı Devleti'ne özgün gibi gözüken ama hemen bütün büyük Yeniçağ devletlerinde görebileceğimiz, gördüğümüz önemli özelliklere işaret etmiştir. Bu bakımdan gözlemleri salt Osmanlı tarihçiliğine değil aynı zamanda Yeniçağ tarihçiliğine bir katkıdır. Bu gözle bakılır, değerlendirilir ve geliştirilirse, Mehmet Genç'in araştırma ve saptamaları, Osmanlı tarihçiliğinin daha da önem kazanmasına vesile olacak mahiyettedir (ve öyle de olmaktadır).

Öte yandan, çağdaşlaşma süreçlerinin büyük ölçüde Kuzeybatı Avrupa tecrübesine inhisar eden hikâyesini esas alan ölçme, değerlendirme ve karşılaştırmaların Mehmet Genç'in de çalışmalarında gerginlik ve sıkıntı yarattığını düşünmek mümkündür. Bu sıkıntıyı da aşmaya gayret gerekiyor.

Bir başka darboğaz, memleketimizde devletin dışında bir tarihçilik düşünmenin zorluğudur. Devleti soyutlayıp yüceltirken insanı körleştiren bu devletperestlik, bana sorarsanız, Türkiye Cumhuriyeti'nde özendirilip yerleştirilmiş olan tarihçilik anlayışının bir türlü aşamadığımız bir cenderesidir. Mehmet Genç başta olmak üzere birçok kıymetli tarihçimiz, vergi vb. devlet kayıtlarını

kullanarak fevkalade kıymetli bir mali tarih bilgisi inşa ettiler. Devlet ve devletlilerin zihniyet tarihine de çok katkıları oldu. Ama bunların ötesinde, vergi ödeyenlerin, üreticilerin, vilayetlerde olan bitenlerin, farklı farklı cemaatlerin tarihi konusundaki bilgilerimiz mahdut kaldı. Bu tür eksiklikleri gidermeye çalışmak da emanetin hakkını vermek ve bu arada Osmanlı tarihçiliğini de başka bir düzeye taşımak için vaciptir –diye düşünüyorum, naçizane.

2. Birikim ve Kurumlar:

Böyle bir tarihçilik için kurumsal bir çerçeve ve birikim gerekir. Birikim ve kurumsallık bir devamlılığın sağlanması ile ilgili. Böyle bir devamlılık bizde pek görülüyor. Bir örnek olsun diye yakından bilenlere bir danışalım: Ömer Lütfü Barkan Hoca'mız ile başlayan ve Mehmet Genç'i de yetiştiren İktisat Tarihi Enstitüsü ne ölçüde bir devamlılık sergilemiş ve birikim sağlamıştır? Mehmet Genç Ağabey dâhil, bu enstitüde yetişen tarihçilerin kitapları ve evrakı hep bir araya toplanmış olsa, mesela, daha iyi olmaz mıydı?

Başka bir örnek, hukuk tarihi. Bir zamanlar Marmara Üniversitesi birçok kıymetli hukuk tarihçisinin, yakın alanlarla da işbirliği yaparak çalıştıkları bir ortam sağlamıştı. Mehmet Genç'in de katkıları oldu o ortama. Fakat sonra herkes bir tarafa dağıldı. (Bu arada mesela İsrail'de Uriel Heyd ile başlayan Osmanlı Hukuk Tarihi çalışmalarının gayet düzenli bir şekilde geliştiğini hatırlayalım. Aynı şekilde, Harvard Hukuk Fakültesi'ne bağlı olarak başlayan İslam ve bu arada Osmanlı Hukuku çalışmalarının da bugün müthiş bir araştırma kütüphanesi ile de beslenen önemli bir merkez haline geldiğini hatırlayalım. Ya da birçok batı ve hatta doğu Avrupa ülkesinde kurulan ve gelişen benzer kurumları, araştırma merkezlerini düşünelim de sonra bir daha kendimize bakalım!)

Bizde Diyanet Vakfı böyle bir merkez kurma yolunda adımlar attı. Sonra vazgeçip üniversite kurmaya girişti. Bir de devlet arzusuna uyarak Amerika'da propaganda merkezi kurmayı seçti. O da battı. Türk Tarih Kurumu elindeki imkânları birikim ve kurumsal devamlılık sağlanmasına katkıda bulunmak için kullanabilirdi. Kaynaklarının milliyetçi propagandaya hasredilmesi tercih edildi -benim görebildiğim.

Bilim Sanat Vakfı yaptığı onca hayırlı eğitim ve yayın işlerinin arkasından bir de ileri düzeyde araştırmaları kolaylaştıracak bir merkez kurabilirdi. Onun yerine üniversite kurmayı tercih etti. Gerçi üniversitemiz, Şehir Üniversitesi, araştırmayı mümkün kılmak ve kolaylaştırmak için iyi bir kütüphane ve çeşitli

enstitüler kurmaya da girişti. Ama bunları geliştirecek kaynakları bulmakta zorlandı. Sonra da malumunuz devlet müdahalesiyle hepten yıkıldı. İmkân ve devamlılık sağlansa, Mehmet Genç'in onca yıl boyunca biriktirdiği kaynaklar ve kitaplar da herhalde Şehir'de toplanmakta olan başka kıymetli koleksiyonlara eklenirdi. Olmadı Mehmet Genç'in onca özveri ve göz nuruyla biriktirdiği dosya, not ve kitaplarının hakkıyla değerlendirilebilmesi açısından Marmara Üniversitesi de iyi bir mekân olabilirdi, iyi bir kütüphane geleneği olduğu için. O da olmadı! Dua edelim, şimdi gidecekleri yerde süs olmaktan fazla bir işe de yarayabilsinler.

Boğaziçi Üniversitesi de tarih araştırmaları için iyi bir birikim ve devamlılık oluşturmaya kendi çapında özen göstermiş ve bunu bir ölçüde başarmış bir yerdir. Ama şimdi orası da dağılıyor, dağıtılıyor. Geriye Koç Vakfı'nın kurduğu enstitüler kalıyor. Dua edelim de onlar esirgensin ve uzun soluklu bilimsel çalışmaların gerektirdiği kurumsal devamlılığı sağlayacak bir ciddiyetle gelişsin ve araştırmayı, bhusus tarih araştırmalarını kolaylaştıracak ve özendirecek başka ortamlar da oluşsun.

Dedim ya, Mehmet Genç Hoca'mızın en sürekli şikayetlerinden biri, memleketimizde bilimsel çalışma ortamlarının -ve ona sorarsanız- ciddiyetinin eksikliğiydi. Bu eksiklikleri karşılamak için Şehir Üniversitesi'nde gösterilen gayreti ve oluşan olumlu ortamı da onun için hep heyecanla ve memnuniyetle karşıladım. Şehir'in kapatılmasına da samimiyetle üzüldüm, inanmak istemedim, mutlaka bir çare bulunabileceğini, bulunması gerektiğini düşündüm. Olmadı!

Başlarda ben Mehmet Ağabey gibi karamsar değildim ve ona boyuna itiraz ederdim. Bir birikimin oluşmakta olduğunu, bir yerden sonra daha kaliteli işler çıkarabileceğimiz bir düzeye geleceğimizi söylerdim. O da "inşallah!" derdi, yürekte inanmak isteyerek. Şimdi ben karamsar oldum. Araştırmalarda belli bir kaliteyi tutturan ve devamlılığı sağlayacak alt yapı, zihniyet, enerji ve kaynakların nereden çıkacağını düşünüyorum kara kara. Ama artık yaşlandığım için böyle düşünüyorum olmalıyım.

Yoksa, Mehmet Genç Hoca'mızın ismi gibi hep genç kalan bir yönü vardı, onu da hatırlardım: insanlara ve cevherimize inanç. Bu inancı da Genç'in emanetinin bir parçası sayalım ve koruyalım. O zaman gençlerin bizlerden daha iyi yetişmekte olduklarını görür, ümit tazeleriz. Bizim beceremediklerimizi onlar yapabilirler. Mehmet Genç'in ve başka kıymetli araştırmacıların başladığı veya ilerlettiği işleri daha ileri taşıyabilirler.

TANIDIĞIM MEHMET GENÇ

İdris Bostan¹

Mehmet Genç sosyal bilimlerin son âlimi idi. Onu ilk tanıdığımda henüz Edebiyat Fakültesi son sınıf (1977-78) öğrencisi idim. 1560 tarihli Yemen Eyalet Bütçeleri üzerine hazırladığım mezuniyet tezimle alakalı araştırmalar yapmak üzere zaman zaman arşive gidiyordum. O zaman Gülhane'deki Vilayet Bahçesinde bulunan Başbakanlık Arşivi'nin araştırma salonunda ilk gördüğümde kim bilir hangi maliye defterini büyük bir dikkatle inceliyordu. Elbette o zaman beni fark etmesi için hiçbir sebep yoktu. Galiba ilmin zâtında tecessüm ettiği bir âlim ile karşı karşıya olduğumu hissettim. Tanışma cesaretinde bulunamadığım için epeyce bir süre uzaktan izlemekle yetindim. Hâlbuki hocam Mübahat Kütükoğlu, İktisadi Müesseseler Tarihi dersinde Ömer Lütfi Barkan'dan ve onun asistanı ve kendisinin yakın arkadaşı-meslektaşı olarak yeri geldikçe isminden sıklıkla bahsederdi. Ben, o sıralarda *Türkiye İktisat Tarihi Seminerinde* sunduğu (1973) "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi" makalesini okumaya çalışmış, sanırım o zamanki müktesebatımla beni aşan bir bilinmezler deryası ile karşılaştığımı görünce biraz da anlayamıyor olmanın mahcubiyeti ile bir kenara bırakmıştım. Seneler sonra bir sempozyumdaki sohbet sırasında Murat Çizakça o makaleyi en az üç kere okuduktan sonra anlayabildiğini söylediğinde içimden kendimi bir nebze teselli etmiştim.

17. yüzyılda Tersâne-i Âmire konulu doktora tezimin malzemesini araştırmak için arşivde yoğun bir şekilde çalıştığım ve kendisinden yeni yeni istifade etmeye başladığım sıralarda kolay unutamayacağım bir iyiliğini gördüğümü belirtmek isterim. 1981'de Selçuk Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'ne asistan olmuştum, fakat tez çalışmalarıma İstanbul'da devam ediyordum. O zamanki Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Yusuf Boysal Bey'in bana gösterdiği müsamaha sayesinde on beş günde bir haftanın son ders günü Konya'ya gidip birleştirilmiş dersler yapıyor, tekrar İstanbul'a arşivdeki çalışmalarına dönüyordum. Bu kesinti bile düzenli çalışmalarımı aksatıyordu.

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

O sırada Selçuk Üniversitesi'ne çok değerli bir mütefekkir olan Erol Güngör Bey rektör tayin edildi. Mehmet Bey göreve yeni başlayan hocanın bir cenaze vesilesi ile Bayezid Camiine geleceğini söyleyerek bana da oraya gelmemi salık verdi. Orada Hakkı Dursun Yıldız Hoca'mızla birlikte idiler. Yakın arkadaş olmaları sebebiyle Mehmet Bey daha benim durumumu söyler söylemez Erol Güngör Hoca başka hiçbir şey sormadan ve hiçbir formalite uygulamadan re'sen bana bir sene izinli olduğumu söyleyince hem şaşırılmış ve hem de çok sevinmiştim. Aramızda kısa da olsa ayaküstü bir sohbet olmuştu.

Arşivde karşılaştığım Mehmet Bey her zamanki haliyle hızlı bir şekilde araştırma salonuna gelir ve seri hareketlerle dolaptan defterlerini alır, etrafıyla hiç ilgilenmeden sadece bir baş selamı vererek zaten çok az kişinin bulunduğu birkaç masadan ibaret Gülhane'deki araştırma salonunun en tenha yerine çekilir ve defterlerin dünyasına dalardı. O zaman bu tarz çalışmalar için arşivde karşılaştığım alanlarında meşhur başta hocam Mübahat Kütükoğlu olmak üzere arşiv müdavimlerinden Halil Sahillioğlu, Nejat Göyünç gibi bazı hocaları da imrenerek ve heyecanla takip ederdim.

Sonraki zamanlarda gerek tezimde karşılaştığım birtakım müşkülleri halletmek gerekse üzerinde çalıştığım adeta bir muammaya dönüşen konularda bilgi, tecrübe ve rehberliğine başvurmak suretiyle Mehmet Bey'in engin bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim çok oldu. Bu sayede onu tanıyabilme imkânı da bulduğumu düşünüyorum. Bir hususu fark etmiştim: Çalışmaları vesilesiyle çok farklı alanlarda bilgilenme ihtiyacı duyduğu zaman onu kendi özel yöntemleriyle belgeler üzerinden çözüyor, fakat hiçbir şekilde doğrudan ilgili olmadığı mevzulara dair ortaya bir şey koymuyordu. Bu yüzden siyasi tarihten müesseselere, ilmiyeden tefekküre kadar her alanda incelemelerini yapıyor, konunun asıl bilgilerini ediniyor, ana problemi biliyor lakin bildiğini belli etmiyordu.

Müessese konusu çalışan biri olarak siyasi tarihin de ne kadar iyi takip edilmesi gerektiğini Mehmet Bey'in rehberliği sayesinde anladım. Tersanenin 17. yüzyılını çalışıyordum. Onlarca muhasebe defteri üzerinden hiçbir ayrıntıyı kaçırmamak için bütün gayretimi sarf ederek tersane müessesesinin geçirdiği süreci anlamaya ve anlamlandırmaya çabalıyordum. Ancak aklımı karıştıran bir durumla karşılaşmıştım. Geminin en önemli yapım malzemesi olarak kerestenin özelliklerini ve temini konusunu çalışırken bir dönem, daha önce söz konusu olmadığı kadar çok kereste ihtiyacı olduğunu görmüştüm. Hatta dev-

let yeni kereste ormanları için keşifler yaptırıyor, farklı türde kereste temini için bütün imkânlarını seferber ediyor, yeni kaynaklar bulmaya çalışıyordu. Ayrıca o zamana kadar belgelerde görmediğim miktarlarda ve çeşitlerde yelken bezleri dokutuyordu. Gemilerin tür olarak adları farklılaşıyor ve yeni gemi çeşitleri ve gemi inşa merkezleri karşıma çıkıyordu. Diğer taraftan önceden bildiğim gemi türleri de yapılmaya devam ediyordu. Bu değişimi o zamanki bilgimle doğru bir yere oturtamadığım için, yanlış bir yol tutmamak ve her şeyi birbirine karıştırmamak amacıyla yine Mehmet Bey'in engin birikimine biraz da çekinerek başvurduğumda benden bir kâğıt ve kalem istedi. Senin çalıştığın yüzyıl, Girid Savaşı'nın etkili olduğu döneme tesadüf ediyor dedi ve kâğıda 1645 yazdı, sonra bir ok ile çizgi çizerek 1669 yazdı. Bunun ardından anlattığına göre bu uzun savaş sırasında Osmanlılar daha önce kullanmadıkları kalyonları kullanmaya başlamıştı. Kalyon yapımı için ihtiyaç duyulan malzemeler arasında kereste ve yelken esastı, zira bir kalyon, üç kadirganın ihtiyaç duyduğu kereste ile yapılıyordu. Kadirgalar kürekle hareket ediyor, hâlbuki kalyon yelken ile yol alıyordu. Bu sebeple kereste ve yelken temini had safhada olacağından bunların temini ile görevli olanlara da çok daha fazla iş düşecek ve gemi personeline de değişiklikler olacaktı. Bu bilgilerin önemli kısmı benim de bildiğim şeylerdi, ama onları bu şekilde yorumlamayı düşünmemiştim. Sonunda bana "Sen bu gözle konuya bir daha bak ve ne olduğunu anlamaya çalış" dedi. Bu, yol gösterici açıklamayı benim o zaman hiçbir hocadan duyma ihtimalim yoktu. O sebeple Mehmet Bey, herkesin konusunu en az onun kadar, hatta benim örneğimde olduğu gibi daha fazla bilebilen veya problemi çok daha üstten görebilen biriydi.

Yine benim merakımı celbeden bir başka husus ise Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri konusu ile ilgilenmeyi düşündüğümde kendisi ile konuşmak istemiştim. Bir akşamüzeri arşiv çıkışında Sultanahmet'te bir çayevinde birlikte oturmuş ve bu konuyu açmıştım. Daha doktora çalışmalarım sırasında arşivin en önemli defter serilerinden olan Maliyeden Müdevver Defterler arasında rastladığım, özellikleri birbirine benzediği için dikkatimi çeken bir grup defter tespit etmiştim. Haklarında daha fazla araştırma yapmayı ise sonraki zamanlara bırakmıştım. Belli konu başlıkları altında kayıtların tutulduğu bu defterlere hem kendi konum için hem de çok farklı alanlar için mutlaka bakılması gerektiği kanaati taşımıştım o zamanlar. Sonra bu defterleri bir miktar incelediğimde özel maksatlarla tutulmuş olduğunu düşünmüş ama tam anlamıyla teşhis edememişim. Bunları sormak için ilk tespitlerimi paylaştığımda "Sen de fark

ettin mi o defterleri” dediğinde özel maksatlarla tutulmuş bu defterleri tetkik etmek gerektiğini anlamıştım. Bazı seneler için kendisinin de kısmen derlediği bu defterlerin numaralarını bana verebileceğini söyledi ve bunları inceleyip bir liste oluşturmanın önemini anlattı. Defterler 17. yüzyıl ortalarından itibaren ilk örnekleri görülen ve 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eden, önceleri tek cild halinde, sonraları aynı sene için biri müesseseler esasına göre, diğeri ise tamamen tezkireler esasına göre tutulmuş iki ayrı ciltten oluşan kayıtlardı ve ben kendisini çok defa bu tezkireli defterleri sabırla incelerken görmüştüm. Ne demek istediğimin anlaşılabilmesi için bu defterlere aynı dikkatle bir miktar bakmak ve sonra karar vermek gerektiğini belirtmek isterim. Uzun süren bir mesai neticesinde Maliyeden Müdevver ve Kamil Kepeci tasniflerindeki muhtemel beş yüzden fazla defteri tek tek incelemek ve Kuyûd-ı Mühimmât özelliği taşıyanları senelerine göre tasnif etmek suretiyle yaklaşık üç yüz defter bulmuş ve bazılarında yer alan ilginç tarihi kayıtlara da işaret ederek bunları önce hocam Mübahat Kütükoğlu’nun uzun yıllar düzenli bir şekilde sürdürdüğü Tarih Araştırma Merkezi’nin seminerlerinden Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri’ne (1994) bir tebliğ olarak sunmuş ve sonra geliştirerek makale haline getirmiştım.

Osmanlı tarihinin klasik dönem arşivini ve onun çalışma sistemini çok iyi tanıyordu. Bu yüzden vaktiyle tez yapanların konularını öğrenince ya dikkat kesiliyor veya hiç orali olmuyordu. Bu yüzden bilhassa 1980 ve 90’lı yıllarda Avrupa ve Amerika’dan gelen yabancı doktora öğrencilerinin niçin çoğunlukla ona danıştıklarını, konularını onunla tartıştıklarını ve yol yordam öğrenmeye çalıştıklarını anlayabiliyordum.

İnsan, Mehmet Genç Bey’in yanında hep öğrenci hisseder kendisini. O konuşmalı ve biz dinlemeliydik. Değerli iktisat tarihçisi olan Erol Özvar’la birlikte düzenledikleri bir TRT programında beni iki defa konuşmacı olarak kabul ettiğinde bile konuşan olmama rağmen gündeme getirdiği sorular üzerinden mevzuya ne kadar vakıf olduğunu görebiliyordum.

Mehmet Bey, beyefendi birisi olarak kimsenin yaptıklarını tenkit etmekle vakit harcamazdı. Sadece değerli gördükleri ile ilgilenir ve ilmi mevzuları da sadece değer verdiği ve kariyerine güvendiği kimselerle konuşurdu. 1998’de profesör unvanını aldığımda Sultanahmet’teki arşiv binasının kapısında karşılaşmış ve tebriklerini işitmekten büyük bir onur duymuştım. Ben de genel olarak bu konuma gelenlerin arşive gelmeyi bıraktığına dair ulema beyninde konuşulan

bir yakıştırmayı gündeme getirince, hiç unutmadığım şu sözleri işitmişim: “Aman İdris Bey, sizin için asıl ilim bundan sonra başlayacak. Şimdiye kadar yaptıklarınız resmi prosedür gereği, mecburiyetten idi. Bundan sonra yapacaklarınız asıl sizi temsil edecek” demişti. Hiçbir unvanın peşine takılmayarak sadece merakının izinde ömür boyu ilim yolcusu olmuş birisi olarak bunu ancak o hakkıyla söyleyebilirdi.

Pek çok sebepten dolayı Mehmet Genç, hakkında daha uzun süre konuşulacak önemli bir ilim insanıydı. Bazı sonradan yazılıp söylenenlere bakılırsa herkes kendi zaviyesinden gördüğü bir Mehmet Genç tarif etmektedir. Hâlbuki uzun sayılabilecek hayatının ilim ve düşünce merhalelerini takip etmeden ve geldiği son noktayı kavramadan hakkında yapılacak tespitler onu anlamaya yetmeyecektir.

Nasıl tarihçilikte geliştirdiği ilim zihniyeti ve ilmi birikimi şahsi hayatı gibi birtakım değişim ve dönüşümlerle bir yere doğru evrildi ise fikir bakımından da yaşadığı yönelimlerle ve uğradığı gelişimlerle değerlendirilmeye devam edecektir. O, “fenâ fi'l-ilm” olarak bu çağın mütebahhir bir âlimi idi. Baykan Sezer Hoca'nın 1996 Şubat'ında Mehmet Genç'e verilen şeref doktorası merasiminde söyledikleri anlamlıdır. Bu payenin Sosyoloji bölümünde verilen ilk şeref doktorası olduğunu ve bunu bir sosyolog ya da bir siyaset adamına değil de bir tarihçiye vermelerinin sebeplerini bir sosyolog olarak anlatmıştı. Mehmet Bey de o günkü konuşmasında, “İnsan okyanusta yüzmeye kalkınca tabii ki derinliklerin üzerinde görünür. Aslında derinlik kendisinde değil içinde yüzdüğü Okyanus'tadır” diyerek mütevazı ve mahviyetkâr bir tavır sergilemişti.

Entelektüel kimliği üzerinde çizgisinin nasıl oluştuğuna bakarsak yakın arkadaşı Erol Güngör, Sezai Karakoç ve yetiştiği dönemin fikir temsilcileri Necip Fazıl, Nihal Atsız gibi pek çok kişinin üzerinde etkisi olduğunu kendisi söylüyor. Özellikle İslam'ın Bugünkü Meseleleri'ni hiçbir ilahiyatçının düşünemediği bir perspektiften incelemiş olan Erol Güngör ile olan samimiyetine şahit olmuş biri olarak belirtmek isterim.

O bir taraftan entelektüel ve fikri birikimini oluştururken diğer taraftan sürdürdüğü araştırmalarla da Osmanlı devlet düşüncesini ve devletin yönetim mantığını çözümlenmeye, iktisadi zihniyetin ve yapının temel prensiplerini anlamaya çalışıyordu. Nihayet ilmi araştırmalarında ulaştığı sonuçlar onun dü-

şünce dünyasına da son şeklini vermesinde etkili oldu. Bu değerlendirmelerini özellikle son senelerde onlarca televizyon konuşmasında, verdiği röportajlarda ve konferanslarda dile getirdi.

Yetişmesindeki etkenleri düşündüğümde, kendi yaptıklarının “hac yolunda bir karınca” misali olduğunu söylerken seçtiği örnek dikkat çekmektedir. Bu yüzden onun düşünce ve ruh dünyasını da tanımak gerekir. Hayatının ilk dönemlerinde Batı bilgi ve düşüncesi ile müziğinden etkilendiği hususunda çoğu kimse müttefiktir. Doğu’dan aldıklarının kendisinin de son zamanlarda ısrarla belirttiği gibi manevi ve fikir dünyasının oluşmasında etkisi büyüktür.

Zaman zaman birlikte yurt içi ve yurt dışında sempozyumlara katıldık. 1991’de Kiev’de düzenlenen Osmanlı-Ukrayna Sempozyumuna bir heyet halinde otobüsle hayli maceralı bir şekilde günlerce süren bir yolculuktan sonra ulaşmıştık. Sovyetler Birliği dağılıyordu ve o haline kısmen şahit oluyorduk. Sempozyum sonrasında uzun bir tren yolculuğu ile ulaştığımız Kırım’da Suğdak Kalesini, Bahçesaray’ı, oradaki Han Sarayı’nı, cami, medrese ve benzeri tarihi yapıları gezdik ve o zamanki hallerine zamanımıza intikal ettiği nisbette vakıf olduk. Onunla bu ve benzeri yolculuklarda seyahat etmek ayrı bir zevktir. Bu esnada ilmi mevzular açar ve ilgilendiği bir konunun sizin bilmeniz gerektiğini düşündüğü bütün ayrıntılarını sorardı. O kadar ki bazen soru sorduğu kişiden daha sağlam bilgi ve kanaatleri olduğunu fark ederdiniz. Hakkında dosya oluşturmadığı ve en nadir belgeleri orada biriktirmediği bir konu olacağını sanmıyorum. O sebeple bilenler bilir, kütüphanesinde bulunan bu tür dosyaların yerini bile kaybetmesi muhtemeldi. Bazen de sohbet açar, konu rast geldikçe yerli ve yabancı pek çok fıkrayı paylaşır, ortamı keyiflendirirdi. Temel fıkralarının hiç duyulmamış versiyonlarını kendisinden zevkle dinlerdiniz.

Bunlardan her ikimizin de yakından tanıdığı bir meslektaşımız olan Michel Tuchscherer’in 1997’de Fransa’nın Montpellier şehrinde organize ettiği Koloni Öncesi Kahve Ticareti Sempozyumu’na katılmıştık. Konularımızı önceden Michel’le konuşarak belirlemiş ve uzun bir süre arşivde ilgili belgeler üzerinden çalışmalar yapmıştık. Ben 18. yüzyılda Yemen’den İstanbul’a gelen kahvenin getirilme şartlarını, taşınan kahve hacmini, gemilerle nakli sırasında yaşanan zorlukları, yerli ve yabancı tüccarların karşılaştıkları durumları inceliyordum. Mehmet Bey ise, daha çok kahvenin gümrüklendirilmesini, kahve rüsumatını ve düzenlenmelerini inceliyor, bunun gümrük gelirleri arasındaki yansımalarını çalışıyordu. Açıkça belirtmem gerekir ki, İstanbul-Paris-Montpellier arasındaki uçak yolculukları sırasında yaptığımız konuşmalar esnasında benim çalıştığım

kısmı dahi benden daha iyi bildiği zannına kapılmış ve bir hayli telaşlanmışım. Çünkü her zaman bilgisi çok net idi ve bildiğinden çok emin görünüyordu.

Türk Deniz Ticareti Tarihi sempozyumlarına davetim üzerine gelen ve açılış oturumlarının ilk konferansını veren Mehmet Hoca'mızla Mersin (2011), Trabzon (2012), İstanbul (2017) ve Girne (2018) gibi pek çok toplantıda bulunduk. İştirak ettiği bütün sempozyumlarda katılımcıların tamamının ilgi odağı olurdu. İlgisini çeken bildirileri dikkatle dinler ve değerlendirmelerde bulunurken çok önemli dersler verirdi.

Mehmet Genç, ihtisas tarihçiliğine ve konuları derinlemesine çalışmaya önem veriyordu. Siyasi tarihi iyi biliyordu ama kendisi ihtiyaç duydukları dışında bu tür konularla ilgilenmiyordu. Devleti yöneten üst düzey bürokratik yapıyı ve müesseseleri anlamaya çalışıyordu.

Çalışılan her yeni konuya dikkat kesiliyor ve onu anlamak üzere sorular soruyordu. En önemlisi neyi bildiğini ve neyi bilmediğini iyi biliyordu. Eğer Barkan gibi imkanlara sahip olsaydı, yani ona emanet edilmiş bir enstitü ve etrafında kendisinin seçtiği bir kadro olsaydı farklı araştırmalar yaparak onların da sonuçlarını alması mümkün olurdu. Kendi imkânlarıyla yaptıklarının bile onu anmak için önemli bir sebep teşkil ettiği ortada. Yapılmasını düşündüğü çok önemli projeleri vardı. Bir dünya devleti olan Osmanlıların, Dünya Tarihi arasındaki yerini alması gerektiğini söylüyordu.

Mehmet Bey'in birikimi ile mütenasip yazmadığı konusundaki iddiaları düşünülmeden söylenmiş sözler olarak kabul ediyorum. O sıradan tarihçiler gibi her gördüğünü ortaya saçmayı değil, bir arı gibi binlerce çiçekten topladığı balı sunmayı tercih etmişti demek onun tarzını yansıtmak bakımından daha doğru olacaktır. Vaktiyle kıymeti daha iyi bilinerek bir enstitünün başında bulunsa ve etrafında da onun gösterdiği çalışmaları yapacak ciddi bir ekiple araştırmalar yönetse idi dünya tarihçiliğinde bir ekol oluşturacağına şüphe yoktu. Sınırlı imkânlarıyla bile bunu kıymet bilir birçok kimseye yerli-yabancı ayırt etmeksizin yaptığından ve yol yordam gösterdiğinden şüphe etmiyorum.

Denizcilik Müsteşarlığı'nda müşavir olarak görev yaptığım 2000'li yılların başlarında âdetâ gelenek olmaya başlayan Haliç'te bulunan Tersâne-i Âmire'deki tarihi mekânlar ve bilhassa III. Selim ve sonrasında yapılan kalyon tamir ve bakım havuzlarına düzenlediğimiz gezilere başta Mehmet Bey olmak üzere çeşitli üniversitelerden meslektaşlarımızı ve Akdeniz Dünyası Tarihi derslerini alan öğrencilerimizi davet ediyor, sonra da Müsteşarlığın sağladığı bir tek-

ne ile Boğaz'da gezinti yapıyorduk. Bu geziler sırasında o zamana kadar hiç görmediği tarihi havuzları büyük bir merakla inceleyişi ve havuzların çalışma sistemini anlamaya çalışması dikkate değerdi.

Bazen son dakikaya kadar defter tedkik edip sonra birlikte arşivden çıktığımızda ikimiz de vapura binip karşıya geçtiğimiz için yol boyunca da sohbetlerinden istifade ederdim. Vapura bindiğimizde en hoşlandığı yerin vapurun üst katı olduğunu ve burada arka kısımda oturmaktan zevk aldığını biliyordum. Gemi seyir halinde iken pervanenin çıkardığı beyaz köpükleri seyretmenin çok dinlendirici olduğunu söylerdi.

Bazen de vapura giderken yolu Mısır Çarşısı'na çevirirdik ve Malatya Pazarı'ndan özenle kendisine hakiki petek balı alırdı. Bal kutularını dikkatle inceliyor, tezgaha bazı sorular soruyor ve sonra birini seçiyordu. Balın hakikisini seçmenin ve kahvaltıda düzenli bal yemenin önemini anlatınca bana da bir tane seçmesini rica etmiş ve bir süre o geleneği kendim de devam ettirmiştim. Tabii ki 80'li yıllarda o balın fiyatının benim bütçeme biraz fazla geldiğini belirtmeliyim.

Mehmet Bey'in hayatta bir para hesabı olmadığını ve iktisat tarihi ile ilgili olduğu halde iktisatlı olmadığını seneler içinde iyice anlamıştım. O yüzden dünya malı namına bir birikim yapmadığını ve eline geçen bütün maddi imkânlarını yani "asl-ı mâlî"ni kitap, dergi, fotokopi ve benzeri maksatlarla ilim yolunda harcadığını ve zahidâne bir meşrebe sahip olarak yaşadığını herkes bilir.

Kendim de baba tarafından Karadeniz'in bir beldesine mensup olmam hasebiyle Mehmet Bey'in çocukluğunu geçirdiği coğrafyanın ve kültürün etkisi altında olduğunu, bu durumun hal ve tavrına yansıtıldığını fark etmişimdir. Karşındakini tanımak için derinlemesine süzen o keskin ve haşin bakışa aşına olduğum için bilirim, latife dahi etse onda ikaz edici bir ciddiyet vardır. Kendisi fıkra anlatsa da muhababının tebessüm etmekten fazlasına hakkı olmazdı. Unutmamak gerekir ki "kurb-i sultân âteş-i sûzan"dır.

Şüphesiz her fani gibi o da aramızdan ayrıldı. Elbette onun ölümü büyük bir kayıptır, ama tarih camiamızın asıl üzülmeye gereken onunla birlikte kaybettiklerimizdir.

MEHMET GENÇ AĞABEYİMİZİN ARDINDAN

Mehmet İpşirli¹

Bazı genç araştırmacıların masalarının üzerine dört makaleyi yerleştirip kolayca beşinci makaleyi yazdıklarını görünce Rahmetli Halil Sahillioğlu'nun ve Rahmetli Mehmet Genç'in iktisat tarihi ile alakalı bir konu hakkında bir cümlelik görüş, bir sonuç yazmak için nasıl Arşiv'de aylarca çalışmalarını gözümün önüne geliyor biraz üzülüyorum. Aslında cevabını bildiğim halde hangisinin yaptığı daha doğruydu diye kendi kendime soruyorum.

DİA'ya "İltizam, Malikâne, Mukataa vs." gibi az ama nitelikli maddeler yazdı. Bu makalelerin kendisinden nasıl alındığının hikâyesini ansiklopedi yetkililerinden dinlemek lazım.

Rahmetli Mehmet Hoca'nın pek yakınında olmadım, has dairede hiç değildim ancak arşivde çalışırken, Üniversite yemekhanesinde Rahmetli Erol Güngör'le samimi sohbet ederken kendilerini seyredirdim, münasip olursa yanlarına giderdim. Kıvrak zekâsıyla ve çok nitelikli müstehzi tavrı ile misaller verir, zihinde kalıcı yorumlar yapardı.

Son yıllarında "Çölde bir vaha" diye nitelendirdiği İSAM'a daha sıkça geldiğini söylüyorlardı. Çok seyrek de olsa kendisini görünce, yanına gidip bir esprisi, bir fıkrası ile nasipdar oluyordum. Vefatından iki sene kadar önceydi Cuma namazında Altunizade Kültür Merkezi yakınındaki Mehmet Emin Yıldırım Camiinde Cuma namazında yanına durmuştum. Hiç destek almadan secdeden kıyama kalktığını gördüğümde içimden maşallah demiştim. Bundan kısa süre sonra rahatsızlandığını duyunca çok üzüldük.

Mehmet Hoca'yla yurt içinde ve yurt dışında kongrelerde bulunduk. Tokat'ta 1986'da Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu'nda o zaman henüz tamamen kaybolmamış olan yüzyıllar öncesine ait deri tabakhanelerini gezerken ça-

1 Prof. Dr., Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi

İşanlara sorduğu tipik sorular, yaptığı açıklamalar çalışanları bile “Bu adam bunları nereden biliyor” diye hayrete düşürüyordu. Belli ki arşiv belge ve defterlerindeki kayıtlardan, şikâyetlerden edindiği bilgilerle o soruları soruyordu.

Birisi 1993’de otobüsle olmak üzere iki defa Ukrayna’ya gittik. Yol boyunca ülke girişlerinde kontroller esnasında epeyce zahmetli anlar oldu, ancak Rahmetli her bir müşkül duruma uygun ve bizleri rahatlatıcı, düşündürücü fıkralar anlatıp yorumlar yapıyordu. Kiev’de, Kefe’de, Bahçesaray’da hep beraber olduk. Birkaç yıl önce gittiğimiz Odesa Kongresinde Akkirman ve Bender kalelerini gezerken kale içindeki mekânları incelemesi, titizlikle gözlemlemesi dikkat çekiciydi. Önemli gördüğü yerler hakkında mutlaka teşhiste, bir benzetmede bulunuyordu.

Nezaketen güzel olmuş dese de çok zor beğenen birisiydi. Yakın ahbabı yanında küçümseyici kanaatini çekinmeden söylüyordu. Uzunçarşılı’nın eserleri hakkındaki kanaatini sorduğumda yapılan işin hammaliye olduğunu söylemişti. Yüzüne bir şey söylesem de bu cevaba çok üzülmüştüm. Nitekim aynı soruyu daha önce rahmetli İnalçık Hoca’ya sorduğumda samimi olarak takdirkâr konuşmuştu.

Hulasa gerçekten nev’i şahsına münhasır, emsaline az rastlanır bir entelektüeldi. Sevindiğimiz ve mutlu olduğumuz husus kıymetinin bilinmiş olmasıdır. Çok önceleri kıymeti bilinmeye başlandı. Başta Cumhurbaşkanlığı büyük ödülü olmak üzere birçok ödülle taltif edildi. Rahmetli Hakkı Dursun Yıldız Hoca ve Baykam Sezer Hoca kıymetini ilk bilenler oldular. Sonra biyografisinin yazılması, adına kütüphane açılması, müstakil toplantı düzenlenmesi, sempozyumlarda hususi oturum tertip edilmesi hep bu kıymet bilmenin ve vefakârlığın kıymetli örnekleridir. Kıymet bilen vefakâr dostlarına selam olsun.

MEHMET GENÇ, BAYKAN SEZER VE “TEMEL İKTİSADİ FAALİYET”

Hayati Tüfekçioğlu

Mehmet Genç'i 1986 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans derslerinde tanıdım. Mehmet Genç, sosyoloji bölümünde dönemin bölüm başkanı Baykan Sezer'in davetiyle 1985 yılında başladığı yüksek lisans ve doktora derslerini 20 yıldan fazla sürdürerek, sosyoloji bölümü lisansüstü eğitimine aralıksız katkı verdi. Yine Baykan Sezer'in girişimiyle Mehmet Genç'e 1996'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Genel Sosyoloji ve Metodoloji dalında Doktora Şeref Diploması verildi. Mehmet Genç, Baykan Sezer'in saygı duyduğu ve büyük önem verdiği bir bilim adamıydı.

Genç, doktora derslerimde de hocam oldu ve ben artık bölümde araştırma görevlisi olarak çalışıyordum. Bir gün Baykan Sezer, Mehmet Genç'i, lisans öğrencileriyle yaptığı seminer dersine davet etti ve ondan Osmanlı iktisat sistemiyle ilgili bir sunum yapmasını istedi. Baykan Sezer çalışma biçiminde teknolojiden etkin şekilde yararlanan bir insandı. Söz gelimi Türkiye'de bilgisayar daha çok yeni ve kullanımı oldukça sınırlıyken Baykan Sezer Armstard marka bir İngiliz bilgisayarı getirtmiş ve kullanmaya başlamıştı. Yukarıda bahsedilen seminer dersine girerken de bana küçük bir ses kayıt cihazı verip Genç'in konuşmasını kaydetmemi istedi.

Mehmet Genç'in bu sunumu son derece ilginç ve önemliydi. Ardından Baykan Sezer benden Mehmet Genç'ten bu sunumu Sosyoloji dergisinde makale olarak yayınlamak üzere istememi rica etti. Genç, bu teklifi memnuniyetle kabul etti ve üzerinde biraz daha çalışıp metni vereceğini söyledi. Sonrasında Mehmet Genç, belki de yazma tarzının bir özelliği olarak metni vermeyi hep erteledi. Bu durum karşısında Baykan Sezer, benden, kaydettiğimiz sunumu

---

1 Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

kağıda dökmemi istedi ve ben bu konuşmayı daktilo edip Mehmet Genç'e gösterdim. Yine ısrarlı takip ve talebim sonucu Genç bu metin üzerinde son düzeltmelerini yapıp nihayet makaleyi *Sosyoloji Dergisi*'nde yayınlanmak üzere verdi. "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri" başlıklı makale bu şekilde ortaya çıktı².

Sonrasında hocalığım döneminde bu makaleyi İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde lisansta Türkiye Sosyolojisi Semineri dersimde ve yüksek lisans/doktora derslerimde her yıl seminer yaptım. İstanbul Arel Üniversitesi yüksek lisans programında da bu uygulamaya devam ettim. Böylece otuz yıl boyunca yüzlerce öğrenciyle Mehmet Genç'in "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri" başlıklı makalesini tartıştım.

Makalenin değişik açılardan elbette büyük önemi bulunuyor. Ben bu yazıda sadece Baykan Sezer sosyolojisi açısından bir önemine değinmekle yetineceğim.

Baykan Sezer, Türk düşünce tarihinde önemli bir yeri olan sosyoloğumuzdur. Sezer'i önemli ve farklı kılan, bir sosyoloji anlayışına sahip olması ve bu anlayışın hem kendi çalışmalarıyla, hem de yetiştirdiği öğrencileri ve takipçileriyle Türkiye'de pek çok üniversitede yaygınlaşan bir sosyoloji teorisine, ekolüne dönüşmesidir. Sezer sosyolojisi günümüz dünya sorunları önünde küresel çapta etkili olabilecek özellikler göstermektedir.

Sezer sosyolojisinin birinci özelliği eleştirel boyutudur. Sezer, Batı sosyolojisini ve düşüncesini son derece yakından takip eden bir düşünürdür. Ancak bu noktada Sezer'i Türkiye'deki yaygın yaklaşımlardan ayıran bir özellik bulunmaktadır. Türkiye'deki yaygın yaklaşım, önemli oranda, Batı düşüncesini izlemek ve bu konudaki gelişmeleri aktarmakla yetinmektir. Baykan Sezer yaklaşımı ise Batı sosyoloji bilgilerini tanımak, onlardan yararlanmak, fakat ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirmeye dayalıdır. Sezer öncelikle bu bilgilerin üretildiği tarihî ve toplumsal koşulları sorgulayarak değerlendirme ve bunları eleştirme çabasına girmektedir.

Sezer yaklaşımına göre, bu bilgiler Batı toplumlarını anlama ve açıklama noktasında önemli olsa bile diğer toplumlar ve elbette Türk toplumu için bütünüyle geçerli olmayabilir. İşte bu noktada Sezer sosyolojisinin ikinci önemli

2 *Sosyoloji Dergisi*, III. Dizi 1. Sayı (1988-1989), İ.Ü.E.F. Yay, İstanbul 1989, 175-185.

özelliği karşımıza çıkmaktadır. Baykan Sezer'in ilk çalışmasından itibaren bütün çalışmalarında öne çıkan bu özellik genelde Doğu toplumlarının özeldir ise Türk toplumunun yapısı, kimlik ve kişiliği, tarihsel gelişme aşamalarının Batı toplumlarıyla aynı özellikleri göstermediğidir. Dolayısıyla Türkiye'de sosyolojiye düşen görev, öncelikle kendi toplumsal yapısını araştırmak, Türk toplumunun tarihî gelişme aşamaları üzerinde durmak, kısaca öncelikle Türk toplumunu ve sorunlarını ele almaktır. (Тюфехчиоглу, 2005)

İşte Mehmet Genç'in Osmanlı iktisat sistemiyle ilgili ortaya koyduğu veriler ve açıklamaları Sezer sosyolojisi için büyük önem taşımaktadır. Mehmet Genç'in söyledikleri Osmanlı sisteminin bilinen kalıplara uymadığını ve Batı'da geliştirilen kuramlarla açıklanamayacağını açık şekilde ortaya koymaktadır.

Bundan da öte Mehmet Genç'in ortaya koyduğu tablo Sezer teorisini başka açıdan da destekler niteliktedir. Baykan Sezer bir toplumun örgütlenme biçimini, yapısını, kimlik ve karakterini belirleyen en önemli unsurlardan birinin; o toplumun ekonomisinin dayandığı temel iktisadi faaliyet olduğunu söyler. Toplumlar ekonomilerinin dayandığı temel iktisadi faaliyete göre biçimlenir. (Sezer, 1988, s.27 ve 31)

Baykan Sezer, Doğu'da toplumlarının hepsinin aynı özellikleri göstermediğini söyler. Doğu'da "temel iktisadi faaliyet"lerine göre farklı türde toplumlar bulunmaktadır. Doğu'da Yerleşik uygarlıkların temel iktisadi faaliyeti tarım alanında gerçekleştirdikleri üretimdir. Bu bölgede yerleşik uygarlıkların yanı sıra başında bir de göçebe toplumlar bulunmaktadır. Göçebe toplumlarda üretim yoktur, ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ve dış satıma yönelik olmayan hayvancılık vardır. Göçebe ekonomisinin dayandığı temel unsurlardan biri yağma, yani başkalarının ürettiği zenginliğe el koymadır. Göçebe ekonomileri önemli oranda yerleşik uygarlıkların ürünlerini yağmalama veya ticaret kervanlarını soymaya dayanmaktadır. Yerleşik uygarlık göçebe (sonrasında Batı yağması) ilişkisi bu bölgede yeni bir devlet/toplum türü doğurmuştur: Asker devletler. "Yakın Doğu'da Doğu-Batı çatışması nedeniyle askeri sürtüşmelerin yaygınlığı ve sürekliliği yüzünden bazı stratejik bölgelerde savaşa dayalı devletler kurulmuştur. Bu devletler, Batı karşısında Doğu'nun askeri eksikliklerini karşılamışlar ve yüklendikleri bu görev karşılığında Doğu'nun siyasi yönetimini ve üretici ülkelerde elde edilen artı ürünün bir bölümünü istemişlerdir. Asur ve daha sonra İran, söz konusu devletlerin tarihteki ilk örnekleridir." (Sezer, 1988, s.135)

Asker devletlerde üretim olsa da bu üretim sınırlı ve kendi ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bu üretimin dış satıma, ihracata yönelik bir hedefi yoktur. Asker devletlerin ekonomisi üretim merkezlerini dış saldırı ve yağmalardan koruma karşılığı bu üretimden aldığı paya ve kendisi doğrudan ticaret yapmadığı halde uluslararası transit ticaret yollarının güvenliğini sağlayıp ticaret kervanlarını yağmadan koruma karşılığı aldığı vergi/haraca dayanır. (Mehmet Genç'in söz konusu makalesinde işaret ettiği kapitülasyonlar konusu bu açıdan ayrı bir öneme sahiptir)

İşte bu açıdan Mehmet Genç'in makalesi büyük önem taşımaktadır. İlginç olan, Genç'in, söz konusu makalede Osmanlı ekonomisinin temelinde yer alan temel faaliyetin ne olduğunu değil ne olmadığını kuşkuyla yer bırakmayacak açıklıkta ortaya koymasıdır.

Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri" başlıklı makalesinde, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar süren "Klâsik" olarak nitelediği dönemde Osmanlı ekonomik sistemini ele almaktadır. Bu dönemde Genç'in "İaşe" olarak tanımladığı ilkeye göre devlet iktisadî faaliyete tüketici açısından bakar. "Buna göre, iktisadî faaliyetin amacı, insanların ihtiyacını karşılamaktır. Binaenaleyh üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedeftir." (Genç, 1989, s. 175) Genç'e göre iaşe ilkesi, Osmanlı iktisat politikasının en önemli ilkesidir. Bu ilkeyi geçerli kılabilmek üzere Osmanlı Devleti, ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiş bulunmakta idi.

Genç, malların ilk üreticiden nihai tüketiciye intikal edinceye kadar geçtiği bütün aşamaları kapsayan bu müdahaleciliği şöyle özetler:

"Ziraatte, mümkün olan en yüksek düzeyde üretimi gerçekleştireceği düşünülen işletme tipi orta büyüklükte aile işletmesi idi... Aile işletmelerinin, parçalanarak küçülmesini veya yeni arazi ilavesi ile büyük çiftliklere dönüşmesini önlemek üzere Devlet, zirai toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmaz kendi elinde muhafaza ederdi. Mîrî adı verilen bu mülkiyet rejiminde toprak, çiftçilere, babadan oğula geçecek şekilde kiralanmış sayılır; alımı satımı devletin sıkı kontrolü altında tutulur, vakfedilmesine ve bağışlanmasına müsaade edilmezdi. Çiftçilerin, zirai üretimi düşürmeye sebep olacak şekilde, toprağı

işlemeden tutmalarına, yahut terk ederek şehirlere veya başka bölgelere göç etmelerine de izin verilemezdi.

Ziraî üretimden gelen gıda maddeleri ile ham maddeleri kaza merkezinde satın almak, işlemek ve tüketiciye satmak kasaba esnafının tekelinde idi. Üretim ile tüketim arasındaki dengeyi korumak üzere devlet, her mal ve hizmeti üretmek üzere ayrı loncalar halinde örgütlediği bu esnafları, ziraatte çiftçi işlemlerinde olduğu gibi, belli ortalama büyüklükleri aşmayacak kapasitedeki işyerlerine veya dükkânlara sahip ustalardan oluşan, eşitlikçi bir cemaat halinde faaliyet göstermelerini sağlayacak şekilde bir düzenlemeye tabi tutardı.

Bu şekilde örgütlenen esnafların faaliyeti ile kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra fazla kalan üretim, ordu ve sarayın ihtiyaçlarını gidermeye tahsis edilir, geri kalan bölümü de imparatorluğun merkezi olan, İstanbul'a, sevk edilmek üzere tüccara teslim edilirdi.

Bütün bu kademeli ihtiyaçlar giderildikten sonra kalan malların da imparatorluk içinde ihtiyacı olan bölge ve şehirlere, belirli iç gümrük resimlerini ödemek şartı ile tüccarlar tarafından götürülmesine izin verilirdi.

Yurtiçi ihtiyaçların tümü karşılandıktan sonra, fazla kalan mal varsa, onun ihrac edilmesine müsaade edilirdi. Görülüyor ki iâşe ilkesine dayanan iktisadî politika için ihracat üretim faaliyetinin hedefi değildir. Üretim hedefi yurtiçi ihtiyaçların karşılanmasıdır. İhracat, bu ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalan malların, yani ülke bakımından hemen hiçbir değeri kalmayan, iktisadî deyimii ile marjinal faydası sıfır olan malların satılması demektir. İhrac edilen malların gerçekten bu nitelikte olmasını garanti altına almak için, devlet en sıkı müdahaleyi bu alanda gösterirdi. Hangi maldan ne miktar ihracat yapılacağı her seferinde özel 'bir izinle' belirlenir; ayrıca yüksek bir gümrük vergisi alınır.

Buna karşılık ithalatın hiçbir tahdide tabi tutulmadan serbestçe yapılmasına müsaade edilirdi. Çünkü, ithalat, yurt içinde ihtiyaç duyulan, ama ya hiç üretilmeyen, veya az miktarda üretilen malların getirilmesi anlamında, iâşe ilkesine göre arzu edilen bir faaliyetti. İktisadî deyimii ile marjinal faydası çok yüksek olan malların ülke pazarına girmesini sağladığı için, ithalat kolaylaştırılır, hatta teşvik edilirdi.

İâşe ilkesine dayanan bu iktisat politikası, dış ticarete, ihracatı zorlaştırıcı ve kısıtlayıcı, ithalat ise kolaylaştırıcı ve teşvik edici niteliği ile, günümüzün himayeci iktisat politikalarına hiç benzemeyen bir hüviyet göstermektedir." (Genç, 1989)

Bu noktada Mehmet Genç'in makalesine yöneltebilecek çok önemli bir soru ortaya çıkmaktadır. Üretim hedefi dış satım olmadığına, buradan bir gelir beklenmediğine ve üstelik ithalat teşvik edildiğine göre bunu yapabilmenin temel koşulu nedir? Temel koşul elbette zenginliktir. Bu defa ortaya başka bir soru çıkmaktadır. Bu sistemi sürdürebilecek zenginliğin kaynağı nedir? Mehmet Genç'in makalesinde bu zenginliğin kaynağının neye dayandığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Aksine neye dayanmadığı açık şekilde gösterilmektedir.

Baykan Sezer bir çalışmasında Doğu devlet türlerini kategorize etmektedir:

Sezer'e göre, bu bölgelerde yerleşik uygarlıklar, (Mısır, Hint, Çin), göçebe toplumlar, bulunduğu gibi Asker Devletler (Asur, İran), Tüccar Devletler (Fenike) ve Ajan Devletler (Ermenistan, Habeşistan) de vardır. (Sezer, 1979, s.10)

Baykan Sezer, Yakın Doğu asker devlet örgütlenmelerinin son ve mükemmel örneği olarak Osmanlı'yı işaret etmektedir. Genç'in makalesi, Baykan Sezer'in bu tezini desteleyecek çok önemli argümanlar taşıması bakımından önemlidir.

Mehmet Genç ile Baykan Sezer'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü lisansüstü programında uzun ve yakın bir iş birliği söz konusudur. Bu iş birliği daha yakın ve ortak çalışmaya dönüşseydi kuşkusuz ortaya önemli sonuçlar çıkardı. Şimdi her iki isim de hayatta değil ve bu konuda onlara soru sorma imkânımız yok.

Her iki hocamı da rahmet ve saygıyla anıyorum.

Kaynakça

Genç, Mehmet, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", Sosyoloji Dergisi, III. Dizi 1. Sayı (1988-1989), İ.Ü.E.F. Yay, İstanbul 1989, 175-185.

Tüfekçioğlu, Hayati, Редактор Хаяти Тюфекчиоглу: Байкан Сезер, Основные проблемы турецкой социологии, публикация Университета им. Сулеймана Демиреля, Алматы -2005

Sezer, Baykan, Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

Sezer, Baykan, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, Sümer Kitabevi, İstanbul, 1988.

MEHMET GENÇ'İ JAPONYA'DA AĞIRLAMAK

Ahmet Cihan¹

Türk ve Japon modernleşmesi üzerine araştırma yapmak üzere 1994 yılında Japonya'ya gittikten bir süre sonra biraz Japonca öğrenip sosyal çevre edinerek Türkiye konulu çeşitli faaliyetlere başlamıştım. Bu faaliyetler, birlikte çalıştığım Prof. Ôkawa başta olmak üzere yakın arkadaş çevremde Türkiye'ye karşı bir merak uyandırdığı için onları Türkiye'ye davet etmek istiyordum. Mehmet Genç Hoca'mı aradım ve bir davet yapıp yapılamayacağını öğrenmek istedim. Mehmet Hoca'm, İstanbul Üniversitesi'nden tanıdığı bir yakın arkadaşı vasıtasıyla, Prof. Ôkawa'yı İstanbul'a davet ettirmeyi sağladı. 1996 yılı güz döneminde, Ôkawa Hoca ve arkadaşları, -grubun içinde üç öğrenci de bulunuyordu-, İstanbul'u ve başka şehirleri ziyaret etmek üzere, Türkiye'ye geldiler. Ôkawa Hoca, önce, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde ve İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde iki ayrı konuşma gerçekleştirdi. Birincisinde, Japonya'da bölgesel planlama ve kalkınmayı odağına alan bir konuşma yaptı; ikincisinde ise Japonya'daki modernleşme süreci konferansın ana teması olarak seçilmişti. Okawa Hoca bu ikinci konuşmasında, Meiji dönemi (1867-1912) başından 20. yüzyılın son çeyreğine kadar olan dönemde Japonya'daki değişim sürecini ekonomik, askeri, eğitim, sosyokültürel yönden ele almıştı. Her iki etkinlik oldukça iyi tertip edilmişti, Prof. Okawa ve birlikte olduğu Japon arkadaşlar memnun kalmışlardı.

Bu arada Mehmet Genç Hoca'm ile tanışma yapıldı, birkaç defa yemekte birlikte olundu, hatta Mehmet Genç'in Koşuyolu'ndaki evine diğer ziyaretçilerle birlikte bir akşam ziyarette bulunduk, orada çay ikramında bulundular. Mehmet Hoca ve eşinin bu daveti Japonları oldukça memnun eden bir davranış olmuştu. Bir insana kendi özel alanını, evini açmak yakınlığı ve samimiyeti gösteren bir davranış ve tutum olarak algılanmaktadır Japonlar arasında.

---

1 İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

İstanbul'da ziyaretleri tamamladıktan sonra, Japonya'dan gelen grupla beraber önce Kapadokya, ardından Konya ve Antalya bölgesi ziyaret edildi. Bu seyahatte kendilerine eşlik ettim. Ziyaret sonrasında, Japonya'dan gelen gruptakiler ülkelerine dönerken Ôkawa Hoca ile eşini 15 gün süreyle İstanbul'da ağırladık. Onlara konaklama mekânı olarak ARİT'in (Türk Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği) Arnavutköy'deki misafirhanesini, yine Mehmet Genç Hoca'mın katkısı ile tahsis ettirdik. Denize yakın bir alanda 15 gün süreyle kalmaları Ôkawa Hoca ve eşini memnun etmişti. Bu arada kendilerine Bursa ve İznik'i gezdirdim ve Osmanlı tarihi ile ilgili daha fazla bilgi almalarını sağlamıştım; İstanbul'da grupla beraber göremediğimiz pek çok müze ve tarihi alanları da ziyaret etmiştik. Bu süreçte, Baykan Sezer Bey, nezaket göstermişti ve Ôkawa Hoca ve eşini bir akşam yemeği için evine davet etmişti. Bütün bu gelişmeler karşısında Prof. Okawa çok memnun kalmıştı.

Prof. Ôkawa Japonya'ya döndükten sonra, araştırma sürem uzatılması için yaptığım başvurunun sonuçlanmasını bekledim. İzin alma süreci tamamlandıktan sonra Japonya'ya döndüğümde, 1997 yılında tek bir hedefim olacaktı. Ôkawa Hoca'yı ikna ederek Mehmet Genç'i Japonya'ya davet etmeyi amaçlıyordum. Bu nedenle, 1996 yılı Kasım ayından itibaren bu konuyu düşünmeye ve planlamaya başladım. Eşimin yanımda olması bu konuda büyük katkı sağladı. Prof. Ôkawa'nın İstanbul'da Mehmet Hoca ile tanışmış olması da kolaylaştırıcı bir rol üstlenecekti. Eşimin sosyal çevresinde bulunan Japon kadınlar, yaşadığımız şehirde daha çok iş dünyasından varlıklı, okumuş ve belirli bir entelektüel düzeydeki insanlardı. Kadınlar, Türkiye ziyareti sonrasında, kendi aralarında organize olup, "Merhaba Club" adını verdikleri bir sohbet ve etkinlik ekibi meydana getirmişlerdi. Merhaba Club üyesi kadınlar, iki haftada bir defa olmak üzere, Türk kültürü ve medeniyetine dönük faaliyetleri organize ediyordu.

1997 yılı başında, Yamagata Üniversitesinde araştırma yapacağım süre içinde şehirde organize edeceğimiz etkinlikleri planlayıp takvime bağlamıştık, Merhaba Club üyeleriyle birlikte. Şubat ayında başlayan ilk etkinlikte, Türk kıyafetlerine dönük bir gösteri olacaktı. Kıyafet gösterisi esnasında eşim farklı Türk kıyafetleriyle salonda yerini alacak, misafirlerin karşısına çıkacaktı. Merhaba Club üyelerinin katkısıyla farklı kıyafetleri gösterilecekti. Bana düşen görev ise, kıyafetleri sözlü olarak tanıtmaktı. Merhaba Club üyeleri, başörtüsünden üç eteğine kadar bütün kıyafetleri anlatma görevini bana vermişti. Toplantıda

Türk kıyafetlerinin tanıtımı sonrasında, Türk mutfağından, mercimek çorbası, Türk usulü pirinç pilavı ile et köftesi hazırlanacaktı. Yemeğin bütün malzemeleri başka şehirden temin edildi, zira mercimek yoktu bulunduğumuz şehirde, helal kesim kıyma da öyle.

Bu ilk etkinliğe yaklaşık 500 kişilik bir izleyici ve dinleyici katılmıştı, bunların kahir ekseriyeti de kadınlardan teşekkül ediyordu. Aralarında boş vakti bulunan yaşlı erkekler de bulunuyordu. Kıyafet tanıtımı sonrasında yemekler birlikte yapıldı ve orada birlikte tüketildi. Kalan yemekleri isteyenler evine götürmek üzere aralarında pay ettiler. İlk toplantıya duyulan bu ilgi, bana, Mehmet Hoca'yı davet etmemin artık mümkün olduğuna ilişkin bir işaret gibi gelmişti. Hemen o hafta Prof. Ôkawa'ya durumu aktardım ve "Mehmet Hoca'yı yaza girerken davet edebilir miyiz?" diye bir öneride bulundum.

Okawa Hoca hiç itiraz etmedi, tam aksine "Çok iyi olur!" dedi. Merhaba Club üyeleri İstanbul'da Mehmet Genç'in eşini tanımış oldukları için birlikte gelmelerinin yerinde olacağını ifade ettiler. Hazırlıkları başlatarak, Mehmet Genç için yeni konuşma ve konferanslar organize etmeyi öngördük. Bu konuşmalardan biri ya da ikisi, duruma göre, Tokyo'da olacaktı. Araştırmacı olarak bulunduğum Yamagata şehrinde ise, biri Türk kültürü ve medeniyeti organizasyonundaki etkinlik kapsamında olmak üzere, üç ayrı etkinlik tertip edilecekti. Biri Yamagata Üniversitesi'nde, diğeri Yamagata'ya bağlı bir ilçe merkezinde iki yeni etkinlik organize etmeyi karara bağladık.

Mehmet Genç Hoca'm Japonya'ya geldiğinde, Osmanlı araştırmaları yapan ve bir kısmı Hoca'yı şahsen tanıyan genç Japon araştırmacılar tarafından karşılanacaktı. Bunlar, Tokyo ve çevresinde yaşıyorlardı. Araştırmacı olarak bulunduğum Yamagata şehri, Tokyo'ya yaklaşık 600 km uzaklıkta bulunuyordu. Bu nedenle, Tokyo'daki tanıdığım arkadaş grubu Hoca'yı karşılamayı üstleniyordu. Tüm hazırlıkları yaparak Hoca'ya bir faksla durumu bildirdim. Biletleri kendileri alacak, bedeli kendilerine Japonya'da ödenecekti. Japonya'da kaldığı süre içinde konaklama ve yeme içme giderleri tarafımızdan karşılanacaktı. Bu giderleri, Mehmet Hoca'nın konuşma yapacağı yerlerde katılımcılardan sağlanan bedel ile Merhaba Club'ın etkinliklerden elde ettiği gelirden karşılamayı planlamıştık.

Mehmet Genç Hoca'yı Narita Havalimanında Misawa-san ve arkadaşları karşıladı ve Tokyo'da Yamagata'ya giden hızlı trene bininceye kadar kendisine

eşlik ettiler. Bana da telefonla bilgi verdiler, Hoca'nın Tokyo'dan Shinkansen hareket saatini bildirdiler. Yamagata hızlı tren (Shinkansen) istasyonunda hocayı karşıladık, kendisini önce konaklayacakları mekâna götürdük, bir süre dinlenmelerini sağladık. Daha sonra akşam yemeği için davetli oldukları Prof. Ôkawa'nın evine birlikte gittik.

Prof. Okawa'nın Japon-Batı tarzında inşa edilmiş olan üç katlı bahçeli evinde, Mehmet Genç Hoca ve eşi için, Japon mutfağından muhteşem bir sofraya hazırlanmıştı. Evin bahçesinde yer alan sofrada, tofu ve shoyu gibi Japon mutfağının tatlandırıcı ve lezzet verici unsurları sushi gibi özel menülere eşlik ediyordu. Ancak o akşam henüz ilk defa tattıkları Japon mutfağının lezzetlerine biraz mesafeli durmuşlardı Mehmet Genç ve eşi. Özellikle Mehmet Genç'in eşi, "Mehmet aman dikkat et, sana dokunur, rahatsız olursun!" deyince Hoca sofrada çok az bir şeyler yemişti o akşam. Bu tutum, Türk kültürü ve örfünün bir tür tezahürü idi belki de. Japonlar ise, bir başka ülkeye gittiklerinde, ziyaret ettikleri toplumun lezzetlerini tatmaktan hoşlanırlar ve zevk alırlar. Mehmet Genç ve eşi, Türk olarak Japon yemeklerini iştahla yememize hayretle bakıyorlardı. Prof. Ôkawa, "Cihan-san, pek çok Japon'un bile yemekten imtina ettiği nattoyu (soyadan üretilen bir tür ürün) da severek yer, ben de onu, Japon mutfak ürünlerini severek yediği için hayranlıkla izliyorum," dedi, sofrada.

O, akşam, Mehmet Genç ve eşi sofraya nasıl oturdular ise öyle kalktılar denebilir; yani aç oturup aç kalktılar. Japon mutfağı biraz da öyledir aslında. Bir akşam oturup uzun süre sohbet ederek yemek yediğinizde, gecenin bir vaktinde sofradan kalkarken yeniden açılmış olduğunuzun farkına varırsınız.

Mehmet Genç, araştırma yaptığım şehre geldikten bir gün sonra ilk etkinliğimiz Üniversitede oldu. Mehmet Hoca'm, dar bir akademik kadroya, "Osmanlı'da Savaş ve Ekonomi" konulu bir konferans verdi. Katılımcılar Hoca'nın hem İngilizce hem de Fransızca biliyor olmasından bir hayli etkilendiler. Ama Hoca, katılımcılarla kısa süreliğine İngilizce ve Fransızca konuşmuş olsa bile, konferans esnasında Türkçe konuştu ve ben de tercüman olarak ona hizmet ettim. Bu durum, onu çok etkilemişti; daha sonra pratik çeviri yeteneğim nedeniyle beni tebrik edecekti. Daha sonra birkaç toplantıda hızlı ve düzgün konuşma yapmama tanıklık ettikten sonra, hayrette kaldığını söylemişti Mehmet Genç Hoca'm. Tabii o, ilk geldiğim dönemden itibaren Ônuma Suzuki Sensei gibi iyi

niyetli ve gayretli insanların Japonca konuşmama ne kadar katkıda bulunduğunu bilmiyordu. Ama kendilerine, “Ben biraz da ‘aliyim’ hocam!” dediğimde, “Ha, öyle mi?” demişti.

Ancak, dil yeteneğimin muhtevasına dönük çıplak gerçeğe, ziyaretleri tamamlayarak Yamagata’dan Tokyo’ya dönüş esnasında, okuma bilmemem nedeniyle yanlış bir peronda hızlı tren beklerken kendileri tanıklık etmişlerdi. Bu durumu, daha sonraki yıllarda, bazen bir toplantıda, bazen de bir ders esnasında, “Bizim Ahmet iyi Japonca konuşuyor, ama okuması kıt olduğundan bizi bir defa nerde ise yanlış trene bindirecekti!” diye aktarıyordu. Benim bulunmadığım ortamlarda bu olayı dile getirdiğinde ise, “Sakin bunu Ahmet duymasın!” diye belirttiği de oluyormuş.

İkinci konferans, Yamagata’da ‘Merhaba Club’ etkinliği kapsamında gerçekleşmişti; Mehmet Genç burada Türkiye ve Japonya’nın tarihte yaşadığı ilişkiler üzerinde özellikle Ertuğrul faciasını anımsatarak kısa bir konuşma yaptı. Sözü daha sonra bana bırakırken biraz şahsımı ön plana çıkardı. Öğrencisi olduğumdan dolayı memnuniyeti ifade etti, başarılı bir araştırmacı ve dil tecrübem üzerinde durdu. Katılımcıların ekseriyeti kadın ve yaşlılardan meydana geliyordu. Bu nedenle Mehmet Genç analitik bir konuşma yapmaktansa görselliği de olan kısa bir konuşma yapmayı tercih etmişti.

Üçüncü toplantı, Oishida-maci adı verilen Yamagata şehir merkezine yakın bir küçük yerleşimde yapıldı. Bu yerleşimin nüfusu sekiz bin civarında idi; belediye başkanı ve Prof. Ôkawa toplantıdan sonra organize edilen akşam yemeğinde, salonda yaklaşık 800 kişilik bir dinleyici kitlesi bulunduğunu söyleyince, Mehmet Genç şaşırmişti. O, “Nasıl olur, küçük bir ilçe nüfusunun yaklaşık %10’una tekabül eden bir kitle bir konuşmayı dinlemek üzere bir araya gelebilir?” diye soruyordu, Ôkawa Hoca’ya ve bana. Toplantıda müşahede etmiş olduğu bir başka görüntü ise onu gerçekten şaşkına çevirmişe benziyordu. Konuşma yaptığı kültür sarayındaki salonda kendisini dinleyen 800 kişilik kalabalık içinden hiçbir uğultu ve sesin duyulmaması, dahası insanların namazda oturur bir tarzda iki eli dizleri üzerinde olduğu halde pür dikkat kendisini dinliyor oluşları, Mehmet Genç’i çok etkilemişti. Ayrıca dinleyicilerin salonda ayakkabısız oluşları, dinleyicilerin ibadet anındaki gibi pür dikkat olmalarına aracılık etmişti ona göre. Şaşkınlığını ifade etmek üzere, “Ahmet bu nasıl mümkün olabilir?” diyordu.

Oishida-maci adındaki bu küçük yerleşimdeki konferansta Mehmet Genç Hoca, “İpekyolu” üzerinde durdu. Konuşmasında, batı ucunda Türkiye’nin, en doğu ucunda ise Japonya’nın yer aldığı bir ticaret yolundaki emtia, insan ve kültürel hareketliğe odaklanmıştı. Muhtemelen konu dinleyiciler üzerinde etkili olmuştu. Onların heyecan içinde, konuşmaya odaklanarak dinlemelerine katkıda bulunduğumu iddia ediyordu Mehmet Hoca, yaptığım tercüme nedeniyle, öyle olduğunu düşünmesem bile. Esas mimar kendisi idi. Konuyu kendisi oldukça net ve verimli bir şekilde işlemişti konuşma yaparken. Siması da duruşu da, yediden yetmiş Japonları etkilemişti.

Konferanstan sonra, organize edilen akşam yemeğinde Mehmet Hoca’m, “Bu çağda, bu insanları dünyanın herhangi bir başka ülkesinde bulmak kesinlikle mümkün olamaz! Ben, çok ülkelerde buldum, çok konferanslara iştirak ettim ama asla böyle bir dinleyici kitlesine rastlamadım, bugün ilk defa burada gördüm,” diye konuşmasını sürdürmüştü.

O akşam, küçük bir yerleşim olan Ôishida-machi’deki mütevazı bir kaplıca otelde kaldık hep birlikte. Sabah kahvaltı yaptıktan sonra, Tokyo’da iki ayrı konuşma yapmak üzere seyahate çıktık. Shinkansen adı verilen hızlı trenle gidiyorduk. Yaklaşık 600 km’den uzak bir mesafeyi toplamda 2 saatte kat etmiştik. Tokyo’ya vardığımızda, orada, bizi, Osmanlı araştırmaları yapan bir grup genç ve mahdut sayıda orta yaşlı araştırmacılar karşıladı.

Tokyo Üniversitesi Tôyô-Bunka-kan (Tokyo Orta Doğu Araştırmaları Merkezi) ziyaret edildi. Bu merkezde “Karadeniz Münhasır Ekonomik Bölgesi” hakkında kısa bir konuşma yaptı Mehmet Genç Hoca’m. İkinci konuşma, aynı üniversitede bir başka bölümde gerçekleşti. Bu ikinci toplantı, Osmanlı araştırmaları konusunda yetkin bir isim olan Suzuki Tadashi Bey’in sorumlu olduğu birimde Osmanlılar ve Türkiye incelemeleri gerçekleştiren bir grubun iştirakiyle tertip edilmişti. Bir günde iki ayrı toplantıyı gerçekleştirdikten sonra aynı gün akşamı Yamagata şehrine geri döndük. Üstelik Tokyo’da belli başlı bazı merkezleri görmüş ve kısa bir alışveriş turu da yapmışlardı Mehmet Genç Hoca’m ve eşi.

Mehmet Genç Hoca’m ve eşiyle araştırma yaptığım Yamagata şehrine döndükten sonra, Merhaba Club üyeleriyle, kiracı olarak kaldığımız mütevazı bir evde Prof. Okawa ve diğer arkadaşları ağırladık, Türk yemekleri ikramında bulduk. Japonya ziyaretinin son iki gününü, Yamagata’da bir dağ eteğinde yer alan bir kaplıca otelde, Prof. Ôkawa ve eşi yanında Merhaba Club üyeliy-

le eşimin iştirak ettiği bir ortamda geçirdik. Mehmet Genç Hoca'm bu otelde hem dinlendi hem de Japonya seyahatini değerlendirdik. Mehmet Genç, yapılan bu davetten ve organize etmiş olduğumuz tüm etkinliklerden memnun kaldığını ifade etmişti. Ôkawa Hoca da aynı şekilde mutlu olmuştu, böyle bir âlimle tanıştığı ve onu Japonya'da ağırladığı için.

Mehmet Genç Hoca'm, yaklaşık bir hafta boyunca Yamagata ve Tokyo'yu görüp gezdikten sonra, Japonya taşrasına yapmış olduğu seyahatini tamamladığı gün şu ifadeleri paylaşıyordu: "Kanaatim değişti hakikaten, biz Türklere, Batılılara ve Japonlara dair fikrim bütünüyle değişti Ahmet. Bunlar, hakikaten insan, Batılılar vahşi!" diyordu.

Yamagata şehrinde son iki günde dinlenmek için konakladığımız kaplıca otelden ayrıldıktan sonra, Mehmet Genç Hoca'mı yolcu etmek üzere, hızlı tren istasyonuna gelmiştik. Yukarıda geçmiş olduğu üzere, Japoncada Kanji karakterlerini çok az okuyor olmam nedeniyle Mehmet Genç Hoca'mı nerede ise ters yöne giden bir hızlı trene bindirecektim. Hoca'mdan ayrılacak olmamın verdiği heyecanla, kendisiyle beraber bir süre yanlış peronda bekledikten sonra, Mehmet Genç, "Ahmet, burası yanlış peron olmasın, insanlar karşıda duruyorlar. Bak, git de hele bir sor!" dedi. Mehmet Genç Hoca'm, şüphesinde haklı idi. Görevliye sorduğumda, doğru peronun karşıdaki olduğunu öğrendim.

Mehmet Genç Hoca'm, iyi konuşabildiğim halde, Japonca konusunda 'ali' olduğumu bu olayda kabullenmek durumunda kalmıştı. Ama hayretini de izhar etmişti, "Bu kadar hızlı ve düzgün konuşabilen bir insan, nasıl olur da bu kadar az okuma yazma bilebilir?" diye merak etmişti. Kendisine Japoncada farklı alfabe çeşitleri bulunduğunu, ilkokula giden Japon çocuklarının bile yıllara sâri olarak her yıl ancak 100 Kanji karakteri öğrendiklerini, gazete ve kitap türü metinleri ise ilkokul sonrasında ancak rahatlıkla okuyabildiklerini ifade ettiğimde, durum biraz daha vuzuha kavuşmuştu. Japonya'ya ilk gittiğimde sadece bir yıl kalıp dönüş yapacağım fikri hâkimdi. O nedenle ilk başta, Japonca okuyup yazmaktan çok konuşmayı tercih etmiştim. Kader bizi farklı bir mecraaya yönlendirecekti zaman içinde, elbette bizim de tercihimiz ve çabamızla.

Tokya'ya dönmek üzere Mehmet Genç Hoca'mla yanlış peronda hızlı treni beklerken, yanımızda olan eşlerimiz durumdan çok fazla etkilenmişe benzemiyorlardı. İki de Türkçe konuşmanın avantajıyla son sohbetlerini yapıyorlardı, vedalaşmadan önce.

Tokyo'daki arkadaşlar, İstanbul'a yolcu etmek üzere Mehmet Genç Hoca'mı hızlı tren istasyonunda karşıladılar, Narita'ya kadar eşlik edip yolcu ettiler. Daha sonra telefonla bana bilgi verdiler. Mehmet Genç ve eşi Türkiye'ye döndükten sonra, verimli bir organizasyonu tamamlamış olmanın huzurunu yaşadık hep birlikte, Ôkawa Hoca, Merhaba Club üyeleriyle birlikte.

Asya'nın en batısında bulunan, gökyüzünde hilalin bayraklaştığı bir ülkedeki münzevi bir münevver ve mütefekkir olan Mehmet Genç'in, Asya'nın en doğusunda yer alan, güneşi bayrağında sembol olarak dalgalandıran, suigeneris bir modernleşme süreci yaşayan Japonya'daki bir haftayı bulan sergüzeşti gayet başarılı bir şekilde sona ermişti.

Prof. Dr. Ôkawa Tagetsugu, Mehmet Genç gibi bir münevvere ülkesinde ev sahipliği yapmanın gururunu ve mutluluğunu ömrünün sonuna kadar sürekli dile getirmişti. O, 2019 yılı güz mevsiminde bu dünyadan göç etmeden önce, İstanbul'da Mehmet Genç'le yeniden buluşmayı hayal ediyordu. Ancak o, kaderinde olanı yaşadı; Mehmet Genç de. Her ikisinin de ruhları şâd olsun.

ZİHNİMDEKİ MEHMET GENÇ¹

Cem Behar²

Mülakatı yapan: Tuğba Pusa³

Mehmet Genç ile ilgili bildiklerimi size anlatıyım. İzlenimlerim ve bilgilerim karışık olarak tabii. Kendisiyle 80'li yılların sonuna doğru tanıştım. 88, 89 veya 90, yani bundan 30 küsur yıl önce. O zaman Marmara Üniversitesi'nde öğretim üyesiydi. Bilahare ömrünün son sekiz yılını geçirdiği İstanbul Şehir Üniversitesi'nde benim meslektaşımı. Çünkü o sırada ben de orda hocalık yapıyordum. Kendisi Tarih bölümünde, ben Ekonomi bölümünde. Fakat eski tanışık olduğumuz için sık sık da görüşüyorduk. Ölümüne de çok üzüldüğümü belirtmek isterim. Kişilik olarak Mehmet Bey ilginç bir kişiliğe sahipti. Bir kere kendi tarihçi statüsüyle pek mütenasip olmayan bir tevazuya sahipti. Bugünkü birçok tarih hocamız, televizyonlarda görürsünüz, kanallara çıkarlar kendi kanallarını yaratırlar. Ondan sonra birer sosyal medya objesi haline gelirler. Böyle bir adam değildi Mehmet Bey. Kendi araştırmasını yapar, öğrencilerini ve gençleri yetiştirir ve bununla iktifa ederdi.

Karadenizli, Artvinli, Laz. Ama en çok laz fıkrasını da onun ağzından dinledim. Dolayısıyla bizim anlı şanlı büyük profesörlerimizin sahip olmadığı kendi kendisiyle dalga geçmek kendini hafife almak hassasına sahipti. Bu da kişiliği hakkında olumlu bir şeydir. Kendini çok fazla ciddiye alan bir adam da değildi. Bu bir.

İkincisi, bildiğiniz gibi Mehmet Genç'in bir akademik unvanı yoktu. Her ne kadar büyük Osmanlı tarihçisi Ömer Lütfi Barkan'ın son asistanı olmasına rağmen, doktora tezini bitiremedi demeyeyim, bitirmek istemedi. Çünkü unvan sahibi olmaktan daha kıymetli olanın fiilen araştırma yapmak ve araştırma-

1 Bu yazı, Prof. Dr. Cem Behar ile 18 Kasım 2023 tarihinde yapılan mülakatın deşifre edilmiş şeklidir. Sayın Cem Behar'ın ricası üzerine konuşma üslûbu korunarak yazıya aktarılmıştır.

2 Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

3 Siyaset Bilimci, Yeni Birlik Gazetesi Köşe Yazarı.

larında sonuca ulaşmak olduğunu herhalde anlamıştı. Ondan dolayı kendisini çok severdim çünkü doktora sahibi olmak, doçent olmak ya da benim gibi profesör olmak hiçbir şey ifade etmez, sıfır. Yani kalıcı değeri hiç yoktur. Yaptıklarımızın, yazdıklarımızın kalıcı değeri vardır. O bakımdan bunu erken anlamış biri olduğunu düşünüyorum Mehmet Genç'in.

Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okuduktan sonra tarihçiliğe nasıl merak saldığını ve nasıl o işe girdiğini pek bilmiyorum. Ama bir girdikten sonra bir daha çıkmadı. Mehmet Genç bir arşiv kurdu. Osmanlı arşivi kurdu. Hayatının yarısını orda geçirirdi. Ve yetiştirdiği öğrenciler üniversitelerdeki öğrencileri değildir. Yetiştirdiği öğrenciler çoğunlukla arşivde bizzat araştırma yaparken orda kendisiyle birlikte bulunan genç araştırmacılarıdır. Bugün onlar profesör, bazıları profesörden de daha yüksek mevkilere sahip. Bir tanesi, ismini zikredeyim hemen, Erol Özvar. YÖK Başkanı. Mehmet Bey'in has öğrencilerinden. Mehmet Bey'den öğrendiklerini aslında esas itibarıyla arşivde öğrenmiştir. Osmanlı belgelerini karıştırırken. Bu arşiv uzmanlığıdır Mehmet Bey'e kıymetini veren. Yetiştirdiği insanlar ordan yetişmiştir. Yani tezgâhtan, yani tabiri mâzur görün onlar alaylı idiler, mektepli değil. Mehmet Genç gibi. Kendini hep alaylı görürdü. Bu bir.

İkincisi çok okurdu. Bugün berhayat olan birçok tarihçimizin okumadığı kadar çok okurdu. Ne okurdu? Bana yansıdığı kadarıyla Osmanlı tarihi değil. Osmanlı tarihinin belgelerinin dibine zaten girmişti. Kadim Yunan tarihiyle ilgili kitaplar okurdu, Roma tarihiyle ilgili kitaplar okurdu. Avrupa tarihiyle ilgili kitaplar okurdu. Tarih yazıcılığı yöntemiyle ilgili kitaplar okurdu; tarih nasıl yazılır ve onlardan faydalanırdı. Türkçe değil İngilizce okurdu. İngilizcenin de bir yabancı dil olmadığını uluslararası bir statüye sahip olduğunu bundan otuz sene önce de anlamıştı. Başka dillere meyli var mıydı bilmiyorum. Fransızca ve Almanca, pek yoktu herhalde.

Rahmetli Mehmet Bey'in yayınlarına baktığınız zaman, bunların sayıca az olduğunu görürüz. Ama bunu yanlış yorumlamamak lazım. Bu az yayın yapmış olmak bir tembellikten ileri gelmiyor. Bir iş yapmamazlıktan ileri gelmiyor. Aksine çok çalışan bir adamdı, ama kesin kanaate varmadan veya herkese karşı her şartta savunabileceği sonuca varmadan yayını da yapmak istemiyordu. Bu, biraz titizlik birazcık da mükemmeliyetçilik diyebiliriz. O da onun karakterinin bir parçası.

Ayrıca kişilik olarak bütün Karadenizliler gibi çok konuşkandı. Bunu da hemen söylemek gerekiyor, ama bu konuşkanlığı boş bir konuşma değildi, boş bir sohbet değildi. Her söylediğinde, her konuştuğunda üniversitede bir öğle yemeği esnasında veya üniversite bahçesinde yürüyüş yaparken, her söylediğinde konuştuğunda ya bir merak ya bir sorgulama ya bildiği bir konuyu kendi vardığı bir sonucu teyit etme çabası her zaman sezilirdi. Konuşması her zaman bilgi edinmeye, aktarmaya, teyit etmeye veya bilginin yanlış olduğunu anlamaya yönelikti. Benim bildiğim bütün konuşmaları. Bunun dışında günlük hayatta yani günlük faaliyetlerinde epeyce beceriksizdi. Yemek yapmasını bilmezdi. Bir yumurta kırıp yumurta pişiremezdi. Onun için günlük hayatının zor ve biraz karışık geçtiğini tahmin ediyorum.

Kişiliği hakkında söyleyeceklerimi şurada keselim ve rahmetli Mehmet Bey'in tarihçi kişiliğine gelelim.

Mehmet Genç son elli yılın en önemli Osmanlı iktisat tarihçisidir. Bunda zerre kadar kuşku yok. Bunun nasıl böyle olduğunu anlamak için Mehmet Bey yayın yapmaya başlamadan önceki Osmanlı iktisat tarihçilerinin durumuna da bakmak lazım. Bu iktisat tarihçileri daha önceki dönem veya daha önceki dönemin devamı olan kişiler, iki türdü bana sorarsanız. Birinci türe belgəciler diyebiliriz. Bunlar belge bulup inceleyip yayınlamaktaydılar. Bunların arasına bu türün en önemli temsilcisi olan Ömer Lütfi Barkan'ı da ekleyebiliriz. Efendim, yok Süleymaniye Camii inşaatının harcama defterleri, yok Topkapı Sarayı'nın mutfak masrafları. Yok efendim Rumeli'deki tekke ve zaviyelerin sayımı dökümü ve vakıfların bilmem nesi. İstanbul'da vakıflar sayımının dökümü, Edirne askerî kassamının defterlerinin yayını ve yorumu. Dolayısıyla doğrudan doğruya birebir belge yayınlama işiydi bu belgeci takımın. Önemsiz olduğunu söyleyiyorum, önemlidir ama bütüncül bir bakışa götürmez.

İkinci grup iktisat tarihçisi ise Osmanlı tarihine bence dürbünün ters tarafından bakan tarihçilerdi. Yani mesela Osmanlı iktisat tarihini bugün kullandığımız, 20. yüzyılda kullandığımız kavramları kullanarak çözümlenme peşindeydiler. Ne kavramları: millî gelir, ihracat, ithalat, ödemeler dengesi, enflasyon, ücretler; bugün kullandığımız ve bugünün ekonomilerinde anlamlı olan kavramları kullanarak 15., 16., 17. yüzyıldaki Osmanlı iktisat tarihini yorumlama peşinde olanlardı. Tabii bu kavramlar uymuyordu. Üç yüz yıl önceki Osmanlı'nın gerçeğine uymayan kavramlardı. Bunlar ayrıca bu kavramların kullanımını varsaydığı temel bir nokta vardı ki, o da Osmanlı'ya uymaz, bugün Türkiye için millî

gelir, büyüme, enflasyon, döviz kurundan bahsediyorsak bunun arkasında bu ekonomi politikasını yöneten bir merkez olduğunu varsaydığımızdan dolayı. O merkeze devlet diyoruz, Merkez Bankası diyoruz, Maliye Bakanlığı diyoruz. Osmanlı da böyle bir merkez yok. Böyle bir ekonomi düşüncesi de yok, yoktu. Bunun çabaları 19. yüzyılın ikinci yarısında anca başlar. Dolayısıyla Mehmet Bey ilk aşamada sanırım, o çağdaş ekonomi kavramlarını kullanarak bir sonuca varmaya çalıştı, varamadı. Varamamasından da ders çıkardı. Ve başka yola başladı. O yol zorlu bir yoldu. Yayınladığı kitabın önsözünün adını hatırlıyor musunuz? “Hac yolunda bir karınca”. Karıncanın hacca varması uzun sürer değil mi? Onun için kullanmış. Dolayısıyla Osmanlı iktisat tarihinin temel güdülerinin temel sâiklerini ortaya çıkarmak için çok uğraşması gerekti. Klâsik bir iktisatçı olmadı, klâsik bir iktisat tarihçisi de olmadı. Yalnız, yayınladığı az sayıda makale ile bugünün tarihçilerinin Osmanlı iktisat tarihine bakışını değiştirdi. Önemli olan da o. Osmanlı iktisadi tarihinde bir sıçrama gerçekleştiyse bu sıçrama rahmetli Mehmet Genç sayesinde gerçekleşti. Ve bugün 17., 18., 19 yüzyıl Osmanlı iktisadi tarihi Mehmet Genç olmadan yazılamaz.

Kıssadan hisse, topu topu yayınlanmış saysanız bir elin parmaklarıyla sayılabacak kadar makale vardır. O makalelerin derlendiği kitap daha kalındır, çünkü birtakım sempozyumlarda yaptığı kısa bildirimler ve verdiği bir iki mülakat da dâhil edilmiştir o kitaba. Onun için kalınca gözüktür. Ama o kitabın özü üç veya dört makedir. Hâlâ geçerliliklerini koruyan, hâlâ metodolojik olarak bir çıkış noktası kabul edilen o dört makale.

OSMANLI ARŞİVİNDE BİR OSMANLI BEYEFENDİSİ

Azmi Özcan¹

1980'li yılların ikinci yarısında İstanbul'da Osmanlı arşivleri çalışma salonunda belgeler üzerine yoğunlaştığımız zamanlarda birdenbire yüksek sesle aralarında sohbe başlayan veya bir başka araştırmacının yardım istediğine verdiği cevaplarla dikkatimizi çeken kıdemli üstaplardan biri idi Mehmet Genç Hoca. O dönemi hatırlayan herkesin gözlerinde benzeri sahneler canlanacaktır. İstanbul dışından geldiğimiz için vaktimiz sınırlı olduğundan bu durum bizim dikkatimizi dağıtırdı ama sesin yüksekliğine rağmen sözün nezaketi, üslubun mehabeti bir taraftan da yüreğimizi ısıtırdı. Mesele Osmanlı belgeleri olunca müşkilülhal gibiydi, herkese açıktı ve teklifsiz gidebilip sorabiliyordunuz. Osmanlı arşivinde bir Osmanlı beyefendisi derdik aramızda.

Sonra yollarımız İSAM'da keşişti. Orada fiilen çalışmıyordu ama sanki mesaisine müdavim bir ilim adamı olarak sık sık kütüphanede, kitapların arasında idi. Kendisine müsait oda tahsisi teklifimizi kütüphanenin havasını tercih ederim diyerek kabul etmediğini hatırlıyorum. Aramızdaki kıdem farkına rağmen zarafeti ve nezaketi karşısında adeta ezilirdik. İslam Ansiklopedisine de katkıda bulundu bu sürede. Yazdığı madde sayısı azdı ama muhteva ve derinlik nice çokların çok üstündeydi şüphesiz. Kurumda sorumluluk sahibi biri olarak ona karşı çok savunmasızdık. Haftalık değerlendirmelerimizde gecikmiş maddesini hala teslim etmediğini öğrenince iyice bilenirdik ve kendisine ifade etmek için tumturaklı cümleler hazırlar fakat karşılaşınca hiçbirini söyleyemeden yine gelecek haftaya tamam derdik. Şimdi hayıflandığım hususlardandır ki daha fazla madde yazdıramadık Mehmet Genç gibi hocalara.

Fakat Hoca ile en özel hatıralarım onu iş başında müşahede ettiğim Koşuyolu pazarındandır. Belli bir süre aynı mahallede ikamet etmiş olmanın imkânıyla cumartesilerini ipe çeker, bir elinde pazar çantası taşıyan Hoca ile doyumsuz

1 Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Kurucu Rektörü, Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi

sohbetlere dalardık. Oradaki gözlemlerimiz memleketin iktisadi durumuna yönelik derin tahlilleri içerir, zaman içinde muarefe kazanılmış pazar esnafı ile yapılan şakalaşmalar ve dertleşmeler ile eski zaman kültüründe yolculuk yapardık. Bu pazar ortamları memleketin ahvali hakkında laboratuvar gibidir, nabız burada atar, gündem burada belirlenir derdi. Sosyal bilimlerle uğraşanlar semt pazarlarını bir ihtiyaç görme mekânı olarak değil de insanı ve toplumu anlama imkânı olarak görmeliydi ona göre. Sonra biz başka bir yere nakli hane ettik. Fakat irtibatımız hiç kopmadı, daha doğrusu onun iltifatı benim saygım. Ara sıra temininde güçlük çektiği bir makale ve kitabı çekinerek sorması bizim için büyük fırsattı. Bir keresinde muasır imparatorlukların mukayesesinin ne kadar önemli olduğunu konuşmuş ve Babürlü sosyal ve iktisadi yapısı hakkında epey sorularına muhatap olmuştum. Genç Hoca, bir siyasi yapının sürdürülebilir olmasının diğer hususların yanında sağlam bir iktisadi zihniyet ve buna bağlı olarak tesis edilmiş müesseselerle mümkün olacağına sık sık vurgulardı. Bu olmadan Osmanlıların yüzyıllarca yaşamaları izah edilemez der ve bunun dinamiklerinin ortaya konulmasını memleket meselesi olarak değerlendirirdi. Esasen ‘memleket meselesi’ kavramı ile malul olduğunu da anlatırdı bize. Türkiye’nin ve İslam dünyasının cari meseleleri ile hallenir bunların çözümünün yolunun kütüphane ve laboratuvarlardan geçtiğini hatırlatırdı sık sık. Bu vesile ile de onun hayat çizgisini ve bu çizgideki duraklarını anlattığı anlar nadide kıymette idi. Zira bu konularda ulu orta pek konuşmamayı tercih ederdi. Oradan öğrenmiştik ki Hoca Türkiye’nin fırtınalı zamanlarında bigâne kalmamış, kitapların ve belgelerin içinde uzlete çekilmeden evvel adam sende demeyip aldırıştı. Fakat ilimdeki mükemmeliçiliğinden müşteki olur pek tavsiye etmez ve bunun sonu yok derdi.

Hoca’nın beraber yollar yürüdüğü kadim dostları ile zaman zaman yemeklerde bulduğumuz vesileler de benim için tarifi imkânsız keyif ve öğrenme fırsatları idi. Oralarda sergilenen samimiyet ve hatta önden giden ehlibba için hissedilen tahassür eski zaman rüzgârlarından gibiydi. Bunların sayısı tedavisinin yoğunlaştığı dönemde seyrekleştirse de bir keresinde uzun uzun kitaplarının ve dosyalarının akıbeti hakkında taşıdığı endişelerden bahsetti. Çeşitli ihtimaller üzerinde değerlendirmelerde bulundu. Biz de kendisinden ısrarla hatıralarını kaleme almasını, hiç değilse notlar derlemesini talep ederdik. Bir gün böyle bir sohbetle mukadder akıbetten söz açarak eğer bir gün biyografisi yazılacaksa bunlardan birini de kıymetli dostu Beşir Ayvazoğlu Bey’in yazmasını murad ettiğini söyledi. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı olarak kıymetli

Başkanımız Şerafettin Yılmaz Bey ile bunu bir emanet telakki edip emri hak vaki olunca Beşir Bey'in kapısını çaldık. Hoca'nın öğrencileri ve dostları da kendilerinde mahfuz bilgi ve anılarla konuyu sahiplendiler. Böylece emanet sahibini buldu ve ona layık bir eser vücut buldu.

Ruhu şad menzili mübarek olsun kıymetli Mehmet Genç Hoca'nın. Çok kıymetli öğrenciler yetiştirdi. Çok kıymetli dostları vardı. O dostları ve öğrencileri şimdi onun başka emanetlerini de sahipleniyor ve her vesile ile muradına muvafık işlerle hatırasını yad ediyorlar.

MEHMET GENÇ HOCA'YI ANMAK/ANLAMAK

Bilgin Aydın¹

Mehmet Genç Hoca ile tanışmamızdan vefatına kadar geçen 30 yıllık bir dönemde çeşitli vesilelerle bir araya gelmiş, sohbet etmiş ve zaman zaman da çalışmıştık. Mehmet Hoca, Marmara Üniversitesi'nde iken Arşivcilik Bölümü'nde derslere gelmiş ve biz de ondan çok istifade etmiştik. Arşivcilik Bölümü'nde başlayan bu yakınlık zaman içerisinde İslam Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) Cuma günleri özellikle de öğleden sonra Birol Ülker Bey'in odasında veya Arşiv Servisinde sürdürülen sohbetlerle ve İsmail Erünsal Hoca'nın yanı sıra Kemal Beydilli, Seyfi Kenan, Erol Özvar, Fehmi Yılmaz hocaların katılımıyla devam etti. Bu sohbetlerde Mehmet Hoca'nın derin bilgi birikiminden ve görüşlerinden çokça faydalandık. Türkiye'nin bilim hayatındaki sorunlar üzerinde tartışmaların yapıldığı, akademik kalite hakkındaki endişelerin dile getirildiği ve sosyal bilimler alanındaki plansız ve düzensiz kurumsal gelişimin tartışıldığı bu sohbetlerin akademik düşüncemizin gelişiminde büyük katkıları olmuştur.

Mehmet Genç'i zaman zaman evinde de Erünsal Hoca'yla beraber ziyaret ederdik. Evi, rafları dolduran kitaplar ve dosyalarla onun ilmi mesaisinin boyutlarını ve zenginliğini gözlemleyebileceğimiz bir mekândı. Fakat maalesef bilgi birikiminin ancak çok sınırlı bir kısmını yazıya geçirebildi. Erünsal Hoca, büyük bir sabırla Diyanet İslam Ansiklopedisi'ne (DİA) iktisat tarihi alanındaki maddelerin yazılmasını sağlayarak Mehmet Genç'in bilgi birikiminin günümüze intikalini sağlayabildi.

Mehmet Genç, Batı'daki bilimsel çalışmaları takip ederek sadece alanıyla ilgili okumalar yapmaz; müzikten siyasete, bilim ve kültüre kadar her alandaki gelişmeleri ciddi manada takip ederdi. Onun çantasında her zaman okunmak

---

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

üzere hazır bulundurulan farklı dillerden birkaç eser mutlaka bulunurdu. Batı müziği konusundaki bilgisi bir Osmanlı iktisat tarihçisinden beklenmeyecek kadar geniş ve çeşitliydi.

Mehmet Hoca'nın kaynaklara olan vukufu öylesine güçlüydü ki bir Osmanlıca-İngilizce sözlüğün kelime hazinesinden rakamlarla bahsederken bir Batılı seyyahın seyahat izlenimlerinin en ince detaylarına kadar fikir sahibi olabil-diğini hayretle müşahede ederdiniz. Mesela Osmanlı Türkçesinin 100.000 civarında kelime ihtiva ettiğini ve XIX. yüzyılda İngilizce ile Türkçe'nin kelime varlığı bakımından birbirine yakın olduğundan bahsederdi.

Osmanlı tarihçileri ve tarihçiliği hakkında da çok geniş ve derinlemesine bilgi sahibiydi. İlber Ortaylı ve Zafer Toprak'ın Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu'nda tarih yazıcılığı konusundaki tebliğleri hakkındaki yorumları onun Osmanlı tarihçiliğinin bütün evrelerine dair çok güçlü bir bilgi birikimi olduğunu ve bu bağlamda her iki tarihçinin de Osmanlı tarihi kaynaklarını değerlendirmekteki eksik yönlerini çok büyük bir vukufla tespit ve tahlil ettiğini göstermektedir.

Mehmet Hoca yeni ve orijinal bir çalışma gördüğü zaman veya fikirle karşılaştığı zaman heyecanlanır ve bunu büyük bir sevinçle karşılardı. İSAM'da Mehmet Hoca ile *Cihannüma* adlı eserdeki haritaları incelemiştik. Katip Çelebi'nin Osmanlı şehirlerini, XVII. yüzyılda ilk defa doğru bir şekilde haritaya yerleştirdiğini söylediğim zaman bundan büyük bir heyecan duymuş ve bu meseleye büyük bir ilgi göstermişti.

Hoca'nın muazzam bir arşiv birikimi vardı. Fakat bu arşiv düzenlenerek henüz araştırmalara açılmadı. Bu bakımdan Halil Sahillioğlu ve Halil İnalçık gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun seçkin tarihçilerinin arşivlerinin bir merkezde toplanarak bunların Osmanlı iktisat ve tarih çalışmaları için değerlendirilmesi çok önemli bir hizmet olacaktır.

Mehmet Genç ve Halil Sahillioğlu gibi hocaların arşive devam ettiği dönemlerde arşiv bir okul vazifesi görüyor ve herkes hocalara karşılaştıkları problemleri soruyor ve kaynaklarla ilgili bilgi eksiklerini tamamlayabiliyorlardı. Fakat daha sonra arşivin bu fonksiyonu maalesef tamamen kayboldu. Hoca 40 yılı aşan tecrübesiyle arşivlerde çalışma için metodolojik bir bilgi birikimine sahip olduğu gibi bu birikiminden pek çok meslektaşının da yararlanmasını sağlamıştır ve onların çalışmalarına yön vermiştir. Mesela Anthony Greenwood çalışmalarında Hoca'nın ufuk açıcı katkılarına işaret eder.

Mehmet Genç Hoca'nın Osmanlı iktisat tarihçiliğine en büyük katkısı ona entelektüel bir boyut kazandırmasıdır. Rakamlar ve dönemlere sıkıştırılmış iktisat tarihçiliğini çok geniş bir perspektifle iktisadi ilkeler temeline oturtmuş ve çalışmalarını bu zemin üzerine inşa etmişti. Mehmet Genç Hoca, XX. yüzyılda Ömer Lütfi Barkan'dan sonra Osmanlı iktisat tarihi alanında en dikkate değer çalışmaları yapmış olmakla beraber bunları XVIII. yüzyılda yoğunlaştırarak XVI ve XIX. yüzyıla hapsedilmiş Osmanlı tarihçiliğine de yeni bir mevzi kazandırdı ve bu noktadan itibaren dünyada ve Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinde XVIII. yüzyıla olan ilgi giderek artmaya başladı.

Hoca, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi düşünce yapısını analiz eden üç önemli teori geliştirdi. Bu teorilerle, devletin iktisadi faaliyetlerinin analizini yaparak Osmanlı iktisadi düşüncesinin genel yapısını ortaya koymaya çalıştı ve Osmanlı iktisat tarihçiliğinde Barkan'ın mirasını daha ileri bir seviyeye taşıdı. Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını bütün boyutlarıyla temellendirmeye çalışırken ve özellikle de bu alanda timar sistemi, toprak tasarruf şekilleri ve iktisadi yapı hakkında çalışmalarını yoğunlaştırırken Mehmet Genç, ondan farklı olarak mukataa sistemine yönelmiş ve imparatorluğun timar sistemi dışındaki gelir kaynaklarının tam bir profilini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Onun DİA'ya yazmış olduğu Mukataa, İltizam, Malikâne ve Esham maddeleri imparatorluk iktisadi sisteminin çok esaslı bir çerçevesini sunmakta ve bütün imparatorluk iktisadi sistemine ait temelleri oluşturmakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik dönüşümünün en esaslı ve önemli meselelerini ele alarak çözümlenmektedir. İslam Ansiklopedisine yazmış olduğu maddeleriyle imparatorluk iktisadi sisteminin en önemli unsurlarını bir çerçeveye oturtmuş, mükemmel bir şekilde tanımlamış, sınırlarını belirlemiş ve imparatorluk ekonomisi içerisindeki yerini net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Osmanlı timar sisteminin dışındaki vergi birimlerinin muhteva veya mekân itibarıyla dağılımı onun çalışmalarıyla anlam kazanmıştır. Bu bağlamda imparatorluk ekonomisinin dönüşüm süreçleri hakkında hiçbir bilgimiz olmayan bir alanda çığır açıcı çalışmalarıyla Osmanlı XVIII. yüzyılına bakışımızı tamamen değiştirmiş, bilinmeyen pek çok hususu Osmanlı tarihçiliğinin gündemine taşımıştır. Mehmet Genç, Osmanlı vakıflarıyla da ilgilenmiş ve onların imparatorluk sistemi içerisindeki önemine işaret ederek vakıfların imparatorluk ekonomisindeki yerini de tartışmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi adlı çalışması, Hoca'nın bütün çalışmalarının tam bir hasılası olarak büyük bir değer taşır. Eserde öncelikli

olarak Osmanlı iktisadi dünya görüşünün klasik prensiplerini izah ettiği bölüm bulunmaktadır. Burada işe, gelenekçilik ve fiskalizm, hem bir iktisadi ilke hem de uygulamalar bakımından tartışılmaktadır. Mehmet Genç, XVIII. yüzyıl Osmanlı ekonomisini incelerken yüzlerce farklı mukataa birimini inceleyerek bunlar hakkında yüz yıla varan istatistiksel veriler toplamış ve bunları çok ciddi biçimde analiz ederek imparatorluk ekonomisinde XVIII. yüzyıl boyunca yaşanan değişim ve gelişmeleri büyük bir yetkinlikle tespit ederek imparatorluk ekonomisinin XVIII. yüzyıldaki tablosunu ortaya koymaya çalışmıştır. “Osmanlı iktisadi dünya görüşünün klasik prensiplerindeki değişimler” başlığını taşıyan çalışma, klasik prensiplerdeki değişimleri reel iktisadi değişimlerin ışığında incelemekte ve bu değişimlerin nasıl bir seyir izlediğini yine bir asra yakın süre içerisinde ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ticari durumu ve kapasitesi hakkındaki değerlendirmeleri çok önemlidir. Osmanlı ticaretinin XVI. ila XVIII. yüzyıllardaki durumunu ve bu süreçteki değişimleri geniş bir perspektifte açıklayarak çok isabetli tespitler yapmış, Akdeniz ve Karadeniz’in ekonomik boyutu, ekonomik yapısı ve Osmanlı İmparatorluğu’na katkıları bağlamında önemli veriler ve sonuçlar ortaya koymuştur. Hoca’nın İstanbul ve fethi hakkındaki görüşleri de önemlidir. İstanbul’un fethini, İmparatorluk ekonomisi ile birlikte incelemiş ve bu bağlamda İstanbul’un fethini sadece siyasi sebeplerle izah etmekle kalmamış onun iktisadi sonuçlarını da tartışmıştır.

İLMİ DİMAĞINDA MEKNÛN BİR ÂLİM MEHMET GENÇ HOCA

İsmail Güleç¹

Vefatından birkaç gün önce sosyal medyada, Mehmet Genç ile Erol Ö-zvar'ın *Osmanlı Ekonomisi Üzerine Konuşmalar* isimli kitaplarının çıktığını görmüş ve almak için sipariş sepetine eklemiştim. Hayfâ ki kitap elime ulaşmadan ve okuyamadan, (18 Mart 2021) Hoca'mızı kaybettiğimizi öğrendim. Şeref Hanım'ın veciz şekilde ifâde buyurduğu gibi;

*Çâre yok bir vechile geldikde vakt ü sâati
Câm-ı mevti nûş eder pîr ü civân bâ-y u gedâ*

Mehmet Genç Hoca'mız da mevt kadehinden nûş etmişti.

Özel sohbetlerinde az da olsa bulunma lütfuna eriştiğim, “Bir âlim var mı?” sorusu karşısında akla gelecek ilk isimlerden biri olan Mehmet Genç Hoca'nın akademik çalışmalarını takdir etme cür'etinde bulunacak değilim. Çünkü bunu yapmaktan âciz olduğumu biliyorum.

Enderun yılları

Mehmet Genç ile tanışmam benim Enderun çıraklığı dönemime tesadüf eder. Yakın arkadaşı Erol Güngör ile geldiği zamanlara yetişememişim ama benim çıraklık yaptığım dönemde (1989-1994) Enderun'a gelir giderdi. Sahib-i Enderun Sahhaf İsmail Amca'nın “ulemanın önde gelenlerinden” dediği Mehmet Genç Hoca'mız Enderun'a yanından ayırmadığı siyah çantasıyla gelir, kitapları karıştırır ve mutlaka alacak bir kitap bulurdu. Siyah çantasının dükkândan boş çıktığını görmemişim. Onun kadar kitap alan hoca çok az idi.

---

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Enderun'un meşhur sohbetlerine arada söylediği sözlerle iştirak ederdi. Ancak çoğu kere ne demek istediğini anlamak mümkün değildi. Anlamak için konuyu ve Hoca'yı çok iyi tanımak gerekiyordu. Çünkü Hoca'mız övüyormuş gibi konuştuğunda alttan laf çakma ihtimali çok yüksekti ve anlamak büyük bir dikkat istiyordu. Bu özelliğini bilen yârân lafın üzerine hemen atlamaz, önce emin olmak için biraz düşünürler, sonra gocunacak tarafları varsa cevap vermeye çalışırlardı.

Onun kelimeleri ipe boncuk dizler gibi tane tane konuşması ses tonuyla birlikte hâlâ kulaklarımda. Müzîp bakış ve tebessümü bildirdim. Hoca'mızdan seste ve konuşma tonundaki müzipliği de görüp öğrenmiştim.

İyi bir insan ve mükemmel bir hoca idi

Hoca, her şeyden önce iyi bir insan, sağlam bir mü'min ve mükemmel bir hoca idi. Kendini ilme ve ilmin yayılmasına adayan Hoca, kimseyi incitmemeye çalışırdı. Onca ilmine ve büyüklüğüne rağmen, bulunduğu meclislerde, sanki sıradan biri imiş gibi, kalabalık arasına saklanacak kadar mütevâzî ve mahviyetkâr idi. Yüzünden hiç eksilmeyen tebessümü, nezaket dolu konuşması, ne zaman yapacağını bilemediğimiz nükteleri ile birleşince muhatabında gayriihtiyari bir saygı uyandırırdu. Onu, "zekâ, bilgi, vakar, heybet ve nezaketi terekkep eden bir çelebi" olarak tarif etsem bilmem bir şeyleri eksik yapmış olur muyum, bilmiyorum.

Suriçi ve Cağaloğlu

Hoca için Suriçi ve Cağaloğlu; arşiv, üniversite ve kitap demekti ve Hoca'nın hayatı bu üç nesne peşinde koşmakla geçti denilse sezâdır. Çünkü o, paranın, şöhretin ve mevkiin ilimle bir arada olmayacağına inanan ve inandığı gibi de yaşayan müstağni bir âlim, bir ilim dervişi idi.

Hoca'nın ilminin zekâtına sahip olanların âlim geçindiği ülkemizde, Hoca'mız, Nâbî merhûmun,

İlm bir lücce-i bî-sâhildir

Anda âlim geçinen câhildir

sözünün doğruluğunu hayatı boyunca şiar edinmişti ve ilerleyen yaşına rağmen hâlâ büyük bir merak ve dikkat ile bir şeyler öğrenmeye çalışırdı.

Hoca'nın faziletlerinden biri de vücudunun her bir zerresiyle milli ve yerli oluşuydu. İstese, kendine Frenk havası verip birilerinin girmek için can attığı mahfillerde başköşeye kurulabilirdi ancak o, Bâkî merhûmun,

Elin kâşânesinden kûşe-i vîrânemiz yeğdir

mısrainı ittibaen her zaman yurdunun ve milletinin yanında durdu.

Hoca'nın tahammül edemediği bir şey varsa o da cehâlet idi. Bilmediği halde konuşanlara karşı gösterdiği en ağır tepki, şairin dediği gibi,

*Sakın nâdâna izhâr eyleme esrârı ey dânâ
Sükût et nezd-i câhilde hâmûş ol sen kitab-âsâ*

ya sükût eder ya da kaşlarının altına saklanan gözlerini kısarak büründüğü yaramazlık yapacak çocuk saflığı içinde mütebessimâne ve yavaşıca, muhatabının kavrayamadığı, ancak yakınındakilerin çok iyi anladığı kinâyeli cümlelerle basit sorular sorar idi.

Onun bir diğer özelliği, alanında, dünyada ve Türkiye'de yapılan yayınları yakından takip etmesi idi. Şâirin;

Âlimim dersin ammâ âlemde bî-habersin

diyerek takıldığı kimselerden değildi.

Büyük âlim idi

Hoca, Ömer Lütfi Barkan'ın talebesi ve yaşayan en büyük temsilcisi ve takipçisi idi. Osmanlı mali sistemine dair en kapsamlı araştırmayı hayatı arşivde geçen Hoca'mız yaptı. Onun temel kitabı, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* isimli kitabı 20 senede çok güncellendi, her baskısına eklemeler yaptı. Osmanlı ekonomisini anlamak için Hoca'nın kullandığı terimleri ve kurguladığı modeli aşan olmadı ve olacak gibi de görünmüyor.

Öğrencileri çok severdi

Hoca'yı öğrencileri çok severdi. Özellikle yakın çevresinde olanlar, Nef'î merhûmun;

Bir edîb-i kâmilî gördükte tıfl-ı mektep ol

sözü fehvâsınca kâmil bir âlimin karşısında ilk mektep çocuğu gibi pervâne olup hizmet ederlerdi. Benim gördüğüm ve bildiğim kadarı ile Ahmet Cihan, Erol Özvar ve Fehmi Yılmaz Hoca'nın her türlü ihtiyacını karşılamak için çaba gösteren talebeleri idi. Şüphesiz bu isimlerle sınırlı değildir Hoca'nın talebeleri. Ancak benim gördüğüm kadirşinas ve vefâli talebeleri bu isimler idi.

O da öğrencilerinin bu hürmetine karşı kayıtsız kalmadı, onların yaslandığı bir dağ oldu. Dağ gibi de kaldı. Hiçbir zaman yılmadı, yalpalamadı, vakarını ve ümidini kaybetmedi. Kendisine yaslananları pişman etmedi.

Bu yazdıklarımın biri bile bir insanı sevmek için yeter ama benim Hoca'yı sevmek için bir nedenim daha var. Muhterem hocam Prof. Dr. İsmail Erünsal'ın Mehmet Genç'ten her zaman sitâyîşle bahsetmesi, değer vermesi, hürmet etmesi ve muhabbet beslemesidir.

Mehmet Genç Hoca'mız, layık olduğu yere, ravzatü'l-ulemâ ve gülşen-i urafâ olan Fatih Camii haziresine defnedildi. Defter-i amalının kıyâmete kadar kapanmayacağına inandığım Hoca'mızı, Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn, ru'yet-i cemâl ve cennet ile ikramda bulunduğu kullarından eylesin. Rahmet-i İlâhî yoldaşı, menzili mübarek olsun.

Muallim Feyzî'nin çok beğendiğim bir sözü var:

*Fuhûl-i ümmet-i merhûmenin enkâzı kâfidir
Binâ-yı ilm ü hikmetçün eğer bünyâd lâzımsa*

(İlim ve hikmet binası inşâ etmek için ümmetin merhum âlimlerin bıraktıkları kâfidir.)

Mehmet Genç Hoca'mızın bıraktığı ilim mirası, kitapları ve arşivi, ilim ve hikmet binası inşâ etmek için fazlasıyla yetecektir.

Hoca'mızı bir kez daha rahmetle yâd ediyorum.

BİR ÂLİM, BİR ÂLEM: MEHMET GENÇ

Ekrem Ayyıldız¹

“Birazdan Mehmet Genç Hoca gelecek, değerli bir âlim, onunla tanışmanı isterim.” dedi Abdullah Ağabey.

Cağaloğlu’nda yarım asrı aşkın yayıncılık ve dağıtımıcılık yapan gazeteci merhum Abdullah Işıklar’ın dükkânı, Osmanlı’nın son neslinden günümüze pek çok ünlü yazar, ilim insanı, sanatçı, siyasetçi ve bürokratın misafiri olduğu bir sohbet mekânıydı aynı zamanda. Üniversiteye başladığım yıl, 1991 sonlarında, vitrinde gördüğüm bir Sezai Karakoç kitabı münasebetiyle uğramıştım oraya. Abdullah Ağabey, Edebiyat Fakültesinde talebe olduğumu söyleyince kitabı hediye etmiş ve “Her zaman beklerim.” diyerek izzet ü ikramda bulunmuştu. Sonrasında haftanın dört beş günü uğradığım o mekânda tanıştığım ve çoğu artık dünyamızdan göçmüş olan değerli insanlardan biri de Mehmet Genç idi. Abdullah Ağabey’le dostluğu 1950’lerin başına, öğrencilik yıllarına uzanıyordu. Aynı yurtta kalmışlar, birbirlerinin işlerine destek olmuşlar.

Mehmet Genç Hoca, âlimliği ve insani meziyetlerinin yanı sıra aristokratik görünümüyle de saygı uyandıran biriydi. İlk izlenimim budur. Soyadıyla mütenasip genç ve dinç havasını ise vefatına kadar muhafaza etti zahir. Osmanlı Arşivi’ndeki günlük çalışmasını tamamladıktan sonra bazen yalnız, bazen de Erol Özvar, Fehmi Yılmaz gibi yakın birkaç talebesiyle beraber gelirdi. Akademisyen kızı Elif Hanım da zaman zaman Hoca’ya eşlik ederdi. Hoca, Abdullah Işıklar’ın dükkânında Sezai Karakoç gibi bazı eski dostlarını da görür, samimi ve renkli sohbetlere dalardı. Kapıdan girince sıcak tavrı ve içten gülümsemesiyle “Sezai! Nasılsın?” deyişi hâlâ kulağımda. Buradaki sohbetler Abdullah Ağabey’in artık yaşlılık sebebiyle dükkânı kapattığı 2008’lere kadar sürmüştür. Abdullah Ağabey benim Hoca’ya ilgi ve muhabbetimden sitayişle bahsetmiş olacak ki Hoca bana teveccüh gösterdi. Bir de ortak noktamız çıkmaz mı!

1 Yazar, Müzik Araştırmacısı, İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğü Edebiyat Öğretmeni.

Klasik Batı Müziği, bilhassa Wagner! İkili sohbetimizde tarih, felsefe, edebiyat konularından daha fazla yer tutmuştur Wagner mevzusu. Yahut tutkusu. Vefatına kadar devam eden bir paylaşım oldu aramızda. Gecenin geç saatlerinde telefon ettiği, dinlemekte olduğu bir Wagner icrasına dair fikir ve duygularını paylaştığı olurdu.

Hoca'nın dikkat çekici yönlerinden biri asla tartışmaya, cedelleşmeye girmemesiydi. Muhatabını dikkatle dinler, ağıyarını mâni efrâdını câmi konuşur, kırmamaya özen gösterirdi. Ama gerektiğinde pek ince ironisine de başvururdu. "Hoca'm, filancanın kitabını gördünüz mü?" diye sorduğum bir defasında "O, kitap da yazıyor mu!" şeklinde biraz muzipçe bir espri patlatmıştı. Kıvrak zekâsı ve nüktedanlığı müttefekunaleyh bir husustur. Yerinde ve deminde fıkraları, anekdotları, esprileri sohbetine ayrı bir tat katardı. Bu özelliğe sahip olmaktan keyif de duyardı sanki. Necip Fazıl'dan "Çok zeki bir adamdı." şeklinde takdirle bahsettiğini hatırlıyorum.

1990'ların başlarından itibaren Cağaloğlu, eski tabirle Babıali'de sıkça uğradığı yerlerden biri de Mehmet Varış'ın Kitabevi'ydi. Bir kitap, sohbet ve tabii ikram mekânı olarak çeşitli sahalardan akademisyen ve öğretmenlerin de uğradığı bir yerdi. Hoca burada yeni yayınlara bakar; dostları, öğrencileri ve tanıdıklarıyla buluşurdu. Buradaki sohbetleri de unutulmaz.

Artık mevcudu kalmamış yerli ve yabancı yayınlar için ise adres, Çatalçeşme Sokağı'nın yukarısında yer alan Kubbealtı Fotokopi'dir. Arşiv taşınıp Hoca'nın zuhurunun azaldığı son yıllarda Hanefi Bey, fotokopi işlerini görevli talebeleri eliyle Hoca'ya ulaştırırdı. Keza burası da demli sohbetlere sahne olmuştur.

Eski ve nadir kitaplar, yazmalar dolayısıyla Arşiv'in karşısında bir dönem uğrak yeri olan Sahaf Halil İbrahim de Hoca'nın oturup sohbet ettiği yerlerden biriydi.

Hava iyiye Hoca maiyetiyle beraber Yazarlar Birliği, Türk Ocağı gibi mahfillere çay-sohbet için uğrar, bazen çıkışta Hocapaşa civarındaki iyi köftecilerde köfte ikram ederdi; kitaplara, fotokopilere, plaklara güçlkle yetirebildiği kıstı bütçesinden.

Rahmetli Hüsametdin Arslan Hoca ile Paradigma Yayınevi'ni yürüttüğümüz yıllar boyunca yayınevinden çıkan yeni kitapları Hoca'ya takdim ederdim; felsefe ve sosyal bilimler alanındaki çeviri ağırlıklı bu kitaplardan ilgisini çeken olursa hediye kabul ederdi. İstanbul Üniversitesindeki derslerini bir süre ta-

kip etmiş olan ve dolayısıyla eski öğrencisi sayılabilecek Hüsamettin Hoca'ya hâl hatır sorar, "Güzel işler yapıyorsun, zor işler yapıyorsun Hüsamettin!" diyerek teşci ederdi.

Kurulduğu 1960'ların ikinci yarısından itibaren müdavim olduğu Ötüken Yayınevi'ndeki haftalık sohbetlerde Mehmet Genç Hoca'nın "merkez" olduğunu biliyorum. Kuruculardan rahmetli Mehmed Niyazi Ağabey de Türkiye'de bulunduğu yıllarda, gece vakitlerine uzayan bu sohbetlere katılırdı. Hoca'dan "Mehmet Ağabey" diye bahseder, onunla gurur duyardı. Ötüken'e nadiren yolum düşerdi ve Hoca'nın buradaki bir sohbetine iştirak fırsatım olmadı ne yazık ki.

Şimdi ne Çağaloğlu'nun o Babıali hüviyeti kaldı, ne Arşiv, ne de o mahfiller. Ne şurası kaldı ne burası. İyi insanlar da iyi atlara binip gitmedeler...

Hoca, karşısındaki kişinin niteliklerine göre muhatap olmayı gözetenlendendi. Genelde iktisat, özelde Osmanlı iktisat tarihinin teknik yönleriyle ilgili konuşmazdık mesela; muakkibi olan talebeleriyle bu meyandaki müzakerelerine müdahil olmaz/olamazdım tabiatıyla. Fırsat buldukça gittiğim konferanslarında da teorik/felsefi çerçeveye odaklanırdım. Kitabını imzalayıp verirken "Burada seni alakadar edecek birkaç yazı var; onları okusan yeter." demişti. Bir tarih felsefesi ve teori niteliğindeki bu yazılar herkes gibi bana da yeni ufuklar açmıştır.

Hoca'da beni etkileyen (ve çok önemli olan) bir başka husus "ilmî temkin" idi; meseleleri, verileri bir sarraf titizliğiyle ölçüp biçmesi. Kolay yazmadığı gibi, kolay hüküm de vermezdi. Araştırma ve düşünme imkânlarının son noktasına varıncaya kadar emniyet hissi taşımazdı. Kant ve Weber gibilerin analitik/akademik kesinliği ile Schopenhauer ve Nietzsche gibilerin edebî üslubunu birleştirmek diyebileceğimiz bir tür yazma kaygısı da buna eklenmiştir. Mükemmeliyetçilik, zora talip olma, yaptığından mutmain olma (bir bakıma öncelikle kendisi için yazma/düşünme) Hoca'nın az yazmasını intaç etmiştir. Görece az sayıdaki bu referans eserler, teorik/felsefi yönü itibarıyla Hoca'ya sadece bilim insanı değil aynı zamanda bir filozof statüsü de kazandırmaktadır kanaatimce.

Disiplinlerarası (interdisipliner) okuma ve düşünme, eserlerinin ilk bakışta görünmeyen zeminidir. Müzik, felsefe ve edebiyattan beslenirdi. Konuşmalarında bu görünür hâledir. Sadece iktisat ve tarih çalışmalarına, meselelerin çok yönlülüğü ve karmaşıklığına matuf değildi bu beslenme. Bir hayat tarzıydı onun için.

Hoca'yla birkaç seyahat hatıramız da olmuş. Ve hatırladıkça diyorum, ne çok hatıramız olmuş bahse değecek ve değmeyecek, yazıya sığmayacak ve sığması gerekmeyecek. Hoca'nın eserlerinden, sohbetlerinden ve dostluğundan çok şey öğrendik. Bizden sonrakiler eserleriyle iktifa edecekler.

Wagner bir Fransız arkadaşına -Büyük Fransız İhtilâli'ni kastederek- "Sizin devriminiz çok gürültülü oldu, bizim devrimimiz sessiz ama daha büyük olacaktır!" demiş. (Bu "kehaneti" yahut iddiayı 1871 Alman Birliği'ne yoranlar var.) Hoca'nın Osmanlı iktisat tarihi ve Osmanlı araştırmalarında sessiz ama büyük bir devrim başlattığını söylemek beni aşan bir ifade olacak elbet. Ancak yakın dostu Erol Güngör hakkında söylediğini bil-mânâ tekrar edebilir, bundan acı fakat yüzleşilmesi gereken bir sonuç çıkarabiliriz, çıkarmalıyız da: "Mehmet Genç gibi ilim insanları, bu ülkenin onlara sunduğu şartlara rağmen yetişmiştir."

Rahmet ve selam olsun.

OSMANLI “ZİHNİ” VE “NİZAM” FİKRİ

Mustafa Kutlu¹

Rahmetli Mehmet Genç Hoca'nın “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi” (Ötüken Yay. 2000) adlı eserinden bazı alıntılar ile Osmanlı iktisat ve siyaset anlayışının temelini teşkil eden ilkeler üzerinde durmak istiyorum.

Hoca, kitabın “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klâsik İlkeleri ve Temel Değerleri” başlıklı bölümünde “Osmanlı Zihni”nden bahsediyor. Bunu nasıl açıklayabiliriz? Bence şöyle: Osmanlı'nın zihni Batı felsefe tarihi, Batı düşünce tarihi, Batı iktisat tarihi, Batı sanat tarihi vb. unsurları ile dolmamıştır. O zihin Kur'an, sünnet, icma, kıyas başta olmak üzere tıp, hendese vb. gibi ilimler, tarih, tasavvuf, hikemiyat, şiir, menkıbe, tecrübe, örf vb.; tefsir, fıkıh, kelâm, bilimum medrese dersleri ve binlerce unsurdan oluşan bir “hayat tarzı” ile vücut bulmuştur.

Batı'dan etkilenmiş olsa bile onu düşüncesine temel kılmaz. Hatta onu küçümser.

Bu zihnin devlete ve iktisada bakışı Mehmet Genç Hoca'nın ifadesi ile şöyle:

“Osmanlıların karar veren elit düzeyinde ekonomiye bakışları, çağdaşları olan merkantilist Batı'dan ve aynı Batı'nın ürünü olan çağımızdaki yaygın anlayıştan oldukça değişik özellikler taşımaktaydı. Osmanlıların zihin dünyalarında ekonomiye ilişkin tasavvur, en genel anlamıyla, ihtiyaçların karşılanması noktasında toplanıyordu. Devletin ve toplumun bütün katmanlarının ihtiyaçlarını karşılamak, iktisadî faaliyetin hedefi ve meşruiyet temeli idi. Yani, kısaca “provizyonist” idiler. Mal ve hizmet üretenler önce kendi ihtiyaçlarını karşılamalı, ondan sonra da kademe kademe tüm toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeliydiler. Bu sebepten, Osmanlılar ithalat ve ihracat konusunda çağdaşları olan

---

1 Gazeteci, Yazar.

Batı'nın ve bugünün değerlerine hiç uymayan bir tutum içindeydiler. İthalatı serbest bırakıyor, buna karşılık ihracat üzerine de, bazen yasaklamalara varan ölçüde, sıkı bir kontrol rejimi uyguluyorlardı. Devletin misyonu, bu ekonomi anlayışını sağlayacak kanunları, ilişkileri, kurumları oluşturmaktan ibaretti. Ekonominin sektörleri ziraat, madencilik, esnafılık ve ticaret alanlarındaki temel düzenlemelerinin hedefi, niteliği bu idi.

Bütün bu karar, ilişki ve kurumlar; teknolojik değişimin, büyümenin, gelişmenin yahut en genel ifadesiyle ilerlemenin hiçbir şekilde söz konusu olmadığı, düşünülmediği ve tabii beklenmediği bir ortamda söz konusuydu. (Günümüzde tüm dünyanın peşine düştüğü “İlerleme-Gelişme-Büyüme-Kalkınma-Zenginlik ve Refah” paradigmasının söz konusu olmadığı bir anlayış.) Bu sebepten de, değişimleri için bir neden yoktu. Daha doğrusu, değişmemeleri idealdi. İlerleme, kötüden iyiye yahut az iyiden çok iyiye doğru, önü açık, kademeli bir değişme fikrine de hiçbir şekilde zihinlerinde yer yoktu. Evren hakkındaki temel doktrinlerinde, yani dinin yapısında buldukları model sosyo-ekonomik dünyaya da uygulamakta, yansıtmakta tereddüt etmiyorlardı. Yani hakikat, tıpkı dinde olduğu gibi, sosyo-ekonomik dünyada da tekti, buna karşılık yanlışlar sonsuzdu. Yanlışların okyanusunda tek olan hakikati, nasıl dinde ve doktrinde Allah vahiy yoluyla vermişse, bir ölçüde o vahiye uyararak yerleştirilen gelenek ve tecrübelerle oluşan sistemin unsurlarını da tıpkı dindeki tek hakikat gibi sınıksız muhafaza etmemiz gerekir diye düşünüyorlardı. Buna da kısaca “gelenekçilik” diye isim verebiliriz.

Sistemin yaşaması, onu yaşatacak güçlü bir organizasyonun devamıyla mümkün olabileceği için, devlet ve onun adına hareket edenlerin iktisadî kaynaklar üzerinde kesin söz hakkı olduğunu düşünüyorlardı. Bu, tabii olarak, toplumda ihtiyaçlar skalasının en üst noktalarına yerleştirdikleri devlet ve temsilcilerinin, toplumun diğer katmanlarında olduğu gibi, sadece yaşamasını değil, aynı zamanda çok güçlü ve etkili olmasını sağlayacak bir ayrıcalıklı kaynak tahsisini de içeriyordu. “Osmanlı fiskalizmi” diye ifade ettiğim prensibin özü budur.”

En genel ifade ile fiskalizm devlet hazinesine ait gelirleri mümkün olduğu kadar artırmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemektir.

“Osmanlı zihni” konusunda düşünürken, kendi zihni yapımız hakkında da bir değerlendirme yapmamız gerekmez mi?

İlkelerden hareket ederek bir “nizam” fikrine ulaşmamız için galiba bir “zihnî hicret”e ihtiyacımız olacak.

Bu mümkün müdür?

Pek mümkün gözüküyor.

Bir şu kadar zamandan beri Batı düşüncesi ile besleniyor, onun kesin hakimi-yetini sağlayan tahsil sürecinden geçiyoruz.

Dilimiz, ıstılahlarımız, ilmî-fikrî-felsefî-sanatsal ifade ve iletişim unsurlarımız zihnimizi istila etmiştir.

Burada duralım ve 3 Ocak 2018’de kaybettiğimiz Prof. Dr. Hüsamettin Aslan’ın “dil ve düşünce” konusunda söylediği sözlere bakalım:

“• Aslında düşünen “düşünür” değil, “dil”dir. Düşünme akla ve biyolojik süreçlere indirgenemez; çünkü dil indirgenemezdir. Dil geleneklerin geleneğidir. Bir düşünme dili olarak kendi geleneğimizle ve Batı geleneğiyle ilişkimizi tespit etmeden düşünmenin neresindeyiz sorusuna cevap veremeyiz.

• Modern insan düşünmez. Modern insan düşünmez “bilir”. Heidegger ma-lumunuz bunu bilim adamları için söylemiştir: “Bilim düşünmez, bilir.” Çünkü bilmek düşünmek değildir. Enformasyon çağındayız, düşünme çağında değil. Çağımıza karakterini armağan eden hâkim çizgi “bilmek”, “düşünmek” de-ğil. Bunu anlamak için “Bilgisayar” terimini düşünmek yeterli. Bilgisayar ve kompüter teknolojisi düşünmenin önündeki en büyük engele dönüşmüştür. Bilgisayar teknolojisi Batı rasyonalist geleneğinin zirvesidir. İnsanlık bilgisayar sistemleri çökerse düşünmeye başlayacak.

• Akademisyenler Batılı düşünme biçimlerinin Türkiye’deki misyonerleri. Aka-demisyenler olarak onlarla ilgili her şeyi öğretiyoruz; kendimiz hakkında hiç-bir şeyi. Ürettiğimiz kitaplarda, fikirlerde başka her şey var; bir tek kendimiz, kendi toplumumuz ve kendi geleneklerimiz yok.

• Yegane sermayemiz ve hareket noktamız kendi kontekstimiz, mevziimiz, geçmişimiz ve gelecek tahayyüllerimizdir. Kendi problemlerimizden, kendi düşünme dillerimizden yola çıkarak bir yere varabiliriz.” (Melâmet dergisi Temmuz-Ağustos 2015)

*

Yukarıda ele alınan ilkelerin ötesinde Osmanlı zihnini teşkil eden diğer bazı değerlere değinmemiz gerekiyor. Bunlar da esasen İslâm inancı ve düşünce-sinden alınmıştır. Hoca bu konuda şunları söylüyor:

“Osmanlı iktisadî dünya görüşünün, zihniyetinin içinde karşımıza çıkan ilk değerlerden biri, “eşitlikçi” eğilimin hâkim bulunmasıdır. Eşitlik ile eşitsizli-ği iki kutup gibi koyarsak, Osmanlıların iktisadî alanda, daha çok eşitlik kut-buna doğru temayül ve hareket ettiklerini, önemli temel değerleri arasında eşitlikçiliğin yer aldığını söyleyebiliriz. Dinin Tanrı önündeki eşitlik akidesinin sosyal-iktisadî alanda da, geniş ölçüde yankısını bulduğunu söylemek müm-kündür. Sistemin idâmesindeki, yaşatılmasındaki stratejik rolüne bağlı olarak, elite tanınan sınırlı ayrıcalık dışında, ekonominin sektörlerinde hâkim vektör olarak eşitlik, önemli bir konumda yer alır.

Osmanlı zihninde bulduğumuz bir diğer değer demeti, “rekabet” ve “çatışma” yerine, “işbirliği” ve “dayanışma” değerlerine öncelik tanınmasıdır. Bu değer-lerin hayata geçirildiği esnaf örgütleri –mahalle, köy veya cemaatlerde, askerî birliklerde, bürokraside– rekabet ve çatışma kötü, işbirliği ve dayanışma iyi sayılmış; birincilerden kaçma, ikincilere ulaşma ideal kabul edilmiştir. Bu genel trende uygun olarak, iktisadî alanda da rekabetten kaçınılmıştır. Fiyat, ücret, üretim alanlarında rekabetin asgariye indirilmesi hedeflenmiş, grup içi daya-nışma esas olarak belirlenmişti. Buna aykırı davranışlar karşısında öngörülen başlıca önemli ceza, grup dışına atılmak, yalnız bırakılmaktı. Esnaf örgütleri, uyacakları kuralları ve yöneticileri kendileri serbestçe, otonomi içinde belir-lerdi. Kadıya götürüp tescil ettirdikten sonra, tesbit ettikleri bu kurallar ve seçtikleri yöneticiler, meşru ve uyulması zorunlu hale gelirlerdi.

Burada, Osmanlı'nın üçüncü önemli değeri de karşımıza çıkıyor. İtidal ve aşırı-lık kutuplaşmasında, Osmanlılar itidali, temel değer olarak zihinlerine yerleş-tirmiş görünüyorlar. Din ve tasavvufta temelini bulan itidal, hemen her alanda geniş bir geçerliliğe sahip, vektör değerlerden biriydi.

Bunlara belki, doğaya, özellikle bitki ve hayvanlara gösterilen şefkat ile ilgili de eklemek gerekir. İstanbul'da şehir-içi taşımacılığı yapan hamalların önemli bölümünü oluşturan atlı hamallar hakkında, Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkan bir hüküm şöyle der: “Hamallar, yük taşıttıkları hayvana, yükü yerine teslim ettik-ten sonra binerek geri dönmektedirler. Bu, hayvana eziyettir. Hayvan dönüşü boş olarak yapmalı ve dinlendirilmelidir.”

“Eşitlik değerinin ne ölçüde geçerli olduğunu, 19. yüzyılın başlarına kadar, mesela esnafılıkta ve ziraatte, önemli bir farklılaşma olmadığını biliyoruz. Esnaf grupları içinde, 19. yüzyılın başlarında, en fakir ustalarla en zenginleri arasında servet ve kaynak bakımından farklılaşma derecesi dört ilâ yedide bir orandadır. Yani, en zengin usta en fakir ustadan, azamî 4 ilâ 7 kat zengin olabilmektedir.

Ticaret sektörüne gelince, burada durum biraz farklıdır. Birim işletme için gerekli asgarî sermaye, özellikle likit sermaye, ziraat ve esnaflığa nazaran hem daha büyüktür, hem de sektör içi farklılaşma biraz daha fazladır. Bununla birlikte, ticarete de işin gerektirdiği asgarî sermaye miktarını az veya çok hızla büyütecek birikim imkânlarını sınırlandıran ciddi ve önemli engeller mevcuttur. Ticaret, özel şahıslarca yürütülmekle birlikte, bir nevi kamu hizmeti gibi düşünülüyordu. Ticaret erbabına, sosyal-ekonomik düzenin idâmesindeki aracı rolünü, görev duygusu içinde ifâ etmek üzere, ayakta kalmalarına yarayacak, belli sınırlar içinde bir kâr marjı tanınır, ama bu sınırları aşarak spekülâtif zenginleşmelere pek imkân verilmezdi. Meşru kabul edilen kâr haddi, esnafın için olduğu gibi, %5 ile %15 arasında, çoğunlukla %10 civarında bulunurdu.

Böyle bir rejimde, sermayeyi önemli oranlarda büyütme son derece zor, ekseriya imkânsızdı.

Osmanlı sistemi kapitalizme sadece kapalı değil, aynı zamanda karşı idi. Kapitalizme en açık olması gereken ticaret sektöründe gördüğümüz sınırlama, kontrol ve düzenlemelerde, bunu belki en açık şekilde müşahade etme fırsatını buluruz.”

Mehmet Genç Hoca'nın fikirlerini takip edeceğiz. İktisadî alanda belirlediği ilkelerin günümüzde geçerli olup olmadığı tartışılmalı. Osmanlı bir tarım toplumdur. Ancak İslâm'a ait ilkelerin her devirde bize ışık tutacağı unutulmasın.

*

“Osmanlılar kapitalizme niçin geçemedi?” sorusu çokça tekrar edilmiştir. Bu soru yanlıştır; Osmanlı'yı yeterince tanımayanların sorduğu bir sorudur. Yukarıda açıklandığı gibi Osmanlı zihni kapitalizme kapalıdır.

Hoca devletin temellerini anlatırken iktisat ve siyaset ilişkisini şöyle izah ediyor:

“Bunlar (yukarıda sıralanan ilkeler) Osmanlı zihninin ekonomiye ait idrakinin kategorileri gibidir. O kadar yaygın, derin ve geneldirler ki uzun asırlar değişmeden kalmış ve hiçbir zaman bilinçli bir tartışma konusu yapılmamıştır.

Osmanlı sisteminde, Batı'nın aksine, iktisadî gücün siyasal güce dönüşmesi olgusu pek yoktur. Siyasal güçle ekonomik güç arasında karşılıklı etkileşim Batı'da vardır; Osmanlı sisteminde bu, hemen tamamen, tek yönlüdür. Hâkim olan siyasettir. Siyasî sistemde aristokrasinin oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu işbaşında tutabilmek üzere nasıl ki devşirme usulünü benimsedilerse, benzer şekilde sermayeyi de, başına buyruk bir rakip veya siyaseti etkileyebilecek güç haline getirmemek üzere, devşirme tarzı bir yöntemle sağlamaya çalıştılar, diyebiliriz. Sermaye birikimi konusunda, sivil Müslüman veya gayrimüslim reayaya sıkı kâr tahdidini getirmeleri, siyasî gücü kolaylıkla ekonomik güce dönüştürebileceği için, birikim şansı çok daha yüksek olan askerî zümre mensuplarının mirasına el koymaları da, aynı mantığın içinde, siyaseti etkilemesi mümkün gruplarda sermaye birikimini sınırlandırma motifine bağlıdır. Provizyonist olarak tavsif ettiğim ekonominin idâmesi için zorunlu olan ithalat ve ihracat gibi, büyük çapta sermaye gerektiren işlerde zarurî hallerde devlet sermayesini de kullanmakla birlikte genel ve yaygın olarak devşirme tarzı diye nitelediğim yabancı sermayeyi tercih ettiler. Kapitülasyonların, yerlilere veya askerî zümre mensuplarına değil de, yabancılara tanınmasının en önemli motifi budur.

Büyük çapta sermaye gerektiren maliye-iltizam sektöründe de önce yabancıları, daha sonra da yerli azınlıkları tercih ettiler.

Azınlıklar, siyaseti etkileme şansına sahip olmadıkları için tercih edildiler. Onlar da buna gayet iyi cevap verdiler ve uyum sağlamayı başardılar.

Osmanlı düzeninin temel unsurları ne idi, diye sorarsak, en kısa ifadesi ile şöyle sıralamak mümkündür: Mîrî toprak rejimi, millet sistemi, esnaf örgütlenme tipi, vakıflar, belirli bir iktisadî dünya görüşü ve nihayet bütün bu unsurları bir orkestra gibi yönetmek üzere oluşturulmuş irsî olmayan, meritokratik bir seçkinler kadrosu.”

Osmanlı “nizamı” 600 yıl yaşadı.

Bunu gerçekleştiren atalarımızdı ve biz onların torunlarıyız. Bu tecrübeye bîgane kalamayız.

Osmanlı tarım toplumunda vücut buldu ve kurduğu nizam buna dayanıyordu. Köprülerin altından çok su geçti, artık sanayi toplumunun dijital çağına ulaştık.

Bu geçip-gitmiş maceradan hangi dersi alacağız?

Osmanlı nizamı İslâm'a dayanır. Atalarımız bu dinin değişmez ilkelerinden hareketle bir hayat kurmuş.

Bizim hayatımız da aynı ilkelere istinad edecekse bu tecrübeyi anlamak gerekir. Rahmetli Mehmet Genç Hoca, Osmanlı'nın iktisadî hayatını anlamak için bir ömür harcadı.

Arşive giren her araştırmacı onun bu muhteşem çabasının değerini teslim eder. Ben bu yazılarla bir "nizam" arayışında olanlara ilkeler açısından Hoca'nın kitabını tavsiye etmek istedim. Hepsi bu.

İLME ADANMIŞ BİR ÖMÜR

Müjdat Uluçam¹

İktisat tarihçisi değilim. Mehmet Genç Hoca'yı anlamak ve anlatmak bizim haddimizi de vüsatimizi de aşar. Kendisini tanıdığım ve bildiğim kadarıyla zihnimizde ve gönlümüzde yer eden bazı hususlara işaret etmek istiyorum sadece. Mehmet Genç Hoca'yla ne zaman tanıştığımızı tam olarak hatırlamıyorum. Bilim ve Sanat Vakfı'ndaki bir seminerinde veya İSAM'da tanışmış olabiliriz. Zaman zaman iftar sofralarında aynı masada bulunmak şerefine nail olmuşuzdur. Bazı insanlara bir söz veya davranışı, nezaket ve zarafeti sebebiyle bağlanır ve kopamazsınız. Ben de Mehmet Genç Hoca'ya nezaket ve zarafeti, insanlığı ve ilim yolundaki ciddi gayreti sebebiyle bağlandığımı söyleyebilirim. Kendisiyle sık denebilecek münasebetlerimiz 2005'ten itibaren Kültür A.Ş.'de Kültür Etkinlikleri Müdürü olarak görev yaptığım yıllarda başladı. 2005 Mayıs'ında Erol Özvar'ın girişimleriyle "Türk Tarihçiliğinde Dört Sima" sempozyumunu gerçekleştirdik. Benim göreve geldikten sonraki ilk ciddi organizasyonum idi. Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, İlber Ortaylı ve Mehmet Genç'in tarihçiliği dört ayrı oturum halinde konuşuldu ve tartışıldı. İki gün süren sempozyum başarıyla tamamlandı. Sempozyum bildirilerinin kitaplaşması için özel bir gayret sarf ettik ve Kültür A.Ş. yayını olarak kitaplaştırdık.

Ekim 2005'te başlayacak olan kültür ve sanat sezonunda Mehmet Genç Hoca'mıza da her ay Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde bir seminer vermesi teklifinde bulunduk. Sağ olsun kabul ettiler. "Mehmet Genç'le Tarih Sohbetleri" başlığıyla Erol Özvar'la birlikte bu seminerleri gerçekleştirdiler. Erol Bey, Amerika'ya gittikten sonra da görevi İhsan Ayal dostumuz devraldı. Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde başlayan seminerler hem Hoca'mıza kolaylık sağlaması hem de Anadolu yakasında da nitelikli seminerlerin gerçekleştirilmesi amacıyla daha sonra Altunizade Kültür Merkezi'nde yapılmaya başlandı. Hoca'mızın engin tarih bilgisi ve geniş perspektifli sohbetlerine ortalama 50-

1 İBB, Kültür AŞ. Kültür Etkinlikleri Emekli Müdürü

60 kişi dinleyici iştirak ederdi. Nitelikli, seçkin, gerçekten ilim ve kültür meraklısı insanlar seminerleri şevkle takip ediyorlardı. Tarih öğrencilerinin yanı sıra yüksek lisans ve doktora öğrencileri, kaymakam, hakim ve savcılar da katılıyordu. Söz konusu seminerler 2020 yılına kadar kesintisiz olarak devam etti. İlçe belediyeleri, vakıf ve dernekler de Hoca'mızı keşfetti, tanıdı, kendi ilçelerindeki seminer ve sohbetlere davet etmeye başladılar. Bir nesil yetiştirdi bu ilmî, akademik, objektif analiz ve tespitlerle yüklü seminerlerde...

Biz Hoca'mızı kendi seminerleri dışında Fethi Gemuhluoğlu'nu anma toplantıları başta olmak üzere Erol Güngör, Katip Çelebi Sempozyumu gibi farklı toplantılarda da dinleme imkanı bulduk. Fethi Gemuhluoğlu'nu en iyi anlayan, analiz eden, sevgiyle, minnetle, samimiyetle anlatan bir insandı. Onun değerlendirmelerini yapabilecek insan çok azdı, hatta nadirdi. Erol Güngör'ün en samimi arkadaşıydı. Yıllarca üniversitede aynı odayı paylaşmış, yayımlanan tüm kitapları kendi aralarında bölüşerek okumuş ve her akşam değerlendirmişlerdi. Erol Güngör'ü de ondan dinlemek gerekirdi. Şükür ki birkaç defa dinlemek nasip oldu. Az ve öz konuşurdu. Her bir kelimesini, cümlesini ölçüp tartarak konuşmaya özen gösterirdi.

Sadettin Ökten Hoca'mızın dediği gibi "deryadil" bir insandı. Zarifti, nazikti, nüktedandı, mütevazıydı, mültefitti, herkese sevgiyle, şefkatle yaklaşır, hiç kimseyi kırmadan, üzmeden sorularını cevaplardı. Mehmet Genç'i özel bir ilgiyle takip etmek, her fırsatta onu dinlemek, buluşmak, daha yakından tanımak için can attım. Her seminer veya konferansına iştirak ettiğimde şaşırır, sevinir ve iltifatlarda bulunurdu. Bazen seminer sonrası kendisini Koşuyolu'ndaki evine bırakır, yolda nükteli sohbetler ederdik. 14 Eylül 2016'da bir Kurban Bayramında İhsan Ayal ve İhsan Fazlıoğlu ile birlikte evinde kendisini ziyaret etmiş, birkaç saat birlikte olmuşuk. O sohbetinde de tevazu göstermiş, "Biz, Osmanlı dönemindeki ibtidaiyedeki insanların seviyesinde bile değiliz" demiş, Osmanlı'da zekât konusunu çalıştığını söylemişti.

Hoca'mızla birlikte yapmak istediğimiz iki önemli projeyi hayata geçiremediğimiz için üzülürüm. 2006 yılında "Uluslararası Cevdet Paşa Sempozyumu"nu gerçekleştirmek için Mecidiyeköy'de, Kültür A.Ş. Genel Müdürlüğü'nde iki veya üç toplantı yaptık. Talebesi Ahmet Cihan ve Sait Öztürk'le birlikte toplantıya geldiler. Dört oturum halinde Cevdet Paşa'yı tüm yönleriyle inceleyecek, yurt içi ve yurt dışından davet edilen uzman akademisyenler marifetiyle gençlere ve ilim dünyasına Cevdet Paşa'yı bir kez daha tanıtmış ve hatırlatmış olacak-

tık. Mehmet Genç Hoca ilerleyen yaşına rağmen tüm toplantılara heyecanla gelir, bu önemli faaliyeti gerçekleştirebilmenin sevinç ve mutluluğu yüzüne yansırı. Fakat maalesef bu anlamlı proje bir yerlere takıldı, idrak etmediler, önemsemediler ve gerçekleştirme imkânımız olmadı.

İkinci husus ise “Ömer Lütfi Barkan Sempozyumu” idi. Belki de Barkan hakkındaki en önemli ve kapsamlı bir çalışmaydı. 12 Aralık 2009 tarihinde Ali Emiri Kültür Merkezi’nde bu sempozyumu gerçekleştirdik. Erol Özvar da Amerika’dan gelmişti. Mehmet Genç Hoca hem tebliğ sunmuş, oturum başkanlığı yapmış hem de başından sonuna kadar talebeleriyle, özellikle de Fehmi Yılmaz’la birlikte sempozyumu adım adım takip etmiş, en ufak bir olumsuzluğa meydan vermemek için olağanüstü bir gayret göstermişti. Sempozyum bildirilerinin kitaplaşması için gerekli hazırlıkları yapmış ve bütçeyi de temin etmiştik. Bildiğim kadarıyla Fehmi Yılmaz Bey, sempozyuma bildirileriyle katkıda bulunan akademisyenlere tebliğlerini yeniden gözden geçirmek ve olgunlaştırmak için belirli bir süre verdi ve tümünü toparlamayı başardı. Fakat Mehmet Genç Hoca her zamanki titizliği ve mükemmeliyetçiliği ile kendi tebliğini bir türlü teslim edemedi. Üç dört yıl kadar bu işin izini sürmemize, zaman zaman Fehmi Bey’e sitemlerde bulunmamıza rağmen maalesef sempozyum bildirilerini kitaplaştırma imkanı bulamadık. Bu önemli sempozyum bildirilerinin Mehmet Genç Hoca’nın tebliğiyle birlikte bir an evvel kitaplaştırmanın çok faydalı olacağını düşünüyorum.

Mehmet Genç sadece bir tarihçi ve iktisat tarihçisi değildi. Çok yönlü bir kültür adamıydı. *“Okumaya Nietzsche, Schopenhauer, Goethe, Dostoyevski gibi çok büyük yazarlardan başladım. Ve bunların ikliminde dolaşmaya başladıktan sonra bunlara göre daha düşük düzeyde kalanlarla ilgilenmek, bana “seviye kaybı” gibi geldi”* diyordu.

Mevki ve makamı, bir takım unvanları, titrleri hayatı boyunca önemsemedi. Cihan devletinin yönetim sistemini ve ekonomi politikalarını belgeler ışığında anlamak ve açığa çıkarmak için ömrünü feda etti. Başardı da bunu. Kendisinden önceki tüm teori ve hipotezleri geçersiz hale getirdi. İktisat tarihi alanında bir çığır açtı adeta. Analizleri, tespitleri, gözlemleri akla ve sağduyuya dayanırdı. Mehmet Genç bir şey söylüyorsa o bilgiden şüphe ve tereddüte düşmezsiniz. Engin bilgisi ve müktesebatına rağmen yine de hep ihtiyatlı bir dil kullanmaya özen gösterirdi. İlim yolcusu olan herkese yardımlarını esirgemediği herkesin malumudur ve pek çok kişi tarafından ifade edilmiştir. 15 sayfalık bir

makale için 15 bin belgeye göz nuru döken ve 10 senesini verebilen bir insandı çünkü. Uzak bir emel veya hayalden bahsetmiyordu, gerçek, fiilî bir durumdan bahsediyordu bunları söylerken. 3 Şubat 2019'da bir televizyon programında mevcut ilmî ortamdan yakınıyor, *“Türkiye’de 3000 civarında tarihçi var, ama bunlar bilineni anlatıyor, araştırma yapmıyor”* diyordu. *“Osmanlı bürokrasisini, nüfusunu çalışan bir tek uzmanımız bile yok”* diye üzülüyordu. Ama kendisi adeta bu açığı ve eksikliği kapatmak için 80 yaşında olmasına rağmen Başbakanlık Osmanlı arşivine gidiyor, İSAM başta olmak üzere kütüphanelerden çıkmıyordu. 82 yaşında iken bile günde 15 saat çalıştığını söylüyordu.

Acısı taze, sevgisi ebedîdir inşallah. Bu ülkeye ve millete ilmiyle, kalemiyle bir ömür boyu hizmet etmeyi gaye edinmiş müstesna bir şahsiyetin bıraktığı boşluğun doldurulamayacağı aşikârdır. Eserleri, çalışkanlığı ve insanlığı ile yaşayacak ve yaşatılacaktır inşallah. Allah rahmet etsin, mekânı cennet olsun, sevdikleriyle, hürmet ettikleriyle, edeple huzurlarında durduklarıyla buluştursun...

BİR MÜNEVVERLE YOLCULUKLAR

Hasan Taşçı¹

Geçenlerde İlber Ortaylı Hoca'nın sosyal medyada dolaşan bir konuşmasına tanık oldum. "Bir insanın kalitesi nasıl anlaşılabilir?" sorusuna verdiği cevabı dinledim. Hoca, "Yolculuk yaparak" diye cevapladı sorulan soruyu. Birisiyle yolculuk yapmak gerçekten var olan üstün yanları ve zaafı ortaya çıkaran bir durumdur. Bizatihi güçlü eğitici etkiye sahip olan yolculuklar özel insanlarla birlikte yapılırsa çok daha fazla verimli olurlar. Ondan dolayıdır ki yolculuk ve yol arkadaşıyla ilgili çok fazla sayıda hikâyeye ve atasözüne sahibiz. Hatta yoldan daha önce yol arkadaşının önemli olduğunu betimleyen çokça söz vardır toplumsal hafızamızda.

Sadettin Ökten Hoca'mızdan "Mehmet Abi" diye ismini çok sık duyduğum ancak geç tanıştığım Mehmet Genç Hoca'mızla neredeyse hep kısa seyahatlerde birlikte olmak nasip oldu bana. İstanbul'un bir yakasından diğerine yaptığımız seyahatler ise benim için unutulmaz anlar olarak hafızamda yer etti. O kısa seyahatler insanlık tarihine, medeniyetimizin birikimine, kültüre ve sanata doğru yapılmış uzun yolculuklardı. Ve her yolculuk Koşuyolu'ndaki evinin önünde son bulurken o unutulmaz cümlesi dökülürirdi dilinden. "Canım ya çok zahmet oldu sana. Çok teşekkür ediyorum." Ben ise oradan ayrılırken bir an önce eve gidip çocuklarıma "Mehmet Genç Hoca ile birlikteydim, şunlardan bahsetti." demenin heyecanı içinde olurdum. Çünkü her seyahat doyumsuz lezzette sohbet ve muhabbet demektir. Kısaca "Ben hürmet budalası değil, muhabbet müptelasıyım" sözünün gereğini yerine getiren kişiydi Mehmet Genç. Hürmet ve tazim beklemez, muhabbeti önemserdi.

---

1 Esenler Belediye Başkan Yardımcısı

Hayatımıza etki eden öyle insanlar vardır ki onları tanımamış olma durumunu asla tasavvur edemeyiz. Mehmet Genç Hoca sadece benim için değil, sanıyorum ki tanıyan herkes için öyle biriydi. Ne sohbetine doyum olurdu ne de günümüzde rastlamanın neredeyse imkânsız olduğu nezaketine. Yanından her ayrıldığımda “Bundan sonra ben de insanlara onun gibi davranıp, onun ses tonu ve nezaketiyle konuşacağım” demişimdir, ama bunu başarmak bir türlü mümkün olmamıştır.

İbn Battûta mı Evliya Çelebi mi?

Bir akşam vakti yoğun trafikte Alibeyköy'deki Bilgi Üniversitesi'nden Koşuyolu'na doğru seyahat ederken tüm yol boyunca İbn Battûta ile Evliya Çelebi seyahatnamelerinin mukayesesini yaptıktan sonra Hoca'mızın evinin bulunduğu sitenin içinde de konuyu tartışmaya devam etmiş ve sonunda Evliya Çelebi'nin edebi tarz olarak İbn Battûta'dan biraz daha ilerde olduğuna karar vermiştik. Ancak ikisinin de büyüklüğünün tartışılmayacağını da eklemişti merhum Hoca'mız. Aynı güzergâhta bir başka yolculuğumuzda ise doktora tezime dair eşsiz tavsiyelerini dinlemiş ve sonrasında da tezimde yer vermeye çalışmıştım.

Müzikten, şehre, tarihten sinemaya neredeyse her konuda bilgi sahibi olan Mehmet Genç, bir konferansta, “Ben Osmanlı tarihçisiyim, müsaade ederseniz Osmanlı tarihi hakkında konuşacağım, zaten bildiğim başka bir şey de yok.” diyecek kadar da tevazu sahibiydi. İçi dolu bir başak gibi başı hep öne eğik yürüyüşünün sebebi de o sonsuz tevazusuydu.

Uhreviyet Katsayısı Yüksek Mekân

Merhum Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır döneminde Üsküdar'da bir üniversite kurulması için çalışma başlatılmıştı. Üniversitenin fikri yapısını oluşturmak için kurulan ve Sadettin Ökten, Akif Aydın, Korkut Tuna ve Mehmet Genç'ten oluşan heyetin sekretaryasını yürütmekle de bendeniz görevlendirilmişti. Önceleri Valide-i Atik Külliyesi'nin medrese kısmında sonrasında ise Çamlıca'daki Sabahattin Zaim Kültür Merkezi'nde toplantılar icra ediliyordu.

2007 senesinin bir Ağustos günü, Valide-i Atik'teki ilk toplantıya diğer hocalarımızdan biraz daha geç katılan Mehmet Genç içeri girdiğinde gördüğü latif manzara karşısında, “Buranın uhreviyet katsayısı çok yüksek, burada modern bir üniversite fikri tartışılmaz, buradan ancak bir medrese veya tekke fikri

hâsıl olur.” diyerek mekân ile insan ve fikir arasındaki münasebete vurgu yapmıştı. Ve modern bir üniversite fikrinin oluşması için mekânın uhreviyet kat-sayısının düşürülmesi gerektiği yönünde espri yaparak devam etmişti. Çünkü karşılaştığı mekânın sesine kulak vermiş ve mekânın yıllardır taşlarının göze-neklerinde biriktirdiği hikâyeyi okumuştur o kısacık zaman diliminde.

Bu yazıyı yazma teklifini aldığımda, “Ne yazabilirim?” diye sorduğum bir arkadaşım bana, “Hoca’nın seni en çok etkileyen yönünü yaz.” diye tavsiyede bulundu. Ben de ona beni en çok etkileyen yönünün zekâ dolu esprileri olduğunu söylemiştim. Gerçekten de Hoca, latife yapmayı çok severdi. Ancak hemen eklemeliyim ki onun her bir latifesi tıpkı Ziya Paşa’nın beyitlerinde olduğu gibi birer felsefe metni hüviyetindeydi.

Yeni üretilen mekânlar ise onun için birer iç sızısı ve ıstırap sebebiydi. Müslümanların kapitalizme kayıtsız şartsız teslim oluşlarına vurgu yapar ancak bu sürecin geçeceğine olan inancıyla ümidini hiç kaybetmezdi. Şehir Düşünce Dergisi için yaptığımız söyleşide şunları demişti:

“İslam dünyası kapitalizmle tanışmaya başladı. Türkiye, Tanzimat’tan sonra kapitalizmle tanıştı. Fakat sarmaş dolaş, laubali olmadı. Beğenelim, beğenmeyelim. Cumhuriyet uzun bir süre kapitalizme uzak durdu. Ama sonra bütün İslam dünyası kapitalizmin içine daldı. Osmanlılar İslam’a dayanarak, gelir adaleti sağlamak için çok uğraştılar. Neticede bunu büyük ölçüde sağladılar. Kapitalistler ise gelir uçurumu sayesinde beslendiler. Büyüdüler. Şimdi dünyada gelir adaletsizliğinde Müslümanlar bir numaradır. Bu çok hazin bir şeydir. Gelir eşitsizliği istatistiklerine bakın, İslam dünyası önde koşuyor. Yani kapitalizmin içine balıklama dalmış vaziyettedir. Bundan kurtulması lazımdır.”

Saraybosna Yolculuğu

Saraybosna’da okuyan üniversite öğrencileri benden konferans için kendilerine Türkiye’den bir hoca getirmem talebinde bulunmuş ve bir de isim söylemişlerdi. Ancak ben kendilerine şöhretin değil, kalitenin peşinden gitmelerini tavsiye etmiş ve Mehmet Genç Hoca’yı dinlemedilerse mutlaka dinlemelerini tavsiye etmiştim. Öğrenciler biraz müsaade isteyip ertesi gün tekrar bana ulaşmış Mehmet Genç Hoca ile onları buluşturmamı istediler. Ben de konuyu Hoca’mıza aktardım ve kabul edince birlikte konferans için Saraybosna’ya gittik.

2011 senesinin Kasım ayında Mehmet Genç Hoca, İhsan Ayal ve bendeniz kısa bir uçak yolculuğundan sonra Saraybosna'ya ulaştığımızda havaalanında bizleri üniversitenin öğretim üyesi Hasan Korkut Hoca ve oradaki yurdun müdürü Salih Sağır karşıladılar. İlk olarak tabii ki Aliya İzzetbegoviç'in kabrini ziyaret ettikten sonra Başçarşı'daki kebabçıda akşam yemeği yedik.

Boşnakların cevapi dedikleri ekmek içinde köfteden ibaret kebablarından birer porsiyon sipariş verdik. Diğer herkes daha yarısını yemeden ben kebabımı bitirip bir porsiyon daha sipariş verdim. İkinci geleni de herkesten önce bitirince Mehmet Hoca; "Eğer Osmanlı zamanında kritik bir işe adam seçecek olsalardı bu sofradan seni seçip bizi de kovarlardı." dedi. Yemeklerimizi bitirdikten sonra ise sigara yasağının olmadığı kebabçı dükkânında sigarasını yakıp, "Bu Boşnaklar ne kadar da akıllı adamlar ya hu, bak her yerde sigara içmeye izin veriyorlar." demişti. Hoca sigarayı da büyük bir nezaketle ve çevresindeki hiç kimsenin rahatsız olmamasına dikkat ederek içerdi. Ne dumanından ne de külünden kimsenin etkilenmesini istemez, ondan dolayı aşırı titizlik gösterirdi.

Bosna Hersek'te bir sonraki durağımız Travnik olmuştu. Travnik'te ilk olarak Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ni ziyaret etmiştik. Hoca oradaki öğrencilerle tek tek tanışıp sohbet ettikten sonra kaleyi ziyaret ederken akşam ezanı okunmuştu. Şehrin arkasındaki tepede yer alan kaledeyken ezan okunmaya başlamış; hem aşağıdaki şehir merkezinden, hem de karşıdaki yamaçlardaki köylerden ezan sesleri geliyordu. Oturup ezanı dinledikten sonra Hoca bize dönüp, "Azizim Avrupa bizi asla sevmez. Şuraya bak Viyana'nın dibinde dağdan taştan ezan sesi geliyor. Ne de güzel okuyorlar." diyerek hissettiği güzel duygulara bizi de ortak etmişti.

Bosna Herkes dönüşü havaalanında alışveriş etmiştik. Hoca, Türkiye'deki çaylara katıp harman yapmak için çay ve hep kullandığı parfümden almıştı. O anda, büyük entelektüel birikim ve nezaketin yanında nasıl üstün bir zevk anlayışına sahip olduğunu da anlamıştım. Karşımda her anlamıyla rafine zevkleri olan bir münevver duruyordu.

Nasıl Muhteşem Bir İnsan

Oğlumla birlikte Cemal Reşit Rey'de gerçekleşen Rus Kızılordu Korosu'nun konserine gitmiştik. Konserin bitiminde salonun önünde Mehmet Genç Hoca'ya denk gelmiş ve kendisini evine bırakmayı teklif etmişim. Hoca her zamanki nezaketiyle zahmet olacağından dolayı bunu kabul etmemiş ancak,

kendisiyle sohbet etmeyi özlediğimi, bu yolculuğun benim için bulunmaz fırsat olacağını söyleyip ikna etmiştim. Arabada oğlumla detaylı bir şekilde tanışıp nerede ve ne okuduğunu sormuştu. Oğlum Boğaziçi Üniversitesi'nde okuduğunu söyleyince Hoca kendisine "İnşallah İngilizceyi iyi öğrenirsin" demişti. Hoca kısaca okuduğu üniversitede bilimsel seviyenin çok iyi olmadığını ancak dil öğrenirse onun kazanç olacağını söylemişti ki sonraki yıllarda oğlum da durumun tam da öyle olduğunu belirtmişti.

Hoca'yı evine bıraktıktan sonra dönerken oğlum bana, "Baba ne kadar muhteşem bir insan, tanışıyor olmakla ne kadar nasipli bir adamsın." demişti. Kesinlikle haklıydı. Çünkü Mehmet Genç ile tanışmak bir ayrıcalıktı ve o bana nasip olmuştu. Ama acaba yeterince farkında mıydım? Vefat haberini aldığımda sosyal medyada kendisiyle birlikte çekilmiş bir fotoğrafımı paylaşmak için fotoğraflarıma tekrar göz attığımda gördüklerim karşısında utandım. Zira pek azı müstesna neredeyse bütün fotoğraflarımızda Hoca'mız ellerini önde birleştirmiş şekilde poz vermişken, ben aymaz bir şekilde bazen ellerim arkamda, bazen de yanlarda durmuştum. Anladım ki deryadaki balıkların deryadan habersiz oldukları gibi ben Hoca'nın varlığından tam olarak haberdar değilmişim.

Son söz olarak şunu ilave etmek isterim ki; Mehmet Genç Hoca'ya dair ne yazsam ifadelerim hep eksik kalacaktır. Onu hakkıyla anlatmaya yeterli donanıma sahip olmadığımı biliyorum. Söyleyebileceğim tek şey, onunla tanışmış olmanın benim için büyük bir nasip olduğudur. Bunun için hamd ediyorum.

MEKÂNIN CENNET OLSUN!

M. Metin Hülâgü¹

Her insan yaşadığı bu hayatta olumlu ve olumsuz izler bırakır. İyi izler bırakanlar ölümlerinden sonra da güzellikleri ile anılır. Merhum Mehmet Genç Hoca'mız tabiatı, davranışı, yaşayışı ve topyekûn hayatı ile ma'seri vicdan ve nazarlarda iyi iz bırakanlardan birisi oldu. Ben de kendisini hayat ve memat zaman dilimi içerisinde her daim müspet olarak hatırladım, minnet ve hayır dua ile yad ettim.

Benim zihnimdeki Mehmet Genç Hoca "hakikatin dili" biriydi. Takdir edilmesi icap edeni takdir eder, kanaatini açıkça belirtirdi. Hayrın ve hakkın gerçekleşmesinde, bütün ömrünü vakfettiği akademik çalışmaların gelişmesinde hep teşvikçiydi.

Vefatından kısa bir zaman önce benim Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevinde bulunduğum tarihlerde kendisi ile bir telefon konuşmam olmuştu. Hoca'yı arayarak Türk Tarih Kurumu'nda Yüksek Lisans ve Doktora çalışması yapan öğrencilere ve tarihe merak duyan tarih severlere bir konferans vermesini rica etmiştim. O tarihlerde TTK bünyesinde kurumu canlandırmak ve toplumsal tarih bilincine katkı sağlamak üzere "Çarşamba Sohbetleri" başlatmıştık. Her hafta gerçekleştirmeye çalıştığımız sohbetin konuşmacıları yurtiçi ve yurtdışı alanında temayüz etmiş isimleri kapsamaktaydı. Prof. Dr. Halil İnalcık, Prof. Dr. Carter Findley, Prof. Dr. Feroze A.K. Yasamee, Prof. Dr. Géza Dávid, Prof. Dr. Justin Mccarthy bu kapsamda kurumda konferans vermişlerdi. Mehmet Genç ve mezkûr isimler aynı zamanda TTK Şeref Üyeleri olarak seçilerek kendilerine düzenlenen bir törenle cübbe de giydirilmişti...

Mehmet Genç Hoca'yı aradığımda, konuşmamda kurumda neler yapmak istediğimizi özetlemeye çalışırken; "Sayın Başkan, haberini aldım. Bölüm Baş-

---

1 Prof. Dr.; Topkapı Üniversitesi Öğretim Üyesi

kanımız Coşkun Hoca (Prof. Dr. Coşkun Çakır) neler yapmak istediğinizi uzun uzun anlattı. Sizden öncekiler hiçbir şey yapmadı; siz ise çok şey yapmak istiyorsunuz. Yahu bunun ortası yok mu? Gazanız mübarek olsun!” dedi.

Hakikaten de biz o tarihlerde çok şey yapmak istiyorduk. TTK'nın hatırı sayılır bir temsil gücü vardı. Yurtiçi ve yurtdışında büyük bir itibara haizdi. Hiçbir maddi sıkıntısı yoktu. Herhangi bir akademisyene yapacağı herhangi bir ricasının geri çevrilmesi gibi bir durum da söz konusu değildi. Burslar verebilir, projeleri destekleyebilir, etkinlikler düzenleyebilirdi. O günlerde Ankara'da bir otelde tüm üniversitelerimizin Tarih bölüm başkanlarını davet ederek Ankara'da misafir etmiştik. Toplantıda, Wikipedia muadil ve mukabili bir Türkpe-dia projesinden, bir TRT-TTK Tarih Kanalı kurma düşüncesinden, bir bölgesel (Türk-Balkan Tarihçileri Birliği, Türk-Arap Tarihçileri Birliği, Türk Dünyası Tarihçiler Birliği...) ve nihayet bir Dünya Türk Tarihçiler Birliği oluşturulmasından, sadece Türkiye'nin değil, bilakis Türk Dünyası'nın (kurumun adı “Türk” Tarih Kurumu idi ve araştırma alanı Türkiye sınırları ile sınırlı kılınmamıştı) tarihi, siyasi, askeri (sosyo-politik, sosyo-kültürel, jeo-politik, jeo-stratejik) yönlerine dair gerçekçi araştırmalar yapılması hayali içerisinde olduğumuza dair bilgiler vermiştik. Mehmet Genç Hoca bütün bunlardan haberdar olduğu için; “İşiniz çok zor. Muvaffakiyetler dilerim. Gazanız mübarek olsun!” diyerek bizi cesaretlendirici ifadeler serd etmişti.

Nihayet Mehmet Genç Hoca “Çarşamba Sohbetleri”ne katkıda bulunmak üzere Ankara'ya geldi. Kendisi karşılanarak nezih bir otele yerleştirdi. Ertesi sabah, daha evvelce bakımı yapılarak çimlendirilen kurum bahçesinde hazırlanan mütevazı kahvaltı masasında Hoca ile hem kahvaltı yaptık hem de sohbet ettik. Kendisine zahmet verdiğimiz için özür beyan ederek teşekkürlerinden ötürü şükranlarımızı arz ettik. Sohbet sırasında; “Hocam, gece rahat uyuyabildiniz mi? İnşallah bir kusurumuz olmamıştır” dediğimde Hoca beni son derece afallatan bir cevap vererek;

“Başkan Bey, gece boyunca yatakta bir sağa döndüm bir sola döndüm, kıvrandım durdum, sabaha kadar bir türlü uyuyamadım” dedi.

Ben son derece şaşkın, son derece mahcup ve büyük bir merak ile;

“Hocam özür dilerim, bir kusurumuz mu oldu, rahatsızlık mı geçirdiniz, keşke haberimiz olsaydı” dediğimde Hoca bana:

“Başkan Bey bir sıkıntım ya da bir eksik yahut kusur yok. Müsterih olun. Ben hayatımda ilk defa hakikaten yumyumuşak, bembeyaz kuştüyü bir yatak yorğan içinde yattım. Böyle bir yatak içinde yatmaya alışık olmadığım için gözüm bir türlü uyku girmedi, sabaha kadar uyuyamadım” dedi.

Ben duyduğum bu sözler karşısında bir kez daha afalladım. Gerçek bir bilim insanı olan Hoca'nın hangi şartlar içerisinde, nefsinin nelerden mahrum ve terbiye ederek, hangi inanmışlık, aşk ve sevda ile bilim yolunda yürümeye çalıştığını fark ettim. İçimde tarif edemeyeceğim türden duygular oluştu. Hoca'ya olan saygım, muhabbetim daha da kuvvet buldu. Oysaki Hoca'yı misafir etmek için seçtiğimiz otel o günlerde yeni açılmıştı. Dolayısıyla da pahalı değil ama temiz bir oteldi. Abartılacak bir durumu da yoktu. Ama Hoca kendisini ilme vakfettiği, nefsinin dünyanın birçok nimetinden bilerek ve isteyerek uzak tuttuğu için olmalı ki “bir derviş misali” yaşamayı tercih etmiş, ilgi ve dikkatini ilme yöneltmişti.

Kahvaltıdaki sohbetimiz ağırlıklı ve hatta tümü ile akademikti.

Hoca'nın bu minvalde dile getirdiği bir diğer husus ise TTK Kütüphanesi'nde “Sefaretname” kayıt yahut nüshalarının olup olmadığıydı.

Hoca sefaretnameleri önemsemekte, birinci elden ve yaşayanların dilinden tarihi hadiseleri bilmek ve bildirmek istemekteydi. Araştırma alanım olmadığı için kütüphanede böyle bir eserin olup olmadığından emin değildim. İlgili arkadaşlardan bu türden bir eserin kayıtlarımızda bulunup bulunmadığını araştırmalarını istedim. Yapılan araştırma neticesinde sonraki günlerde TTK Kütüphanesinde bir adet sefaretname olduğunu tespit ettik.

Bu sefaretnameyi alarak hemen transkripsiyonunu yaptırdım. Amacım okumakla meşgul olmadan daha kolay bir surette değerlendirip yayınlaması için transkripsiyonlu hali ile eserin bir kopyasını Hoca'ya takdim etmektir. Değerli Hoca'mızın bu eseri incelemesi ve irdelemesi ile tarihimizi tanıma ve anlamada yeni bilgilerin ortaya çıkacağı muhakkaktı.

Ne yazık ki eseri Hoca'ya ulaştırmak nasip olmadı.

Mehmet Genç Hoca'mızı son demlerinde son defa hastanede tedavisi sırasında basında çıkan fotoğraflarında gördüm. Hoca yine kuş tüyü yataklarda değil, insana görünce acı veren ve son derecede meymus eden hastane konfo-

ru içerisinde, sağından solundan vücudunun muhtelif noktalarına hortumların bağlı olduğu bir haldeydi. Ancak o, içinde bulunduğu ve havasını soluduğu hastane atmosferinden rahatsız değil gibi gözükmekte, yaşadığı acı ve olumsuzluklara rağmen tam bir teslimiyet ve merbutiyet içerisinde elindeki belgeleri incelemeyi sürdürerek akademik çalışmalarına devam etmekteydi.

Genç Hoca'mız ilim elde etme yolculuğunun zor, meşakkat ve mahrumiyetlerle dolu olduğunun muhakkak ki fazlası ile bilincinde olan biriydi. Bu bilinç nedeniyledir ki onun değil kuş tüyü yataklarda yatması bu dünyada "dikili bir ağacı / sahibi ve maliki olduğu mütevazı bir evi" dahi yoktu.

Mehmet Genç Hoca'yı rahmet ve minnetle anıyorum.

Mekânı cennet, makamı âli olsun diliyorum.

MEHMET GENÇ'İN TARİHÇİLİĞİ VE İKTİSAT TARİHİ METODU

Mahmut Babacan¹

Mehmet Genç, Osmanlı tarihine farklı açılardan bakarak yazdıkları ve anlattıklarıyla paradigma değişikliğine yol açmış büyük bir ilim adamıdır. Genç, devletin öncelikleri çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin iktisadi, mali ve ticari politikaları ve bu politikaları belirleyen, sınırlayan veya genişleten kurumlar arasındaki karşılıklı etkileşimin doğurduğu sonuçları anlama zarureti üzerinden kurguladığı veya yürüttüğü bir metodolojik yaklaşımı kazandırmıştır. Önce bu metodun nereden geldiği, Genç'in bu metodu oluştururken hangi kaynaklardan yararlandığını bilmemiz gerekir.

Mehmet Genç her şeyden önce bugünden bakarak geçmiş olayları yorumlamada etkili tarihsel inceleme metodlarına göre bu olayları yorumlamanın önündeki engellerden biri olan Avrupa-merkezli ilerleme-gerileme paradigmasına dayalı tarihin dönemlere ayrılması anlayışının yetersizliklerini ortaya koymuştur. Yaptığı çalışmalarla bugün Osmanlı'nın batılı ilerleme-gerileme paradigması parantezine hapsedilen anlayışla tam olarak anlaşılamayacağını ispatlaması en önemli katkılarından birisidir.

Avrupa-merkezli Avrupa tarihçiliği, antik çağ, orta çağ, Rönesans ve aydınlanma, modern çağ şeklinde sürekli ilerleyen bir dönemlendirme anlayışına sahip olduğundan kendi ekonomik üstünlüğünü merkeze alır ve diğer toplumların ekonomilerini değerlendirmede bu aşamalar doğrultusunda analizler yapar. Bu yöntem anlayışı, farklı toplumsal ve kültürel yapıların hepsinin Avrupa tarihini merkeze alan değişim ve dönüşüm aşamalarına uygun gelişip gelişmediklerine dayalı bir analiz yöntemidir.

---

1 Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bu tarih anlayışı tüm toplumların ekonomik ve toplumsal tarihlerini belli bir kalıba sokmaya çalışmak gibi bir tuhaflığa yol açmıştır. Hâlbuki Avrupa'nın yüzyıllar içerisinde kendine özgü koşullarda ulaştığı ekonomik gücü ve bunun arkasındaki temel olan Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiremeyen toplumlar, farklı koşullara sahip olduklarından Avrupa'daki Sanayi Devrimi bağlamında değerlendirilmeleri tutarsızdır. Zira Avrupalı olmayan diğer ekonomilerin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirememiş olmaları Avrupa'daki kurumsal yapı ve politikalardan farklılıkları ile açıklanılmaya çalışılmıştır. Tarihçilerin bu tuhaflığa ve tutarsızlığa düşülmesindeki temel eksiklik, Avrupa'nın tecrübe ettiği olayların Avrupalı olmayan toplumlarda görülmemesinin delili olarak gösterilmesidir. Avrupalı olmayan devletlerin Batı karşısında Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiremedikleri için gerilediği ve sonra da çöktüğü biçiminde kolaycılık tercih edildiği için bazı tarihçiler, Avrupalı olmayan toplumların kendine özgü yapılarının nasıl işlediği tam anlamıyla bilme, tanıma ve araştırma zahmetine katlanmamışlardır.

Kimi tarihçiler, Avrupalı olmayan toplumları değerlendirirken, Avrupa merkezli bir yaklaşımla, Avrupa ekonomik yapılarının gelişiminde etkili olduğu öne sürülen sermaye birikimi ve sınıfsal çelişkilerin, diğer toplumlarda var olup olmadığına göre karşılaştırılması şeklinde eksik ve yetersiz bir anlayışın yaygınlaşmasına yol açmıştır. Hâlbuki her toplumun kendi tarihine bağlı özgüllüğü tam olarak ortaya konulmadan sermaye birikiminin ve işçi sınıfının yokluğu ile izah edilmeye çalışılırsa, diğer toplumların tam anlamıyla anlaşılması mümkün değildir. Sadece yokluklar üzerinden analiz yapıldığında bu toplumların Avrupa ile uyumlu olmayan yapıları taklit etmesini Avrupa'nın modernlik tecrübesini izlemeleri gerektiğini aksi halde gelişemeyeceklerini söylemekten başka bir şey söylemiş olamayız.

İşte Mehmet Genç, bu tuzaklara düşmeden Osmanlı ekonomik ve toplumsal tarihinin temel kurumlarını içeriden bir anlayışla anlama ve açıklamaya girişmiştir. Bir süre sonra tarihin kantitatif verilerinden hareketle uzun dönemli dönüşümünü gösteren çizgileri belirleyecek çalışmalara başladı.

İlk olarak Mehmet Genç, kapitülasyonların gerçek mahiyeti, mali krizler karşısında timar ve iltizam sisteminin değişimi, vakıfların aşırı eşitsizliklerin olmadığı bir toplum inşasında oynadığı rolün belirlenmesi ve Osmanlı sanayinin gecikmesinin sebeplerini araştırmaya başladı. Bununla birlikte 19. yüzyılda Avrupa'ya karşı direnemeyen Osmanlı'nın bu direnemeyişinin sebeplerini

araştırdı. Mehmet Genç'in çalışmaları, Osmanlı'nın var olan önceliklerini mümkün olduğunca koruyarak modernleşmeyi biraz da çaresizce denemekten başka bir şeyin elinden gelmeyeceğini ortaya koymuştur.

Yazımın bu bölümünde Mehmet Genç'in tarih araştırmalarındaki metodolojisini, bilim felsefesindeki hangi yaklaşımlarla hangi noktalarda benzerlik veya farklılıklar gösterdiğini açıklayalım.

Türk iktisat tarihçiliği 1950'lerden sonra Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan ve takipçilerinin yaptığı çalışmalarla gelişmeye başlamıştır. 1980'lerden sonra bazı vaka çalışmaları ile alanda yeni gündemler ortaya çıkmıştır. Prof. Erol Özvar'a göre Mehmet Genç bu anlamda en etkili olmuş iktisat tarihçilerinden birisidir. Prof. Özvar, Mehmet Genç'in alana dair katkılarında birincisi olarak yeni bir metot geliştirmesini gösterir. Ona göre Genç, vergi rakamlarını kullanarak Osmanlı'nın sanayi performansını ve üretimini belirlemeye çalışmıştır.

Prof. Özvar'a göre Genç'in alana ikinci katkısı, birincisinde ifade edilen vergi rakamlarıyla elde edilen verilere dayanarak 18. yüzyılın 3. çeyreğine kadar Osmanlı ekonomisinin büyüdüğünün anlaşılması ve önceden gerileme dönemi diye adlandırılan dönemin hiç de gerileme dönemi olmadığını ortaya koymasıdır. Özvar, 1990'lardan itibaren artarak devam eden iktisat tarih anlayışına göre, kamu borçlanması, loncalar ve esnafılık, savaş ve hukukî uygulamalar gibi alanlara yayılarak çeşitlenen tarihçilikte Osmanlı tarihini 17. yüzyıldan sonraki dönemleri çöküş, bozulma ve gerileme şeklinde değerlendiren dönemleştirme anlayışının sorgulanmasının başladığına dikkat çeker. Özvar'a göre Cemal Kafadar, Robert Owen, Jane Hathaway ve Linda Darling gibi isimlerin de gerileme paradigmasına karşı görüşlerinin yaygınlaşması Genç'in alana yaptığı katkılar sayesinde olabilmektedir.²

Özvar'a göre, Genç'in diğer önemli bir katkısı da, Batı ile Osmanlı arasındaki en önemli farklılıklardan birisinin Osmanlı'nın antikapitalist bir zihniyete sahip olmasından dolayı sanayi kapitalizmine dönüşmediğini söylemesidir.

Mehmet Genç, çalışmalarının yanı sıra Türk tarihçiliğinin eksiklikleri ve bu hususta yapılması gerekenler konusunda da önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Ona göre öncelikle Türk tarihçiliği, millî sınırların dışına çıkmalıdır. Bu bakımdan Genç, Türk tarihçilerinin amacının sadece Türkiye tarihini ortaya

2 Özvar, E. 2000. "Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre" Doğu Batı-Akademidekiler 3, 12: 143-55.

çıkarmaktan ibaret olsa bile, sınırlarımızın dışına da bakmanın bir zorunluluk olduğunu söyler. Bu bakımdan Türk tarihini, yönetimini beş asır boyunca paylaşmış bulunan Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Yunanistan, Bulgaristan, eski Yugoslavya, Romanya gibi Osmanlı bölgesi ülkelerinin tarihinden ayırarak anlamak imkânsızdır. Zaten yukarıda adı geçen ülkelerin tarihine ait belgelerin önemli bölümünün Türkçe olup ve Türkiye arşivleri ve kütüphanelerinde bulunduğunu; ancak sadece bunlarla yetinmeden, bu ülkelerin kendi dillerindeki belge ve yayınları da izleyebilen uzmanlıklar düzeyinde araştırmalara yönelik, sadece millî tarihimizi ortaya koyabilmek adına olsa bile, zaman bakımından da gerilere giderek Orta-Asya Türk tarihi ile İslam tarihi yanında Roma ve bilhassa Bizans tarihinin, uzmanlık dalları halinde kurulmasının da zorunlu olduğunu söyler.

Mehmet Genç, bütün bunların yanında Türkiye'nin son bin yıl boyunca yoğun ilişki içinde bulunduğu kültür ilişki sahaları olarak İran, Rusya, Kuzey Batı Akdeniz ve Orta Avrupa tarihinin de uzmanlık düzeyinde incelenmesi gerektiğini söyler. Ona göre Türkiye tarihini daha iyi araştırabilmemiz için bu geniş çerçeveyi göz önünde bulundurmamak bir zorunluluktur. Bunun yanında Mehmet Genç, başka ülkeler ve kültürler hakkında, her medeni ülkenin ihtiyaç duyduğu bilgilere bizim de muhtaç bulunacağımızı düşünerek, ilgi ve çalışma alanımızı daha da genişletmemiz gerektiğini belirtir.

Mehmet Genç'e göre Türk tarih araştırmalarında görülen ikinci eksiklik, muhteva bakımından son derece dar ve çoğu geleneksel kalan konuların sınırları içinde hapsolmesidir. Ona göre tarih araştırmalarında bütün dünyada giderek önem kazanmakta olan bilim tarihi, teknoloji tarihi, tarihi demografi, sosyal tarih, hukuk tarihi gibi alanlar, Türkiye'de ya hiç mevcut değildir, ya da tamamıyla bireysel düzeyde birkaç takipçisinin kaderi ile tesadüfe terkedilmiş durumdadır. Tarih araştırmalarında içerik fakirliğinin önemli bir nedeni de, tarih eğitiminde diğer sosyal bilimlere karşı sürdürülen geleneksel kapalıdır. Genç'in dikkat çektiği ve Fuad Köprülü ile Barkan'ın başlattıkları çığır, henüz bu kapalılığı ortadan kaldıracak bir düzeye maalesef henüz erişmemiş olmamızdır. Mehmet Genç'e göre tarihçilikte bu kapalılık sürdürüldüğü için de tarih çalışmalarımızda metot, kavramlaştırma ve teori ile ilgilenme de son derece düşük düzeyde kalmaktadır.

Mehmet Genç'e göre Türk tarih araştırmalarında görülen üçüncü eksiklik, Türk tarihçiliğinin kurumsal çerçeveden yoksun olmasıdır. Ona göre bütün

bu eksiklerin temelinde yatan belki en büyük sebep, yalnız tarih çalışmalarının değil, diğer sosyal bilimlerin, hatta bütün bilimlerin ortak meselesi olarak bilimsel araştırmanın, Türkiye ölçüsünde yaygın ve çeşitlenmiş bir kurumsal çerçeveden, akademisyenler dışında, yoksun bulunmasıdır. Akademisyenlikle bilimsel araştırma arasında sıkı ilişki vardır, ama özdeşlik yoktur. Bunları, belki birbirini kesen ve besleyen halkalar gibi düşünmek gerekir. Mehmet Genç, bu halkalardan olan bilimsel araştırma dairesi kurumsallaşmadıkça bilimsel faaliyeti ferdi çabaların tesadüfiliğinden kurtarmak mümkün olmayacağı gibi, fonksiyonlarını da dünya standartlarına uygun bir etkinliğe kavuşturabilmek giderek zorlaşacaktır demektedir.

Mehmet Genç, “Osmanlı Arşivlerinden Yararlanma Yöntemi” başlıklı çalışmasında, iktisat tarihi araştırmalarında nicel verilerin önemine işaret eder. Bu istatistik verilerin Osmanlı arşivlerinde nerelerde bulunabileceğini örneklen-dirir. Osmanlı arşivlerinin “çağdaş sosyal bilimlerin kavram, metot ve tekniklerini kullanmaya en elverişli görünen” ... “önemli bölümü istatistiklerden oluşan veya istatistikleştirilebilir nitelikteki örnekler” içerdiğinden söz eder. Bunlardan “muhallefat ve tereke evrakları”ndan hareketle Osmanlı’da servet birikiminin düzeyi, dağılımı, servet unsurlarının genel servet içerisindeki oranlarından yola çıkarak tüketim kalıpları, gelir artışının tüketime etkisinin oranı gibi hususların bulunabileceğine işaret ederek son yıllarda çoğalan tereke ve servet araştırmacılarına hazır şablon sorular çıkarır. En önemlisi 1985’te buradaki nicel verilerin, “modern istatistik metotlarını, kantitatif analiz tekniklerini bilgisayarlar vasıtasıyla geniş çapta kullanma imkânı” sağladığını söyleyerek adeta geleceği o zamandan doğru olarak kestirmiştir. Genç, bu çok önemli çalışmasında servet araştırmaları için ulaşılması muhtemel sonuçlardan birisi olarak, sanayi öncesi toplumlarda tüketim malları sınırlı olduğu için servet sahiplerinin tüketim dışında serveti en fazla hizmet satın alımlarında kullanarak serveti istihdam yaratacak şekilde kullanarak servet eşitliğine uygun şekilde kullanmalarının muhtemel olduğuna da işaret etmiştir.

Mehmet Genç ayrıca vakıfların Osmanlı iktisadındaki rolü üzerinde durur. Vakıfların servet dağılımını dengeleyici bir rolü olduğu; bu kurumu Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü’nün tamamlayıcı önemli bir yönü olarak değerlendirir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti’nde yüksek servet elde edebilen servet sahibi sınıf, askeri sınıfa mensup bürokratlardır. Genç, bunların merkezi otoriteyi zayıflatabilecek bir unsur olarak ortaya çıkmalarını engellemek için sıklığı ve

yaygınlığı zaman içerisinde değişmekle birlikte servetleri müsadere edilebiliyordu. Bu nedenle bu kimseler vakıf yatırımlarına girişerek âhireti düşünerek sağlıklarında önemli bir hayır hizmetlerini servetlerine tahsis etmekteydiler. Bu ise devlet görevi ile elde edilen servetin toplum çıkarına sarf edilmesi ile servet dağılımının dengelenmesine yol açmaktaydı.

Mehmet Genç'e göre Osmanlıda vakıflar, yatırımlarını finanse ederek ekonominin hayatiyetini sürdürmesine imkân vermekle kalmamış, toplumdaki fakirliğin de dilencilik düzeyine kadar inmesini önlemeyi başaran bir kurum olarak Osmanlı sisteminin idamesinde stratejik ve hayatî fonksiyon görmüş bir kurumdur. Osmanlılar vakıf sistemini benimsemekle kalmamışlar, onu büyük ölçüde geliştirmişler, yaygınlaştırmışlar ve yeni unsurlarla zenginleştirerek vakıf tarihini yeni bir aşamaya getirmişlerdir.

Mehmet Genç'e göre Osmanlıların vakıf kurumunda yaptıkları iki önemli yenilik vardır. Birinci önemli yenilik para vakıflarıdır. Daha önce bazı fıkıh uleması arasında tartışmaları yapılmış, ancak Osmanlılardan önce hiç bir yerde uygulanmış olduğuna dair bilgi olmadığı gibi, Osmanlılardan sonra da başka hiç bir İslam ülkesinde uygulandığı yoktur. Para vakıflarının getirdiği en önemli yenilik, esas itibarı ile yüksek gelir sahiplerinin yapabildiği gayrimenkul vakıflarından oluşan sektöre, küçük tasarrufları ile geniş halk kesimlerinin de katılmasını sağlayarak büyük bir genişleme ve dinamizm getirmesidir. Bu küçük tasarrufların sahipleri mevcut bir vakfa ilave yapabilecekleri gibi, aralarında birleşerek yeni vakıflar oluşturmaları da mümkün hale geldiği için vakıf sektörü muazzam bir genişleme potansiyeli kazanmıştır. Bu yolla esnaf loncaları, yeniçeri odaları, mahalleler, köyler vb. birimler yaygın şekilde para vakıfları kurup, aralarındaki dayanışmayı güçlendirerek refah ve riskleri paylaşma imkânı buldular. Özellikle mahalle ve köylerde avarız vergilerini ödemeye yardımcı olmak üzere kurulan para vakıfları çok yaygın ve etkili oldu. Avarız vergisi, devletin savaş gibi fevkalade masraflarını karşılamakta başvurduğu önemli bir vergi idi ve halk için ödenmesi hiç de kolay değildi. Bu alanda kurulan sayısız para vakıfları sayesinde halk, vergiyi rahatça ödeyebilmiş, devlet de toplamakta zorlanmaktan kurtulmuş oluyordu. Para vakıfları, faizin yasak ve çok yüksek olduğu bir iktisadî ortamda kredi arzını artırarak ekonomiye adeta nefes alma imkânı vermiştir. Hukuken faiz sayılamayacak bir kategoride, piyasadaki şartlara göre %10-15 arasında bir maliyetle kredi veren sektör olarak büyük gelişme gösterdi. Bu sayede üretim sektörlerindeki küçük öl-

çekli birimler, ihtiyaç duyduğu kredilere kolayca ve ucuza erişebilme imkânı buluyordu. Para vakıflarının önemli bir katkısı da, vergi iltizam sistemini kredilendirmekte olan sarraflara, ihtiyaç duydukları mevduatı sağlayarak, devlet maliyesinin aksamadan faaliyetini sürdürmesine yardım etmiş olmasıdır.

Mehmet Genç'e göre Osmanlıların vakıf kurumuna yaptıkları ikinci önemli katkı, "icareteyn" olarak bilinen, uzun vadeli kiralama sistemini 16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş yerleştirmeye başlamalarıdır. Vakfın bir veya üç yıl gibi kısa vâdeli mukavelelerle kiralamaya dayanan klâsik sisteminde uzun vadeli kiralamaya yer yoktu. Çoğunluğu bina ve tesislerden oluşan vakıflar; zamanla yangın, deprem, sel gibi çeşitli afetlere maruz kalarak bu tesisleri kaybettikleri zaman onları, fonksiyonları gereği sosyal kurum olarak, yenilemeye yetecek kadar fonlara ekseriya sahip olmadıkları için vakfın sona erme riski karşısında, çare olarak geliştirilen icareteyn (çift-kira) sistemi sayesinde vakfı yeniden canlandırmak imkânı doğmuş olacaktı.

Mehmet Genç'e göre "icareteyn" vakfa ait yıkılmış olan bir binayı kendi parası ile yapan özel bir şahıs, bunu vakfa satar; ancak bedelinin tamamını değil de bir bölümünü alır, kalan kısmını ise muaccelle adı ile vakıfta bırakarak, tesisi vakıftan uzun vade ile kiralamış olur. Bu şekilde kiraladığı tesis için ayrıca müeccele adı ile yıllık küçük bir kirayı da ödemeye devam eder. Vakıf, böylece kaybetmiş olduğu tesisi normal maliyetinden çok daha düşük fiyata tekrar kazanmış ancak karşılığında küçük bir yıllık kira ile şahıs tesisin tasarrufunu özel şahsa devretmiş olur. Özel şahıs öldüğü zaman, çocukları yoksa tesis vakfa iade edilir; diğer mirasçıların herhangi bir hakkı söz konusu olmaz. Çocukları varsa onlara intikal eder.

Mehmet Genç'in tesbitine göre bu intikal 1560'lara kadar sadece erkek çocuklar için kabul ediliyordu; o tarihten sonra kız çocukları da erkek kardeşleri ile eşit pay alacak şekilde dâhil edildi. Osmanlılar kendi icat etmedikleri, ama 16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş benimseyip 17. yüzyılın ortalarından itibaren ilk defa kendilerinin yaygınlaştırdıkları "icareteyn" denilen bu yeni sistemle, özel tasarrufları yoğun şekilde vakıf sektörünü genişletmeye yönlendirmiş olmakla kalmıyor, ayrıca vakıfları da pazar mekanizmalarının dinamizmine kavuşturmuş oluyordu. Sonuç olarak, Osmanlılar kurmaya çalıştıkları eşitlikçi sosyal-iktisadi yapı ile birlikte devletlerini de uzun ömürlü kılmakta vazgeçilmez fonksiyonlarını gördükleri vakıf sektörünü önemli katkı ve yenilikleri ile geliştirmekten de geri kalmadıklarını söylemek gerekir.

Adalet ve dengeye çok büyük bir önem veren Osmanlı iktisat sisteminin üç temel ilkeye dayandığını belirten Mehmet Genç, bunları şöyle sıralar: İlaşe, Gelenekçilik ve Fiskalizm. Basitleştirirsek: 1. Herkesin karnı doysun. 2. Eski köye yeni âdet gelmesin. 3. Devlet ayağını yorganına göre uzatsın. İlaşe ilkesi iktisadî faaliyete tüketici açısından bakmaktır. Buna göre, iktisadî faaliyetin temel amacı kâr elde etmek değil, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Dolayısıyla, üretilen mal ve hizmetlerin mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması hedeftir. Mehmet Genç'e göre bu ilkeyi geçerli kılabilmek üzere, Osmanlı Devleti ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiştir.

Mehmet Genç'e göre Osmanlı Devleti, köylerde aile işletmelerinin parçalanarak küçülmesini veya yeni arazi ilavesi ile büyük çiftliklere dönüşmesini önlemek üzere zirai toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmaz, kendi elinde muhafaza ederdi. Şehir ve kasabalarda ise üretim ile tüketim arasındaki dengeyi korumak üzere her mal ve hizmeti üretmek üzere ayrı loncalar halinde örgütlediği esnafı, belli ortalama büyüklükleri aşmayacak kapasitedeki dükkanlara sahip ustalardan oluşan eşitlikçi bir cemaat halinde faaliyet göstermelerini sağlayacak şekilde düzenlemeye tabi tutardı.

Yazımızı 2015 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde yapılan törenle kendisine verilen fahri doktora belgesini aldıktan sonra kendisine sorulan "Osmanlı'dan bugün için örnek almamız gereken neler var?" sorusuna Prof. Abdülkadir Buluş'un tesbitiyle verdiği cevapla bitirelim:

"Yalnızca Osmanlı'dan değil başka kültürlerden de almamız gereken şeyler vardır. Yalnız onları tekrar etmek, taklit etmek doğru değil. Osmanlılar kendileri kimseyi taklit etmediler. Yazılarımda anlattığım prensiplerine göre, kendi başlarına doğru bulduklarını kendileri düşünüp uyguladılar. Bizim de böyle yapmamız lazım. Osmanlılar bizim atalarımızdır. Onların kusurlarını da, sevaplarını da, doğrularını da görüp değerlendirmek, iyi yaptıklarını taklit etmek, yanlışlarını da çekinmeden söylemek gerek."

Kaynakça

- Buluş, A. 2023.** “Mehmet Genç’in Metodolojik Yaklaşımı ve Çağdaş Bilim Felsefesindeki Konumuna Dair Bazı Düşünceler”, Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları-I, Güngören Belediyesi-Marmara Üniversitesi, 25-56.
- Eldem, E. 2013.** “Mehmet Genç’in Osmanlı Klasik Sistemini Algılayışı” Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı, (ed.) Erol Özvar, Timaş, İstanbul: 173-184.
- Genç, M. 2014.** “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, Vakıflar Dergisi, Aralık, 42: 9-18.
- Genç, M. 2000.** Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, (1. Baskı) Ötügen, İstanbul. Genç, M. 2014. “Modern İktisadî Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi” Türkiye Günlüğü Yaz 2014, 119: 5-14.
- Küçükcalay, Abdullah M. 2018.** Hikmetin Eşiğinde Üç Portre Mehmet Genç, Hüseyin Küçükcalay, Ahmet Tabakoğlu, (1. Baskı) Çizgi Kitabevi, Konya: 103-75.
- Özvar, E. 2000.** “Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre”, Doğu Batı-Akademidekiler 3, 12: 143-55.
- Yılmaz, F. 2023.** “Giriş”, Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları-I, Güngören Belediyesi-Marmara Üniversitesi, 11-14.

MUHTEŞEM MÜNZEVİ

Mehmet Ali Talayhan¹

Münzevi olmasının sebebi üzerinde duran olmuş mudur? Bilmiyorum. Mehmet Genç hakkında yazılan makaleler ve kitapların satır aralarında bu konuda biraz olsun bilgi bulmak mümkündür. Ancak, münzeviliği muhteşem hale getiren ise gençliğinden itibaren almış olduğu millî şuurdur desek yeridir.

Maksadımız Hoca'mızı başka ilim insanları ile mukayese etmek değildir. Bu yazının konusu da değildir. Mehmet Genç, Anadolu'nun garip bir köyünde doğup ilkokuldan sonra ailesinden ayrı ve yatılı olarak okuyarak hayatını düzenlemeye çalışırken devrinin şartlarını da ister istemez yaşamıştır. İstanbul'da hocası olarak gördüğü devrin ünlü yazar ve fikir insanı Hüseyin Nihal Atsız ile yakın ilişki içinde olduğu biliniyor. Zamanın şartları icabı tarih merakının o devrin idealist gençleri arasında yaygın olduğunu biliyoruz. Atsız Hoca ile yakın ilişkisinin temelinde Türk mazisinin muhteşemliği var mıdır? Ya da Osmanlı'nın muazzam ilerleyişi ve üç yüz yıla varan geri çekilmenin kendisini etkilediğinin kanaati var mıdır? Üzerinde yaşadığı toprakların mazisini hemen herkesin merak ettiğini söyleyebiliriz. Mehmet Genç de merak etmiştir. Mehmet Genç'i meraka sürükleyen etrafındaki kültür çevresidir. Kültür çevresini daha gençlik yıllarında hastahane yatağında okuduğu Rus klasiklerinin tesiri olduğuna Hoca'nın bir konuşmasında şahit olmaktayız. Önceleri okuduğu yerli ve yabancı kaynakları kültür çevresi haline getiren Mehmet Genç, daha sonra arzu ettiği ilim insanların yanında diz kırarak bu çevreyi genişletmiştir. Çok çevre yerine seçkin bir çevreyi tercih etmesi berrak ve anlaşılır fikri yapısının meydana gelmesine vesile olmuştur.

Yaşadıklarını devşirerek yeni bir ilmi bakış ile milletine hizmet edebileceğine inandığından devletin karanlık bürokratik dehlizleri yerine küf ve kâğıt kokan

1 Türk Edebiyatı Vakfı, Yazar

arşivleri tercih etmesi bunun bir göstergesidir. Elbette bürokrasi ile millete hizmet etme imkânı vardır. Sözlü kültür geleneğinin baskınlığı sonrasında Osmanlı arşivleri karşısında şaşkınlığı ve sonrasında adeta sevdalısı haline gelmesi, asırların açlığını bütün bir millete giderme çabası Mehmet Genç'i muhteşem bir kişilik haline getirmiştir. Son yıllarda düzenlenen arşivlere artık dijital imkânlarla evinizde ya da ofisinizde masanızın başında çayınız yudumlayarak girebiliyorsunuz. Eldiven giymeden saatlerce bir belge üzerinde yorulmadan bilgisayardaki programları aracı yaparak yardım alabilirsiniz. Bunu yaparak akademik kariyerinizi kısa zamanda en üst seviyeye kadar getirebilirsiniz. Bir belgenin üzerinde ilim haysiyeti ile durarak yorumlamak yıllarınızı aldığında bu yolu kısaltmanız mümkün değildir. Mehmet Genç bunu yaparak yanlışla düşmemiş itirazsız bir yorum sonunda muhteşem münzevi olmayı başarmıştır. Titizlik ilimde olunca çevreniz aileniz dahi eğer yaptıklarınıza idealinize yakın değilse durumunuz vahimdir. İlim insanların ya da birçok yazarın yaşadıklarını Mehmet Genç de yaşamıştır. Hayatını alt üst eden sıkıntılarını ilmine yansıtmayan var mıdır? Mehmet Genç yaşadığı aile ve mali sıkıntılarını kendisi hakkında yazılanlardan ve ortaya koyduğu eseri ile anladığımızı göre çalışmalarına bunu yansıtmamıştır.

Münzeviliğinin kimseyi beğenmemekten gelmediğini biliyoruz. İlimi hayatındaki titizliğini her sahada sürdürmüştür. Hakkında yazılanlardan anlaşıldığına göre, ilmi titizliğini çevresini seçmekte de göstermiştir. Dinlediği müziği bile münzevi olanı tercih etmesi titiz olmasındandır. Mehmet Genç rafine bir şahsiyet olmakla kalmamış hayatını ideali uğruna münzeviliği tercih ederek göstermiştir. İlim felsefesi, hayat felsefesi, tarih felsefesi yanında müzikte felsefe aramayı sürdürmüş ve sonunda Wagner'i bulmuştur. Belgeler üzerinde gözlerini gezdirirken dinlediği nağmelerin kendisine yol vermiş olması muhtemeldir. Wagner'in mitoloji geleneğine sahip olması mutlakiyetçi anlayışı idealizme sadık olması ünlü Alman filozofu Schopenhauer'in tesirinde kalması Mehmet Genç için vaz geçilmez olmasının sebebi olabilir mi? Müziğin insan hayatının her döneminde var olduğunu biliyoruz. Mehmet Genç'in Wagner düşkünlüğü elbette ruhuna en uygun bulduğu içindir. Ancak, dinledikleri ile kendi ürettikleri arasında bir benzerlik olmasının sebebi elbette düşünülmemelidir. Mehmet Genç, belgeler üzerinde bir müzik notası titizliği ile çalışarak ortaya çıkarmıştır. Yanlış bir nota inşası müzik eserini dinlenemez hale getirir. Mehmet Genç'in eseri kusursuz bir nota gibi portre üzerinde kendisini göstermiştir. İlim yaparken müzik dinleyenlerin sayısı çok mudur? Ancak bazı seçkin

alimlerin bu yolu tercih ettikleri bilinir. Müstesna olan bu durumu, münzevilikğine müziği de dahil eden Mehmet Genç'in en yakın dostunun arşiv olduğunu söylesek abartmış olmayız.

Mehmet Genç'in düşünce ufkuyla kazandırdığı kavramların felsefi bir temeli olduğu açıktır. Bu kavramları iğne ile kuyu kazarak ortaya çıkarmıştır. Kaleydeskopik bir anlayışla ilim yapmak sabır ve sağlık ister. Arşivdeki sayısız belgelerin arasında bir harfin yanlış okunmasının nelere mal olabileceği ortadadır. Bestekârın şiiir ile nota arasında bağ kurarak ortaya çıkardığı eserin kulaklara ve oradan gönüllere dokunmasının tesirini Mehmet Genç aynı titizlikle belgeler üzerinden gerçekleştirmiştir.

40 sene boyunca yaptığı çalışmanın sadece bir eserle tamamlamasının izahını yapabilecek başka bir argüman yoktur. Mükemmeliyetçilik ile titizlik arasında kalmanın hayatın bazen zor yaşanmasına da sebep olduğu açıktır. Çevrenizin tahammülünün zorlukların üstesinden gelinmesine vesile olması kader-şans ilişkisine bağlıdır. Yayınevine taahhüt ettiği eseri ömrünün sonlarına doğru teslim etmesinin bile başlı başına değerlendirmeye alınması gerekmektedir. Bu sabrı gösteren yayıncıyı kutlamamak mümkün değildir. Mehmet Genç'in eserini kırk sene beklemiş ve sonunda bunu başarmanın gururunu yaşamış olmak yayıncı için yayınladığı eserler arasında en müstesna esere sahip olmanın gururunu yaşamıştır.

Mehmet Genç'in, bürokrasiyi terk ederek akademik yolu tercih etmesi sonrasında yaptığından pişmanlık duyup duymadığını bilmiyoruz. Hayır, asla pişmanlık duymuyordu Hoca. Belki çalışmak istediği disiplinde değişme olmuştur. Mesela, önceleri matematik, sosyoloji gibi alanları düşünürken Barkan'ın yanında asistan olduktan sonra Osmanlı'ya yönelmiştir. Mezun olduğu Siyasal'da, "milliyetçi" diye asistanlık sınavından başarısız görülmemiş olsaydı çalışma alanı bilgi sosyolojisi olabilir mi idi, emin değilim. Buna dair bazı görüşler var, Beşir Bey'in yazdığı biyografi kitabında.

Sağlık sorunları, ailevi sıkıntısı ve buna ilave olarak geçim sıkıntısı yaşamasına karşın arşivlerde sonu gelmeyen belgeler arasında geçen hayatı, aslında aşk ile bağlı olduğu milletine duyduğu derin sevginin bir ifade şeklidir. Osmanlı asırlarının içinde kaybolmak yerine karanlıkta kalan anları aydınlığa çıkarmak, mazi ile ati arasında yol almak isteyenlere muazzam bir köprü kurmayı başarmanın gururunu mutlaka yaşatmıştır. Bu gururu yaşarken kimseye hisset-

tirmemesi üzerinde düşünülmesi gerekir. Şimdilerde küçük bir risale yazarak kıyamet kopartanların bağırtıları arasından kırk yılın hasılası olan muhteşem bir eser üzerinde hiç ses çıkarmaması münzeviliğinden ziyade eseri ile arasındaki bağıın başkaları için bir önem taşımadığına inanmasındandır. Elbette yaptıklarını başkalarının beğenmesi herkesin hoşuna gider. Türk tarihinin zirve medeniyetinin payandalarını arşivlerin tozlu rafları arasında bulduğu her belgeyi yerine otururken duyduğu zevki Wagner'in notaları ile birlikte kâğıda geçirmesi sırasında duyduğu heyecanı, haklı gururu münzeviliğine tattırması Genç'in muhteşem münzeviliğine vermek gerekir.

Türk tarihinin dünya tarihi için önemli olduğunu biliyoruz. Türk tarihi olmadan dünya tarihi yazılamaz bunu da biliyoruz. Köklü bir geleneğin sadece sözlü kültür ile devam ettirilmesi de düşündürücüdür. Yazılı belgeler yerine kadim geleneklerin devam ederek Osmanlı asırlarına intikal etmesi düşündürücüdür. Mehmet Genç, her tarihçi için zor olan ama aslında yapması gereken bir konuyu seçerken bunu biliyordu. Devrin en büyük alimlerinden biri olan Ömer Lütfü Barkan'ın delaleti ile ilim yolunu seçerken zorlukların farkında olduğunu biliyor muydu? Usul-ü kadim diye vasıflandırılan geleneksel Türk toplum yapısının devlet için de kısmen geçerli olmasını yaptığı araştırmaların sonucunda anlamıştır. Bu usulün evvelini kimsenin bilmemesine kaynaklarda rastlaması aslında uhrevi bir geleneğe dayanan anlayışın bir ifadesidir.

Askeri başarıların arkasındaki saikleri anlamadan tarih anlaşılabilir. Mehmet Genç de bunu yapmıştır. Kırk yıllık arşiv çalışmalarını buna ayırarak gelecek tarihçiler için de örnek teşkil etmiştir. Üniversitelerimizde binlerce akademisyen tarihçi vardır. Bunların kahir ekseriyeti hemen her şeyden anlamaktadırlar. Uzmanlık isteyen tarihçilerin sayısı ise hayli azdır. İlaşesi yeterli olmayan bir ordunun savaş kabiliyetini sorgulamayan bir tarihçi hangi savaşın sonuçları üzerinde doğru bir yorum yapabilir. Ya da devlet gelirlerinin kaynakları üzerinde araştırmaması olmayan bir tarihçinin vardığı sonuç doğru kabul edilebilir mi? Mehmet Genç, Osmanlı ekonomisinin üç sacayağı üzerine kurulduğunu ortaya çıkardı. Bunları da Provizyonizm, Fiskalizm ve Gelenekçilik olarak vasıflandırdı. Osmanlı malikâne sistemi bile başlı başına problematiklerle doludur. Arşiv içinde bu sisteme dair esaslı kayıtlar yerine her biri ayrı seksiyonlarda bulunan milyonlarca belgeden ancak Wagner dinleyerek bir netice alınabilirdi. Elbette her problem karşısında Wagner veya başka bir müzisyen dinleyerek netice almak mümkün değildir. Ancak bu karmaşık belgeler arasında

Genç, Wagner'i dinleyerek teselli bulmuştur diyebiliriz. Bir yandan hem Wagner hem de Genç'in iki önemli ortak özelliğe sahip olmaları şaşırtıcı değildir. Sanatın estetik olmasına inanan Wagner bunu halkla ilişki kurmada önemli bir etken olarak görür. Estetik olmanın yanında mükemmeliyetçilik ile birleşince erbabı tarafından vaz geçilmez olunur. Mehmet Genç de yazdığı eserin mükemmel olmasını istemiştir. Belki bu sebepten 40 sene boyunca arşivden çıkamamıştır. Her ne kadar biri tarih biri de müzik alanında benzersiz eserler vermişlerse ikisinin de ortak yanları arasında yaşanmışlıkları doğru bir şekilde aktarma arzusunun olduğu anlaşılmaktadır. Bir müzik eserinin felsefi bir kural haline getirilmesi boşuna değildir. Mehmet Genç de bir tarih doktora tezini 40 senede karanlık dehlizlerde iğne ile kuyu kazarak elde ettiği bilgilerle mazinin karanlık yüzünü aydınlatırken bunu da kavramsallaştırmıştır. Saha çalışması yapacak araştırmacıların vaz geçilmez örneği böylece ortaya çıkmıştır.

Sözlü kültür geleneğinden gelen bir millet Osmanlı meritokrasisi ile birlikte yazılı kurallara geçerken geleneği inkâr etme yerine ona bağlı kalmayı devamlılığının esası olarak görmüştür. Mehmet Genç üzerinden yürütülebilecek fikirlerin buna dayanması gerektiğine inanıyorum. Avrupa topraklarında gelişip büyüyen bir devletin temelleri sadece gelenek ile izah edilemeyeceği gibi sonradan geliştirilen kavramların yetersiz kalacağı açıktır. Ekonomi temelinde Mehmet Genç buna son vermiş ve artık onun geliştirdiği kavramlar üzerinden araştırma ve inceleme yapılabilecektir. Bu mükemmeliyetçiliktir. 40 yılın sonunda böyle bir eser ortaya çıkmasaydı bunları yazamıyor olacaktık. Wagner' in müziği gibi.

Arşivlerin 40 yıllık müdavimi Mehmet Genç'in, arşivden biriktirdiği fişleri evine getirirken belgeleri yazanlar hakkında nasıl bir düşünceye sahip olduğunu bilmiyoruz. Ancak, kargacık burgacık yazıları okumanın zorluğu dağınık defterleri bulup yazılar arasında bağlantı kurmaya çalışmak ideal sahibi olanlara has bir davranıştır. Çok az insanın dost olabildiği Mehmet Genç en yakın arkadaşının devrinin büyük sosyoloji hocası Erol Güngör olduğunu söylüyor. Erol Güngör'ün de mükemmeliyetçiliği ile Genç'in arasında mutlaka bir bağlantı olmuştur. Nitekim Erol Güngör'ün genç yaşında vefat etmesi üzerine "Beynimin yarısını kaybettim" demesi bunun işaretidir. İkisi arasında nasıl bir diyalog geçtiğini bilmiyoruz. Ne yazık ki yakınlarının da bu konu ile bir beyanları ve yazılarına da rastlanmamıştır. Mehmet Genç münzevi bir hayat yaşadı. Bundan muazzam bir eser ortaya çıkardı. Münzevi olmasaydı böyle bir eseri verebilir miydi? Sorusunun cevabını çevresini ve eserini inceleyerek vermelidirler.

Mehmet Genç'i belli bir kalıba sokmaya çalışanların kendi maksatlarına göre biçim vermeye çalışmaları hiçbir netice vermeyecektir. Şimdi böyle, bundan sonra da böyledir. Tarih anlatırkenki halleri arasında ince eleyip sık dokumak tam da ona göre bir tariftir. Sadece hedeflerine yani varmak istediği sonuca yaklaşmak tarihi olguların arka planlarını inceleyip karanlıktan çıkarmak ancak onun gibi mükemmeliyetçi biri tarafından yapılabilir. Bunu yaparken de okuyucuyu yormayan akademik lisan kullanırken bile estetikten ve gelecekte kopmayan tam bir sanatkâr gibi hareket etmek kolay olmasa gerekir. Wagner aynı şekilde hareket etmiş midir? Sanatçı ve alim insan arasında nasıl bir bağ bulunabilir? Wagner eserleri ile bir felsefenin peşinde koşmuştur. Eserleri ile bunu başarmıştır. Wagner idealinin kaynaklarını dikkate alarak estetiğini kurmuştur. Geleneğinden kopmadan bunu başarabilmiştir. Devrimci kimliğine rağmen Wagner'in eserleri bir devre adını vermiştir. Maksadımız Wagner ile Mehmet Genç'i mukayese etmek değildir. Ancak, felsefesi olmayanların sanatları ve ilimlerinin uzun süre ayakta kalamayacağını söylemek gerekir. Kargacık burgacık yazıların 40 sene süren titiz incelemelerinden bir felsefe ortaya çıkarmak muhteşem ilmi bir manzardır.

Münzevi olan Mehmet Genç, bundan rahatsız olmuş mudur? 40 yıl sonra ortaya çıkan eserinin bedelini yayınevinden yıllar önce almıştı. Belki de kendisini yayınevine karşı borçlu hissetmişti. Bu sebepten neredeyse bütün çalışmalarını bu yayınevinde sürdürmüştür. Yayınevinin müdavimlerinin ilmi çevrelerde hatırı sayılır bir yeri vardır. Genç, yayınevinin müdavimleri ile sohbetlerinden mutlaka neticeler çıkarmıştır. Eserini merak edenlerin ne zaman sorusuna kendisine has tebessümü ile mütevazı cevaplar vererek karşılamaştır. Yayınevinin sabırlı bekleyişi ile Genç'in bitmek bilmeyen arşiv müdavimliği ilim çevrelerinde dillere destan olmuştur.

Çok geç aldığı doktora ünvanını bir türlü daha ileri ünvanlara taşımak için hiç gayret göstermedi. (Mehmet Genç Hoca'nın, formel bir doktorası yoktur, mevcut yazılarıyla doktora alabilecek durumda olduğu aşıkardı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yaptığı görüşmede başvuru yapılmasını yeterli görmüşlerdi Ancak Mehmet Hoca, "Barkan'dan sonra tez savunma yapabileceğim bir hoca göremiyorum, dolayısıyla başvuruya ihtiyaç yok" demiştir. Hoca, sadece birkaç yerde doktora ünvanı aldı. İlki İstanbul Üniversitesiydi. Yazdığı makaleleri beğenenler arasında ilmi yetersizliğini bildikleri tarafından beğenilmesini dahi içine sindiremeyerek "Bunların benim makalemi beğenmesi demek makalenin yetersiz olduğu anlamına gelir" düşüncesinde olduğundan yazdıklarından şüphe etmeye başlamıştır. Görüldüğü gibi akademik

hayatını bile mükemmeliyetçi bir anlayışa teslim etmiştir. Genç'in bu anlayışını bilenlerin akademik alanda ilerlemek isteyenleri kendisinden uzaklaştırdığını biliyoruz. Bütün ömrü boyunca sayısı iki kişiyi geçmeyen akademisyen kendisinden doktora dersleri almışlardır. Akademik maceranın arşivin tozlu rafları arasında çalışmak herkesin harcı olmadığı ancak ideal sahibi olanların işi olduğu burada da ortaya çıkmıştır. Mehmet Genç, zor bir kişilik değildir. Sadece ilmi titizliğin ve mükemmelliğin peşinde olduğundan sabır isteyen işinden dolayı kısa zamanda terfi etmek isteyenlerin tercihi olmamıştır. Mehmet Genç'in akademik ünvanı doktora yürütme yetkisi yoktu. Ancak başka hocaların kendisinden daha yetkin gördükleri Genç'e yönlendirdikleri öğrencilere doktora programı yürütmüştür. O hocaların Genç'in kabiliyet ve yetkinliği hususunda hiçbir tereddütleri de yoktu.

Nihal Atsız, Ömer Lütfü Barkan ve Erol Güngör, Mehmet Genç'in hayatındaki önemli şahsiyetlerdir. Elbette diğer tarih hocaları ile münasebetleri olduğunu biliyoruz. Ancak, Mehmet Genç daha dar bir sahada kendisini anlayabilen çevrelerle ilişki kurabilmiştir. Münzeviliği tercih etmesi sahip olduğu idealin peşinden koşmasındandır. Mehmet Genç, Türk milletinin kurduğu bizim de bakiyesi olduğumuz Osmanlı Devleti'nin yani imparatorluğun iktisat tarihçisi olmak istemiştir. Osmanlı muhteşem bir devlet ise, Mehmet Genç de bu devletin muhteşem bir iktisat tarihçisidir.

Karınca gibi çalışkan Mehmet Genç için 'az eser vermiştir' diyenlerin haklılık payları olabilir. Yakınlarının ifadesi ile müşkülpesent bir tarafı da olan Hoca'nın münzeviliği veya mükemmeli arama ideali onu bu yola sevk etmiştir. Daha fazla eser verebilir miydi? Elbette. Daha fazla eser vermesi yerine daha mükemmel eser vermiş olması ve İmparatorluğun İktisat Tarihçisi olarak tarihe geçmesi akademik camia için muhteşem bir örnek olarak ortada duruyor. Her şeyden anlayan tarihçiler yerine belli bir konuda uzman olan tarihçilere ihtiyacımız vardır.

Münzeviliği dünya hayatında sürdürürken şikâyetçi olup olmadığını ancak yakınında olanlar bilir. Ancak münzeviliğinin ölümünden sonra sona erdiği muhakkaktır. Fatih'in huzurunda tarihçilerin kutbu Halil İnalçık, Karpatların evladı Kemal Karpat, büyük kütüphaneci Ali Emiri ile birlikte huzur dersleri veriyorlardır.

KARTAL BAKIŞLI BEYAZ MELEK

Günnaz Çaşkurlu¹

Bir insanı hayata bağlayan dinamik bir ruh, madden yokluğunda dahi soluk alıp veren, anlarda yaşamaya devam eden, muzip gülüşüyle gülümseten. Tıpkı bir roman kahramanı gibi, evet benim için öyle. Mehmet Hoca'mla olan yolculuğum harika bir yolculuktu ve bende sürmekte olan bir yolculuk bu... İnsan çoğu zaman kendi yolunu kendi çizer, bazen de hayat size güzellikler sunar. Hocam Mehmet Genç, benim için bu nadide güzelliklerden biridir.

Ege Üniversitesi'nde sanat tarihi alanında lisans ve yüksek lisans eğitimimi tamamladıktan sonra, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde tarih alanında doktora yapmaya başladım. Aynı zamanda araştırma görevlisi olduğum bu zaman dilimi, benim için biraz sancılı geçti. Kimseyi suçlamıyorum. Osmanlı sarayında sanatçı cariyeler konusunda doktora tezi yapmaya karar verdiğimde, Mehmet Hoca'mın Marmara Üniversitesi'ndeki eski öğrencilerinden olan bölümdeki bir hocamın, sana ancak Mehmet Genç yardımcı olabilir demesiyle ve onun telefon numarasını bana vermesiyle hayatıma adeta sihirli bir değnek dokundu. 2008 yılıydı, yaptığımız ilk telefon konuşmasında ümitsiz ve hevesi kırılmış bir ruh hali içindeydim. Yaşını söylemişlerdi ama sesi bana çok enerjik ve genç gelmişti. Arşivde hangi tasniflere bakmam gerektiği, en güvenilir ve doğru kaynakların neler olduğu konusunda yaklaşık bir saati aşan bir konuşma yaptı benimle. Onu dinledikçe çalışacağım konu hakkında heyecan duymaya başlamıştım.

Doktora aşamasına gelip Osmanlı Arşivi'ne girmemiş olmayı kayıp sayıyorum. Ancak o kaybı telafi etmemi sağlayan kişi Mehmet Hoca'mdı. Arşive ilk girdiğimde en kolay cariyeye kelimesini okuyabiliyordum, sanatçı cariyelerin izine ise genelde muhasebe kayıtlarında rastlıyordum. Ancak bu belgeler makbuz niteliğinde ve siyakat yazısı ile yazılmıştı, hiçbir şey okuyamıyordum. Bir

1 Dr. Öğretim Üyesi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi

girdabın içindeydim sanki, bana elini uzatan yine o oldu. Hatta sen sadece cariyeyi okuyarak mı buldun bunları, demiş ve şaşırmişti. Söz konusu “çizgi yazı”nın inceliklerini Mehmet Hoca’mdan öğrendim. Arşivi tanımak da zaman alan bir süreç oldu. O, bana tasnifleri de muhtevalarını da yeri geldikçe anlattı. Onun sayesinde, arşivde araştırma yapabilecek seviyeye kısa sürede ulaşmakla, önümdeki büyük engellerden birisini aşmış oldum.

Tarih bölümünde araştırma görevlisi olduğum halde, sınav dönemleri dışında, sık sık İstanbul’a gidip arşivde çalışabiliyordum. Hoca’nın evine yakın olduğu için de başlarda İSAM’ın misafirhanesinde sonraları ise Validebağ Öğretmenevi’nde kalıyordum. Tabii ki onun ilminden feyiz almak için boş zamanlarını kolluyordum, o da bana zaman ayırmak için elinden gelini yapıyordu. Kendisi de ifade ettiği için dile getiriyorum, tez konusunda ısrarcı olmam ve pes etmeyişi Mehmet Hoca’mı benimle ilgilenmeye yöneltmişti. Aslında çok pes ettim sonraları, ama o bana güç verdi, bunlar seni yıldırmasın dedi. Tez konusunu IV. Mehmed dönemiyle sınırlandırmak zorunda kalmıştım. Bundan doktora tezi olmaz, çok kısa bir zaman dilimi ele alınmış, vb. eleştirilerin karşısında durarak bana destek oldu. Sanki ben istemez miydim derya deniz sanatçı cariyeler çalışmak. Öncesini de sonrasını da merak etmiyor muydum? Cariyeler konusunda çalışma yapmanın zorluklarını ancak arşive girdiğinizde anlayabilirsiniz. Tezin tamamlanmasının ardından, bana bizzat kendisi çalışma konuları önermeye başladı. Sanırım cariyeye konusundan biraz uzaklaşmak da istedim. Beni, Osmanlı kadınlarının iktisadi hayattaki yerlerine dair incelemeler yapmaya yönlendirdi. IV. Mehmed’in kızı Hadice Sultan ve III. Mustafa’nın kızı Beyhan Sultan bunlardan bazılarıydı. Hatta Beyhan Sultan’ın malikâneleri konusunda kendisinin de daha önce denemediği bir çalışma yapmayı planlıyorduk. Vefatından kısa bir süre önce beni aramış, bu konuyla ilgili İngilizce bir kitaba bakmamı ve oradaki bir bölümün beni ilgilendirdiğini söylemişti.

Mehmet Hoca’mı yakından çalışabilmek amacıyla, 2015-2016 eğitim ve öğretim döneminde doktora sonrası çalışmalar yapmak üzere bir yıl süreyle İstanbul’da bulundum. Hoca’nın Şehir Üniversitesi’ndeki lisansüstü derslerine katılabilme şansım da oldu. Paleografi, devlet ve ekonomi dersleri bana çok şey kattı. Paleografi dersinde okuttuğu vesika örnekleri dikkat çekici ve ufuk açıcıydı. Osmanlı toplumsal yaşamına, kurumlar arası yazışmalara, kullanılan üsluba dair ilginç örnekler sunmaktaydı. Devlet ve ekonomi dersinde Türk ve dünya literatüründeki en iyi, en güvenilir, en yeni çalışmaları tanıtmayı, Osmanlı iktisat tarihi konusunda verdiği bilgiler aldığım en önemli notlardı.

Osmanlı iktisat tarihini öğrenmeye ve anlamaya başlamıştım. İlk defa bir sempozyum sunumunu onun yanında ve oturum başkanlığında yaptım. Sempozyumdan ayrılırken, notlarıma bakmadan konuşmamı eleştirdi ve seni ciddi bulmazlar, dedi. Haklıydı bence de çok acemiydim ama güzel bir anıydı.

Çok çalışmak lazım, zekâ evet, ama çok çalışmazsan bir şey olmaz. Bilim çok çalışmayı gerektirir, derdi. Herhangi birinden bunu duysanız bu denli etkilenmezsiniz, söyleyene ve bir de yaptıklarına bakmak lazım. Onun hâlâ, saatlerce oturduğu yerden kalkmadan çalışması, hiçbir şeye üşenmemesi, teknolojiye uyum sağlaması ancak çalışma metodunu aynı şekilde sürdürmesi etkileyiciydi. Dünya bilimine ve literatürüne hâkimiyeti, yeni çıkan çalışmaları takip edişi, sanki bu yola yeni baş koymuş birinin merak ve heyecanı vardı onda hep. Kolay anlaşılacak şeyleri kıymetli bulmazdı, anlamak için kafayı yormak, zorlanmak gerekirdi. Hatta birileri onun bir yazısını beğenip övgüler yağdırıyorsa yaptığı şeyden şüphe duymaya başladığını anlatmıştı.

Ve ne yazık ki kendisi de üzülerek, hayıflanarak, ülkemizde bilim yapılmadığını, hâlâ yabancı dilden çeviriler yapılarak ortaya bir şeyler konulmaya çalışıldığını dile getirmişti. Bu nedenle makûs talihimizin değişmeyeceğini öngörüyordu. Amerika'nın bilimde önde olduğunu ileri sürdüğümde ise, Avrupa'nın bilim üretmeye devam ettiğini ve Amerika'nın da ondan aldığını ifade etmişti.

Zaman zaman tarihçi şahsiyetler hakkında sorular soruyordum, ancak verdiği cevaplar çok kısa ve netti. Anlatılacak bir hikâyesi varsa onu anlatırdı, ben de kissadan hisseyi çıkarırdım. Bazı tarihçilerin kendisini tarihçi saymadığını da ifade etmişti. Anlaşılacak o ki, belki bazı zamanlar bunu problem olarak gördü. Ancak onun zihinsel kapasitesi ve çalışma metodu aşkın bir noktadaydı.

Yaptığı kuramsal çalışmalarda yüzlerce vesikadan elde ettiği çıkarımlar, inşa halindeki binanın tuğlaları gibidir. Çalışmalarında genelleyici bazı tespitlerde bulunurken, farklı kurum ve alanlarda bunun sağlamasını yaptığını ifade etmişti. Ne de olsa bunun kritiğini yapabilecek nitelikte eleştirmen bulmak da zordu. Osmanlı tarihinin her alanına olan hâkimiyeti hayranlık uyandırıcıdır. Ona baktıkça, onu anlamaya çalıştıkça, bir şeyler ortaya koyabilmenin kendi açımdan imkânsızlığını görebiliyordum. Bana kalırsa, Mehmet Hoca'm kendi potansiyelini gerçekleştirmeyi ustalıkla başarmış nadir insanlardan biri.

Yürüyüşünden, duruşundan, jest ve mimiklerinden, ondaki heyecanı, yaşama sevincini, muziplik peşindeki kıvrak zekâyı, nüktedanlığı anlayabiliyorsunuz. Çok üzüntüsünü görmedim ama bu haline rastladığım birkaç anda, sanki içindeki

tüm coşku, gözündeki o ışıltı sönüp gitmiş omuzları aşağı düşmüş, düşünceli ve az konuşan birine dönüşmüştü. Gogol'un *Müfettiş*'ini çok severdi. Wagner'i dinlerken karanlığın derinliklerinde kaybolup, "hoca bir gün..." ile başlayan fıkralarda gerçekliğin gülünçlüğünü yaşar ve yaşatırdı. 'Bir hayaliniz var mı' tarzında bir soru yöneltmiştim, verdiği cevap, 'Wagner'in operalarını Bayreuth'da dinlemek' oldu. Ama o isteği ve heyecanı gözlerinde görebilirdiniz. Wagner'in operaları, Wagner, Schopenhauer ve Nietzsche hakkında düşünceleri, Nietzsche'yi kendi dilinde okuma çabaları, gençliğinde tüberkülozdan hastanede yatarken Rus edebiyatı ve Dostoyevski ile tanışması, daha nice-leri... Onunla hep biraz daha vakit geçirmek ister insan. Çünkü kendisinin de yazılası bir tarihi vardır.

Evinin dört bir yanındaki kitapları, üzerinde her şeyin olduğu o çalışma masası, babasının ve annesi Hatice Hanım'ın siyah beyaz fotoğrafları. Annemin desteği olmasaydı buralara gelemezdim, demişti. Bir Anadolu insanı ama aslında değil, bir dünya insanı. Bir kere kâinatı algılayış biçimi yalnızca kendi köklerinden kaynaklı değildi. Bu coğrafyanın bütün acılarını içine sindirmiş ama içinde büyüyen bu ateş topunu, dalları yeşeren bir ağaca dönüştürmeyi başarmıştı. Bilgiye merakı bilgelik barındırdığı gibi küçük bir çocuğun sorgulayıcı sevincini de yansıtıyordu.

Bir biyografi okuyordu, merak edip sordum. 'Ne yapacaksın, boş ver sen', demişti. Kitabı okurken üzgün bir hali vardı. 'Çok yazık' dediğini hatırlıyorum. Kitabın sonlarına yaklaşmıştı, sonradan anladım ki Oğuz Atay'ın *Bir Bilim Adamının Romanı Mustafa İnan* biyografisindeki "Bir Profesörün Ölümü" bölümünü okuyordu. Ben de çok geçmeden o kitabı alıp okumuştum. Mustafa İnan'ın (1911-1961) yurtdışında trajik bir şekilde ölümünü okurken gözyaşlarımı tutamadım. İnan'ın hayat hikâyesi bütünüyle çarpıcı bir biçimde ele alınmış. Bilhassa bilim camiası ekseninde, Mustafa İnan'ın yaşadığı ekonomik, toplumsal ve hatta bireysel bazı sıkıntıların, Mehmet Hoca'mın yaşamındakilerle benzerlikler taşıdığı aşikârdı.

Yıllar önce Princeton Üniversitesi'nden teklif almış ancak Türkiye'de kalmayı tercih etmişti. Onu tanıdıktan sonra, prosedürlere uyup unvanları isimlerin önüne apolet gibi takmanın ne denli boş olduğunu gördüm. Aslında sistemin dışında kalanlar değil miydi, evrendeki atılımları gerçekleştirenler. Doktora tezini tamamlamadığı ve o unvanı almadığı için dayatmalara ve engellere maruz kaldı. O ise tüm bunların karşısında durabilecek güce ve yeteneğe sahipti.

Bir de hocası Ömer Lütfi Barkan, elini tutmuş çalışmalarını sürdürebileceği bir ortam sunmuştu.

Bizim insanımızın kıymeti bilinmez. Önce hırpalarlar, sonra başkaları onu övmeye başlayınca da kıymet vermeye kalkarlar. Mehmet Hoca'm daha iyilerini hak ediyordu. En azından daha iyi bir gelir, rüştünü ispatlayınca geliri de iyileşti! Son zamanlarda çok konuşma daveti alıyordu, yoruluyordu belki ama farklı kesimden insanlara hitap etmek hoşuna gidiyordu. Kendine ait bir evi, arabası olmadığı gibi ehliyeti de olmamıştı. Hayatı boyunca bunu bir gereklilik olarak görmedi.

Parayı algılayış ve hayatın içine dâhil etme noktasında Hoca'mla benzerliklerimiz vardı. Hayatım boyunca, parayı doğru kullanmam zaman aldı. Doktora tez sürecim devam ediyordu, kredi kartı borcum olduğunu öğrendiğinde üzülümüştü. Maaşım borcumu ödemeye yetiyordu ama taksitler aylarca sürecekti. 'Sen her ay eksiye düşeceksin ödemekte zorlanırsın bırak sana yardım edeyim', demişti. Gayet nazik bir dille, ısrar etti. Ben kabul etmedim, sonrasında bana çok kırıldı ve hatta küstü. Yardımını kabul ettim, doçent olduğunda ödersin demişti, ama olmadı.

Arşiv vesikalarında çözemediğim bir kelime olunca lexicona bakmalısın, derdi. Redhouse lexicon aldığı ilk hediye diyebilirim. Çok cömertti. Bana her zaman ve her durumda destek olmaya çalıştığını görebiliyordum ve yüce gönlünü de. Beni test ettiği zamanlar da oldu sanki. Mesela sorduğu matematik soruları, bilmece ve bulmacalar. Çok keyifliydi benim için. Tarih yazımı konusunda okumam için verdiği İngilizce kitaplar, hediye olarak aldığı çok sayıda kitap, kendi kitaplığı hep açıktı zaten ve bende kalan Gogol'un kitapları. Bulmaca kitapları hediye etti. Bunca çalışmaya rağmen bir de oturup bilmece, bulmaca çözüyordu. Gazete bulmacası değil yanlış anlaşılmasın, beyin jimnastiği yaptıran sorular bunlar.

Siyasi konularda o daha kapsayıcı ve birleştiriciyken, ben daha keskin hatlıydım. Bazen benimle dalga geçerci, sonra 'ben de bir zamanlar öyleydim ama değiştim', derdi. Çiçekleri çok seviyordu, ben de öyle. Her yaş gününde çiçek göndermeyi ihmal etmiyordum, çok hoşuna giderdi. Ona hediye almak istediğimde önceden bir keşif yapar, öyle alırdım. Ve aldığım hediyeyi mutlaka kullanırdı. İstanbul'da olduğum zamanlarda, elimin lezzetini beğendiği için de sevdiği yemekleri yapmaya çalışırdım. Pırasa ve kabak bizim evde salçalı

pişerdi. Ama ben ondan, farklı tarzda pişirmeyi öğrendim. Kabak yemeğinin tarifini Rum bir arkadaşından öğrendiğini söylemişti. Barbunya pişirmeyi ondan öğrendiğim gibi, onun sayesinde barbunya yemeye başladım. Evimde en çok yaptığım salata, onun kâselere eşit olarak doğradığı salatadır.

Onu iştahlı bir biçimde pasta yerken görmek çok hoşuma giderdi. Türk kahvesi eşliğinde yaptığımız sohbetler en ciddi olanlardı. Kadıköy ve Üsküdar çarşı ve pazarlarından birlikte çok alışveriş yaptık. Aldığımız şeyler mi, aslında yerken en keyif aldığı kahvaltı malzemeleriydi; zeytin, peynir, bal, ekme. Lüfer de almıştık, en sevdiği balık. Balkabağını seçmeyi de pişirmeyi de iyi bilirdi. Peynir kutularının kolay açılmayışından dert yanardı. Ve de genel olarak çoğu şeyi iyi yapamayışımızdan. Hangi millet neyi iyi yapar bilirdi ve bundan dolayı da kendi yaşamında oldukça seçiciydi.

Onun gibi olabilmek o kadar kıymetliydi ki; sevenleri, o cevherin ışıltısını da sevecenliğini de bir başkasıyla paylaşmaktan hoşlanmıyordu. Oysa Hoca'mın herkesle kurduğu iletişim doğal olarak kendine özgüydü. Mesela ben bir arkadaşıyla hiç tanışmadım, ama onu ne kadar çok sevdiğini anlayabiliyordum. Çünkü o kişi Mehmet Hoca'mı bilimsel açıdan anlayabildiği gibi, ruhen de ona dokunmayı başarmıştı. Ne zaman ondan bahsetse, Hoca'mın bu kalabalıklar arasında yalnız olmadığını hissederdim. Ve bunu bilmek beni mutlu ederdi.

2016 yılında trombon solisti olan yeğenim Seçkin'in davetlisi olarak Cemal Reşit Rey salonunda *Dudaktan Kalbe* operasını izledik, çok hoşuna gitmişti. Tiyatroya, sinemaya gidelim desem de giderdi. Keşke daha çok deseydim. En çok etkilendiği sinema filminin *Ayı* filmi olduğundan bahsetmişti. 1988 Fransız yapımı olan *Ayı* filmi, 35 yıl sonra dahi etkileyici, sürükleyici, belgesel tadında bir film. Annesini kaybeden yavru bir ayının doğa ile mücadelesi, yaralı bir ayıyla karşılaşma yakınlaşmaları. Filmin sonlarına doğru yaralı ayının avcıya yakın bir noktadan kükreyip öldürebilecekken öldürmemesi ve avcının da ayının arkasından silahı doğrultup öldürebilecekken öldürmemesi, en can alıcı sahneydi diyebilirim.

Pek bir şey yazmadım ama yazdıklarımı mutlaka ona okuturdum. Onun katkısı olmasa çoğu tamamlanamazdı değil, muhtevaya bile bürünemezdi. Doktora tezimin saygın bir yayınevinde basılmasını sağladı.

İstanbul'dan Ankara'ya düğününe geldi ve nikâh şahidim oldu, en mutlu anlarımdan biriydi. Eşimle de tanışıp sohbet ettiler. Hatta benim demografi tarihi çalışabileceğimden, bu alanın bakir olduğundan, eşim bilgisayar mühendisi

olduğu için de birlikte iyi şeyler çıkarabileceğimizden söz etmişti. Belki bir gün, neden olmasın!

İlk oğlumun 2019'da dünyaya gelmesi, pandemi dönemi ve yasakları ve ikinci oğluma hamileliğim nedeniyle Hoca'mla yakından görüşmemek de telefonda hep görüştük. Hatta hastanede yatarken aradım ve kısa bir konuşma yapabildik. Ama ne yazık ki o kötü haberi bir gece yarısı öğrendim. Keşke son zamanlarda yüz yüze görüşebilseydik bunu çok isterdim, ama elimden geldiğince yanına gitmeye çalıştım, arayıp sesini duydum, sesimi duyurdum.

Evet, hayatımın tam da içinde yaşamaya devam ediyor. Dosyalarımın bakarken notlarımın ve vesikalarımın üzerinde onun yazıları duruyor. Konuşmasındaki vurgu ve tonlamalar kulağımda bir ses, unutmamam gerekenleri hatırlatıp duruyorlar. Şimdi karşıma geçmiş hem bana gülümsüyor, hem de işaret parmağını kaldırmış ciddi bir şeyler anlatıyor. En can alıcı kısım ise yüzündeki o keskin kartal bakışı ve gözlerindeki parıltı.

Canım hocam, sizi çok seviyorum. Ruhunuz şad olsun, her yanınız güzel kokan çiçeklerle dolsun.

SEZAI KARAKOÇ'UN HATIRALARINDA MEHMET GENÇ

Mehmet Baş¹

Sezai Karakoç ve Mehmet Genç'in tanışması ta üniversite sıralarına dayanır. Burada başlayan dostlukları ömürlerinin sonuna kadar devam edecektir. Sezai Karakoç hatıralarında bu tanışma hikayesini şöyle anlatır.

“Mülkiye son sınıfının bu ilk yılında yeni arkadaşlarımız da geldi fakülteye. Mehmet Genç ve sınıf arkadaşları da diyebiliriz. Mehmet Genç ve arkadaşları, Nihal Atsız'ın etkisinde idiler. Milliyetçiliği ırkçılığa dayandıran akımın. Hatta M. Genç geldiği vakit saçını yandan ayırıyor ve hızlı hızlı, sertçe konuşuyordu. Başlangıçta tartışıyorduk bu konuları. Fakat kısa zamanda arkadaş olduk. N. Fazıl'ı birlikte ziyarete gittik. Felsefeye meraklı olduğundan hızlı bir ilerleme ve değişme gösterdi Genç. Tabii ki, yakınlığımız da çok ilerledi. Daha sonra klasik Batı müziğine de çok merak saran M. Genç, lisedeyken geçirdiği tüberkülozun da arttırdığı bir hassaslıkla dolu bir arkadaşımızdı. Hastalığın nüksetme korkusu içinde oldu hep uzun süre. Bu korku ya da baskı, hassasiyetini zaman zaman had safhaya çıkarmıştır, imtihanlarda artık takatinin kalmadığını söylediği zaman, onu zorlar, adeta iterek sokardım imtihan odasından içeri. Daha sonra İstanbul'a geldiğimizde yine, uzun yıllar birçok hâtıraların olduğu bir hayat ağı içinde buluşmuşuzdur. Türkiye iktisadını ihtisas alanı olarak seçen arkadaşımız, Osmanlıların sadece ekonomisini değil, tarihî-sosyolojik yapısını da incelemiştir. Bu konuda çok az sayıdaki bilim adamlarımızdan biri olmuştur. Bundan da öte, Osmanlı ruhunun, o ruhu meydana getiren İslâm ruh ve medeniyetinin eşsizliğinin bilincine ermiş ve bunu gönlüyle de hissetmiş, varoluşumuzun hikmeti gibi görmüştür dense mübalağa olmaz.

Mehmet, yaradılışı itibariyle lüksü ve harcamayı seven bir arkadaşımız. Şevket'se, tutumluluğuyla dikkati çekiyordu daha öğrencilik sıralarında. Bir gün kantinde Mehmet, gazoz ve bisküvi ile kahvaltı yaparken Şevket çıkageldi.

1 Uzman Sosyolog, Yazar ve Şair.

Bunu görünce, herkesin duyacağı bir sesle: “Mehmet Genç, sen nereden geldin?” dedi. O da: “Arhavi’den” diye cevap verdi. Bunun üzerine Şevket: “İyi vallahi. Sen kalk Arhavi’den gel, Haylayf bisküvisiyle sabah kahvaltısı yap.” demekten kendini alamadı.”

Sezai Karakoç’un bu satırlarda bir hakkı en iyi teslim eden bir insan olduğunu görüyoruz. Mehmet Genç Hoca’nın Türkiye iktisadı ve Osmanlı ekonomisi alanında yapmış olduğu çalışmalarla ilgili tespitleri gerçekten takdire şayandır. Mehmet Genç Hoca’nın tarihi sosyolojik yapıyı dahil ederek incelediği ve ortaya koyduğu iktisat nazariyesi o dönemin Marksist bakış açılarının çok üstünde bir noktayı yakalamış, yok sayılmış ve görmezden gelinen bir medeniyetin yankısı olmuştur. Hoca’nın bu nazariyeyi yıllarca arşiv odalarında çalışıp tarihi belgelerle ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Sezai Karakoç’un hatıralarında kendisinin iktisat ile ilgili çok geniş bir müktesebata sahip olduğunu görmekteyiz. Böylesine birikimli bir düşünürün Mehmet Genç Hoca’nın ortaya koyduğu tezi alkışlaması sadece bireysel dostluğun ve duygusal nedenlerin ötesinde hakikate olan saygıdan kaynaklanmamaktadır. Ömer Lütfi Barkan’ın çalıştığı konularla ilgili araştırmacılara bıraktığı ilmi mirası alıp daha ileri götüren Mehmet Genç, esasında, Osmanlı ekonomisi ile ilgili konuşulan ve henüz bilimsel temelleri ortaya konmayan tezleri bilimsel anlamda ortaya koyup büyük devlet olmanın iktisadi temellerinin neye dayandığını ispatlamıştır.

Hayatının her alanında vefayı kendisine şiar edinmiş Sezai Karakoç, Mehmet Genç ile olan dostluğunu bir ömür sürdürmüştür. Sezai Karakoç, Mehmet Genç ile sadece düşüncede yol arkadaşlığı yapmamış, hayatın diğer sahalarında da dostluğunu devam ettirmiştir. Ortada birlikte masa tenisi oynayacak kadar samimi bir dostluğun olduğunu söyleyebiliriz. Sezai Karakoç bunu şöyle anlatır.

“Bir gün, yeni bir icat gibi, Mülkiye gazinosuna “masa futbolu oyunu” geldi. Mehmet Genç’le birkaç kez bu oyunu oynamaktan kendimizi alamadık. Sonra buna kapılmanın kötülüğünü düşünerek irademe müracaat ettim ve o oyunu bir daha oynamadım.”

Sezai Karakoç bu dönemlerde “Pingpong masası” isimli bir şiir yazmıştır. Ülkü Tamer de anılarında Sezai Karakoç’un iyi bir pingpong oyuncusu olduğunu ifade eder.

Sezai Karakoç’un uzun yıllar devam ettiği Marmara Kırathanesi’nin müdavimlerinden birisi de Mehmet Genç’ti. Sezai Karakoç bunu şu satırlarla anlatır.

“Marmara Kiraathanesi’ne arkadaşlarımızdan Ziya’dan başka Kâmil (Öztürk) SBF’yi bitirdikten sonra İktisat Fakültesinde asistan olan Mehmet Genç, o zamanlar henüz öğrenci olan Mehmet Çavuşoğlu ve Erol Güngör gelirdi. Yine oraya devam edenlerden birçok arkadaşımız oldu. Cemal Hatiboğlu (Filozof Cemal), Hilmi Oflaz, Refik Demir ve Mehmet Levendoğlu (Yazıcıoğlu) ve daha birçok arkadaş. Giderek Marmara’da bizler, olaylar kızıştıkça, birbirimizle daha yakın bir arkadaşlık kurmuş olduk. Siyasi, toplumsal olaylar bizi birbirimize yaklaştırmıştı. İhtilâlden sonra bu daha da arttı.”

İstanbul’a geldiği zamanlar Mehmet Genç ile birlikte çeşitli ziyaretlere giderler, Sezai Karakoç arkadaşlarına yaptığı ziyaretleri şöyle anlatır.

“Güz gelip görev tamamlanınca Mardin’den İstanbul’a döndüm. O zaman Lâleli’de birkaç otel vardı. Sekbanlar Oteli, Gönül Ferah Oteli gibi. Gönül Ferah Oteli’nde kaldım. Mehmet Çavuşoğlu ve ailesi otelin karşısındaki bir evde oturuyordu. Bir kere de Mehmet Genç’le birlikte Çavuşoğlu’nun evine gitmişliğimiz oldu. Ama, arkadaşlarla, daha çok kahvede buluşma adetimiz vardı.”

Sezai Karakoç, Yenişehir’de ve Mudanya’da çalıştığı dönemlerde İstanbul’a geldiğinde Mehmet Genç’i ziyaret etmektedir. Nevzat Yalçıntaş, kendi hatıralarında Sezai Bey ile Mehmet Genç’ten bahsetmiş mi bilmiyorum. Sezai Karakoç, Mehmet Genç’in bir dönem Nevzat Yalçıntaş’la aynı evi paylaştığını aktarır. Bunu hatıralarında şöyle ifade eder.

“İstanbul’a geldiğimde doğruca Marmara Kahvesi’ne gidiyordum. Arkadaşları hep aynı yerde, aynı konuları konuşurken buluyordum. Sanki bin yıldan beri hep orada sohbetlerine devam ediyorlardı. Bazen geç vakit Mehmet Genç’i de görmeğe evine giderdim. Mehmet Genç, Elmadağ’da, Nevzat Yalçıntaş’la birlikte kalıyordu. Mehmet Genç’e uğradıktan sonra kiraathaneye dönerdim. Beyazıt’ta bir otelde kalırdım o gece. Pazartesi erkenden yine görev yerime dönerdim.”

Marmara Kiraathanesinin giderek yazı yazılmaz duruma gelmesi ile birlikte Sezai Karakoç Mehmet Genç’le birlikte Aksaray’da bir otelin salonuna gitmeye başlar. Mehmet Genç ve Erol Güngör ile birlikte geç vakitlere kadar burada çalışan Karakoç, zaman zaman sohbet yaptıklarını şu satırlarla ifade eder.

“Aksaray’da bir otelin salonu vardı. Son derece elverişliydi geceleri oturup çalışmamıza. Ben, Erol Güngör, Mehmet Genç, bazı geceler oraya gidiyor,

her birimiz bir masada çalışıyor, ara sıra bir araya gelip sohbet ediyorduk. O günler çok verimli geçiyordu. Her zaman bu imkânı bulamamışızdır. Marmara Kiraathanesi de giderek yazı yazılamaz bir duruma girmişti.”

Bir Dostluğun Portresi

Mehmet Genç Hoca, vefatından önce rahmetli Abdullah Işıklar Ağabey ve Ahmet Cihan Hoca'mla Sezai Karakoç'u ziyaret etmişlerdi. Her şeyin bir kül bulutu gibi dağıldığı zamanlarda böyle uzun soluklu bir dostluğu görmek gerçekten hayranlık uyandırıyor. Mehmet Genç ve Sezai Karakoç'u birbirine yaklaştıran metafizik temeller onların hayatın rüzgârları karşısında büyük bir unutuluşun içine savrulmalarına engel olmuştu. Mehmet Genç Hoca'nın insanüstü gayret göstererek yıllarca Osmanlı arşivlerinde çalışıp ekonomi sahasında medeniyetimizin büyüklüğünü ortaya koyması, Diriliş düşüncesini büyük bir medeniyet hamlesi olarak gören Sezai Karakoç'un teziyle örtüşmekteydi.

Mehmet Genç ve Sezai Karakoç'un dostluğu, ta üniversite sıralarında başlayan ve hayat boyu devam eden bir dostluktu. Bu iki şahıs birbirlerini fikri anlamda etkilemiş ve uzun soluklu bir dostluğu yaşam boyu sürdürmüşlerdir. Mehmet Genç'in fikir hayatının şekillenmesinde Sezai Karakoç'un etkili olduğunu söyleyebiliriz. Üniversite yıllarında koyu Türkçü olan Mehmet Genç'in İslami düşünceye yakınlaşması ve bu düşünceyi benimsemesinde Sezai Karakoç'un etkisi yadsınmaz.

Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin basit bir devlet olmadığını, her noktada en ince detaylarına kadar planlı ve programlı hareket ettiğini, Osmanlıların inşa ettikleri bu sistemden dolayı dünyanın en uzun ömürlü devletlerinden birisi olduğunu Mehmet Genç Hoca'nın makalelerini okuyunca anlayabiliyoruz.

Son tahlilde; İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü'nü yazan, şairliğinin ve düşünce adamlığının yanında maliye alanında ülkenin yetiştirdiği en büyük uzmanlardan birisi olan Sezai Karakoç'un, Mehmet Genç ile yollarının birleşmesi düşünce tarihimiz açısından önemlidir.

Sonuçta, ülkemizin yetiştirdiği bu iki değerli şahsiyet maddi varlıkları ile aramızdan ayrılışları bile ortaya bıraktıkları eserlerle yaşamaya devam etmektedirler. Allah ikisine de rahmet eylesin.

DOSTLARIN SON BULUŞMASI: MEHMET GENÇ, SEZAI KARAKOÇ VE ABDULLAH IŞIKLAR

Ahmet Cihan¹

Mehmet Genç, 1980'li yılların ikinci yarısında Osmanlı Devlet Arşivleri, Sultanahmet'teki yeni binasında hizmet vermeye başlayınca, Abdullah Işıklar Ağabey ve Sezai Karakoç Bey ile tanışıp bir araya gelmeme aracılık yapmıştı.

Doktora tez çalışmaları için arşivde belgeler üzerinde incelemeye başladığım dönemde önce mütevazı iş yerinde Abdullah Işıklar Ağabey'i tanıdım. Mehmet Genç Hoca'm, bir gün arşiv çıkışında, "Bizim Abdullah'a selam verelim, sonra aşağıya doğru yürüyerek ineriz" demişti. O ilk ziyarette tanıştırmıştı Işıklar Ağabey'i.

Aradan belirli bir süre geçtikten sonra yine bir gün mütevazı dükkânda Abdullah Işıklar Ağabey'i ziyaret etmiştik. Kısa bir sohbetten sonra bir bardak çay içip ayrılacağımız zaman, Mehmet Genç Hoca'm, işletme sahibinin koltuğunda oturduğu yerden ayağa kalktıktan sonra Abdullah Ağabey'i dükkânın bir bez perdeyle ayrılan arka tarafına davet etmişti. Bunun özel bir görüşme olduğunu düşünüyordum ancak mahiyeti hakkında bir bilgim yoktu o zaman.

Daha sonraki ziyaretlerimizde, Mehmet Genç Hoca'mın iş yerindeki bez perde arkasında daha önceden almış olduğu borç parayı ödemeye çalıştığında Abdullah Ağabey, alacağı olduğunu reddeder ve asla kabul etmezdi. Buna rağmen Genç Hoca'm, perde arkasında ısrarcı olur ve ödemeyi yapardı. Kimi zaman ise, Işıklar Ağabey'den borç aldığına tanıklık ediyordum Hoca'mın. Her iki durumda da, nezaket en üst seviyede idi. Para alışverişi mutlaka bir zarf içinde yapılırdı.

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Bu ziyaretlerin birinde, Sezai Bey'le de yüz yüze görüşme imkânı bulmuştum. Abdullah Işıklar Ağabey, Sezai Bey ile Marmara Kiraathanesi'nde tanışmış, daha sonra Sezai Bey'in Ankara'dan mektupla göndermiş olduğu yazıları kendisinin Kadırga'da çıkardığı Fetih gazetesinde yayımlamış ve böylece onu daha yakından tanışmıştır. Ancak, Işıklar, aslında Karakoç'u çok önceden tanımıştır, hem de yazılarından. Malatya'nın küçük bir ilçesi olan Arapkir'de küçük yaşlarda iken Büyük Doğu'yu düzenli olarak okumaya çalışır, öyle ki bir sonraki sayının gelmesini ipele çeker.

Abdullah Işıklar Ağabey, çalışma hayatına, İstanbul'da yükseköğrenimini İktisat Fakültesine bağlı gazetecilik okulunda sürdürürken önce Büyük Doğu'da adliye ve polis muhabiri olarak başlar. Ardından Yeni Sabah gazetesinde benzer bir kadroda muhabir olarak çalışmayı sürdürür. Yeni Sabah'tan ayrıldıktan sonra, İstanbul'da muhafazakâr kitleye hitap etmek üzere Fetih adıyla haftalık bir gazete çıkarır. Bu gazetede, Sezai Bey'in göndermiş olduğu çok sayıda yazıyı yayımlar. Ancak Sezai Bey'in el yazısı olan bu yazılarının hiç birini muhafaza etmemiş Abdullah Ağabey. Fetih gazetesini 1960 ihtilaline kadar yayımlamayı sürdürür.

Abdullah Işıklar Ağabey, 1960 darbesinden sonra, Çorlulu Ali Paşa medresesi karşısında yer alan, o tarihte henüz yeni inşa edilen Kığılı Pasajı girişinde küçük bir dükkân kiralayarak kitap, kâğıt, ip satarak ticarete atılır. Abdullah Ağabey, dükkânın vitrine koyduğu Kazım Karabekir'in "Hatıralar" isimli bir kitabı ilgi görünce, Sami Arslan isimli bir gencin hazırlamış olduğu vaaz ve nasihat metnini "Karanlık Gecenin Nurlu Sabahı" adıyla kitaplaştırıp basar. Bu, kendisinin bastığı ilk kitap olur. Daha sonra, Hüseyin Cahit Yalçın çevirisiyle Hitler'in 'Kavgam' kitabını basarlar ve piyasada tanınırlar. Böylece dini yayın piyasası ve kitapçılar arasında tanınır hale gelir.

Yayıncılık faaliyeti öne çıkınca, Abdullah Işıklar Ağabey, Kığılı Pasajındaki iş yerinden ayrılarak Cağaloğlu'na yerleşir ve yaşlanıp ticari işini sonlandırdığı vakte kadar burada faaliyet gösterir.

Sezai Bey parti kurunca, daha bir pekişir arkadaşlıkları; Abdullah Ağabey doğum yeri olan Adıyaman'da Diriliş Partisi'nden milletvekili adayı olmuştur.

Diğer yandan Mehmet Genç Hoca'm, Sezai Bey'in parti kurup siyasi faaliyet yapmasını onun tabiatına aykırı bulduğunu söylerdi hep. Ona göre, "Siyaset, Türkiye'de çok kırıcı, yıpratıcı ve yaralayıcıdır ve hatta belden aşağı vurucu-

dur, imha edicidir. Sezai Bey'in böyle bir ortamda var olması mümkün değildir, yanlış bir teşebbüstür, doğru bir tercih olmamıştır. Onunki hayali ve ütöpik bir düşüncedir. Dolayısıyla Sezai Bey'in siyaset içinde yer alması onun düşünce ve edebiyat alanındaki çalışmasına ket vurmuştur.”

***

Arşiv Kâğıthane'ye taşındıktan sonra, Sezai Bey, Işıklar ve Genç Hoca'mın sık görüşmeleri güçleşmişti. Sezai Bey, yıllarca faaliyet gösterdiği Çağaloğlu Üretmen Han'daki iş yerinden ayrılıp Fındıkzade'de bir sokak içindeki küçük bir dairede yayıncılık faaliyetine başlayınca, üçlünün bir araya gelip görüşmesi daha bir zorlaşmıştır. Sezai Bey'in yeni iş yeri, Aksaray-Fındıkzade arasında, Diriliş Partisi'nin İstanbul İl teşkilatının bulunduğu binaya oldukça yakın bir yerde idi.

2018 yılında, Ramazan Bayramı'ndan bir süre geçmişti. Mehmet Genç Hoca'm, bir gün, “Ahmet, uzun yıllar oldu Sezai'yi görmedim. Bir gün ziyaretine gidebilsek iyi olur!” demişti. Hocamın teklifi üzerine, Abdullah Işıklar Ağabey vasıtasıyla Sezai Bey ile temasa geçerek ziyaretin Kurban Bayramı'nda (21-24 Ağustos 2018) yapılmasına karar verilmişti.

Bayramın üçüncü veya dördüncü günü Mehmet Genç Hoca'm ile Beşiktaş'a geçtik, orada Abdullah Işıklar Ağabey'i alıp Fındıkzade'ye gitmiştik. Aracımızı yayınevinin bulunduğu sokağa yakın bir noktaya bıraktıktan sonra, Mehmet Hoca'm, “Elimiz boş gitmeyelim!” dedi ve hediye olarak bir şeyler almak üzere açık iş yeri aramaya başladık. Çevredeki açık manavlardan birinden muz ve üzüm satın aldık. Tabii her zaman olduğu gibi parayı Mehmet Genç Hoca'm ödedi.

İş yerine vardığımızda, Sezai Bey birkaç yakın mesai arkadaşı ile bizleri bekliyormuş. Hal hatırdan sonra, eski günlere dair uzun bir sohbete başladılar aralarında.

Sezai Bey, o akşam, yanındakilere hitaben, akşam ikramı olarak, “Kurban etinden kalan kavurmadan bir miktar hazırlayın!” diye söylemişti. Yemek hazırlandığında saat 23:00'ü geçmişti; masa üzerine bırakılan tabaklardaki kavurmadan ekmek arası yaparak sohbet eşliğinde tükettik hep birlikte. Bu arada, Karakoç Bey ve Mehmet Genç Hoca'm sohbeti sürdürdüler. Sezai Bey'in ofisinden ayrılırken saat gecenin biri civarında idi. Ziyaret esnasında, bir sonraki

buluşmanın Anadolu yakasında Mehmet Genç Hoca'nın ev sahipliğinde yapılmasında mutabık kalınmıştı. Ancak bayram ziyareti için bir arada olduğu son görüşme oldu. Yeniden buluşmak üzere birkaç defa teklif ve davet yapılmış olmasına rağmen, Sezai Bey'in yanındaki arkadaşlardan olumlu bir geri dönüş olmamıştı, sürekli meşguliyet ve zaman olmadığından söz edilmişti.

***

Abdullah Işıklar Ağabey, her ikisini de aralıklarla telefonla arardı. Hal hatır sorar, ihtiyaçları olup olmadığına dair bilgi alırdı. Işıklar Ağabey, Sezai Bey'i, partideki ofisinde ve iş yerinde ziyaret etmeyi de ihmal etmezdi yaşına rağmen.

Mehmet Genç Hoca'm, 2019 yılında hastalanıp ardından çalıştığı kurumun kapanması tartışmaları medyada haber konusu olduğu bir dönemde, Abdullah Ağabey telefonla arayıp, "Ahmet Ağabey bir araya gelip görüşebilir miyiz?" dedi.

Buluşma noktası olarak, Küçüksu Deresi'nin denizle buluştuğu alanda zaman zaman bir araya gelip sohbet ettiğimiz bir yeri önermişti. Burası, vakıflar arazisi üzerine prefabrik olarak kurulmuş küçük bir işletme olup çevresi ağaçlıklı bir alandı. Çevredeki ağaç varlığı ve mekânın ferah olması nedeniyle Abdullah Ağabey, Beşiktaş'tan buraya kadar gelmeyi göze alabiliyordu o yaşına rağmen. Her buluşmamızda akşam vakti dönüş saati yaklaştığında, Üsküdar Balıkçı Çarşısında her zaman sipariş verdiği bir zata arar, siparişini verirdi. Geleceği saati de bildirirdi. Ayrıca hazırlanan ürünleri taşımaya için de Kadir isminde bir erkek yardımcısını arayıp saat kaçta Üsküdar'da olması gerektiğini haber verirdi.

Küçüksu'da bir araya gelip karşılıklı hal hatır sorduktan sonra, vakit öğleden sonra olduğundan, atıştırmalık bir şeyler aldık ve ardından Abdullah Ağabey, közde iki fincan kahve hazırlamalarını rica etti. Sanırım, bir şeyler ifade etmek istiyordu ve onu nasıl ifade edeceği konusunda biraz mütereddit idi.

Kahvelerimiz geldikten sonra, birkaç yudum alıp, masanın üzerine doğru eğilim, bana hitaben, "Ahmet Ağabey, sana bir şey söyleyeceğim. Lütfen, bana kızma! Üzerime düşen bir vazife varsa söyle, her ne ise onu yapmaya hazırım!" deyince, şaşırmıştım bir anda.

Biraz bekledim, nasıl cevap vereceğimi düşünürken o yüzüme daha ciddi bakmaya başlayarak, "Biliyorum Mehmet Hoca'm hasta, üzülmesini istemem hiç.

İhtiyacı her ne ise ölünceye kadar her ay üzerime düşen vazifemi yapmaya hazırım!” dedi.

Ben bu sırada, bir hayli duygulanmıştım, bir fani olarak onun bütün bir müktesebatıyla vefat edip toprağa karışacak olmasını hayal ediyor ve hüzünlüyordum. Sonra, başımı kaldırıp, Abdullah Ağabey’in yüzüne doğru baktım, ardından, “Mehmet Hoca’mın bir miktar tasarrufu olduğunu” söylemeye çalıştım. Ancak o aynı şeyleri şu cümlelerle tekrar etti. “Yaşamayı için neye ihtiyacı varsa, Hoca’mız hayatını ne kadarla idare ettirebilirse onu karşılamak benim vazifem, onu her ay tedarik etmeye hazırım! Mehmet Ağabey, buna layık bir insan oldu her zaman. O ilimle meşgul oldu, maişeti hiç düşünmedi. Şimdi o vazife bize ait!”

Abdullah Ağabey’e teşekkür ettim o güzel tavrı nedeniyle. Bir durum olduğunda kendisine mutlaka haber vereceğimi söyledim. O günkü buluşmamızda.

Abdullah Ağabey, Covid 19 salgını döneminde, 29 Eylül 2020’de, bir gece anızın rahatsızlandı ve ertesi sabah bol yağmurlu ve fırtınalı bir günde toprağa düştü. Mehmet Genç Hoca’m, haberi gazetede okuduktan sonra, bir hafta sonra beni aradı, “Haberin oldu mu yahu Ahmet? Bizim Abdullah vefat etmiş! Allah rahmet eylesin!” dedi.

Telefonda konuşurken uzun uzun anlattım Abdullah Ağabey ile son günlerindeki karşılıklı sohbetlerimizi. Küçüksu’daki buluşmalarımızı aktardım. O da, Barkan’ın yanında asistan olduğu ilk yıllara kadar uzanan ve Işıklar Ağabey’den dinlediğim ortak anılarından bazılarını paylaştı benimle. Konuşmamızın bir yerinde, “Abdullah Ağabey, Sezai Bey’le sizi bir kez daha bir araya getirmeyi çok istiyordu ama başarılı olamadı” dedim. Mehmet Genç Hoca’m, esprili bir dille, “Elbette buluşturur bir gün!” dedi.

Abdullah Işıklar Ağabey, dışarıdan bakanlara her nasıl görünürse görünsün, o ilim yolunda olanlara hayranlığını çeşitli şekillerde izhar eden bir “Hak” âşığı, vefalı bir dost idi. Sürekli olarak, “Sus ki rahat edesin; her insan kaderini yaşar” sözünü tekrar ederdi.

Abdullah Ağabey’in vefatından sonra, aradan uzun bir süre geçmemişi ki 18 Mart 2021’de Mehmet Genç Hoca’m, hayata gözlerini yummadan önce hastalıkla mücadele ettiği günlerinde bile, bir ömür peşinden koştuğu arşiv belgelerini okumaya gayret ediyordu. Çalışma ve merak, sevgi ve aşk onun

hayatından ölünceye kadar tebellür eden belli başlı kavramlardı O, bir ömür, ilim, hakikat peşinde koşturdu, öğrenmek için gayret etti.

Üç dost arasında bu dünyaya en son veda eden Sezai Karakoç olmuştu. O da 16 Kasım 2021’de vefat ettiğinde, Fatih Camii haziresinde bulunan Mehmet Genç’e uzak olmayan bir alanda, Şehzadebaşı Camii haziresine kalabalık bir cemaatin katılımıyla ebedi âleme uğurlandı.

Onlar arasındaki samimiyeti, uhuvveti, muhabbeti ölçmek ne mümkün. Her üçü de bu dünyada ayrıksı insanlar olarak yaşadılar, aniden göçüp gittiler, ama geride hoş bir seda bıraktılar. Rahmet ola her üçüne de.

MÂRİFET-İLTİFAT

Mustafa Çiçekler¹

Türkiye Bilimler Akademisinin 2015 yılı Sosyal ve Beşerî Bilimler Akademi Ödülü sahibi olan, ardından 2019 yılında Akademinin Şeref Üyesi seçilen Mehmet Genç Hoca, doktora tezini hocası Ömer Lütfi Barkan nezaretinde hazırlamaya başlamış ancak onun vefatı üzerine tezini teslim edip savunamamış. Hâliyle hazırladığı hâlde savun/a/madığı çalışması kendisine akademik bir unvan sağlamamıştır. Ancak o, ilmî çalışmalarını devam ettirmekten ve genç akademisyenlere rehberlik etmekten bir an bile geri durmamıştır. Bizat danışmanlık yaptığı tez öğrencilerinin yanında her bir probleme çözümler sunduğu sohbet meclislerinde bulunanlar da dolaylı olarak Genç Hoca'nın talebesi olmuş ve onun yol göstericiliğinde çalışmalarını tamamlamışlardır. Önceleri belli bir çevrede mahdut sayıda akademi mensuplarıncı tanınan Hoca'nın farklı kurumlarda verdiği seminerler, düzenli olarak katıldığı televizyon programları kendisini daha bilinir kılmıştır.

Bu satırların yazarı Hoca'nın talebesi olmamış, düzenli olarak derslerine katılmamıştır. Kemal çağı denilebilecek yaşta iken Hoca ile tanışmak, sınırlı sayıda da olsa meclislerinde bulunmak; özellikle "ilmine ve irfanına kefil olduğu" kıymetli öğrencisi değerli dostum Ahmet Cihan ile onun hayatına, ilim adamlığına, münevverliğine, dertlerine, sevinçlerine, ideallerine dair her daim konuşuyor olmak, bir hocadan alınabilecek örnekliği kazanmamda hissesi olmuştur diye düşünürüm. Uzun yıllar önce son derece önemseydiği ve ilmî bir neşrinin yapılmasını vazife olarak verdiği Keçecizâde İzzet Molla'nın "Lâyihâ Sûretinde Bir Müzekkere" adlı eserini Ahmet Cihan Hoca ile birlikte yayına hazırladığımızda, kendisi de takdim yazısı yazmayı vadedmiş, buna hazırlık olmak üzere hayli kitap ve belge okumaya başlamıştı. Ancak bu yazıya Hoca'nın ömrü vefa etmedi; bizler vefasızlık etmemek için, kendisinin de şeref üyesi olduğu Türkiye Bilimler Akademisi'nin Türk İslâm Bilim Kültür Mirası serisinde çıkan kitabı,

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi; TÜBA aslı üyesi.

“Hac Yolunda Bir Karınca, Mehmet Genç Hoca’mızın Aziz Hatırasına karınca kararınca” başlığı ile ona ithaf ettik.

Hayatta iken “Marifet iltifata tabidir.” kelâm-ı kibârının iltifatına da iltifat etmese de Genç Hoca, kadirbilir bu Devlet ve kıymet bilir bu toplum tarafından takdir edilmiş, kadr ü kıymeti bilinmiştir. Bu meyanda:

Fahrî Doktora Unvanları ve Ödülleri

Akademik dünyada doktorasını savunup doktor payesini almamış olsa da uzun yıllar ders verdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde kendisine doktora şeref unvanı verilmiştir (1996).

Mensubu bulunduğum İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünün önerisi ve Üniversite Senatosunun kararı ile Mehmet Genç Hoca’mıza şeref/fahrî doktora unvanı verilmiş, belgesi dönemin rektörü M. İhsan Karaman tarafından takdim edilmişti (05.10.2015). Mehmet Genç Hoca’nın kıymetli bir konuşmasını burada da dinleme fırsatımız olmuştur. Yâdi hoş olsun.

Müteakip yıllarda, kendisi İstanbul Şehir Üniversitesinde iken Ahmet Cihan Hoca’nın daveti ile İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün doktora programında bir dönem “Göç Sosyolojisi” başlıklı seminer dersini vermişti. Kayıt altına alınan bu dersler, Ahmet Cihan Hoca tarafından çözümlenerek yayın haline getirilecektir.

Diğer yandan, 2013 yılı Uluslararası Halil İnalçık Tarih Ödülü Mehmet Genç Hoca’ya verilmiştir (Erol Özvar ile birlikte).

“Sosyal Bilimler Tarih alanında” Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Fahri Kasırga, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Doç. Dr. İbrahim Kalın, Cumhurbaşkanlığı Basın Başkanlığı Lütfullah Göktaş, Cumhurbaşkanlığı Danışmanı H. Hümeysra Şahin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı Prof. Dr. Ahmet Haluk Dursun, Yunus Emre Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Hayati Develi ile Yazar Alev Alatlî’den oluşan Değerlendirme Kurulu’nun önerisi üzerine 2015 yılı Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü,

“Milletlerin hayatında tarih yapımı kadar tarih yazımının da önemini fark ederek bu doğrultuda saygıdeğer çalışmalar yürütmesi, bir kayıt medeniyeti olan Osmanlının toplumsal ve iktisadi hayatını belgelerin diliyle ifade etmesi, tarih araştırmalarında usûl ve arşive verdiği önemle haleflerinin ufkunu genişletmesi, çığır açan nitelikli eserleri nedeniyle”

Sosyal Bilimler ve Tarih alanında Mehmet Genç'e tevdi edilmiştir. Bu ödül, 09.12.2015 tarihinde, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde gerçekleştirilen törende Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından takdim edilmiştir.

2015 yılı TÜBA Sosyal ve Beşerî Bilimler Akademi Ödülü

Türkiye Bilimler Akademisinin Uluslararası Akademi Ödülü, Sosyal ve Beşerî Bilimler kategorisinde TÜBA aslı üyesi Mustafa Çiçekler tarafından aday gösterilen Mehmet Genç'e verilmiştir. Mehmet Genç, bu ödüle,

“Geliştirdiği yöntem ve bakış açıları (iaşecilik, gelenekçilik ve fiskalizm üçlemesi) ve yaptığı keşif ve izahlar (iltizam, malikâne, esham, yed-i vâhid) ile Osmanlı iktisat tarihinin ve sisteminin anlaşılmasına yaptığı katkılar”

nedeniyle layık görülmüştür. Mehmet Genç Hoca'ya ödülü, 14 Aralık 2015 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlenen törende Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından tevdi edilmiştir. Bu ödülün takdiminden bir gün önce, 13 Aralık 2015 tarihli Genel Kurul toplantısında Genel Kurul Konferansı kapsamında Mehmet Genç Hoca “Klâsik Osmanlı İktisadî Sistemi ve Kapitalist Büyüme Meselesi” konulu bir konferans vermiştir.

Türkiye Bilimler Akademisi Şeref Üyeliği

Mehmet Genç Hoca'nın Türkiye Bilimler Akademisi şeref üyeliğine adaylığı, Türkiye Bilimler Akademisi'nin kuruluşuna ilişkin 4 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 569. Maddesine istinaden, 10.12.2019 tarihli bir yazı ile Tüba aslı üyesi Ahmet Nuri Yurdusev'in önerisi, aslı üyeler Mustafa Çiçekler ve Ahmet Tabakoğlu'nun destekleriyle Akademi Başkanlığına iletilmiştir.

Mehmet Genç Hocanın Türkiye Bilimler Akademisi şeref üyeliğine önerilmesi ile ilgili gerekçe şu şekilde sunulmuştur:

“Mehmet Genç, Osmanlı iktisat tarihine yaptığı katkılardan dolayı göz ardı edilemeyecek bir isimdir. Mehmet Genç’in katkıları, hem metodolojik hem de bulgular alanında geçerlidir. Yaptığı tüm çalışmaları ve bilimsel çabaları, ulusal ve uluslararası Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarını etkilemiştir.

Mehmet Genç’in katkılarını üç ana başlık altında toplamak mümkündür. İlki metodoloji konusunda getirdiği, genelde Osmanlı tarihi, özelde Osmanlı iktisat tarihine farklı bir çerçevede bakılması gerektiği fikrini de ihtiva eden katkılarıdır. İkinci grup katkıları uzun yıllar Osmanlı Arşivinde çalışmaları sırasında elde ettiği bulgularla sağladığı katkılarıdır. Bunlar da kendi içinde teknik katkılar ve sistemin işleyişine ilişkin teorik ve genel katkılar olarak ikiye ayrılır. Üçüncü katkılar ise çalışma hayatı boyunca kurduğu modellerle de yakından ilişkili olan ve Osmanlı tarihinin ve ekonomisinin temel problematiklerini oluşturan büyük sorular üzerine geliştirdiği düşünceler ve kaleme aldığı makalelerinden oluşmaktadır.

İktisat tarihi yöntemi konusunda Mehmet Genç’in getirdiği katkıların başında, Osmanlı iktisat tarihinin nasıl yazılması gerektiği konusunda geliştirdiği öneriler yer alır. Mehmet Genç, Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarının bir ayağının iktisat teorisi içinde olması gerektiğine, diğer bir deyişle iktisat teorisi araçlarının tarihe uyarlanması gerektiğini, diğer ayağının da tarih bilimi içinde olması gerektiğini ortaya koyar. Böylece iktisat teorisi ve tarih arasında kalan ve her ikisinden de baskı gören iktisat tarihine yaşayabileceği bir alan açar. Ayrıca anlatı tarihçiliğinin açıklamalarının nedenleri ve sonuçları arasındaki bağı kurmada yaşadığı güçlükleri aşmak için analiz tarihçiliğine yönelerek, bu sayede toplumu bütüncül bir organizma olarak ele alıp, tüm tarihi sosyal olayların karşılıklı olarak birbirleri ile bağlantılı ve etkileşim içinde olduklarını ortaya koyar. Kısacası Mehmet Genç, Osmanlı iktisadi sistemi konusunda Osmanlıların kapitalist bir bakış açısına sahip olmadığını; ekonominin insan faaliyetlerinin sadece bir kısmını oluşturduğunu; bu nedenle de iktisadi analizin toplumsal dinamiklerin tamamının incelenmeden mümkün olmadığını ortaya koyar.

Yöntem konusunda diğer bir önemli katkısı, Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarında iktisat teorisi, tarih, ekonometri ve matematiği kullanarak, analiz tarihçiliğine öncü olmasıdır. Mehmet Genç için bir olayın nasıl olduğundan daha çok, neden olduğu önem taşır. Gelişmeler, etkiler, süreçler ve değişimler onun çalışmalarının merkezinde yer alan temel problematiktir.

Mehmet Genç'in Türk iktisat tarihine yaptığı ikinci grup katkının ilk ayağını oluşturan teknik bulgulardan oluşan katkılardır. Bunlar iltizam, malikâne, esham ve Osmanlı sanayi, ticaret ve kalkınma gibi konular üzerinde toplanmıştır.

İkinci grup katkılarının ikinci ayağı, sistemin işleyişine ilişkin soyut/teorik katkılardır. Bu grupta yer alan çalışmalarından "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş" adlı makalesinde 18. yüzyıl örneğinden hareketle tüm Osmanlı tarihine genelleştirilebilecek Osmanlı ekonomisi ve savaşlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak suretiyle, Osmanlı ekonomisinin çok erken tarihlerden itibaren giderek gerilediği fikrini çürütmüş; ekonomideki sektörlerin ve kurumların kendi ritimlerine sahip olduğunu ve çöküş paradigmasının tüm Osmanlı ekonomisine indirgenerek genelleştiremeyeceğini ispatlamış; savaşın maliyetleri, etkileri ve iktisadi politikalarda meydana getirdiği değişiklikleri ortaya koymuştur.

İkinci grubun diğer ayağındaki bir başka bulgu, Osmanlı ekonomik sisteminin robot resmini çizdiği teorik modeldir. Bu model gerçekten Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Bu model ile o güne kadar çözümsüz gibi duran ve araştırmacıların kafasını karıştıran, değişik alanlardaki pek çok problematik çözüme kavuşmuştur. Bu model ile ilk defa iki önemli unsur; Osmanlı zihninin ekonomiyi nasıl algıladığı ve sistemin kendi içindeki senkronik yapısını ortaya çıkarmıştır. Osmanlıların ekonomi algısını; iaşecilik, gelenekçilik ve fiskalizm üçlemesi ile tanımlayan tez oldukça orijinaldir.

Mehmet Genç'in üçüncü grup katkıları ise birbiri ile zaman ilişkisi olamayan bir dizi oluşturur. Kendisinin mucizevi olarak tanım-

ladığı Osmanlının yükseliş ve gerileyişi ile ilgili gelişmelerde gerilemenin yükselişten daha başarılı olduğunu, esas araştırılması gereken konunun bu olduğunu anlatan makalesi ile Osmanlının kurmuş olduğu sosyal ve ekonomik düzenin etkinliği ve mükemmelliği ile kusursuz işletilmesi olarak orta koymuştur. Bu grup katkının bir diğer ayağı ise Osmanlı tarihini dönemlendirme çalışmasıdır. Genç, bu çalışmasıyla Osmanlı tarihinin klasik dönemlendirme dışında genişleme ve daralma dönemi olarak iki ana devrede incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İlaveten, Mehmet Genç, Osmanlı sanayisi, ticareti, iç gümrük rejimi, esnaf teşkilatı, mukataa sistemi, tekstil ticareti, kahve ve Osmanlı ekonomisindeki yeri, başkent İstanbul, İstanbul'un fethi ve ekonomik sonuçları, Osmanlı sanayisinde dönüşüm ve diğer çalışmalarında Osmanlı tarihiyle ilgili temel noktalarda pek çok problemi çözmüş, birçok tali açıklamalara imza atmıştır.”

Türkiye Bilimler Akademisinin 29 Aralık 2019 tarihinde yapılan Genel Kurul Toplantısında Mehmet Genç Hoca Akademinin Şeref üyesi seçilmiştir.

Mehmet Genç Hoca'nın Akademi Şeref Üyesi seçilmesinin ardından kendisini arayarak selâm ve hal hatırdan sonra, “Üstadım, Türkiye Bilimler Akademisi zât-ı âlînin ile şeref buldu.” demem üzerine, “Estağfurullah Efendim; bizler şerefyâb olduk.” karşılığını vermesini hoş bir anı olarak hatırlıyorum.

Eskilerin, “İnne âsârenâ tedüllü aleynâ, fenzurû ba'denâ ile'l-âsâr (Yaptıklarımız, eserlerimiz bizi anlatır. Bizden sonra yaptıklarımıza ve geride bıraktıklarımıza bakınız.)” mazmununca, bu gelimli gidimli dünyadan göçen Hoca'mızın bıraktığı eserlerine bakıp onu anmak ve hayırla yâd etmek bizlere düşen vazifedir. Allah Rahmet eylesin.

MEHMET GENÇ HOCA'NIN HASTALIK VE HEKİMİNE YAKLAŞIMI

Dr. Hacı Mehmet Bozkurt¹

Bir gün saygıdeğer bir arkadaşım beni arayarak çok saygı duyduğu birisini muayene edip edemeyeceğimi sormuştu. Aslında hastanede yöneticilik görevinde bulunduğumdan dolayı hastaları muayene edip teşhis ve tedavi hizmetleri gibi görevlerim bulunmamakta idi. Arkadaşıma buyursunlar gelsinler diye cevap vermiştim. Ertesi gün Mehmet Hoca'm beraberinde iki akademisyen öğrencisi de birlikte odama teşrif ettiler. Gelen kişilerin akademisyen ve yönetici olduklarını tanışma faslında öğrenmiştim. Mehmet Hoca tanışma faslından sonra ülkemizin sağlık sorunları ve çözümleri konusunda bana sorular soruyor ben ise bildiğim kadarı ile sorunları aktarmaya çalışıyordum. O benim konuşmamı dikkatle dinliyor bazen katkıda bulunmak için ilavelerde bulunuyordu. Bu konuşmaların karşdakini daha iyi tanıma ve iltifat konuşmaları olduğunun farkında idim.

Tanışma faslından sonra Mehmet Hoca asıl konuya girerek teker teker seçtiği kelimeler ile rahatsızlığının başlangıcını sürecini ve son durumunu kolay anlaşılacak bir mantık silsilesi ile en ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı.

Mehmet Hoca'nın rahatsızlığı yaşının gereği cildinin kuruyup kaşıntıya yol açması ve kaşınması sonucu ortaya çıkmış bir deri hastalığı olan xerotik dermatit idi. Her ne kadar az bilinen tıbbi terimler kullanmasam da Mehmet Hoca "xerotik dermatit" konusunda bana ayrıntıya incek şekilde sorular soruyordu. Verdiğim cevapları çok dikkatlice dinliyor anlamaya çalışıyor anladığını tekrarlayarak bana teyit ettiriyordu. Mehmet Hoca bana ikinci defa anlatma gereksinimi hissettirmemişti.

---

1 Deri ve Zührevi Hastalıkları Uzmanı

Mehmet Hoca'nın hastalığına yaklaşımı ise diğer hastalara pek benzemiyordu. Diğer hastalar hastalığının ciddi bir durum olup olmadığını öğrenmek isterler. Bunun için de doktorlarından her türlü tetkikin yapılmasını beklerlerdi. Çoğu kişi teşhis için doktorun bilgisini yeterli bulmazlardı. Mehmet Hoca'nın böyle bir endişesi bulunmamakta idi. O doktorundan kendisinin yaşam kalitesini azaltan (akademik çalışmalarını etkileyen) şikâyetlerinin geçirmesinden başka bir şey beklemiyordu.

Mehmet Hoca'nın şikâyetlerini azaltacak içinde deri nemlendiricisi de içeren bir reçete yazmıştım. İlaçlarını nasıl kullanacağını da tarif ederek kontrole çağırıştım. O yine beni çok dikkatlice dinleyerek tedavi konusunda anladıklarını bana teyit ettirdi. Hoca'mız kontrollerine düzenli bir şekilde gelerek tedavinin sonuçlarını özenli bir şekilde anlatıp teşekkürlerini ifade ederdi.

Mehmet Hoca'nın İstanbul'daki birçok tıp fakültesinin akademisyenlerine ulaşma imkânı var iken bir uzman doktor olarak bana tedaviye gelmesi onun kurum ve unvandan daha çok kişi ve güvene önem verdiğini göstermektedir.

Bir hekim olarak Mehmet Genç Hoca'yı tanıyıp sohbet etme imkânı bulduğum için çok mutluyum. Allah rahmet etsin. Taksiratını affetsin.

EN BİLGE HASTAMA

Asiye Kanbay¹

Hekim olmanın en güzel yanlarından birisi de yüzlerce binlerce insanı yakından tanıma fırsatınızın olmasıdır. Tanıştığınız insanı zamanla çok iyi tanırsanız bazen ömürlük bir dost edinebilirsiniz. 2017 yılının mayıs ayında bir idari vazife sırasında Mehmet Hoca'mla tanıştım. Bir yakınması nedeniyle muayene etmem ve değerlendirmem rica edilmişti. Öğrencilerimize mesleğimizin inceliklerini anlatırken bunca teknolojik gelişmelere rağmen her zaman fizik muayenenin en güzel ve doğruluğu en yüksek tanı yöntemlerinin başında geldiğini söyleriz. Hastanızın kapıdan içeriye girmesi, ses tonu, oturması, konuşması ve hareketleri durumu hakkında ilk ipuçlarını yansıtır, hastalığını doğru teşhis etmenize önemli katkılarda bulunur. Dolayısıyla hastanızın hal ve hareketlerini çok iyi gözlemlersiniz. Mehmet Hoca'mı ilk gördüğümde naifliği ve Türkçesinin zarafetinden çok etkilenmiştim. Bir akşam vakti olması, bana o saatlerde zahmet vereceği endişesiyle seçtiği kelimeler, hali, tavırları tüm yorgunluğumu almış, hayatımda bana en değer vereceğim insanlardan birisini tanımama sebep olmuştu. O güne kadar Mehmet Genç kimdir, neden çok kıymetlidir, Türk tarihinde neden bu kadar büyük öneme sahiptir, tabii ki kendisini daha önceden hiç tanımadığım için en ufak bir bilgiye sahip değildim. Muayene ve değerlendirmem bittikten ve yanımdan ayrıldıktan sonra pek tabii, bu kıymetli şahsiyetin kim olacağına dair internetten araştırma ihtiyacı hissettim. İktisat tarihçisi... pek çok söyleşileri ve eserleri mevcut.

İlk görüşmemizden sonra ara ara gerekli sağlık kontrolleri başladı. Mehmet Hoca'mı her gördüğümde onu daha iyi tanıma fırsatım oluyordu. Beni en çok etkileyen yanlarından birisi de yurt dışından çok önemli bir üniversite tarafından kürsü başkanı olarak davet edilmesi, ancak bu teklifi kabul etmeyip ülkesinde öğretim üyeliğine ve burada insan yetiştirmeye devam etmesi olmuştu. Zamanla etrafındaki insanlar, dostları, kızları benim dos-

---

1 Prof. Dr., ES, FCCP.

tum, arkadaşım ve kardeşim oldu. Hastane ortamında yapılan muayeneler değerlendirmeler, zamanın hastanede hızlı akıp geçmesi bizi bir masanın etrafında yemek sonrası çayla yapılan koyu sohbetlere veya tüm duvarları kütüphane raflarıyla dolu kitap kokulu evinde derin söyleşilere evirdi. Çocuklarım ve eşim de zaman zaman bu sohbetlere katıldılar. Her görüşmemizde bir eserini hediye eder ve ilk sayfasında bana ithafen bir yazısı olurdu. Oğlumun, evimizin en genci olmasına rağmen Hoca'mızın vefatından sonra "Anne bu eserlere ben el koyuyorum, artık kendi kütüphanemde kalsın" diyerek O'nun hatırasına sahip çıkması duyarlılığı ve farkındalığı nedeniyle bu duruma beni ikna etmiştir.

Özellikle kış ayları Göğüs Hastalıkları hekimlerinin en yoğun olduğu dönemlerdir. Kış mevsiminde artan solunum yolu hastalıkları gün içerisindeki iş meşguliyetini artırır. Mehmet Hoca'mın da birtakım kronik akciğer rahatsızlıkları genelde bu dönemde artış gösterirdi. Günlük yoğunluğu hissettirmeden kendisini en rahat ettireceğimiz yer, bölümümüzün Uyku Laboratuvarı idi. Burada tüm gece boyunca hastalar takip edilir, sabah hasta evine taburcu edilir. Servis temizlendikten sonra mesai başladığında da geceki kayıtlar incelenir, değerlendirilir ve dosya bilgileri sonucunda hasta neticelendirilir. Kısacası gündüz saatlerinde bu serviste hasta olmaz idi.

Hoca'm aradığında hastaneye gelmesi gerekiyorsa onu hep burada ağırlamaya başlamıştık. Çalışanlarımız da artık bu kıymetli cevheri çok iyi tanımışlardı. İnsan ilişkilerinde yazılı olmayan ama hep geçerli olan bir kural vardır. Karşınızdaki insanla olan ilişkinizi daha çok onun karakteri ve davranışları belirler, o kişinin tarzınca kendisine davranmaya çalışılır. Mehmet Hoca'mın naifliğini ve zarafetini tanıdıkça artık herkes tarafından gereken ihtimam ve saygı tüm çalışanlarımızca gösterilmeye başlanmıştı. Geldiğinde ben orada olmasam da karşılama yeri özenle hazırlanır, gerekirse serumları ve ilaçları uygulanmaya başlanırdı. Bu kadar hazırlıkların başka nedenleri de vardı pek tabii. Hoca'mızı hiçbir şey çalışmaktan alıkoyamazdı. Gelirken yanında getirdiği ders notları, Osmanlıca makaleler, kitapları ve çalışırken aldığı notlar gözümden kaçmadı. Bazen tedavisi tüm gün devam ederdi. Ama kendisi ona göre hazırlığını yapardı. Gün içerisinde yapması gereken işlerini, okuması gereken notları ya da kitaplarını beraberinde getirirdi. Ben de hazırlığımı ona göre yapardım. Mesela damar yolu hep sol koldan açılırdı. Çünkü sağ eli ile notlarını alır, yazılarına okumalarına o halde devam ederdi. Seksenlerinde bir insanın üretkenliğine her koşulda devam etmesi, hiçbir şeyin yolundan alıkoymaması zaten onu milyonlarca

insandan ayıran en temel özelliği idi. İlime vakfedilen bir ömür ve bu meseleyi elinden nefes aldığı sürece hiç bırakmaması...

Artık kendisini daha iyi tanımaya başlamıştım. Bu kadar derin bir insandan elbette çok öğrenilecek, tecrübe edilecek konu vardı. Değerli bir insanla geçireceğiniz vaktin her saniyesi, dakikası da o kadar kıymetlidir. Hayata, akademiye, Türk bilimine katkısı olacak stratejilere dair aklıma takılan bir mesele olduğunda sorulacak sorularımı not almaya başladım. Çünkü konuşmaya başladığımızda sohbet uzadıkça uzuyor o onların güzelliğinde soracaklarımı unutulabiliyordum. Aldığım notları, soruları yüz yüze karşılaştığımızda sohbet arasında mutlaka kendisine yöneltirdim. Tüm sorularımı dikkatle dinler tek tek özenle madde madde izahatta bulunurdu. O kadar önemli noktalara değinirdi ki bu noktaları ben de ölümsüzleştirmek adına çoğu zaman not alırdım. Hastahekim ilişkisinden zamanla öğrenci-hoca, iki kadim dost ve kendi deyimiyile baba-kız ilişkisine evrilen bir dönüşüm yaşadık.

Doğum vefatın en önemli habercisidir. İnsanlar doğar, yaşar ve dünya değişir. Bazen yolculuk kısadır bazen de doğumdan vefata giden yol uzundur. Mesleğimiz gereği bu yolculuk seyrine en çok şahit olanlar da yine hekimlerdir. Çok az hastanın hastalığı sırasında işini hiç bırakmadığını gördüm. En yakın öğrencilerinin (elbette şu anda hepsi hoca) ve benim bizzat gördüğüm vefatından hemen sonra evinde rastlanılan notlarında, çıktılarında onlarca doktora konusu olabilecek yazılar mevcuttu. Bir insan nasıl yaşarsa öyle vefat edermiş sözünün en gerçek delilidir Mehmet Hoca'm. Son ana kadar, çizdiği yolunda hep gayretle koşmuştur. Bir gün kızı bir rüya görür ve anlatır. "Babacığim rüyamda aniden çok aydınlık içerisinden ışık saçılan bir kapı açıldı ve sen hızla o aydınlığa doğru koşmaya başladın" der. Hoca'mız da kendince o rüyadan bir çıkarım yapar. Artık dünya değiştireceğini anlar. En yakınlarını bir araya toplar ve o gün belli istek ve temennilerde bulunur. Vasiyeti gibidir bu konuşma. Kızı ile yaptığımız bu görüşmede ise benim çıkarımım; Mehmet Hoca'm ömrünü vakfettiği işinde, kendi alanında işini en iyi şekilde yapıp aydınlattığı bilim camiasından, ışık dolu yolunu değiştirdiği yeni aydınlık dünyasında yine yerini alacaktır. İnançımız gereği ilim insanlarının ebedi yurdunda sonsuzluğunu en iyi koşullarda yaşayacağını hepimiz biliyoruz. Ben de Hoca'mın ışığı ile orada yine parıldayacağından eminim.

Mehmet Hoca'mdan geriye eserleri, yetiştirdiği öğrencileri pek çok şeyi kaldı. Her daim ve her koşulda işiyle meşgul olması, gönlünün güzelliğini yansıtan sözleri, akıcı-öz-engin Türkçesi, kelimeleri en naif şekliyle aktarımı hafızam-

dan hiç silinmeyecektir. İyi insanlar için “vahada açan çiçek” deyimi kendisine aittir. Hiçbir yola tevessül etmeden dünyası haline getirdiği işinde hiçbir beklenti içine girmeden vakfettiği hayatının bir gün ebedi sonsuzluk ile devam edeceğini bence biliyordu. Yaşantısı, öğrencileri, yetiştirdiği insanlar ve bıraktığı kıymetli çalışmaları bulunduğu her yeri cennete çevirmişti.

Benim payıma düşen hekimlikten dostluğa uzanan yaşamışlığımızda, gönlünde bana kızı olma mertebesini vermiş olmasıdır.

Bazı insanlar eşsizdir. Saygı ve rahmet dileğiyle...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cumhuriyet Nesli Bir Bilge

MEHMET GENÇ

SEMPOZYUMU

FOTOĞRAFLAR

“ *İnsan okyanusta yüzmeye kalkınca, tabii ki derinliklerin üzerinde görünür. Aslında derinlik kendisinde değil, içinde yüzdüğü okyanustadır. Benim esas şansım, devasa bir obje ile uğraşmaktan ibarettir. Osmanlı Devleti, tarihin tanıdığı büyük yapılardan biridir. Kendi tarihimizde de dünya ölçüsünde rol oynama imkânı bulduğumuz müstesna bir dönemdir. 600 yıl süren bu büyük mirasın üzerine eğilmek okyanusta yüzmeye başlamak gibi bir şey.* ”

MEHMET GENÇ

Hacettepe Mahallesi Hamamönü Sokak No: 28 Altındağ/ANKARA
Tel: 0312 324 25 45 Faks: 0312 324 25 46
www.maiv.org.tr | maiv@maiv.org.tr